

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XVI

OSLO 1953

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

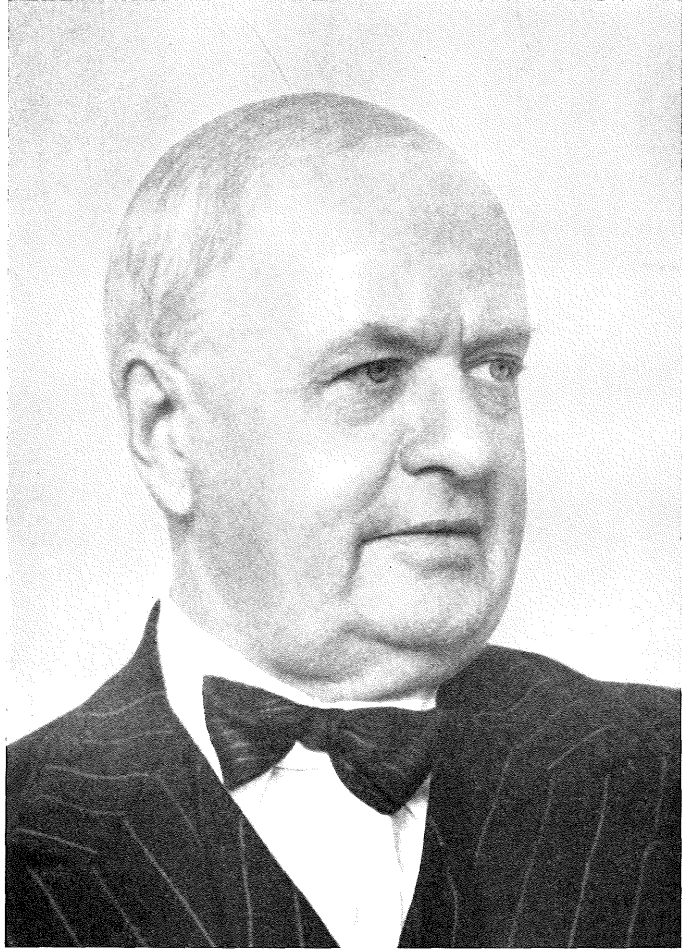
BJØRN HOUGEN — WENCKE SLOMANN

I hovedkommissjon: CAMMERMEYERS BOGHANDEL, OSLO

Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHold

Sigurd Grieg: A. W. Brøgger, 1884—1951	V—XX
Carl J. S. Marstrander: De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet	1
Sigurd Grieg: Drikkehornet „Sløkkefri“ fra Vistad i Mo, Telemark	279
H. P. L'Orange: Trelleborg—Aggersborg og de konge- lige byer i Østen	307
Norsk Arkeologisk Selskap, årsberetning og regnskap 1951	333

Mr. Progger.

Sigurd Grieg

A. W. BRØGGER

1884—1951

Første gang jeg møtte professor A. W. BRØGGER var i slutten av april 1915. Han var 31 år gammel dengang og jeg ti år yngre. Noen dager senere fikk jeg en forespørsel fra ham om jeg ville overta et vikariat ved Universitetets Oldsaksamling. Professor GABRIEL GUSTAFSON var da nettopp gått bort, og A. W. Brøgger var fungerende bestyrer. Samlingens personale bestod dengang bare av fire personer, en professor, en underbestyrer, en preparant og en tegner. I dag omfatter det inklusive professoren 11 personer, og de fleste av disse stillinger har A. W. Brøgger fått myndighetene med på å opprette. Da jeg begynte å arbeide ved museet var alt dette bare fremtidsplaner, og det ble da også fra bestyrerens side poengtert at det ikke var noe „ekteskap“ fra noen av sidene, men samarbeidet kom ikke destomindre til å vare i 31 år (fra 1915 til 1946). A. W. Brøgger sto i sin fulle kraft da han i september 1915 ble utnevnt til professor i arkeologi og bestyrer av Universitetets Oldsaksamling.

Allerede samme sommer begynte Brøgger å legge planer for sin senere virksomhet. „Man skal sette seg store mål, så når man i all fall noe,“ pleide han å si, og prøver man å få overblikk over hans betydningsfulle innsats for norsk oldforskning, så undres man over at han ved sin død 29 august 1951 bare var 67 år gammel. Når en har fulgt en mann gjennom livet og vært knyttet til ham i nært samarbeide så får man et godt kjennskap til hele hans personlighet. Men når „Viking“s redaksjon nå har bedt meg skrive noen minneord om min gamle sjef og lærer, er det den unge A. W. Brøgger som står klarest for meg.

Jeg minnes den første reisen vi gjorde sammen i mai 1915 fra Oslo til Borre med ferge over Oslofjorden til Horten og siden med trille

fra Horten til Borre. Dengang hadde han klart for seg at han skulle skrive et arbeid om Borrefunnet, han fortalte meg hele landskapets historie, og vi nivellerte opp flere av kongehaugene, som dengang lå bortgjemt i ubeskrivelig tett kratt. Det var en strålende dag med hvitveisteppe over de små grønne plettene i Borre prestegårdsskog, og jeg tror det var den dagen hans planer om *nasjonalparken* på Borre tok fast form. Det var en plan som det tok mange år å gjennomføre, men som han første gang fikk klart for seg hin vakre vårdag. Brøgger ville trekke de bortgjemte kongehaugene frem av glemselen og gjøre området til en fredet nasjonalpark. *Vestfold*, som hadde vært så lite dyrket av den eldre generasjon av norske arkeologer, stod i hans forestillingsverden på en sentral plass i Norges eldste historie. For ham var ikke Osebergfunnet bare et merkelig oldfunn fra norsk vikingetid. Det var et funn som egget til samarbeid mellom arkeologi og historie. Hvem var det som lå i Borrehaugene, i Oseberghaugen, i Farmannhaugen og i Gokstadhaugen? Hvorledes skulle alt dette ses i sammenheng med „Ynglingatal“, en av de eldste kildene til norsk historie? Alt dette kom til å danne emnet for hans tiltredelsesforelesning høstsemestret 1915, den som senere ble det interessante lille arbeidet „Borrefundet og Vestfoldkongenes graver“ (Videnskapsselskapets Skrifter II, Hist.-Filos. Klasse 1916 No. 1) Kra. 1916. Ta boken ned av hyllen, og De vil se at Brøgger har arbeidet på grenseområdet mellom arkeologi og historie og at han med like stor dyktighet tumler med oldsaker, minnesmerker og litterære kilder.

På denne vår første reise kom vi til å snakke fortrolig sammen om alt virke ved et museum, og jeg lærte å se oppgavene ved Universitetets Oldsaksamling i et klarere lys enn før.

Et par år senere, sommeren 1917, satt jeg dag etter dag på Farmannhaugen og fulgte den store utgravning, og senere samme sommer grov vi båtgraver fra vikingetiden i parken „Lille Guldkronen“ på Jarlsberg Hovedgård. Jeg minnes fra denne sommer hans utrolige rastløshet: Snart var han på Jarlsberg og snart i Oslo for å arbeide med Osebergboken eller museets byggeplaner. Å ligge stille og rolig på utgravning i månedsvis var ikke hans sak, men når han ga seg tid kunne han

utfolde en sjarm som var enestående. Jeg husker en sommerkveld på Farmannshaugen etter at vi var klar over at den var *tom*, at vi satt ved haugens fot og så ut over landskapet som lå der i en fuktig dis. Da tumlet han med spørsmålet om folk i tidlig kristen tid hadde visst at Farmannshaugen var tom og at det var grunnen til at det ikke var foregått noe „haugbrott“ i den. Han sa: „Det er ikke mere enn vel 150 år vi har å regne med, og da kan tradisjonen godt ha holdt seg. Vi vet f. eks. at LUDVIG LUDVIGSEN DAAE i sin ungdom kjente en gammel mann som da han var ung hadde kjent HOLBERG. Det er tre generasjoner på 150 år.“

Samme kvelden fikk jeg også et levende inntrykk av hvilken fin humanist han var, da han fortalte meg om OSCAR LEVERTINS dikt og essays. Brøggers sans for alminnelig historie og for politikk hadde en bredde som var usedvanlig, og alltid delte han sin oppdagerglede med andre. Hadde han lest eller leste han en bok som opptok ham, måtte han også innvie andre i sin glede og sin opptatthet av emnet.

Uvilkårlig spør man seg selv hvorfor en slik mann ikke kom til å bli en glimrende universitetslærer. Når han ikke maktet denne oppgave skyldes det at regelmessige kateterforelesninger kjedet ham. Det passet ham dårlig å være bundet til bestemte timer, og hele arbeidet lå dårlig til rette for ham til tross for hans store veltalenhet. Særlig var det gjentagelsen av stoffet ved de årlige kurser for de historiestuderende som var ham imot, og han var mere enn villig til å overlate undervisningen til sine medarbeidere.

Den undervisning derimot som kunne gis i form av samtaler og instruksjoner til medarbeiderne, passet ham aldeles ypperlig. Han var både inspirerende og stimulerende. Det førte til at museets tjenestemenn ofte anspente sine evner til det ytterste og av og til slet mere enn strengt tatt nødvendig. Brøgger kunne bruke sine folk. Han hadde den store administrators evne til å plasere den rette mann på den rette plass og gi ham så megen selvstendighet og så fritt spillerom som hans evner gav ham rett til. Hvis man handlet på egen hånd under hans fravær, risikerte man aldri å få bebreidelser, selv om man hadde tatt feil. „Man skal ikke snakke så meget med andre“, pleide han å si — „det er viktigere å *handle*“. Likevel var han ikke engstelig

for å lytte til sine medarbeideres råd selv om deres oppfatning av saken var en annen enn den han selv hadde. Men én ting innskjerpet han oss: Institusjonen skulle alltid gå foran den enkeltes interesser. Vi skulle aldri glemme at Universitetets Oldsaksamling var en gammel hederkronet institusjon som skulle fortsette sitt liv når vi alle var borte, og at vi derfor hadde et stort ansvar når vi på tjenestereiser kom i kontakt med folket. Det gjaldt å opparbeide museets popularitet og samtidig ta vare på oldfunnene og verne gravhaugene. Men alt skulle skje på en rolig og bestemt måte. „Fortiter in re svaviter in modo“, pleide han å si.

II.

Men vi foregriper begivenhetenes gang, og vi vil derfor vende oss mot A. W. Brøggers barndomsmiljø. Han ble født i Stockholm 11 oktober 1884 og var sønn av vår berømte geolog, professor W. C. BRØGGER og hustru født SIEWERS. Da Brøgger sen. i 1890 blev professor i mineralogi og geologi ved Universitetet i Oslo, kom A. W. Brøgger til Bekkelaget, og omtrent samtidig kom han inn på Ragna Nielsens skole. Han fortalte meg senere hvordan han og broren tidlig ble farens medarbeidere — de fulgte ham på reiser mens han samlet materiale til sitt store arbeid „Om de senglasiøle og postglasiøle niveauforandringer i Kristianiafeltet“ (Kra. 1900—1901). De lærte seg tidlig å slå prøver av alskens bergarter og ligge i teglverkenes leirleier for å plukke molusker. Da broren døde i 14-årsalderen ble A. W. Brøgger farens uunnværlige hjelper, men til slutt gikk han trett. Året før han ble student meddelte han faren at nå ville han tilbringe sommeren sammen med en venn, og litt senere sa han klart fra til sin far at han ikke ville bli geolog, men studere arkeologi. For W. C. Brøgger var dette nok en stor skuffelse, men han var tidlig blitt klar over sønnens vitenskapelige anlegg og støttet ham på alle måter da han kom over i et nytt studiefelt.

Men en ting hadde A. W. Brøgger lært av sin far — at iakttagelser først og fremst skal gjøres i terrenget og ikke ved skrivebordet. Han bevarte livet igjennom en forakt for det han kalte skrivebordsvitenskap — man skulle reise og se på forholdene — det var like viktig enten

det gjaldt et oldfunn, et fredningsspørsmål eller ved samtale å overbevise en mann om sin oppfatning. Av faren hadde han også lært hva samtaler betød når det gjaldt å samle penger eller å forhandle om en sak. Da A.W. Brøgger i 1918 skapte „*Borrefondet*“, skjedde det gjennom reiser og samtaler som strakte seg over vel 6 uker, og likevel ble fondet på 100 000 kroner, hvilket dengang var mange penger. Men så levde han bare for den saken i de dagene. Disse reisene i ungdomsårene hadde skapt en særskilt fortrolighet med Norge. Han så faktisk landet for sitt indre øye som et plastisk Norgeskart. Han elsket dampskip og jernbaner og hadde ruteboken i hodet slik at vi ofte bare behøvde å spørre ham om rutene. Da biltrafikken ble utviklet kom han til å elske å kjøre i bil i stedet for å sykle, og han var tidlig ute som flypassasjer. Alt dette hadde en hensikt — å gjøre iakttagelser på stedet og forstå tingen innenfra. Jeg minnes at vi syklet en hel dag for å nå Kaupang i Botne, som en norsk forsker hadde ført opp som en gammel markeds plass, mens A.W. Brøgger gjennom iakttagelser på stedet kom til det resultat at det måtte være et oppkallelingsnavn. Livet igjennom innskjerpet han alle at det var viktig å bruke sine øyne — se på tingene med friske øyne, ikke stole på andres oppfatning før en selv hadde kontrollert den gjennom iakttagelser på stedet.

Men disse reiser i ungdomsårene sammen med faren nedla også i hans unge sinn en dyp kjærlighet til land og folk og en inderlig samfølelse med de mennesker som på land og sjø hadde bygd dette land og skapt den kultur som danner grunnlaget for vårt liv.

Allerede da A.W. Brøgger var 21 år kunne han sende ut sitt første vitenskapelige arbeid, „*Øxer av Nøstvettypen*“ (Norges geologiske Undersøgelse nr. 42. Kra. 1905), et sjeldent modent arbeide fra en så ung forfatters hånd. Det var delvis en frukt av reiser som var foretatt sammen med faren i forbindelse med dennes arbeid „*Strandlinjens Beliggenhed under Stenalderen i det sydøstlige Norge*“ (Norges geologiske Undersøgelse nr. 41. Kra. 1905). A.W. Brøggers arbeid var dengang et gjennombrudd i studiet av den eldste norske kulturperiode. Ved dette ble det for første gang ved hjelp av arkeologisk bevismateriale slått fast at Nøstvetgruppen er eldre norsk steinalder og

samtidig med de danske avfallsdynger, de som man tidligere kalte „kjøkkenmøddingene“.

I de følgende år utfoldet A. W. Brøgger en forbausende stor produksjon. Det var først og fremst steinaldenen kan kastet seg inn i med sin fulle kraft og ungdommelige forskertrang. Med korte mellomrom kom i 1906 „Studier over Norges steinalder I“, året etter „Norges Vestlands steinalder“ (1907), „Vistefundet“ og „Ravfund fra steinalderen“ i 1908 og endelig i 1909 det store arbeide „Den arktiske steinalder i Norge“, hvorved A. W. Brøgger samme år ervervet seg den filosofiske doktorgrad. Da han ved sin doktormiddag takket professor Gustafson for hjelp og støtte, sa denne at han slett ikke hadde lært Brøgger noe, hans eneste fortjeneste var at han hadde lånt ham en nøkkel til skapene i Universitetets Oldsaksamling, og denne nøkkel hadde Brøgger nyttet så godt at han i dag hadde fått sin doktorgrad.

„Den arktiske steinalder“ var blitt forberedt ved omfattende studiereiser i årene 1905—1909 til museer i hele Norden, Finnland og Nord-Tyskland. Om dette arbeide sier HAAKON SHETELIG „at det er den første samlede fremstilling av et særlig gådefuldt avsnitt av Nordeuropas arkeologi, nemlig den eiendommelige nordskandinaviske-baltiske gruppe av yngre steinalder, arbeidet er stort anlagt og har utvilsomt varig betydning selv om problemene ser ut til å løses anderledes enn Brøgger tenkte sig.“

I sine studieår tjenestgjorde A. W. Brøgger ved Bergens Museums Oldsamlng, hvor han en tid var Haakon Sheteligs vikar, og han foretok også selvstendige utgravninger på Vestlandet, hvorav særlig kan nevnes steinalderboplassene på Viste og Garnes.

I 1909 ble A. W. Brøgger ansatt som konservator ved Stavanger Museum, og den 7 september s. år ble han i Christiania gift med INGER URSIN (1882—1942), datter av fabrikant OLUF URSIN og hustru CLARA f. BREUNING-STORM. Fru INGER BRØGGER ble sin mann en god støtte gjennom livet og stod bak mange av hans store tiltak. Hos henne kunne han alltid være sikker på å bli møtt med forståelse.

Da Brøgger kom til Stavanger var forholdene ved museet både gammeldagse og provinsielle. Stavanger Museum omfattet ganske visst en ikke ubetydelig oldsaksamling, og det arkeologiske distrikt som var

tillagt museet, det nåværende Rogaland fylke, bød på interessante undersøkelsesoppgaver. Derimot ble det snart klart for Brøgger at museet led under svakheter som følger med en nokså tilfeldig administrasjon og mangel på sakkyndig ledelse. Med sitt raske initiativ tok Brøgger først fatt på den siden av oppgaven. Han prøvde å reorganisere museet, skaffe større virkemidler og rasjonell arbeidsordning. Men ofte fikk han føle de vanskeligheter en energisk mann møter i en liten by, hvor små forhold skaper små menn. Likevel lyktes det ham å legge grunnlaget for en helt ny utvikling av Stavanger Museum. Han lærte seg til å elske Jærens oldtidsminner og beundre Rogalendingenes arbeidsomhet og dyktighet. Han reiste og foretok undersøkelser og levde seg inn i oldtidens liv i Rogaland. Til å begynne med måtte han for å klare seg ha skoletimer ved Storms skole ved siden av museumsarbeidet, men snart ble Brøgger medarbeider i „Stavanger Aftenblad“. Han kom derved til å spille en rolle i byens kulturliv. Han stiftet og ledet Stavangeravdelingen av Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Han skrev ivrig i byens aviser om mange forskjellige saker, i stor utstrekning også om rent praktiske oppgaver.

Helt fra barndommen hadde musikken vært en av A.W. Brøggers hovedinteresser, men hans far motsatte seg at han ble musiker. I Stavanger fikk han anledning til å dyrke sine musikalske interesser i konsul FREDERIK HANSENS hjem — et hjem som kom til å bety svært meget for ham og hans hustru i disse år.

Fra 1910 ble Brøgger redaktør av tidsskriftet „Oldtiden“ hvori våre arkeologiske museer igjen begynte å samle sine tilvekstfortegnelser, men som også brakte avhandlinger. I Stavangerårene skrev han også en del mindre arkeologiske avhandlinger i tidsskrifter, men han fikk ikke tid til å samle seg om noe større verk i sitt eget fag.

Blant hans arbeider fra disse år kan nevnes „Stenalderbostedet ved Garnes“ (trykt 1913), „Vestnorske hulefund fra eldre jernalder“ (1910), „Et myntfund fra Foldøen i Ryfylke“ (Aarbøger for Nord. Oldk. og Historie 1910) og en studie over angelsaksiske mynter i Norden fra 8 og 9 århundre (1912). Hans hovedarbeide fra denne tid ble likevel det utmerkede arbeide „Stavangers historie i middelalderen“ (Stavanger 1915).

III.

Et nytt avsnitt i A. W. Brøggers liv ble innledet da han høsten 1913 tiltrådte som underbestyrer ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Stillingen var nyopprettet, og det var nok av oppgaver å ta fatt på, selv om arbeidsforholdene ikke nettopp var de beste. En kan vel trygt si at driften ved institusjonen var foreldet og at den hadde altfor knapt personale. Brøgger begynte med å opparbeide katalogrestanser og legge grunnlaget for den „Landskatalog over norske oldfunn“ som senere har fått overordentlig stor betydning for norsk oldforskning.

Da han i september 1915 ble professor i arkeologi og bestyrer av Universitetets Oldsaksamling, kan det nok sies at han overtok et institutt som delvis var gått inn i en tornerosesøvn omkring Osebergfunnet, uten dermed å si noe til forkleinelse av hans forgjenger. Men at professor Gabriel Gustafson i 1915 var gått trett av sykdom og motgang forringer ikke hans store gjerning, utgravningen og konserveringen av Osebergfunnet.

Da A. W. Brøgger overtok bestyrelsen av Universitetets Oldsaksamling måtte museet reorganiseres innenfra. Til å begynne med ble underbestyrerstillingen stående ledig, og nåværende direktør dr. JAN PETERSEN og jeg ble ansatt som midlertidige assistenter. A. W. Brøgger hadde nemlig den plan å få dr. phil. HELGE GJESSING, som dengang var konservator ved Stavanger Museum, til å søke underbestyrerstillingen, og da Gjessing gjerne ville vente noen år, ble saken utsatt. Med disse to medarbeidere ble katalogiseringen av restansene og arbeidet med de arkeologiske undersøkelser i marken gjenopptatt. Dengang lå ennå hele Osebergfunnet upublisert, da Gustafson aldri hadde rukket å bearbeide materialet selv om han hadde oppnådd en statsbevilgning til utgivelsen. Etter forslag av A. W. Brøgger nedsatte det historisk-filosofiske fakultet en redaksjonskomité for verkets utgivelse, bestående av HJALMAR FALK, A. W. Brøgger og Haakon Shetelig. Verket ble planlagt utgitt i fem bind, og allerede i 1917 utkom det første bind med W. C. Brøgger, A. W. Brøgger og Haakon Shetelig som medarbeidere.

Men utgivelsen av verket kom til å ta atskillig lengere tid enn man dengang regnet med. Bind III utkom i 1920, bind V syv år senere (1927) og bind II i 1928. Bind IV foreligger fullført i manuskript, men utgivelsen er blitt forsinket av de fem krigsår.

Samtidig tok A. W. Brøgger opp arbeidet med *hus for vikingeskipene*, som dengang ennå stod i sine provisoriske skur henholdsvis i Universitetshagen og bak Kjemisk Laboratorium. Etter en livlig pressekampanje vedtok Stortinget i 1918 planen om et norsk Nasjonal-museum på Bygdøy, men dermed var ikke alt gjort. Først høsten 1926 kunne Osebergskipet flytte inn i sitt nye hus, og først i 1931 kunne Gokstadskipet og Tuneskipet følge etter. At dette i det hele tatt kunne skje, skyldtes A. W. Brøggers utrettelige energi. Under depresjonen i 1920-årene ble byggearbeidet på vikingeskipshuset — som var påbegynt i 1918 — stanset. Først i årene 1925—26 ble saken tatt opp igjen. De sakkyndige påviste nemlig at Osebergskipet gjennomgikk en forkullingsprosess, og hvis det overhodet skulle kunne flyttes i hel tilstand, måtte det skje snart. Den presseagitasjon som det lyktes A. W. Brøgger å få reist omkring denne sensasjon, satte fart i myndighetene, og Osebergskipets fløy ble reist på kort tid. Selve flytningen gjennomførte A. W. Brøgger med hele det administrative talent som var karakteristisk for ham. Jeg tror den dagen i september 1926 da vi fraktet Osebergskipet over til Bygdøy på en av Lekterkompaniets lektere, var den stolteste dag i Brøggers liv. Men så fulgte noen vanskelige år fordi det var umulig å få statsmyndighetene med på å bevilge midler til å fortsette utbyggingen av Vikingskipshuset. Da var det at A. W. Brøgger startet sitt livs største innsamling, og det lyktes ham på kort tid å tilveiebringe nesten 200 000 kr. ved private bidrag slik at Gokstadskipet og Tuneskipet i oktober 1929 kunne flyttes til Bygdøy. Konserveringen av skipene og de resterende byggearbeider tok lang tid, og de to nye fløyer av Vikingskipshuset ble derfor først åpnet for publikum i 1931.

Den fjerde fløyen som skulle romme *Osebergfunnet*, Nord-Europas merkverdige gravfunn — som den norske stat hadde påtatt seg å bygge — har nå Stortinget endelig besluttet oppført. For A. W. Brøgger, som hadde satt sine beste krefter inn på løsningen av denne oppgave,

var det en stor personlig skuffelse at det ikke ble gjennomført mens han levde.

Men også andre administrative oppgaver i forbindelse med Universitetets Oldsaksamling ble tatt opp i denne Brøggers første store arbeidsperiode fra 1915—1930. Jeg nevner i fleng at han ved formående venners hjelp fikk satt i gang utgravningen av Farmannshaugen, som han ledet selv i årene 1917—18, og at det ved hans medarbeidere ble satt i gang store systematiske utgravninger på Lista ved dr. phil. Helge Gjessing, som i 1917 ble Samlingens underbestyrer, på Toten og Hedmark (ved dr. Jan Petersen) og på Hadeland ved undertegnede. Alt dette satte senere frukt i publikasjoner. Brøgger hadde en sjelden evne til å stimulere sine medarbeidere og til å følge deres arbeid med interesse — helt til den endelige publikasjon forelå. Han samlet om seg en begeistret skare av unge medarbeidere som han skaffet vekstvilkår, faste stillinger, stipendier, store gravningsoppgaver og publikasjonsmuligheter. Han oppmuntret oss til å drive forskning, ofte likefrem ved å peke på oppgavene, og han fulgte ens arbeide fra år til år.

En stor oppgave som det tok ham mange år å løse, var Nasjonalparken på Borre, hvorved han fikk innarbeidet Ynglingeættens graver i folkets bevissthet og gjort Borre til en stevneplass for historiske møter og alskens stevner. Allerede i 1916 sendte han ut det første bindet av Universitetets Oldsaksamlings publikasjonsserie „Norske Oldfunn“, nemlig JAN PETERSEN: „Gravpladsen på Store-Dal i Skjeberg“. Av dette serieverk er det i alt utkommet 8 bind.

I 1927 tok Brøgger initiativet til utgivelsen av „Universitetets Oldsaksamlings Årbok“, hvorav det nå foreligger 12 bind. Disse omfatter ikke bare årsberetninger og tilvekstfortegnelser, men også hva der er vel så viktig, en staselig rekke av arkeologiske avhandlinger, skrevet dels av Samlingenes tjenestemenn, dels av andre.

Det gamle museum på Tullinløkken ble i Brøggers tid omordnet to ganger, dels i slutten av 1920-årene, dels i årene 1936—38. Men Samlingens budsjett var så knapt at det bare var mulig å omordne en sal av gangen, og pengene måtte til dels skaffes ved innsamling av bidrag blant interesserte. Først etter krigen er steinalderavdelingens

og middelalderavdelingens omordning fullført, men i dag fremtrer Universitetets Oldsaksamling som et moderne oppstilt museum, som kan måle seg med de beste i Nord-Europa.

Da Universitetets Oldsaksamling i 1929 feiret sitt 100-års jubileum, hadde A.W. Brøgger planlagt at han selv skulle skrive museets historie og at det i tillegg til dette bind skulle utkomme et bind avhandlinger. Men akkurat da var han så opptatt med andre oppgaver at han ikke fikk tid til å skrive museets historie. Men avhandlingsbindet „Universitetets Oldsaksamlings Skrifter“ bind II (Oslo 1929) kom i stand med en staselig rekke av avhandlinger av Samlingens tjenestemenn. I dette bind skrev A.W. Brøgger et ypperlig bidrag til norsk oldforsknings historie under tittelen „Nasjonen og fortiden“, hvori han gir utmerkede karakteristikk av sine forgjengere, OLUF RYGH (f. 1833), NICOLAY NICOLAYSEN (f. 1817) og INGVALD UNDSSET (f. 1853). Ved Universitetets festmøte i aulaen lørdag 30 november 1929 i anledning 100-årsdagen for Universitetets Oldsaksamlings åpning holdt A.W. Brøgger en tale med tittelen „Fortid og fremtid“, hvori han trakk opp hovedlinjene i museets historie fra RUDOLF KEYSERS dager og frem til Gabriel Gustafsons død i 1915. Men det ville ikke ha vært A.W. Brøgger om han ikke også hadde nyttet anledningen til å gi et riss av Oldsaksamlingens fremtid slik som den dengang fortonet seg for ham. Han peker der på at en effektiv omordning vil være et viktig middel til å gjøre museet populært i beste forstand og at det bør være åpent hele dagen, men så sier han videre: „Men hovedbetingelsen idag for å skape et mere moderne museum det er at Universitetets Oldsaksamling også er et *forskningsinstitutt*, eller rettere sagt først og fremst et sånt.“ Og et annet sted i den samme talen heter det: „Men dess sikrere er det blitt at Universitetets videnskapelige liv idag trenger utbygning av dets forskningsinstitutter. For norsk arkeologi ligger de nærmeste oppgaver nokså klart i dagen.“ Og så gir han et omriss av arkeologiens oppgaver og peker på at nå er tiden inne „til å undersøke ikke først og fremst hvordan våre forfedre begravet sine døde, men hvordan de levde her i landet i gammel tid. Først og fremst det enkle, men vanskelige spørsmål: hvordan er Norge bygget, er det noen sammenheng mellom

gammelt og nytt, hvilke hovedlinjer i ervervslivet og kulturens historie fra steinalder til motoralder kan vi legge frem på grunnlag av arkeologien, og hvordan er det egentlig med den gamle bygning av de forskjellige kulturelle enheter i de landsdeler som siden fikk fellesnavnet Norge.“

Det var helt i tråd med dette syn at A. W. Brøgger i november 1927 fikk sammenkalt det første norske arkeologmøte for å få organisert det vitenskapelige samarbeid mellom våre fem arkeologiske museer på en bedre måte enn tidligere. Det var blant annet disse arkeologmøtene som dannet utgangspunktet for det samarbeid mellom de arkeologiske museer og Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning som i 1930-årene førte til nye store undersøkelser i marken og en rekke nye publikasjoner om våre helleristninger, steinaldersboplasser og hustufter fra folkevandringstiden.

I denne forbindelse må nevnes at her kommer også ANDERS NUMMEDALS epokegjørende undersøkelser av våre eldste steinaldersboplasser i Finnmark inn i bildet. Det skyldes først og fremst A. W. Brøggers og Haakon Sheteligs initiativ at Kirkedepartementet og Stortinget gikk med på å opprette en konservatorpost for Nummedal ved Universitetets Oldsaksamling, hvorved det ble mulig for ham og ofre seg helt for det vitenskapelige arbeid. Samtidig trådte Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning til under FREDRIK STANGS ledelse, slik at Nummedal fikk anledning til å arbeide i Nord-Norge hver sommer i en årrekke.

Endelig må nevnes at A. W. Brøgger i 1918 var en av stifterne av *Norske Museers Landsforbund*, hvis formann han var i de første grunnleggende år.

Han spilte også en ledende rolle i arbeidet med organiseringen av registreringen av norske vikingeminner på De britiske øyer i 1925, og ledet selv i 1928 en arkeologisk ekspedisjon til Shetland og Orknøyene.

I 1936 ledet A. W. Brøgger på en ypperlig måte den internasjonale arkeologkongress i Oslo, og den 23 november samme år ble *Norsk Arkeologisk Selskap* stiftet. Brøgger ble senere valgt til Selskapets første generalsekretær. Det hadde pr. 1/1 1952 — 133 representantskapsmedlemmer og 1147 vanlige medlemmer, og av Selskapets tidsskrift

„Viking“ foreligger det nå 15 bind og nærværende er det sekstende. Dette viser tydelig Brøggers sjeldne evne til å få en god idé realisert og til å få de rette menn til å gå inn for oppgaven.

IV.

Det er nå på tide å si noen ord om A. W. Brøggers forskergjerning. Selvsagt kan vi ikke her ta opp hele hans imponerende produksjon til en samlet vurdering da det ville kreve mer plass enn selv „Viking“ kan avse, men noen momenter må likevel nevnes. Studiet av Borrefunnet brakte, som vi allerede vet, A. W. Brøgger inn på grenseområdet mellom arkeologi og historie. Disse studier førte han videre i Osebergfunnet bind I, hvor han skrev de to første arkeologiske hovedavsnitt. I 1920 kom hans avhandling om „Farmannshaugen og kong Bjørn, Harald Haarfagres Søn“ (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1921), et viktig bidrag til belysning av den historiske fremstilling hos SNORRE.

Så ble det foreløbig en stans i disse studier, men han tok dem opp igjen i et senere avsnitt av sitt liv i en del avhandlinger som er trykt her i „Viking“, nemlig „Gullalder“ (1937), „Fra Helgeån til Stiklestad“ (1940) og „Oseberggraven og haugebrottet“ (1945).

I 1921 kom et av Brøggers hovedverker, „Ertog og Øre, Den gamle norske Vekt“ — en omfangsrik og inngående studie. Man vet ikke om man mest skal beundre forfatterens nitide detaljundersøkelser eller hans vitenskapelige fantasi. Verket utgjør ikke bare et viktig bidrag til vår folkevandringstids alminnelige kulturhistorie, men gir også interessante bidrag til norsk rettshistorie. Brøgger påviser nemlig at vi i Gulatingsloven og Frostatingsloven finner bestemmelser om mannebotene som går tilbake på folkevandringstidens kulturforhold og som viser at de eldste deler av disse lover høyst sannsynlig er fra denne tid.

Studiet av *Gulatingsloven* som kilde til våre eldste kulturforhold, særlig på veidingens område, førte A. W. Brøgger videre i en forelesning han holdt i Det norske Videnskaps-Akademi 3 mai 1925 og som han kalte „Vår Bondekulturs opprinnelse“, hvori han stilte oldfunnenes vitnesbyrd sammen med eldre og nyere kilder. Høsten samme

år holdt han den forelesningsrekken ved Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning som ble trykt under tittelen „Det norske Folk i Oldtiden“. I dette arbeide, som fremkalte atskillig kritikk hos fagspesialistene dengang det utkom, prøvet Brøgger å utnytte det etnologiske materiale fra mellomalder og nyere tid til å kaste lys over kulturforholdene i Norge i folkevandringstiden og vikingetiden. For ham var det målet og gjøre vårt oldtidsstudium til levende kulturhistorie uten å hefte seg altfor meget i faglige snurrepiperier. Men det var ikke alltid at det lyktes ham å få sitt syn til å stemme overens med det foreliggende kilde-materiale. Men det er riktig som GUTORM GJESSING nylig skrev at „Det norske Folk i Oldtiden“ er en imponerende bok, et talentfullt og friskt forsøk på å bygge opp en arkeologi med et mere funksjonelt og strukturelt enn rent rekonstruktivt historisk syn på faget.“ (Viking 1951 s. 216).

Nå mange år etter er det en kilde til glede og fordypelse i fortiden å lese dette fine arbeidet. Det er en bok som lenge vil bli stående og bevare sin friskhet når meget annet er blitt foreldet og nedstøvet.

Vesthavsoyenes kulturhistorie kom tidlig til å fengsle A. W. Brøgger, og han har da også gitt verdifulle bidrag til deres historie i vikingetid og mellomalder. Hit hører først og fremst den store boken fra 1930 om „Den norske Bosetningen på Shetland-Orknøyene“, hans bøker „Ancient Emigrants“, Oxford 1929, og „Gamle Emigranter“ fra samme år, og endelig et arbeide om Færøyenes eldste historie. Videre kan nevnes hans store bok om „Vinlandsferdene“ fra 1927. Viktig er også hans siste arbeid, det han skrev sammen med Haakon Shetelig, nemlig „Vikingskipene og deres Forgjengere“. Oslo 1950. Der gjør hans sans for sjølivet i gammel tid seg sterkt gjeldende.

I 1931 oppholdt A. W. Brøgger seg som „Tidens Tegns“ korrespondent i Haag under Grønlandssaken, og utga samme år: „Haag“ og „Dommen i Haag“. Samme år utkom hans bok: „Slekten Brøgger“. — Brøgger har i alle år vært en ivrig journalist og var fast knyttet til „Tidens Tegn“ i en årrekke. I sine siste leveår skrev han for det meste i „Dagbladet“.

Jeg vil til slutt gjerne nevne hans virksomhet som redaktør av *Norsk Biografisk Leksikon*, hvor hans evne til å velge medarbeidere og samarbeide med disse kom til sin rett. Til dette verk har han selv

levert ypperlige portretter av så forskjellige menn som N. NICOLAYSEN, FRED. OLSEN og JOHAN LUDVIG MOWINCKEL. Jeg minnes også med glede det vakre ridderlige portrett han engang tegnet i „Samtiden“ av sin gamle vitenskapelige motstander ANDREAS M. HANSEN.

V.

1930-årene brakte A. W. Brøgger opp i nye arbeidsoppgaver, og av og til kunne han være borte fra sitt museum i lengere tid. Han deltok i politikk, var en tid varamann på Stortinget (valgt av Frisinnede venstre), foretok en foredragsreise til Sambandsstatene og deltok i Universitetets administrasjon som Det Akademiske Kollegiums nestformann. Men i de siste år før krigen vendte han atter tilbake til sitt gamle virkeområde, og det er velkjent hvilken rolle han spilte under siste krig som en av lederne i Universitetets kamp for sin lærefrihet mot tysk innblanding. Som bekjent havnet han da også på Grini, hvor han satt fra 11 september 1941 til høsten 1942. I denne tid mistet han sin hustru, og det er sikkert nok at han i dette år fikk en knekk han aldri forvant. Likevel gjennomførte han i sine siste år det store oppdrag som Universitetets ledelse ga ham som formann i den komité som skal forberede en ny universitetslov. Komiteens innstilling er i hovedsaken A. W. Brøggers verk, og den skal være et fremragende arbeid. Men så var han også mere fortrolig med Universitetets administrasjon enn de fleste.

Det er ingen hemmelighet at A. W. Brøgger gjerne ville vært Universitetets rektor. Når han ikke ble det, skyldes det dels at han hadde en sterk vilje som med rette var fryktet, men også visse sider ved hans karakter som førte til at han ikke alltid hadde sine kollegers tillit. Han vek av og til tilbake for å si en mann en ubehagelighet og uttrykte seg i stedet tvetydig. Når vedkommende etterpå ble klar over sammenhengen, kunne det lett oppstå misforståelser. Det hendte at han ikke var punktlig med avtaler, det kunne være møter eller foredrag eller levering av manuskripter. Mange mente at A. W. Brøgger var upålitelig, men det er ikke riktig. Det skyldes bare at han ikke orket eller at han var intenst opptatt av andre ting.

Han hadde en kunstners temperament, og hans svingende sinn stod i den intimeste forbindelse med hans skapende evner som forsker og hans konstruktive administrative fantasi. Han var alltid på vandring mot nye og fjerne mål og søkte også avspenning ved å skrive essays om politikk, samfunnsspørsmål eller musikk, som var hans store hobby. Ikke for intet hadde han som gutt hatt lyst til å bli musiker.

A. W. Brøgger ruvet så sterkt at det er nesten ufattelig at vi aldri skal se ham mere eller høre hans stemme. Hans store kunnskaper gjorde at han skapte nye horisonter hos alle dem som var omkring ham, både venner og medarbeidere. Forresten kunne hans medarbeidere ikke unngå å bli hans venner, selv om vi ofte var uenig med ham. Brøgger hadde et varmt og følsomt, nesten barnlig sinn — var glad i kvinner, barn og blomster og elsket å se det gro omkring seg. Møtte det noen av hans medarbeidere motgang, kunne han gi uttrykk for sin følelse så umiddelbart at det grep en om hjertet — og hadde noen hell og medgang, var ingen gladere og stoltere enn han. — „Ros meg litt, jeg tåler det så godt“, pleide han si. Vi som sto ham nær i arbeidet gjennom gode og onde år, vil gjerne prøve å få andre til å se ham slik vi selv gjorde det. Vi takker ham for vennskap og veiledning, for støtte og hjelp gjennom mange år og for hans store innsats for norsk oldforskning. Men best av alt vil vi huske mennesket A. W. Brøgger, det gode, varme mennesket med det trofaste sinn. Det er tungt å tenke på at hans plass nå for alltid skal stå tom. Derfor skal dette bind av „Viking“ åpnes med A. W. Brøggers minne.

Carl J. S. Marstrander

DE NORDISKE RUNEINNSKRIFTER I ELDRE ALFABET

SKRIFT OG SPRÅK I FOLKEVANDRINGSTIDEN

Dette arbeide som publiseres her for Norsk Arkeologisk Selskap, var opprinnelig ikke bestemt for Viking. Det ble planlagt som en selvstendig publikasjon uten tanke på den begrensning som tidskriftets ramme krever. Da det senere av økonomiske grunner ble bestemt å trykke det i Viking, var det for sent å omredigere det.

For billedmaterialet har endringen av den opprinnelige plan, som forutsatte en utstrakt bruk av plansjer, vist seg særlig uheldig. Fine nyanser som kommer tydelig frem på glatt papir, forsvinner totalt på grovere. Man behøver bare å sammenligne tydelighetsgraden i Jacobsen og Moltkes Atlas med de reproduksjoner vi har hentet derfra, for å bli klar over forskjellen.

Arbeidet pretenderer ikke, hverken i utstyr eller plan, å være et Corpus Inscriptionum. Vekten er overalt lagt på tolkningen, alt annet er periferisk. Av nyere litteratur medtas det som er kommet meg for øye, her tilstrebes ingen fullstendighet. Arbeidet er i første rekke skrevet for arbeidende fagfeller. Men kanskje også arkeologer, tradisjonsforskere og det kulturhistorisk orienterte publikum vil finne ett og annet i det som kan fange deres interesse.

Annen del vil gi det norske materialet og en samlet oversikt over de nordiske runebrakteatene, og ellers dra de paleografiske, språklige og kulturhistoriske slutninger som behandlingen gir anledning til.

FORKORTELSER

- Abildgaard: S. Abilgaards Dagbog 1756—76.
- ANF: Arkiv for Nordisk Filologi.
- Brøndsted: J. Brøndsted, Danmarks Oldtid 1938—40.
- Burg: Burg, Die älteren nordischen Runeninschriften 1855.
- CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum.
- Da. Studier: Danske Studier.
- DN: Diplomatarium Norvegicum.
- DR: Danmarks Runeindskrifter, ed. L. Jacobsen og E. Moltke, 1942.
- Fordomt.: Fordomtima.
- Fornv.: Fornvännen.
- Friesen Rö(stenen): Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden, 1924.
- Friesen, Uppland: Upplands runstenar, i Uppland. Skildring af land och folk II, Upps. 1907.
- Förstemann: E. Förstemanns Altdeutsches Namenbuch.
- GGA: Göttingische Gelehrte Anzeigen.
- IF: Indogermanische Forschungen.
- Jóhannesson, A. 1923: Grammatik der urnordischen Runeninschriften, Heidb. 1923.
- Krause: Runeninschriften im älteren Futhark, Halle (Saale) 1937.
- Liljegren: J. G. Liljegren, Run-urkunder, Sth. 1833.
- Lind: E. M. Lind, Norsk-isländska Dopnamn, Upps. 1905—15.
- Lind, Tiln.: Sammes Norsk-isländska Personbinamn, Upps. 1920—21.
- Månadsblad: Kongl. Vitterh. Historie och Ant. Akad.'s Månadsblad.
- Nie: Norges Indskrifter med de ældre Runer.
- Nly: Norges Indskrifter med de yngre Runer.
- NK, NKult.: Nordisk Kultur.
- NN: A. E. Kock, Notationes Norrœna.
- NoB: Namn och Bygd.
- Nord. Tidskr.: Letterstedska föreningens tidsskrift.
- NTS: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap.
- RB: Biskop Eysteins Jordebok (den Røde Bok).
- Rig: Fören. för Svensk Kulturhistoria. Tidskr., Sth. 1918 ff.
- Schönfeld: M. Schönfeld, Wörterbuch der altgerm. Personen- und Völkernamen, Heidb. 1911.
- SHM: Staten Historiska Museum, Sth.
- SNF: Studier i Nordisk Filologi, Hels.
- SR: Sveriges Runinskrifter.
- Stephens, Run. Mon.: The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England, Kbh. 1866—68.
- Stephens ONR: samme arbeide.
- Stephens, Handb(ook): Handbook of the Old-Northern Runic Monuments, Kbh. 1884.
- VA Forh.: Forhandlinger i Vidensk.selsk. i Christiania.
- ZfdPh: Zeitschrift für deutsche Philologie Aarb. (og Aarb. NO): Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.

DANMARK

SØNDERJYLLAND

Gallehus runehorn (Møgeltønder sogn, Tønder amt), av gull, funnet år 1734, 100 år etter et horn av samme type. Begge horn ble i 1802 stjålet og smeltet om. — Litt.: DR no. 11—12. G. Langenfelt, Eng. Stud. 64, 1931, s. 161 ff., Fornvännen 1946, s. 290—93 (mot P. Diderichsen, Nord. Tidskr. 1945, s. 320; innskriften er etter Langenfelt i angelsk språk, holtijar „som hører til den hellige lund, d. e. prest“), K. M. Nielsen, Aarb. 1940, 557 ff., E. Moltke, Fornvännen 1947, s. 336—42 (mot Langenfelt), A. Bæksted, Da. Stud. 1946—47, s. 52 ff., Acta Arch. 18, 1947, s. 205 ff., I. Lindqvist, NKult. VII, 1948, s. 16 f. — Arkeologisk datering: første halvdel av 5. årh.

Vårt kjennskap til innskriften bygger på tre tegninger: Krysings og Paullis fra 1734 og Frosts stikk hos Gutacker fra 1737. Innskriftens siste ord er i alle $\uparrow\text{f}\text{p}|\text{Ø}\text{x}$ (også i Paullis tegning; i reproduksjonen DR fig. 40 er øvre „kvist“ på \uparrow falt bort¹). At \uparrow er ment for $\uparrow t$ (og ikke for en binderune al som jeg mente NTS III 1929, s. 127) viser runeesken fra Garbølle mose med sitt $\uparrow\text{f}\text{p}|\text{Ø}\text{p}$ (nedenfor s. 83). Etter å ha risset \uparrow med dobbelttegning av venstre kvist som tidligere i innskriften, sløyfer runemesteren av plasshensyn all videre dobbelttegning (så Wessén, Fornvännen 1930, s. 166 f.). Innskriften må altså leses:

ekhlewagastir $\begin{smallmatrix} \circ \\ \circ \\ \circ \end{smallmatrix}$ holtijar $\begin{smallmatrix} \circ \\ \circ \\ \circ \end{smallmatrix}$ horna $\begin{smallmatrix} \circ \\ \circ \\ \circ \end{smallmatrix}$ tawido $\begin{smallmatrix} \circ \\ \circ \\ \circ \end{smallmatrix}$

i gno. språkform: *ek *Hlégestr *Höltir horn *táða.*

¹ Den sees i Moltkes reproduksjon Aarb. NO 1936, s. 100 (samme målestokk som DR), og i Mackeprangs, ib. s. 77 (mindre målestokk).

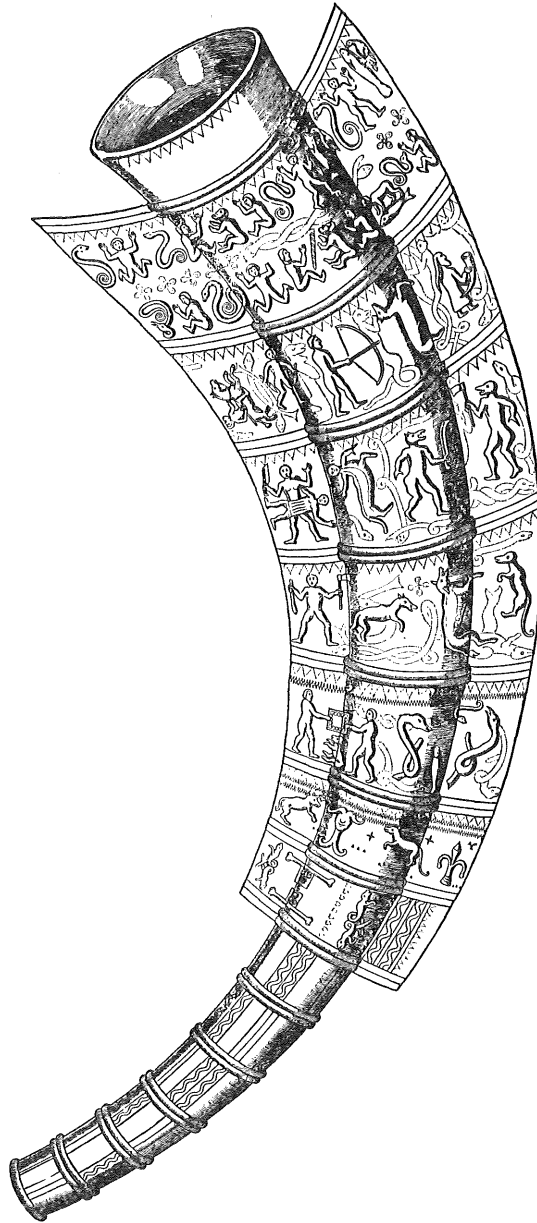

Fig. 1. Det runeløse Gallehus horn (Worms tresnitt).
Etter DR fig. 36.

Innskriften er fullkommen klar i sine $32 = 8 \times 4$ runer, i sine grammatiske former og sin setningsføyning, men den holder nå som før på sine tre hemmeligheter: førsteleddet i subjektet *Hlewagastir*, epitetet *holtijar* og den eksakte betydning av verbet.

Etter funnet av runeesken fra Garbølle mose står det fast at det nå, på et språkområde som holdes for typisk nordgermansk, er belagt to verbalformer av verbet *taujan* som ellers er totalt forsvunnet fra nordisk språk.¹ Dette verbet må åpenbart ha samme betydning på gullhornet som på esken, det kan altså ikke oversettes „pryde, smykke, ornare“ og gå på den rent ornamentale utsmykningen av hornet. Bortsett herfra står *tawīðō*-spørsmålet akkurat hvor det sto før. Man har så vidt jeg skjønner valget mellom tre alternativer:

- 1: NN gjorde hornet (esken),
- 2: NN utstyrte hornet (esken), gjorde det ferdig for sitt formål.
- 3: NN viet hornet.

I 1. alternativ dreier det seg ikke om en alminnelig kunstnersignatur, esken er en helt ordinær bruksgjenstand, men snarere om en magisk signatur, som stiller hornet og esken under de overnaturlige maktens beskyttelse som runemagikeren representerer. I 2. alternativ går verbet på de mytiske billedfremstillingene på hornet og på eskens innhold: Garbølleesken kan godt ha gjemt de amuletter og andre trolldomsmidler som magikeren brukte i sitt virke (jf. trollkjerringenes skinnpung), og „hornenes kostbarhet og billedlige utstyr er et sterkt indicium for at de ikke bare har tjent et profant formål“ (Lis Jacobsen, DR sp. 37).

Hlewagastir stemmer i siste led med Einangs [G o]da[g]astir, Sundes Widugastir og Bergas Saligastir. Av disse fire navnene er Saligastir og Wiðugastir også belagt i vestgermansk; et østgermansk navn av samme type er *Cunigastus* (østgoter hos Kassiodor; jf. også *Unigastus* hos Prokop = ght. *Hûngast*; hans nasjonalitet er dog uviss). Navnegruppen på *-gastir* må ha hatt en sterk stilling i Norden i eldre folkevandringstid.

¹ Substantivet, gno. *tól* „redskap“ forutsetter like litt et nordgermansk verbum faciendi *taujan* som gno. *dād* et nordgermansk **dōn-* (ght. *tuon*).

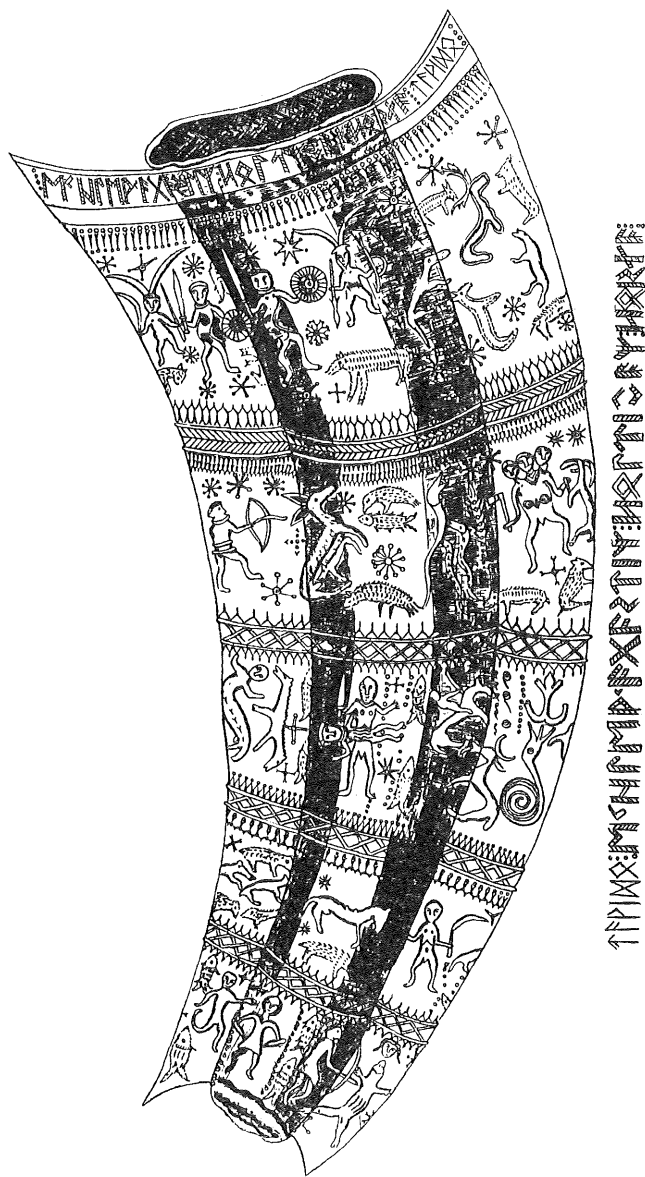

Fig. 2. Runehornet (Krysings tegning).
 Etter DR fig. 39.

Fig. 3. Detalj fra runehornet (etter Frosts stikk hos Gutacker), DR fig. 41.

Første ledd *Hlewa-* stemmer formelt med *Hleo-* i vestgerm. navn som ght. *Hleoberht* (geng. *Hléobeorht*), *-bald*, *-gelt*, geng. *Hléo-frith*, *-wine*, *-wald*¹ og en rekke nordiske mytologiske og fingerte navn på *Hlé-* som Odinsheitene *Hléfreyr*, *Hléfödr*, jettenavnet *Hlébarðr*, dverg-

¹ Så vidt jeg kan se, lar tilsvarende østgerm. navn seg ikke påvise. *Liwa* og *Liwigildus* minner som navn på to vestgotiske kongebrødre om de gammeltyske personnavnene *Hleo* (got. **Hliwa*) og *Hleogelt* (got. **Hliwagilds*, **Hliugilds*), men likheten synes tilfeldig, som stavemåtene *Liuba* og *Leovildus* CIL XII 4312, 5344 viser.

navnet *Hlévangr*, valkyrjenavnet *Hlégunnr* o. a., se Wessén, Fornvannen 1936, s. 171. Det er alminnelig å identifisere dette *Hlé-*, *Hléo-* med det greske navneelementet $\text{Κλε}Ϝο-$ ($\text{Κλε}σόξενοϜ$ som *Hlewagastir*). Men det indoeuropeiske **k'lewos-* synes sporløst forsvunnet fra germansk, det lar seg heller ikke påvise i italiske og keltiske navn (som ellers står germansk så nær); i keltisk ble det som første navneledd i førhistorisk tid trengt ut av partisippformasjonen **k'luto-* (lat. *inclutus*) som fra gammel tid ble nyttet i samme funksjon også i indo-iransk (skr. *Śruta-*), gresk (Κλυτο-) og mulig også germansk; fra irsk hører hit navn som *Cloth-gal*, *Cloth-chú*. Under disse forhold er det fra germansk synspunkt naturligst å identifisere *Hlewa-* med substantivet geng. *hléo*, gno. *hlé* „ly, læ, beskyttelse, vern“.¹ Et Odinsheite som *Hléfreyr* (jf. også *Hléfōðr*) er i første ledd identisk og i siste ledd synonymt med det geng. personnavn *Hléowald* og med *Widsíths hléodryhten* om kongen eller fyrsten som sitt folks eller sitt følges beskytter (jf. *eorla hléo* og *wigendra hléo* om Beowulf). Annerledes om disse spørsmål Wessén, l. c.

Holtijar er av Friesen (Rö 1924, s. 122) blitt tolket som et hjemstavnsnavn („fra Holstein“ som før ham Noreen⁴ 379, eller „fra (en lokalitet, en gård) Holt“). Under henvisning til stavrimet har jeg NTS III 1929, s. 128, 145 foretrukket å oppfatte det som et patronymikon („sønn eller ættling av Holte“); så også Magnus Olsen, Runesteinen på Barmen 1936, s. 20 f., og under tvil DR sp. 36, 668, jf. også Lis Jacobsen, Aarb. NO 1940, s. 68 n.

Mot Noreen-Friesens tolkning taler for det første den kjensgjerning at inkolentsuffikset *-ja* ikke kan vises å ha vært produktivt så sent som i folkevandringstiden. Det gis gamle inkolentnavn som *Løar*, *Byngar*, *Æsar* (mulig også *Kvemmir*, *Firðir*, *Sygnir*, hvis *i*-fleksjon kan være sekundær²). Men i 4—5 årh. ville en mann fra gården Holt vel

¹ Hertil adj. nyno. *ly*, isl. *hlýr*, av **ga-hliuja-* og *lj*, n. (got. **ga-hliwi*).

² Friesens framstilling, Rö s. 122, overbeviser ikke; en hel rekke av de ord han siterer, er overhodet ikke gamle *ja*-stammer, men *i*-stammer. Om overtyske inkolentnavn på *-jan* (*Winsbecke* „innbygger av Winsbach“), ennå i bruk i mht-tid, se Kluge, Nom. Stamm. 1899, § 27 b, an. 2.

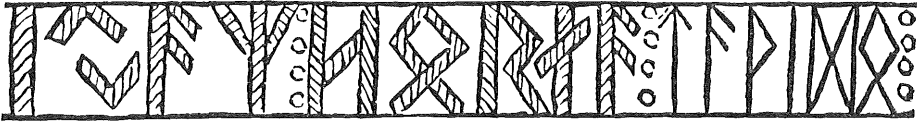

Fig. 4. Detalj fra innskriften (etter Paulli), NTS III 127.

betegnes som *hultingar* (nyno. *hylting*, *holting* „innbygger av Holt i Aust-agder“, Aasen, jf. isl. *-holt* : *-hyltingr*), eller **hultiskar* (gno. *hylzkr*), men neppe som *hultijar* eller *holtijar*. Dernest nevner runemesteren aldri sin hjemstavn i noen kjent innskrift eldre enn vikingetiden.

Derimot kaller runemesteren *HaþuwulafR* seg på Istabystenene i Blekinge uttrykkelig *HaeruwulafR*, d. e. „sønn eller ættling av HeruwulafR“, eller i Gallehushornets språkform **Heruwulafjar*: slektskapsforholdet bringes altså i begge innskrifter til uttrykk med samme suffiks.

Det er riktig som Friesen innvender Rö s.122, at man av en *n*-stamme *Holte* helst venter *Holtnir*, ikke *Holtir* (*Høltir*), jf. *drope* : *dropnir*, *togi* : *tøgnir*, *hvaða* (got. *hwaþo*) : *hveðnir*, Torp Ordavl. s. 28. Men man har her oversett en ting av fundamental betydning, nemlig at *Holtijar* ikke er dannet direkte til personnavnet *Holte*, men til et kompositum på *Holta-*, i dette tilfellet snarest *Holta-gastir* (jf. nord- og vestg. *Wiðu-holta-*); i så fall viser *Hlewa-* og *Holta-gastir* stavrim og variasjon som så alminnelig innen ætten i gammelgermansk tid, jf. blant utallige eksempler *Haþu-wulafR*: ættling av *HeruwulafR*, Istaby, svarende til *Hálfr* og *Hiqrulfr* (sønner av *Hiqrleifr*) i *Saga af Hálfi*, *Hadu-brant*, sønn av *Hilti-brant*, sønn av *Heri-brant* (Hildebrandslied), *Amalafriþus*, sønn av *Ermanafriþus* (konge av Tysingen). De tilsvarende forkortede patronymika ville i gullhornets språkform lyde:

- (*Haþuwulafar*) *Her(u)wjar* (av *Heruwulafjar*)
 (*Haþubrandar*) *Hildijar*¹ (av *Hildibrandijar*)
 (*Hildibrandar*) *Harijar* (av *Hari(a)brandijar*)
 (*Amalafriþur*) *Ermunijar* (av *Ermunafriþijar*).

¹ Jf. personnavnet *Hildir*, Orvar-Odds saga. Det uomlydte *þórir* er snarere **þór-vér* enn patron. til Torsnavnet (irsk *Tomrair* tillater begge forklaringer).

Til forkortelsen **Holtagastijar* > *Holtijar* kan man jamføre *Grýtingr* „ættling av *Grjóti*“ (forkortet av sammensatte navn på *Grjót-*); jf. også forkortninger som *Gunnhylltingr*, *Þverhliðingr* „fra gården *Gunnars-holt*,“ resp. *Þverárhlið*. Om forkortelser som *Njerðbý* av *Njarðarví(s)-bý*, *Ullakalv* av *Ullaví(s)-kalv* se Sahlgren NoB 1951, s. 19.

Forkortningen av de toleddete personnavnene var selvfølgelig ikke obligatorisk. Gallehushornets **Holta* ble også kalt *Holta-gastir*, og *Hlewa-gastir* også **Hlewa* (ght. *Hleo*) og hans ættlinger **Hliujōr* (sing. **Hliujar*). Da nu også *Holti-gastijar* uten tvil gikk side om side med det forkortede *Holtijar*, er det forståelig at *o*-vokalen — som altså var enerådende i *Holtagastir* og *Holta-* i det uforkortede patronymikon *Holtagastijar* — ble stående også i den forkortede form av patronymikonet.

Holta- spiller i *Holta-gastir* samme eller liknende rolle som *Wiðu-* i Sunde's *Wiðu-gastir* (frankisk *Widugast*), hvormed det er identisk i siste ledd og synonymt i første, jf. gno. *Viðolfr* i forhold til ght. *Holzolf*; personnavnet *Holte* har altså (som kortform av **Holtgestr* og andre *Holt*-navn) intet med et gård- eller stedsnavn *Holt* å gjøre. Et identisk vestgerm. navn ght. **Holzo* forutsettes av diminutivet *Hulzilo*, 8. årh., Meichelbeck Hist. Frisingensis. Toleddete tyske navn på *Holt-* er *Holzolf*, *Holzolt*, *Holzman*. Vestgotisk *Uldila* (biskop i Spania 6. årh., v. l. *Uldida*) kan mulig settes = ght. *Hulzilo*.

Med den begrunnelse jeg her har gitt, oversetter jeg gullhorn-innskriften:

Jeg Hlegest (sønn eller) ættling av Holte (Holtgest) „(gjor)de“ hornet.

Torsbjerg doppsko, bronse, funnet under Engelhardts utgravninger i Torsbjerg mose (Tønder amt) 1858—61. — Litt.: DR no. 7. J. Brøndsted, Danm. Oldtid III 1940, s. 247 (1. halvdel av 3. årh). H. Norling-Christensen, Aarb. NO 1945, s. 187—195 (doppsko av Torsbjergtypen er ennå ikke påvist i sikre funn fra 1. årh., dens tid er 2. halvdel av 2. årh.). — Arkeol. datering: slutten av 2. til midten av 3. årh. (se Litt.).

A: owlþuþewar

B: niwajēmarir

Binderunen 𐀀 er sikker, se NTS III 223 f., den må her oppløses *em*, da *j* krever en følgende vokal.

B rommer en nom. sg. marir (subjekt) samt et forbud uttrykt på gammelgermansk vis med *ni*+pres. konj. waje, jf. gno. *né spare sveinar sverð sitt*, Ragnars saga (vers III).

Konjunktiven waje kan nok formelt knyttes til germ. **wā(i)*- „blåse“, got. *waian*, ght. *wā(i)an*, men dette verbet synes ikke å gi mening her (det kan neppe sikte til lufthuller i metallet). Formodentlig står da waje for *wagje* d. e. *wāz(i)ē*, og ʒ gjengir da i denne gamle innskriften palatalt spirantisk ʒ som sin latinske prototyp G, jf. NTS III 225 og Vimosehøvelens *talijo* hvis = gno. *telgja* (i Vimoseinnskriften da = „høvel“). Samme verbalform er Opedals wage. Til bruken av *vægja* jf. Egill, lausav. 29 (år 938):

búumk til vígs en vægðar
vón lætka hǫnum.

„(Jeg leker med den bleke mann med sverdet). Jeg er rede til kamp, men gir ham intet håp om skånsel“, Þórarinn Svarti (10. årh.): *barka vægð at vígi* „(Ørnene fikk lik å ete) jeg viste ingen skånsel i kampen“, vers av Gautreks saga: *þvítt Vikarr vægði ekki* „for V. viste ingen skånsel“. Sverdnavn som *Fellir* og *Fjorsváfnir* er sprunget ut av samme tankegang som Torsbjerginnskriften.

owlþuþewar er en eiendommelig stavemåte for *wolþu-* eller *wulþu-þewar*. *Wolþu-* kan stå for *Wulþu-* om man antar at Freys og Tys ætter er byttet om i de to første runene. Et slikt bytte er alminnelig i senere lønnskrift, men er hittil ikke påvist i noen innskrift eldre enn vikingtid (jf. dog nedenfor under Gjersvik). Prinsippet var i bruk i kryptiske ogaminnskrifter og er uten tvil gammelt; men jeg finner ingen plausibel forklaring på at lønnskriften på doppskoen er begrenset til de to første runene. Korrektur av wlpu til owlpu (= wolþu) — som foreslått NTS III 224 — forekommer meg nå mindre

Fig. 5. Torsbjerg doppsko (runene opptrukket). Etter NTS III s. 222, jf. ibid. pl. IV (uopptrukket).

rimelig. Jeg skulle snarere jamføre owlþu for wolþu (wulþu) med Vatn rhoaltr, Helnæs rhuulb, Læborg rhafnuka og stavemåter som *rveiði*, *rhuæidhi* for *vreiði*, se Seip NTS X 233 (jf. *ruæidr* = *vreiðr*, DN I nr. 245, år 1337, *ruangr* = *vrangr* V 401). Halv vokalen *u* hadde i nordisk en svak stilling foran *u* og *o*, alt By har *orte*. Det er tenkelig at et *qu*- for å motvirke bortfallet av halv vokalen er differensiert til *qu*; i så fall kan stavemåten owlþu ikke uten videre tas til inntekt for en sammensetningsform *wolþu*- (med *o* fra gen. **wolþōr*).

Wulþuþewar er enten eierens, runemesterens eller sverdets navn, jeg skulle tro det siste, jf. sverdnavnene *þegn* og *Skálkr*. Om bruken av personnavn og tilnavn som sverdnavn se Falk, Waffenkunde s. 65. *Salgarðr* synes som person- og sverdnavn samme ord, og *Sigðir* kan som sverdnavn være identisk med Odinsheitet; det er i så fall et *þewa*-navn av liknende type som *Wulþuþewar* og formelt identisk med det gammeltyske personnavnet *Sigideo*¹. Sverdnavnet *Herðir* kan formelt være = ght. personnavn *Herideo*, men er vel snarere nom. ag. til *herða* „trykke, presse på“. Når et sverd gis en berømt sagnhelts eller anes navn, har troen åpenbart vært den at hans kraft skal fylle sverdet og utløses gjennom det.

¹ Strandspennens innskrift leste jeg en tid *sikþis nahl* „Sigðis nál“, men det eldste fotografiet peker snarest på *siklis*.

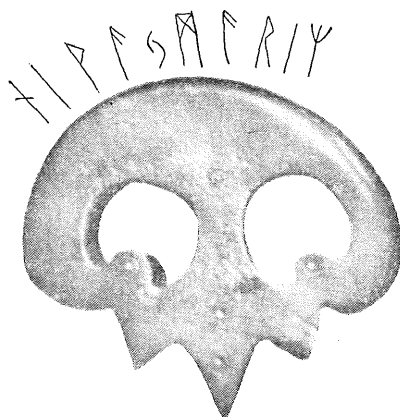
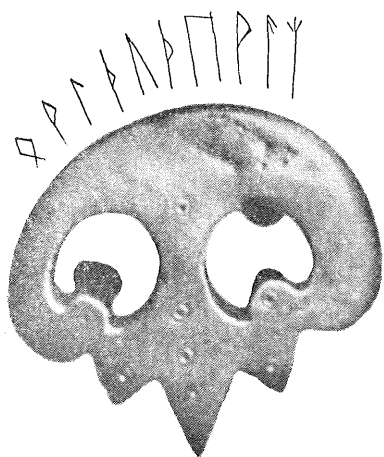

Fig. 6. Torsbjerg doppsko. Etter DR fig. 27—28.

Jeg leser altså og oversetter:

niwaje marir | owlþuþewar

„Ullþér den navngjetne ikke skåne“.

Merk allitterasjonen og rytmen: × ⊥ × ⊥ × | ⊥ × ⊥ ×.

Sverdnavnet *Vægir* (Pulur og Skald.) jamføres hos Falk, Waffenk. s. 63 med *wágsweord*, Beowulf 1489 (av omstridt betydning); det kan imidlertid godt være et nom. ag. til *vægja* i betydning „holde en fiende i age, verne“, *væge* „age, respekt“.

Den tolkning som er gitt her har et svakt punkt, som jeg vil understreke nå som mitt manuskript går i trykken. Lang erfaring har lært meg at i tilfelle hvor runologene går utenom den vanlige runeortografi eller de vanlige formlene, der går vi ofte sørgelig i vannet. Det svake punkt i min tolkning av doppskoinnskriften er bruken av *j*-runen for den stemte palatale gutturale spirant *ǰ*. Det er nok av eksempler fra senere germansk ortografi på denne vekselbruken av *g* og *j*, men Vimosehøvlens *talijo* og Kragehulspydets *wiju* „jeg vier“ (?) er de eneste eksempler jeg har kunnet nevne fra runematerialet, og høvelinnskriften er av liten verd så fragmentarisk og så gåtefull som den er.

Det naturligste er å lese waje som *wāje*, pres. konj. av det germanske *ja*-presens **wǣ-ja-* „blåse“. Dette verbet brukes om vinden (jf. samme rot i *vind* : *ventus*). Ved siden derav gikk germ. **blǣ-* og **blǣs-* dels i samme betydning og dels i betydningen „blåse med munn, belg, fløyte“ osv. **Wǣ-* ble i nordgermansk trengt ut av **blǣs-* (til **blǣ-* jf. gno. **blær* „vind“ av **blǣja-*, jf. skr. *vāyu-* til *vāti*) som det med tiden i engelsk ble trengt ut av **blǣ-* (*blow*). Gotisk har i 4. arh. ennå både **wǣ-* og **blǣ-* og i tysk har **vǣ-* og **blǣs-* begge holdt seg til våre dager. Det er intet spor av et verbum **vǣ(ja-)* i noe nordgermansk språk; men det er det etter folkevandringstiden heller ikke av verbene **taujan*, **hlaiwijan*, substantivet **hlaiwa* og en lang rekke gammelgermanske personnavn. Vi må nok regne med at det intransitive **wǣ-* kan ha vært i bruk iallfall i eldre folkevandringstid ved siden av det (intr. og) transitive **blǣ(s)-*, som det var det hos de vest- og østgermanske frendefolkene ved Nord- og Østersjøen.

Spørsmålet blir bare: gir et utsagn „den navngjetne *Wulþuþewar* ikke blåse“ en fornuftig mening?

Da **wǣ-* som nevnt bare brukes om vinden, må *Wulþuþewar* (om waje kommer av dette verbum) være en personifikasjon av vinden, en vær- eller vintervette. Slike lavere værguddommer var i Norden Torre og hans kvinnelige motstykke Goi. Torredyrkelsen var knyttet til et midtvinters *Þorrablót* (som månedsnavn brukes *Þorri* om februar). Han gjelder for en ætling av vindvetten Fornjot. Nå har Magnus Olsen ment å kunne vise at guden Ull (Ullin) har arvet vintervetten Torres funksjoner. Sett på denne bakgrunn kan doppskoinnskriften nok oversettes: „Ulls navngjetne „tjener“ ikke blåse“. *Mārir* er et smigrende epiteton, noe i likhet med Opedalinnskriftens *liuba* „ljuv, kjær“ (i tiltale til den døde), som *lieber* i tiltale til Vinden og som *Herre*, *Herr* i tiltale til Vind, Vinter, Måne, Maimåned osv.

At en slik formel plaseres på et sverd kan forklares av den gamle skikk å plante et sverd (eller en kniv) i jorden eller i masten mot uvær og storm: *quidam quoque quum oriri viderint tempestatem gladium in navis arborum figunt* (Bernardin av Siena i preken i Padua år 1443). Denne kniv-sverd-magien var i alminnelig bruk mot vinddemoner.

Stormen stilner om man går mot den med en kniv og for hvert skritt stikker odden i jorden, hvirvelvinder og haglvær opphører om man kaster en kniv inn i dem. Se herom Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens.

Det er ikke nødvendig at formelen plasseres på sverdets klinge: *synet* av sverdet er nok til å jage vinddemonene bort — omtrent som man på flere steder nøyer seg med å bryne låen et par skarpe tak når vinddemonen river i høyet på marken.

Denne tolkning av doppskoinnskriften fra Torsbjerg kan ikke avvises med at Ulldyrkelsen ikke synes å ha hørt hjemme i Danmark. Innskriften er risset på en doppsko av en provinsromersk type som ikke ellers er funnet i Norden i nøyaktig samme form, men liknende doppsko (halvrunde med utskjæringer og midtspiss) er funnet i Vimose og en i Loddenhøj, Randers amt, se Norling-Christensen l. c. s. 189. Herav kan imidlertid ikke dras noen generell slutning om denne doppsko-typens utbredelse i Norden så sparsomt og ujamnt funnmaterialet er i eldre jernalder. Vi vet helt enkelt ikke hvilken nasjonalitet mosefunnenes runemestrer var.

Tolkningen kan heller ikke avvises ved Lids etymologi av gude-navnet *Ullr* (Jolesveinar og Grøderikdomsgudar 1933, s. 105): avledning av *ull* „ull, lana“. Lingvistene vil sikkert fastholde den gamle etymologi, hvoretter *Ullr*, gen. *Ullar* er lik Vulfilas *wulþus* „herlighet, velde“ (*wulþus gudis, w. frauþins, w. attins, þiudangardi jah w. gudis* osv.). Ordet brukes i gotisk først og fremst om guds og himmelens herlighet som *wuldor* i gammelengelsk: *wuldor-cyng, -fader* om gud, *-gást* om den helligånd, *-werod* „himmelsk skare“ osv. *Ullr* betyr åpenbart „herre“ som Frøyr og Baldr, jf. det beslektede keltiske (gammelirske) *flaith* „kongerike, fyrste, prins“ med abstraktet *flaithius* „kongerike, himmelen (som guds bolig)“.

Oppfattes *Wulþuþewar* som sverdnavn eller som eiernavn, er *wulþu-* sikkert appellativet, ikke gudenavnet. Slike sammensatte personnavn på *Wulþu-* er ikke påvist i nordisk, de er heller ikke særlig alminnelige ellers i germansk. Vestgotisk har *Wulþuwulfs* (Jordanes), gammelengelsk *Wuld-wine, Wuld-ric*, gammeltysk *Wuld-berth, Wuld-hart, Wuld-rât*.

Går *Wulþuþewar* som jeg tror på Torre, er *Wulþu-* åpenbart assosiert med gudenavnet. Det er tydelig med hensikt at Torre her i formelen ikke er nevnt med sitt virkelige navn, men med en rosende omskrivning. Sammensetningen viser hvor lett komposita av denne typen kunne gå over til teofore navn (se om disse spørsmål Wessén, Nordiska Namnstudier). Allitterasjonen mellom *Þorri* og *þewar* er kanskje ikke tilfeldig, den kan ha vært kjent for runemesteren fra andre formler eller fra allittererende diktning.

Mange vil kanskje finne disse kombinasjonene fantastiske. Men hedenskapet er fantastisk og fortoner seg for et nutidsmenneske mer og mer fantastisk jo dypere man trenger inn i det.

Siden jeg nå først er inne på doppskoinnskriften fra Torsbjerg vil jeg for ikke å la noen mulighet unevnt gjøre oppmerksom på at vetten Torre også assosieres med smien og arbeidet der. E. N. Setälä har i det finske tidsskriftet *Virittäjä* for 1932 en artikkel om et finsk mytisk vesen *Turri*, hvis navn og innhold uten tvil er lånt fra nordisk (se Lids referat og utvikling NTS VII 1934, s. 162 ff.). Man forteller — heter det — at *Turri* bor i blesebelgen i smien og at han slikker av jernet gjennom bleserøret („*Turri* slikker jernet“). Når en nidkjær smed går til smien, sier man: „nå gjelder det å jage *Turri* bort (der han er) bak blesebelgen.“ Når støpingen eller sveisingen mislykkes får *Turri* skylden. Ble jernet overoppvarmet så stykker av det falt av, så sa man „*Turri* har ett det (tatt det med seg).“ „*Turres* part (mat, føde)“ var et stående uttrykk for huller i metallet som skyldtes for sterk varme.

Formelen „Ulls navngjetne tjener ikke blåse“ tilsikter da sammen med sverdet å drive Torre bort fra blåsebelgen.

Mot denne tydning vil man kanskje innvende at man venter blåse, ikke waje. Ja — men gikk **wājan* og **blāsan* side om side i Norden i eldre folkevandringstid, var **wājan* uten tvil det stående verbum som ble brukt om vinddemonen Torre hva enten han blåste i den frie natur eller i smiebelgen.

Jeg skulle tro at denne siste tolkningen har de største sjanser til å treffe det rette. Den knytter innskriften til smien hvor sverdet ble

til og hvor vetten Torre gjennom blåsebelgen „eter“ jernet. Sverdet kan meget godt ha tilhørt en våpensmed.

Torsbjerg skjoldbule (bronse), funnet under utgravningene 1858—61. Litt.: DR no. 8. — Arkeol. datering: 2—5 årh. DR („for lidt bevaret . . . til at dens Tid kan angives nærmere“, Brøndsted III 247).

Innskriften er venstrevendt og leser helt tydelig a i s g r h. Nestsiste rune må være Y selv om den ene kvisten står betydelig høyere enn den andre.

Plaseringen mellom to naglehuller på undersiden av naglekanten viser at innskriften aldri har vært bestemt til å ses av mennesker og at den derfor er av magisk natur. Derfor taler også den omstendighet at innskriftens 6 runer alle er forskjellige; de danner formodentlig en runegruppe av profylaktisk karakter. Med 6 magiske runer baijsr slutter også Kårstadinnskriften i Nordfjord; 4 av runene er felles for begge formler.

Torsbjerg sølvbeslag, Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund 1863, pl. 9, fig. 6 (fig. 9 her, NTS III, pl. IV, fig. c). Flaten er delt i et bredere og smalere belte ganske som baksiden av skjeden på Næsbjergfibulaen. Det smale beltet viser begge steder de samme trambulerte skråstrekene. Men i det brede beltet, hvor Næsbjergfibulaen viser sammenhengende triangelformer, har sølvbeslaget ornamentale 8-runer, skilt fra hverandre ved streker som krysser begge belter. Beltene begrenses av beslagets kanter som er markert ved rammestreker. Runer, rammestreker og skillelinjer er alle trambulerte og synes som oftest gjerdet inn av tynne graverte linjer. Jf. forøvrig Næsbjerg fibula, nedenfor s. 85 f.

Frøslev trepinne, Flensborg amt, funnet i gravhaug øst for Frøslev by. Thorsens funnberetning av 1864 uklar, Engelhardts utgraving 1861 negativ. Funnet kan ikke tidfestes på arkeologisk grunnlag. Se DR no. 10.

Innskriften leser i g r i l i r i ; 2. rune X peker bestemt på det eldre runealfabet. Magisk innskrift med 6 runer (jf. Torsbjerg skjoldbule).

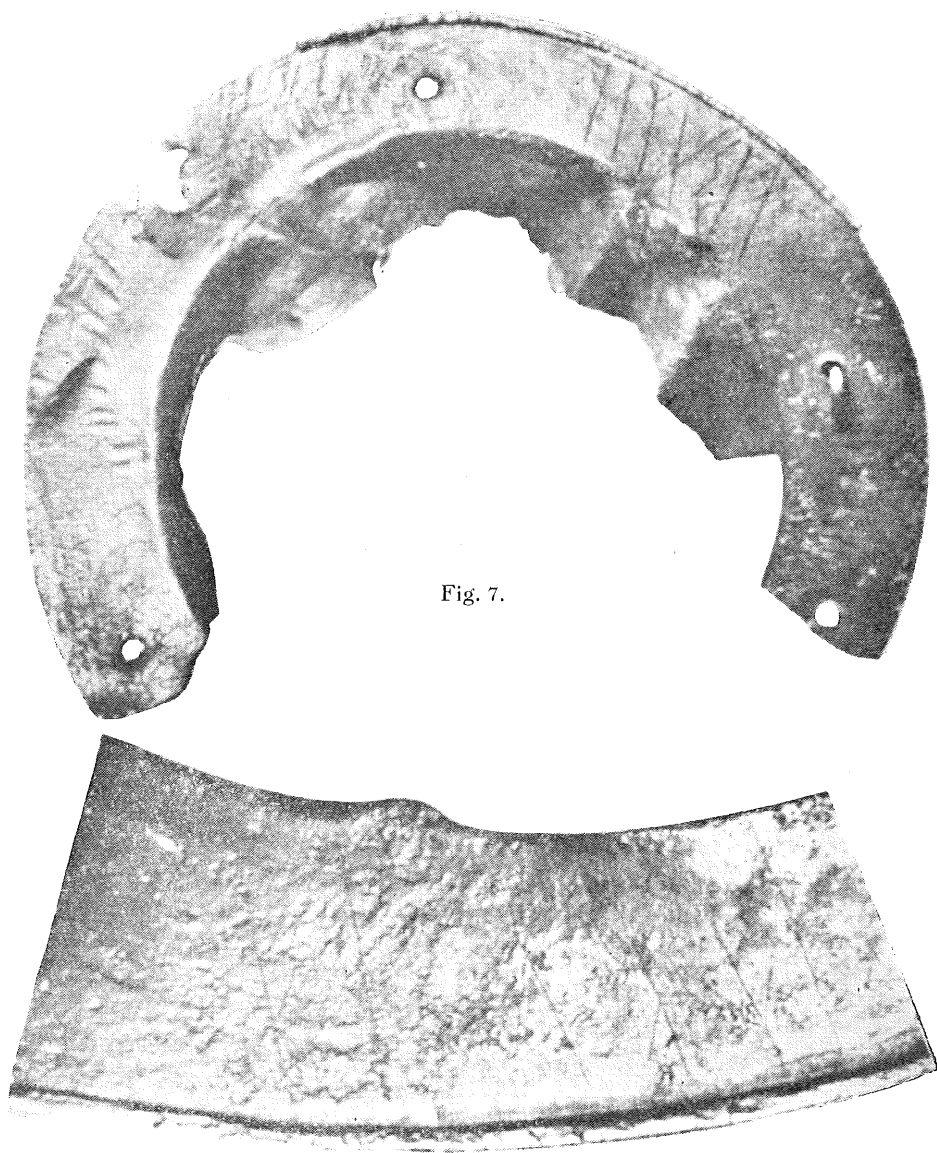

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 7. Torsbjerg skjoldbule (runene opptrukket), fig. 8 innskriften uopptrukket.
Etter DR fig. 29—30.

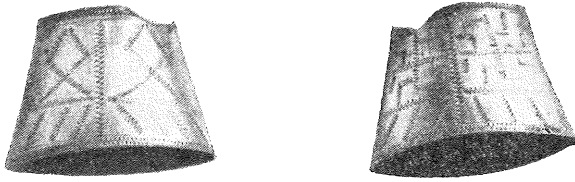

Fig. 9. Torsbjerg sølvbeslag. Etter Engelhardt.

Nydam piler fra utgravingen av Nydam mose (Sønderborg amt) 1859—63. — Litt. DR no. 13. I. Lindquist NK VII 1948, 10 f. (personnavn *Lua*, hvortil *luinas*, *Martebo*). — Arkeol. datering: 3—5. årh. (ca. 250—500, Brøndsted III s. 247).

Foruten enkeltruner og andre mer eller mindre runeliknende tegn viser en av pilene innskriften *!lua* i venstrevendt skrift, formodentlig en magisk omstilling av det velkjente *alu*, videre et tegn *ᚠ* (DR, Atl. fig. 16) som minner sterkt om Kørinringens *ᚠ* over et helt utskrevet *ᚠᚠ* (*ᚠᚠ?*) og kanskje ment som en ligatur av disse 3 runer.

Strårup halsring (gull), funnet 1840 i gravhaug fra folkevandringstid (om manns- eller kvinnegrav framgår ikke av funnberetningen). — Litt.: DR no. 18. — Arkeol. datering: ca. 400.

Innskriften *lepro* står på ringens innerside. Den inneholder et kvinnenavn *Leþro*, egentl. et tilnavn (som *Leðrungr*) forkortet av en sammensetning på **Leþra-*, jf. tilnavnet *Leðrhals*. Også i irsk forekommer det etymologisk identiske *lethar* i tilnavn. Kvinnenavn er også *hariso* på spennen fra Himlingøje.

Formelt sett kan disse formene også være 1 sg. pres. av verb **leþrōn-*, **hārisōn-*, men *leðra* „klæ med lær eller skinn, piske med *leðról*“ synes ikke å gi noen mening.

Næsbjerg runefibula, se s. 85.

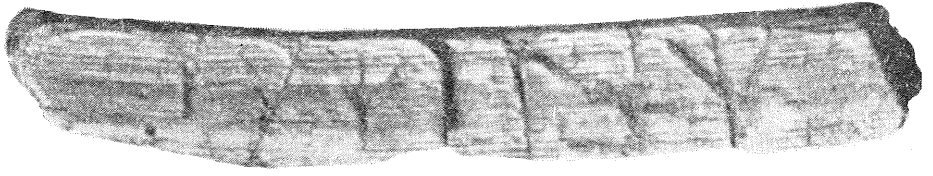

Fig. 10. Frøslev trepinne (topptr.). Etter DR fig. 35.

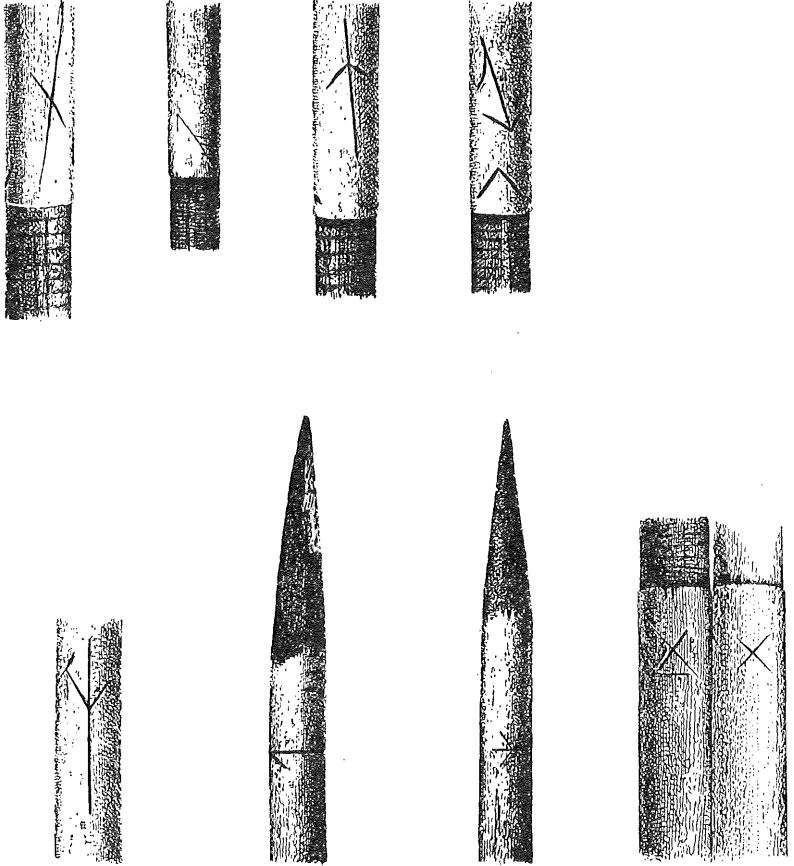

Fig. 11—13. Nydampiler. Etter Engelhardt.

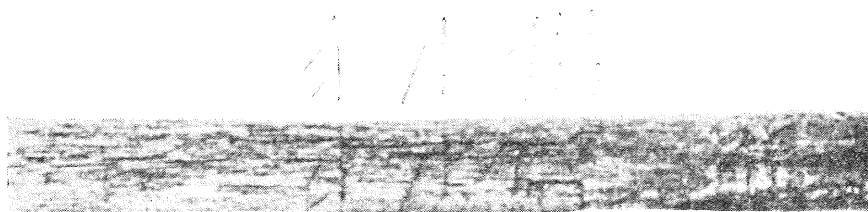

Fig. 14. Nydampil med innskrift (uopptrukket). Etter DR fig. 44.

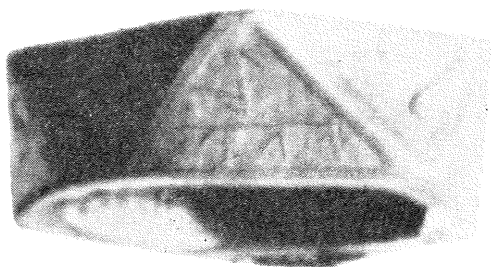

Fig. 15. Kørlerinngen. Etter Krause, fig. 18.

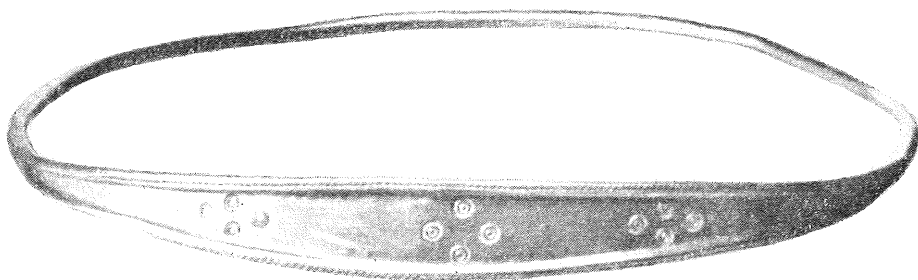

Fig. 16. Strårup halsring. Etter DR fig. 60.

Fig. 17. Strårup halsring. Innskriften (uopptr.) etter DR fig. 59.

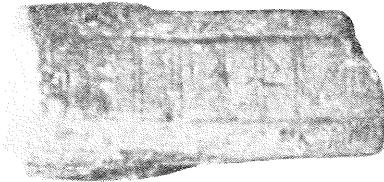
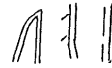

Fig. 18—19. Kragehul knivskaft 1. Etter DR fig. 465—466.

FYN

Kragehul knivskaft 1 („of ash-wood“, Stephens Handb., s. 90, „av ben“ Brøndsted III 248, og så riktig), fragment $2,4 \times 1,5$ cm.— Rest av dyreornament i ett av de rektangulære sidefeltene peker på 6. årh., Brøndsted III 248. Hovedstaver dobbelttrukket som på spydskaftet.— Litt. DR no. 195.

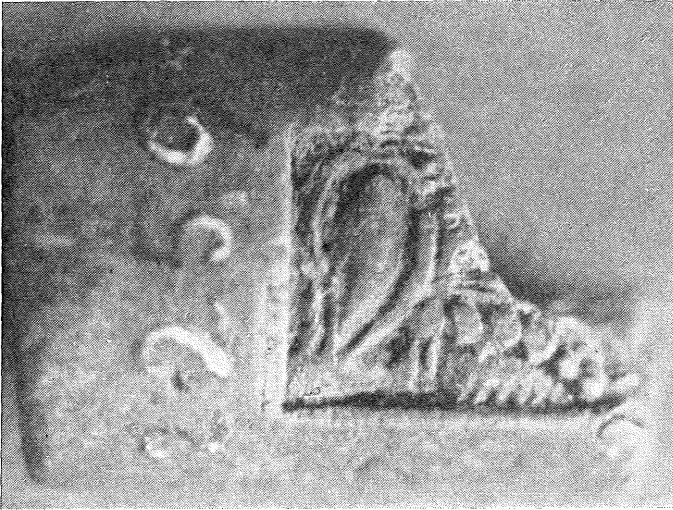

Fig. 20.

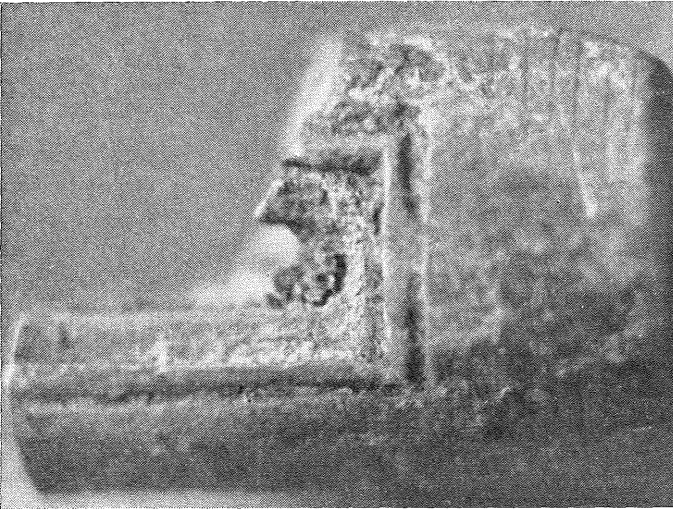

Fig. 21.

Fig. 20—21. Ornamentmotivet på knivskaft 1,
sterkt forstørret. Eget fot.

Fig. 22. Kragehul knivskaft 1. Innskriften (sterkt forstørret). Eget fot.

A (oversiden): . . . uma · bera

B (undersiden): . . . aau

A slutter, synes det, med et sammensatt personnavn på *-bera* „bjørn“ = gno. *Bjare*, ght. *Bero*. Vestgermanske navn som (ght.) *Frumolf*, *Gumolf* kan peke på et *fruma : bera*, *guma : bera*, det siste gir 8 runer. Navn på *Frum-* og *Gum-* er ikke påvist i nordisk (for ght. *Frumiheri* har *Þorsteinssaga Víkingssonar Framarr*, med avlydsformen *fram*); men det er, som en vet, et sterkt skille mellom folkevandringstidens og vikingetidens navngivning i Norden.

Innskriften har formodentlig bare gitt eierens eller runemagikerens navn på oversiden og 8 magiske runer på undersiden.

Et nom. ag. til *bera* „bære“ (jf. Odinsheitet *Hjalmberi*) kommer neppe i betraktning i denne innskriften.

Kragehul knivskaft 2 (av tre), nå tapt, skal på den ene side ha inneholdt følgende „runer“ (DR no. 195 a):

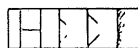
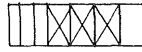

Fig. 23.

Sikkert ikke runer, men rester av et særlig i folkevandringstid yndet ornamentmotiv

jf. f. e. munnblikk fra Nydam (fig. 24, etter Hans Kjær, Et nyt Fund fra Nydam Mose, s. 184), lerkar fra N. Fevang (fig. 25 etter Bøe, Jernald. Keramikk fig. 305, jf. Rygh, Norske Olds. fig. 371), remtunge fra branngrav i Stordalen, Sunnmør (fig. 26, etter Shetelig, Vestl. Grave fig. 76, yngre romertid), brakteater som fig. 27 (etter Atlas for Nord. Oldkyndigh. fig. 128, samme bord ib. fig. 150), lerkar fra Gjerla (Stokke, Vestfold, Bøe

Fig. 24. Ornamentmotiv på munnblikk fra Nydam.
Etter Hans Kjær.

Fig. 25. Lerkar fra N. Fevang. Etter Bøe.

Fig. 26. Remtunge fra branngrav i Stordalen.
Etter Shetelig.

Fig. 27. Etter Atlas for Nord. Oldk.,
tab. VII fig. 12S.

l. c. fig. 286, 4. årh.), ørebeslag på trespann fra Slinde, Sogn (Shetelig l. c., fig. 82), armring fra Osnes (Etne, Sunnhordland, Rygh fig. 718) osv.

Kragehul spydskaft (av ask), funnet ved graving i Kragehul mose 1877. Runene dobbeltruddet med unntak av $\wedge \xi \eta$. — Litt. DR no. 196. M. Olsen VA Forh. 1907 no. 6, s. 12 n. I. Lindquist NK VII 1948, s. 18 („Jag Jarl kallas Ásgiselsbanen; jag får at möta ...“). Nils Åberg „Spjutskaften från Kragehul Mosse“, Fornv. 1945, s. 251 ff. behandler de ornamenterte spydskaftene som han daterer til 7. årh. (runeskaftet er ikke ornamentert og må selvsagt være betydelig eldre, C. M.). — Arkeol. datering 4—6. årh., jf. Brøndsted III 274.

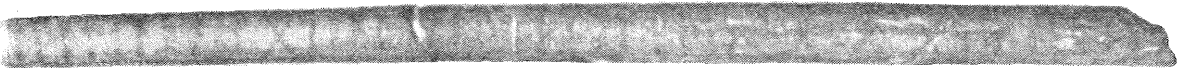

Fig. 28.

Fig. 29.

Fig. 28—29. Kragehul spydskaft. Etter DR fig. 467—468.

Av skaftets fem fragmenter rommer fragm. 1—2 innskriftens første 31 runer (og runeligaturer), fragm. 4—5 de 14 siste bevarte runer. Det er usikkert om fragm. 3 har direkte sammenheng med fragm. 2 og 4. Merk den utstrakte bruk av ligaturer, runemesteren nytter dem overalt hvor det overhodet er mulig (om tilsynelatende unntak hagala, se nedenfor). Hovedstavene er tegnet opp med 3—4 streker, runene *k*, *j* og *s* med enkel strek, jf. hermed Britsum-staven (fig. 30) og benstykket fra Ødemotland (fig. 31).

Fragm. 1—2: ek[̂]eril[̂]ar[̂]asugis[̂]alasm[̂]uh[̂]ah[̂]ait[̂]eg[̂]ag[̂]ag[̂]inug[̂]ah[̂]e
 „ 3 : lija
 „ 4—5: hagala wijubig (heretter i bruddkanten en vertikal stav).

Sikkert tydet er i denne innskrift bare ek erilar.....haite „jeg erilen.....heter“. Innskriften viser imidlertid i sin oppbygning og sitt ordforråd så påfallende overensstemmelser med visse språklig klare brakteat- og amulettinnskrifter, at det neppe kan være noen begrunnet tvil om tydingen av fragm. 1—2:

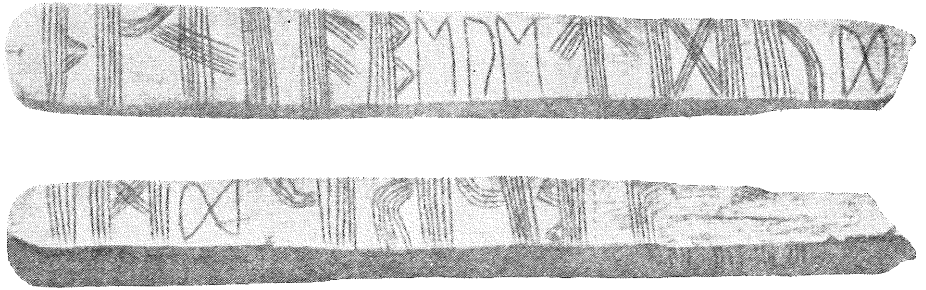

Fig. 30. Britsumstaven. Etter Arntz og Zeiss.

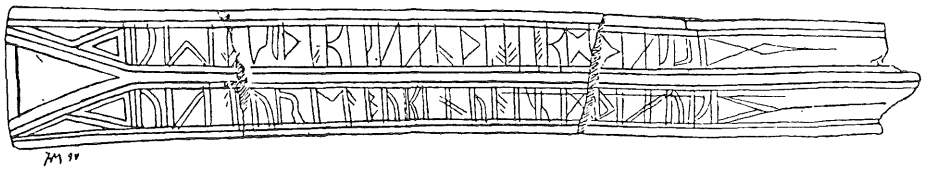

Fig. 31. Benstykket fra Ødemotland. Etter Nle I, s. 244.

Kragehul	: ek erilar asugisalas muha haite	gā gā gā
Sjelland br.	: [ek erilar] hariuha haitika farauisa	gibu auja 𐌺
Østerr. gullring ¹ :		gā : alu : ęR 𐌺
Lindholm amul.	: ek erilar sawilagar hateka aaa (etc.)...	alu
Skodborg brakt.:		auja alawin auj
		alawin auja
		alawin . . .
Jf. også:		
Valsfjord	: ek hagustaldir þewar godagas	

Sjellandbrakteaten har formodentlig av plasshensyn sløyfet *ek erilar*. Overensstemmelsen med Kragehulsinnskriften er så påfallende at jeg ikke tar i betenkning å sette ordskille foran uha haite, svarende til

¹ Angivelig funnet „på den østerrikske side av grensen mellom Østerrike og Bayern“ i 1905, men av nordisk opphav, nå i Ashmolean Museum, Oxford, se NTS XI 303 og min omtale av innskriften i The Antiquaries Journal 1940, s. 330 f. (stryk henvisningen til Steindorf, for Kårstad les Arstad).

Sjellandbrakteatens [hari-]uha haitika. Altså er *m* (i *muha*) enklitisk form av *kopulaet*.

På bakgrunn av denne overensstemmelsen forekommer det meg nå at utlesingen av \mathfrak{X} som *gibu auja* blir mer enn en hypotese. Denne stående formelen må ha vært innrisset på utallige amuletter, og intet var da rimeligere enn at den ble forkortet (samme \mathfrak{X} møter oss i virkeligheten også på brakt. no. 19 (Skåne) og på gullringen i Ashmolean Museum, fig. 32—34). Da *gibu* „jeg gir“ stemmer formelt med *g*-runens navn, ga forkortelsen \mathfrak{X} seg av seg selv. At \mathfrak{X} og \mathfrak{f} (for *auja*) forbindes til \mathfrak{X} er bare naturlig i denne innskriften hvor enhver mulig form for ligatur er obligatorisk. Med det tre ganger gjentatte *g[ibu]* *a[uja]* jf. det tre ganger gjentatte *auja* på Skodborgbrakteaten, kanskje også det tredobbelte \uparrow etter innskriftene på Sjellandbrakteaten og gullringen.

Fragment 1—2 må altså leses:

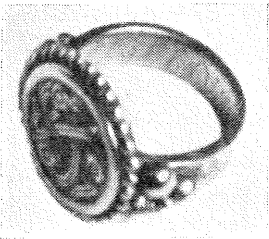

Fig. 32.

Fig. 33.

Fig. 32—33. Gullring med runeinnskrift. Ashmolean Museum.
Etter Ant. Journ. 1940, pl. L.

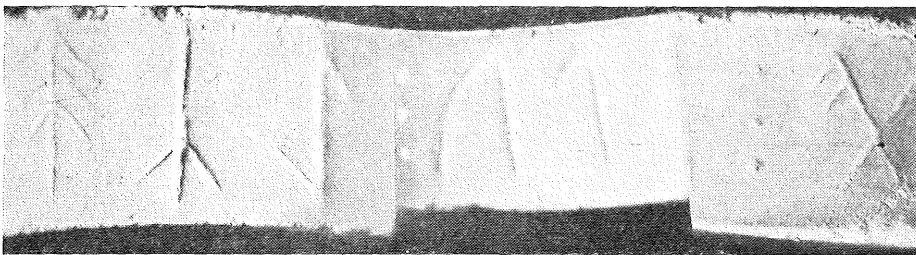

Fig. 34. Gullring i Ashm. Mus. Innskriften sterkt forstørret. Eget fot.

ek erilar Asugisalas'm Uha haite gibu auja gibu auja
gibu auja ginu gibu auja

„Jeg er Ásgísls eril, jeg heter Uha, jeg gir lykke (vern), jeg gir
lykke, jeg gir lykke, mektig lykke (vern) gir jeg“.

Denne oppløsningen av X bestyrkes også av stavrimet med ginu som
oppløsingen av muha til 'm uha av rimet med erilar og asugisalas;
ginu gibu auja er arkaisk språkbruk for *gibu ginuauja* (kompos.
som Blekinge *ginoronor*, eller neutr. av adj. *u*-stamme); ginuauja
går på de overnaturlige krefter som fyller runene *er gørðu ginnregin*.

1. sg. pres. im er kanskje belagt i en innskrift av liknende type
som Kragehul, nemlig Huglo, hvor Magnus Olsen nå er tilbøyelig
til å lese ek gudija ungangir im (Le Prêtre *magicien* 1935, s. 209;
jf. også E. Salberger ANF 1951, s. 1 ff.). Reduksjonen av enklitisk *em*,
es har selvfølgelig satt inn til alle språkets tider, bragarmål er eldre
enn de alminnelige synkopeformene i folkevandringstiden. Oseberg-
innskriftens litiluisism viser etter min oppfatning samme reduksjon
av *em* til 'm etter -s (den er som en vet alminnelig i diktningen og
de yngre innskriftene). Denne meget omtalte og omskrevne innskriften
kan ganske enkelt bety „jeg hører til det lille vé'et“ (hva er vel Oseberg-
skipet med sin „dronning“ annet enn en gydje med sitt praktfulle hov
på vei til dødsriket?); men da stangen har et dypt boret hull i lengde-
retningen i den ene enden, som om den var bestemt til å holde en
eller annen gjenstand, kan *vé* også tas i betydningen „merke“: *lítivés'm*
„jeg hører til det lille merket“ („jeg er stangen, *vé-støng* (Háttatal),
som hører til . . .“) ¹; til genitiven jf. mht. *sít sí des goteshúses sint*
„da de tilhører gudshuset“. Osebergskipet eller det fartøy stangen er
hentet fra har altså ført to *vé*, et *lítil*- og et *mikil*- eller *aðal-vé*
(jf. *aðal-merki*), men ikke nødvendigvis til samme tid.

Hva betyr så *ek erilar Asugisalas'm*? Vel som oversatt ovenfor
„jeg er Ásgísls eril“, neppe „jeg erilen, jeg er Ásgísls (jeg tilhører A.,
er hans mann), jeg heter Uha . . .“; jf. til denne siste predikative bruken

¹ *vé* er neppe overlevert i betydn. „gudebilled“ (som i gammelengelsk).

av genitiven Nygaard Synt. § 122, gammelirsk *ammi dée* „vi er Guds, vi tilhører Gud“, Würzb. 6^b 20, lat. *domus quae regis Hieronis fuit*, Vulfla *þize ist þjudangardi gudis* „Guds rike hører disse til“, se Delbrück Grundr. III 331 (med ekss. fra skr. og iransk). For den første oversettelsen taler avgjørende den nyfunne innskriften fra Rosseland i Hardanger („jeg W., A's iril“) og Valsfjords *þewar godagas*.

Innholdet av fragment 3—5 er det vanskelig å uttale seg om, da det er uvisst hvor fragm. 3 hører hjemme og da innskriftens slutt mangler. Foran 1. rune N i fragm. 4 er vel tapt et M (neppe M) i ligatur dermed; det kan forklare at runemesteren ikke skriver *hā* i ligatur med det følgende f. Er dette riktig, mangler det altså nok et fragment foran 4. I *hagala* er det fristende å se runenavnet¹, *wiju* oppfattes overalt som 1. sg. pres. „jeg vier“, *bi* som prepos. (ellers ikke sikkert påvist i nordiske innskrifter). Men man kan også interperere . . . *haga lawiju*, d. e. *lāwiju* til et denom. **lāva* av *læ* „men, skade, svik“ (*Uha* er *læ-víss*, som *Hariuha* er *fár-víss*). Fragm. 3—5 bør helst ikke nyttes i en språklig vurdering av det gamle innskriftmaterialet.

Kragehulspydet sto, da det ble funnet, rett opp og ned i mosen med spissen ned og må rimeligvis oppfattes som en offergave. Det framgår dessverre ikke av innskriften om den er risset for denne spesielle anledning.

Runenavnene og bruken av begrepsruner er så gammel som runealfabetet selv (jf. nedenfor under Vimosehøvlen, Værløse og Gårdlösa-spenne og Stentofta, og for Kragehul selv X = gibu).

Kragehul-sponen: „en tynd flad Spon 2 Tommer breed og et Qvarter lang, af Rør eller Aske Træ med 2 Rader store Rune Bogstaver . . . og endnu en liden Rad af smaa Runer“ (Abildgaard 1761), funnet sammen med Kragehulhornet år 1750 (Stephens ONR I 319), nå tapt. — Arkeol. datering: 5—6. årh. — Litt.: DR no. 197. I. Lindquist, Sparlösa 1940, s. 22 („ursprungligen ett skrioplån av trä“).

¹ Annerledes M. Olsen l. c.

Kragehul horn, nå tapt, funnet 1750 „i en Tørve Mose, kaldet Kragehale“. Det „syntes at være giort af Hiorte Tak, omtrent et Qvarter langt og en Tomme bred . . . og havde en skarp Ryg mitpaa, paa begge Sider af Ryggen stod 2 Rader fiine Rune Bogstaver og adskillige hieroglyphiske characterer, Bogstaverne vare af de ældgamle Runiske...“ (Abildgaard 1761). — Litt.: DR no. 194. — Arkeol. datering: 4—6. årh.

Køng-statuetten (bronse), funnet 1907 på prestegårdsjordet kort fra Køng by, Odense amt. — Litt.: DR no. 198. — Arkeologisk datering: 5—6. årh. (jf. Brøndsted III 295).

På figurens bakside løper en markert linje i ryggradens retning og lengde, og parallelt med den (og i ca. $\frac{1}{2}$ cm's avstand) en svakere trukket linje på hver side. Disse to sidelinjene er med en øvre og nedre tverrlinje forbundet til et rektangel. Innskriften løper nedenfra opp langs ryggradslinjen i kraftige og grovt hogde runer. Under mikro-fotograferingen i Nationalmuseet trodde jeg å skimte svake spor av en eldre innskrift på flere steder innenfor rektanglet. Tydeligst syntes et nesten helt bevart \aleph (i full rammehøyde) på høyre tavlehalvdel litt høyere enn innskriftens \aleph . Therkel Mathiassen var uavhengig av meg kommet på samme tanke. Det er klart at den grovt hogde innskriften ikke skriver seg fra den mann som trakk opp den rektangulære tavlen i så svake riss som innramming av en innskrift som skulle plaseres der. Den eldre innskriften vil det formodentlig aldri lykkes å restituere, jeg trodde et øyeblikk den ga futharken (jf. i den yngre $m|\eta o?$), men holdepunktene er meget svake.

Målt etter runen \aleph er runenes høyde litt under $\frac{3}{4}$ rammebredde. Innskriften slutter med de to helt tydelige runer $\Phi \aleph$, d. e. ηo . Foran disse runene ses nedre del av to parallelle staver som uten tvil er hogd (den venstre skjærer basislinjen med et lite snitt som trer tydelig fram på fotografiene). Det er mulig, men mer usikkert, om det har vært en tredje vertikal stav foran disse.

Foran ηo kreves en vokal og i betraktning kommer da av paleografiske og fonetiske grunner bare *a* eller *i*: germansk språk kjenner ikke i folkevandringstiden lydforbindelser som *eng*, *ong*. Det kan følgelig

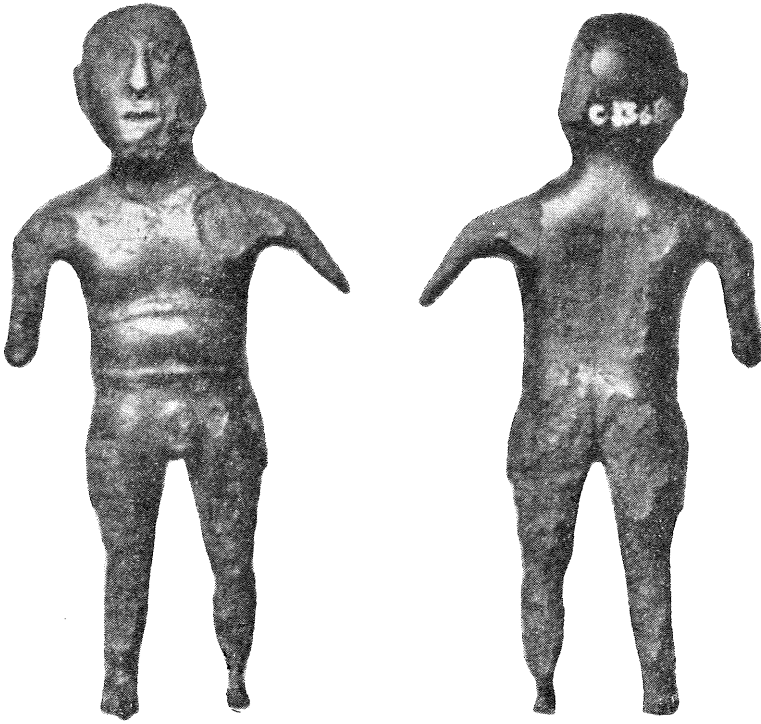

Fig. 35—36. Bronsefiguren fra Køng. Etter DR fig. 469—470.

sies med full sikkerhet at innskriften har sluttet med *in̄o* eller *āno*, videre at dette *ing*, *ang* ikke kan være suffiksalt da det lave runetallet ikke levner plass til noe rotelement: det dreier seg med andre ord om et rotfast *ang*, *ing*. Det kan leses *māno*, *hāno*, *mīno*, *hīno*; i venstrelys skimtes svake spor av et øvre kors mellom de to første stavene (muligvis et noe smalt *ſ*). Men det kan også leses *pīno*, *pāno* eller *īno*, *āno* (hvis staven foran *īno*, som mulig går helt opp til rammestrek, er ment som innrammingsstrek).

Hva man enn leser, så må *no* fra et nordgermansk synspunkt enten oppfattes som nom. sing. av en feminin *n*-stamme eller som 1. sing. pres. av et svakt *ō*-verbum. Men man venter fortrinsvis et mannsnavn, et gudenavn av hankjøn, eller et verbum som gir uttrykk for

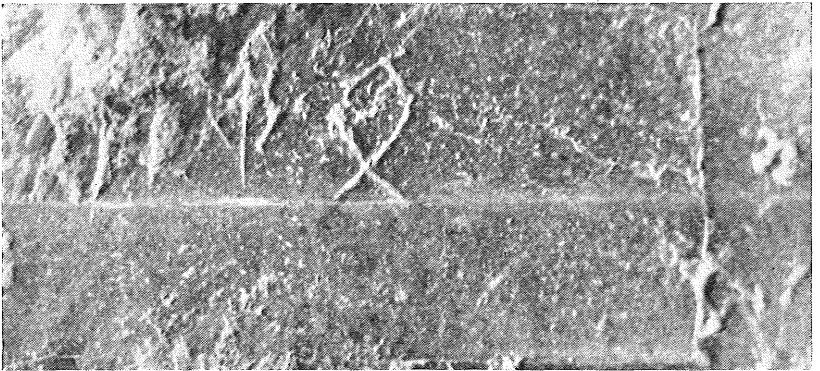
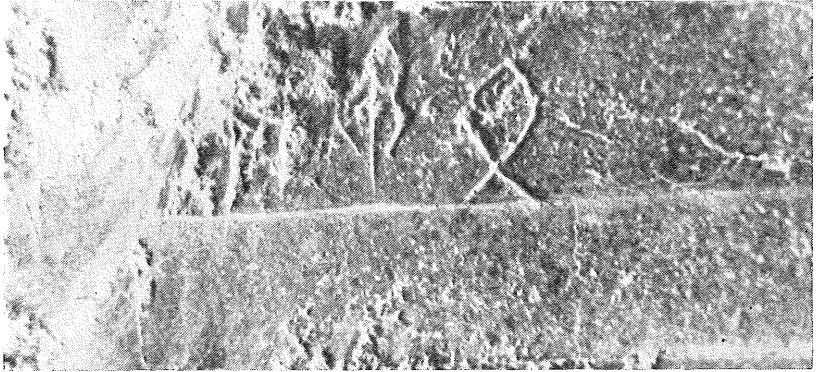

Fig. 37—39. Innskriften på bronsefiguren fra Køng (sterkt forstørret). Egne fot.

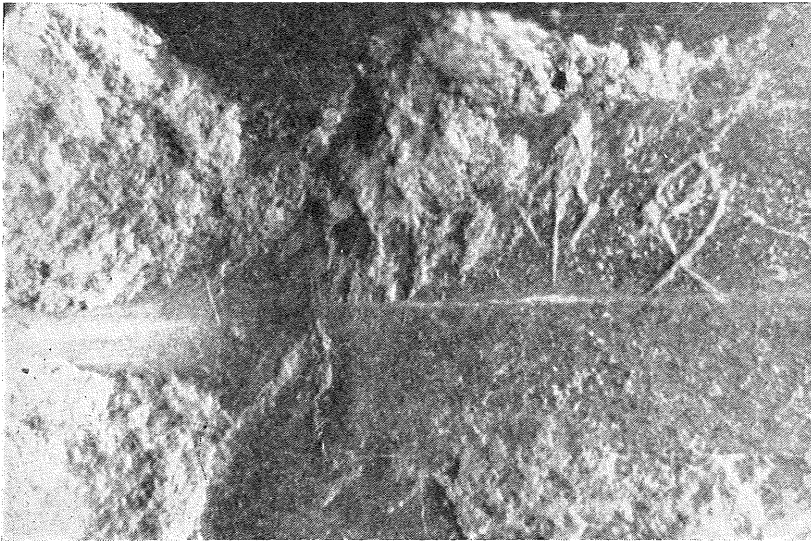
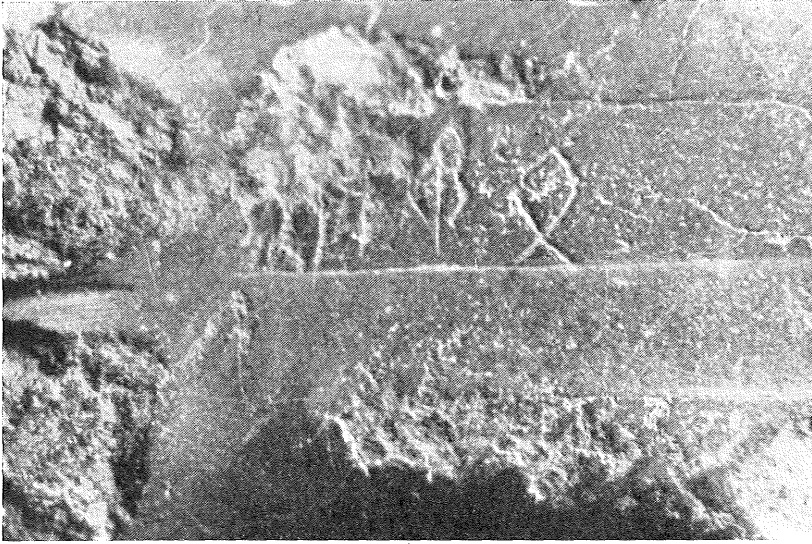

Fig. 40—41.

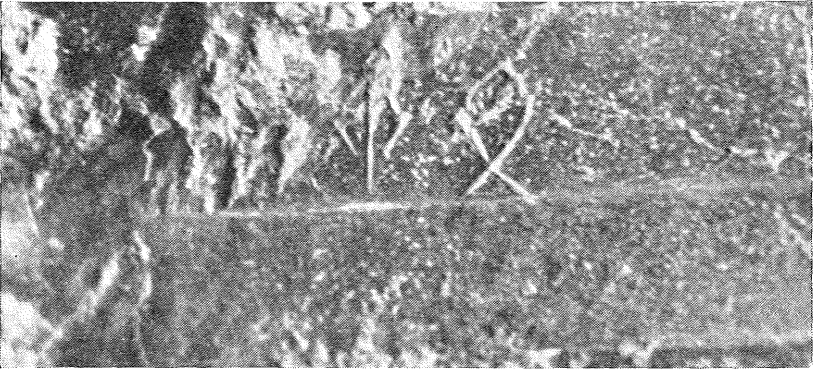
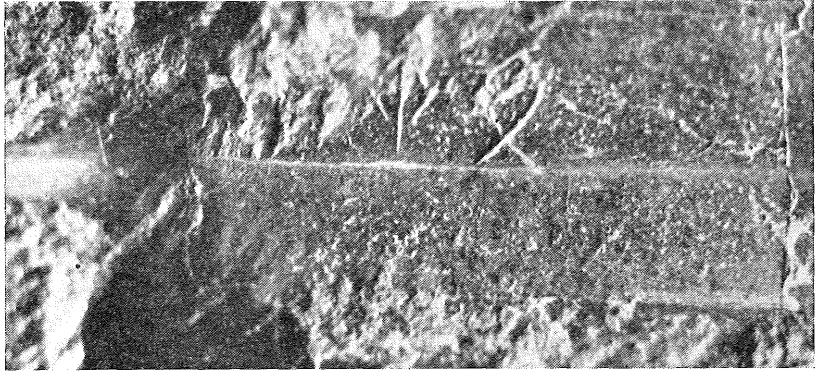

Fig. 42—44.

et sentralt trekk ved gudens vesen. Rommer innskriften et mansnavn på -o, må konklusjonen nødvendigvis bli at den er vestgermansk, jf. navn som *Ango*, *Hango* (formelt vel = Odinsheitet), *Lango*, *Thingo* (epitet til Mars som *Thingsus*?). Leser man i ηo med rammestrek foran, så forestiller figuren Ingaevonernes stamgud Ingo, hvis vestgermanske navneform i 5—6. årh. var nom. *Ingo*: gen. *Ingwes*, -as. Merk i denne forbindelse η-runen som i form stemmer med Szababattyanspennen, Vimosebeslaget, Grumpanbrakteaten og kanskje Tanem.

Oppfattes ηo som 1. sing. pres., kan þiηo høre til gno. *þinga* „bringe i stand et *ting*, en erotisk forbindelse“, jf. Hárbarðsljóð 30:

Lék ek við ena línhvítu
ok launþing háðak,
gladdak ena gollbjortu,
gammi mæ'r unði.

Innskriftens betydning ligger i η-runen. Den kan foreløpig ikke nyttes for språklige formål.

Vimose doppsko (bronse), funnet i Vimose, Odense amt, 1901. — Litt.: DR no. 205. — Arkeol. datering: 2. halvdel av 3. årh. (rund, skiveformet doppskotype, yngre enn Torsbjergdoppskoen ovenfor), jf. Brøndsted III 247.

Innskriften, som fordeler seg på begge sider av doppskoen, leser tydelig:

A: mariha | iala
B: maki[j]a

For lesningen og tolkningen av denne merkelige lille innskriften oppstilles her følgende holdepunkter, som må danne det faste grunnlag for ethvert seriøst tydningsforsøk:

makia kan bare være akk. sing. mask. av *ja*-stammen **mækja*- „sverd“, got. *mekis*, gno. *mækir*.

Denne akkusativen må være styrt av et transitivt verbum på side A. Altså er B en fortsettelse av A.

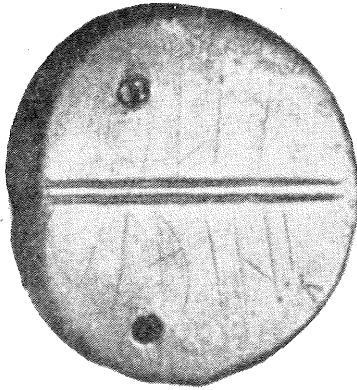

Fig. 45.

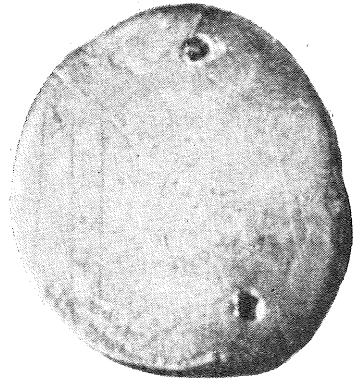

Fig. 46.

Fig. 45—46. Vimose doppsko (uopptrukket). Etter DR fig. 485—486.

Da en vokalgruppe *ia* i folkevandringstid bare er tenkelig i hiatus, må det interponeres foran *ala*.

Da *mari* enten er en kasusform av nominaltemaet **māri-* „navnkundig“ (gno. *mærr*, got. *mers*, ght. *māri*) eller 2. sing. imper. av denominativet **mārjan* (gno. *mæra*, got. *merjan*, ght. *māren*), må det også interponeres foran *ha*.

Innskriften kan altså som den står i dag med full sikkerhet leses:

mari:ha|i:ala:|makia

Jeg leser |i:ala i flukt med *mari:ha* fordi kombinasjonen *mari:ha|makia* ikke synes å gi plausibel mening. I Stentofttid kan *ha-* stå for eldre *haha* og *hamaki* være akkusativ svarende til gno. *hāmæki*, nom. *hāmækir* „langt (stort) sverd“ (*hō sverð bitu skjöldu*, Krákumál 21), men i Vimosetid må det hete *haha-*.

Da *mari* ikke kan være adjektivisk attributiv akkusativ til substantivet *makia* — den pronominale adjektivfleksjonen er jo et av germanskens eldste særtrekk — har jeg oppfattet ordet som akkusativ av et maskulint sverdnavn *MāriR*, jf. sverdet *Mæring* som Hellig Olav ga Bjørn Hitdølakappe. I og for seg kan *mari* også være nom. akk. nøytr. av adj. *mærr*, men innskriften inneholder intet nøytrum som det kan slutte seg til.

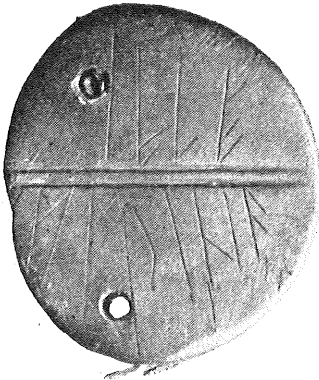

Fig. 47.

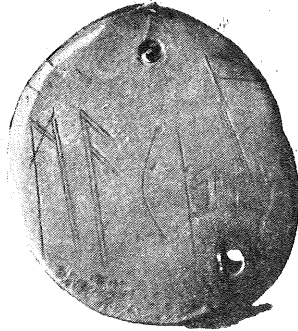

Fig. 48.

Fig. 47—48. Vimose doppsko (opptrukket). Etter NTS III, pl. III.

Derimot kan *mari* som alt nevnt meget godt være 2. sing. imper., i Noleby-Åsum-tid (*fahi*) også 1. sing. pres., men i 3. årh. venter man i siste fall *mariju*, *fahiju*.

Oppfattes *mari* verbalt, kan innskriften altså oversettes: „gjør sverdet navnkundig, Alle“, hvor *Alle* er navnet på sverdets (nye) eier. Men elementet *ha|i* lar seg ikke passe inn i denne sammenhengen, det kan ikke forklares hverken som person- eller våpennavn.

Oppfattes *mari* nominalt, må verbet søkes i *ha|i*. Hadde det vært et germansk verbum **hi-* „slå“: pret. **hai*, ville innskriften måtte tolkes som en signatur: „Alle slo sverdet *Mær*“, jf. *Reginn sló sverðit besta* i det norske runediktet. Men isolerte formasjoner som tysk *heie* „rambukk“ (mht. også „hammer“) og sveits. *heien* „brekke *hamp*“ kan ikke brukes til støtte for et slikt verbum.

Som en vil se står hele tolkningen på partiet *ha|i*.¹ Merk at dette partiet står i linjeskifte nær kanten av doppskoen på det eneste sted i innskriften hvor en rune eller to muligvis kan være gått tapt: en

¹ Som tilsiktet omstilling av *aih* „eier“ ville *hai* gi utmerket mening. Men for det første er slike omstillinger ikke påvist i innskrifter i det gamle alfabet (bortsett fra trylleordet *alu: lua, lau*). Derneft begynner eierformlene først med det yngre alfabet (*mal briþa a talk*, Hunterston), verbet *eiga: á* er overhodet ikke sikkert påvist i gamle innskrifter (ingen av Bugges ekss. *Nie* er holdbare).

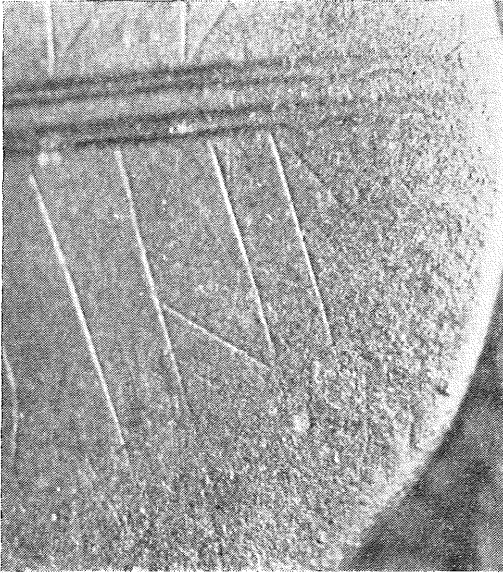

Fig. 49.

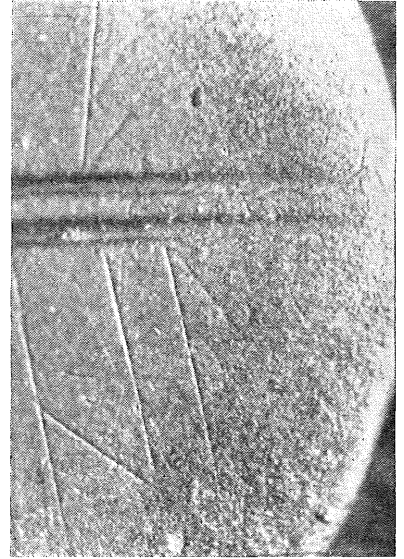

Fig. 50.

Fig. 51.

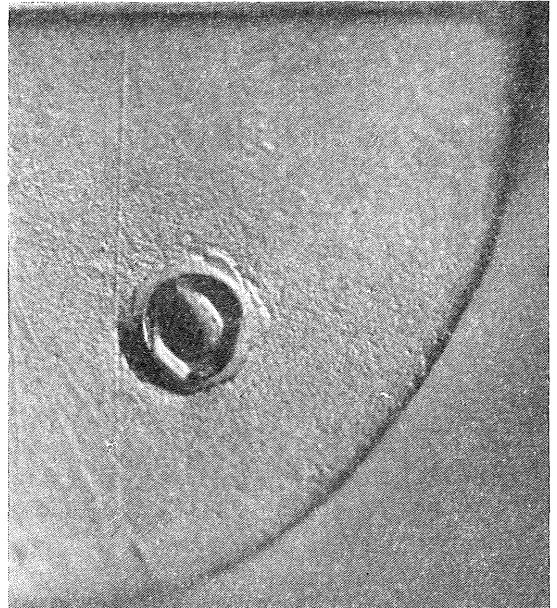

Fig. 52.

Fig. 49—52. Vimose doppskoinnskr. Detaljer (sterkt forstørret). Egne fot.

liten rune som *i*, *k* eller *ŋ* etter *ha* — skjønt plassforholdene gjør det usannsynlig — eller en bred eller to smale runer foran *i:ala*. Doppskoen bærer på flere steder spor av sterk slitasje eller forvitring. Fra *R* i *mari* er den nedre del av runene i denne linjen så å si helt forsvunnet, forvitringen følger doppskokanten og griper over på den øvre halvdel av doppskoen.

Gir innskriften som den ellers står noe som helst vink om at innskriften opphavlig hadde flere runer?

Det er en kjent sak at en rekke magiske innskrifter i det gamle alfabet er bygd opp på 8-tallet.¹

Doppskoinnskriftens *mari:ha|i:ala:|makia* teller 15 runer.

Den mangler altså én rune på det magiske 16-tallet.

Alle runologer transskriberer *makia*, og det er ingen tvil om at dette var runemagikerens ortografi her. Men etter flere undersøkelser av originalen kan jeg trygt fastslå at det i dag står *makija*. Men *i*-runen er klemt inn senere mellom *i* og *a*-runene (derav dens smale form); den kan følges også i avb. DR fig. 485. Den viser en ganske annen ductus enn de andre runene og stikker med sine flyktige riss sterkt av i denne ellers overordentlig omhyggelig ristede innskriften. Den skyldes en runekyndig mann som har steilet over den usedvanlige² stavemåten *makia* og normalisert den til *makija*.

Men skrev runemagikeren *makia*, da mangler innskriften én rune, og denne runen er selvsagt ikke uteglemt, den er i tidens løp falt vekk i linjeskillet. En mulig lese måte er *haŋi* (gno. *hengi*) imper. av *hengja* „henge“. Men en vending som *Mær hengi mæki* synes ikke å være idiomatisk nordisk språk i betydningen „heng om deg sverdet Mær“. Sverdet ble båret hengende i fetilen, det er så, men uttrykket er for

¹ Rävsaal 16, Skånebrakt. 16 (med interp.), Gallehus 16×2, Lindholm (les *haiteka*) 16×3, Vadstena 16×2, Kjölevig 8×5, Stabu 8, Svarteberg 8, Vånga 8.

² Det staves så godt som alltid *-ij-*: *arbija*, *-jano*, *þrijor* Tune, *harija* Skåäng, *harja*, *wija* Vimose, *helija* Kragehul, *holtijar* Gallehus, *ladawarijar* Tørvika, *raunijar* Stabu, *stainawarijar*, (men *swabaharjar*) Rö, *þirbijar* Barmen, *þrawijan* Kalleby, *wiju* Kragehul (Tjurkö *kunimudiu* har diftong). Om Vimosehøvlens *gislio* se nedenfor.

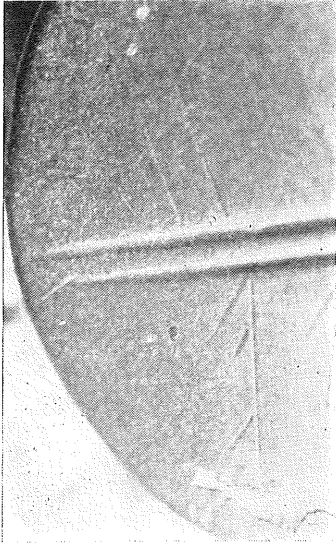

Fig. 53.

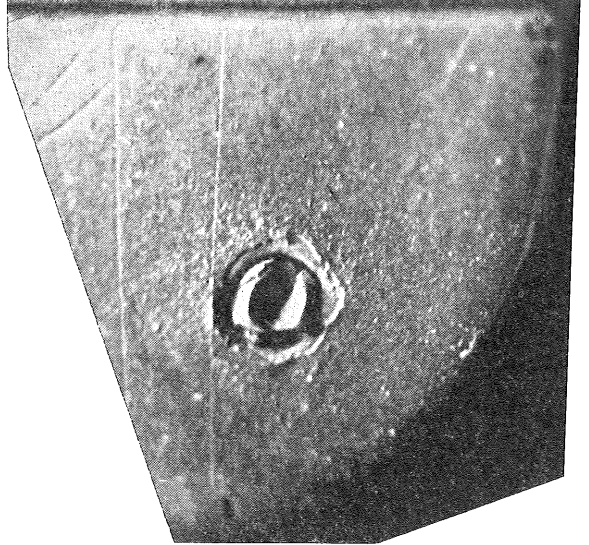

Fig. 54.

Fig. 53—54. Vimose doppsko, detaljer.

nakent, man venter iallfall en dativus commodi som Karlamagnús Saga 98: *hengir sverðit á ǫxl sér.*

Det utlydende *-i* i *i|ala* er sannsynlig sluttvokalen i 2. sing. imper. av et *j*-verbum: *hafi*, imper. av *hefja* ville gi utmerket mening: „løft sverdet Mær, Alle“.¹ Det tapte *f* må da ha stått ved naglehullet foran *i|ala*. På så å si alle mine fotografier ser jeg imidlertid her svake spor av hva jeg tror må ha vært en *Ø* rune, og jeg formoder derfor at innskriften i runemesterens redaksjon leste:

mari hadi ala makia
 5 10 15

¹ *h a w i* imper. av *heyja* kommer ikke i betraktning; i vendingen *heyja mæki mæran* „gjør sverdet berømt“ venter man også i folkevandringstid pronominalt bøyd adj. form. For *h a b i* (til *hafa*, som ville gi god mening) venter man som 2. sg. imp. i en så gammel innskrift som denne *h a b e*.

Fig. 55. Vimose doppsko, baksiden (optrukket).

d. e. *Mær hendi Alle mæki* „ta i din hånd, Alle, sverdet Mær“. En sammensetning *ala-makia-* „mektig (herlig) sverd“ (gno. **almækir*) er så vidt jeg kan se uten parallell i gammelgermansk språk. Mot den taler på dette sted også — skjønt ikke avgjørende — allitterasjonen med *mari*. De to betydningssterke allittererende ordene er her virkningsfullt plasert i verselinjens begynnelse og slutt, ganske som i Rimsøinnskriftens

móður is d]eyði
sem verst megi

(se G. Høst, NTS XVI, s. 337 ff.)

Hvordan man enn restituerer verbalformen, blir Vimoseinnskriften et autentisk minne om våpeninvestitur hos germanerne. Ingen gutt fikk bære våpen før han ved en offentlig akt var blitt erklært for våpenfør. Ved dette høve overrakte slektens eldste eller høvdingen ham hans våpen og her fikk sverdet sitt navn: . . . *arma sumere non ante*

cuiquam moris quam civitas suffecturum probaverit. tum in ipso concilio vel principum aliquis vel pater vel propinqui scuto frameaque juvenem ornant. haec apud illos toga hic primus juventae honos. ante hoc domus pars videntur mox rei publicae. Disse ordene skrev Tacitus (Germ. 13) kanskje bare en 4—5 generasjoner før Alle hentet sine våpen på tinget.

Mannsnavnet *Alle* er belagt i gammelsvensk samt i norske stedsnavn på Hisingen og i Bohuslen. Det er regelrett kortform til toleddede navn på *Ala-* som *Alrekr*, *Olvir* (jf. *Allo*, sønn av *Ala-fridus* og bror til *Ala-ricus*, Förstemann).

Vimose høvel, fragment av askehøvel, funnet i Vimose, Odense amt, 1865. — Litt.: DR no. 206. — Arkeol. datering: 2—3. årh. (ca. 100—300 Brøndsted III s. 247). Et helt bevart eksemplar av samme type og fra samme funn avbildes hos Brøndsted III s. 225 (fig. 56 her).

Etter å ha fjernet preparasjonslaget i 1939 leser Moltke:

A (oversiden): talijo | gislioj : wiliraila

B (sideflaten): tkpis hleuno an(a) regu

Prikk under runen betegner lesningen som „usikker, omenn sannsynlig“. Jeg undersøkte originalen i april 1928 og leste da:

A: talijo | gisaiojmerailaor¹

B: tk●●s:hleupo : ana : regu²

¹ „1—13 sikre, om punkt etter 13 tvilsomt, 14 høyst sannsynlig, ja jeg skulle si sikkert M *m*, 15 to vertikale staver, mulig N *e* (men vanskelig å se om den horisontale avslutning oventil skyldes snitt eller åre i treet), 16—18 sikre, 19 sanns. *l* snarere enn *a*, 20 *a*, 21 sanns. *o*, 22 *r* sikker, deretter spor etter 2 vert. staver med tvilsomme kvister“. — Bugge leser Aarb. 1906 gisaio og overveier også å lese *r. 15 e*.

² „Rune 1 synes T , høyre kvist dog noe usymmetrisk (naturlig fordypning i treet, M ?), rune 2 \wedge $\frac{2}{3}$ runehøyde, slutter 6 mm over kanten som forang. T løper ut i, 3 usikker (tydelig ses bare L), 4 T ?, 5—7 sikre, 8 N eller M ?, 9 *u*, 10 t *n* eller p j med liten bue som Torsbjerg (kvisten noe høyt for t *n*), 11—13 sikre (3 prikker etter 11), 14 nedre halvpert av vert. stav, svakt spor av nedadgående kvist til høyre for bruddet, altså vel f , 15—18 sikre. Usikkert spor av vertikal stav 6 mm

Fig. 56. Ubeskadiget høvel fra Vimosefunnet
(Brøndsted III s. 225).

Er Moltkes lesning *gislioj* : riktig — hva den formodentlig er, da han har undersøkt innskriften under gunstigere forhold enn Krause og jeg — åpner det seg kanskje en mulighet til å trenge et stykke inn i denne gåtefulle innskriften. Jeg leser nå A:

talijo | gislio j[ara] : mer aila

Gislio må jo på ett eller annet vis høre til *gisl*, følgelig må *j*-runen utleses med runenavnet som på Stentofta og andre gamle runestener. Men et **gisliōn-* synes ikke å gi mening hverken som feminin („kvinnelig gissel“) til *gisli*, eller som kvinnenavn (gda. *Gisla*, som kan være gammelt **gisliōn-*), eller som verb. abstr. til *gisla* (jf. abstrakter som *deila*, *þykkja*); en gen. pl. *gislio* av en *ja-* eller *jo-*stamme kan man sikkert se bort fra her.

Jeg formoder derfor at *gislio* er 1. sg. pres. = gno. *gisli* og at Vimosehøvlen representerer et eldre språktrinn enn de innskrifter, hvis tematiske 1. sg. pres. viser *-u* (Järsberg *waritu*, Sjellandbrakteaten *gibu*) og hvis nom. fem. sing. har *-u* (Opedal *minu liubu*). Det er fra et arkeologisk synspunkt intet i veien for at Vimosehøvlen kan være 2—3 århundrer eldre enn innskriftene på Opedal og Varnumstenene og på Sjellandbrakteaten. I arkaisk Vimosetid het det altså *waritō*, *faihiō*, *gebō*, *mīnō liubō* (med lukket *ō* uttrykt med samme

foran r. 1, ingen synlige runespor etter regu.“ — Om rune 2 sier Bugge Aarb. 1906, s. 159 at den „har formen av en loddrett stav med en krummet strek nedentil på hver side; disse streker går ut fra den loddrette stav langt nede og går ned til innskriftens basis. Strekene krummer seg nedentil innad . . . Wimmer har antatt krumstrekene nedentil på denne rune for senere risser i høvlen“, Bugge leser runen som *λ r.* — R. 3 „visstnok ikke *b*“, „betenkelig å lese runen som *þ*“, Bugge l. c. 159. — R. 10 *n*, Bugge 160. — R. 12—14 *þ M* Bugge 161 (dog „navnlig *e* usikker“).

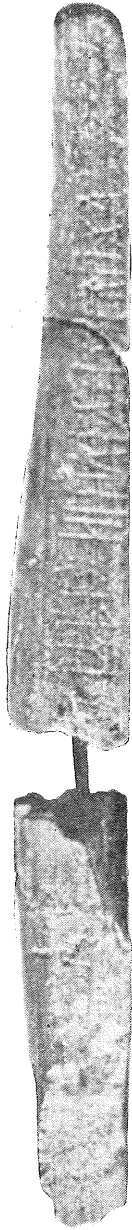

Fig. 57.

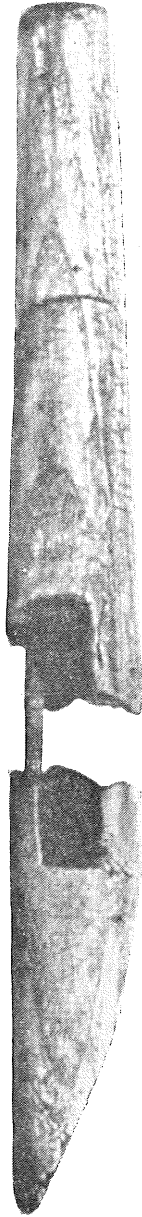

Fig. 58.

rune som åpent *ō* i *leþro*, *fino* = **Leðra*, *Finna*), i Opedal-Varnum tid *warītu* osv., i Noleby og sen brakteattid *fāhi*.

Er denne oppfatning riktig, så gjen-speiles altså arkaisk Vimosetid *rūnō*, jamført med Varnumtids *runu*, av nordiske låneordsformer i finsk som *runo*, *sakko* (*rūn*, *sōk*), jamført med *arkku* (*ōrk*).

Vimose *gislio* kan selvsagt ikke komme av *ō*-verbet *gno*. *gīsla*, pret. *gīslaða* (synonymt med *ja*-verbet); et derivativ **gīslīōn* synes ikke mulig.

Det ligger nå nær å oppfatte også det forangående *talijo* som 1. sg. pres. til et av *ja*-verbene *telja* eller *tæla* (pret. *tælda*): også her er et *jōn*-verbum umulig, selv verbaladjektiver på *i/ja* danner derivativer på *-jan*, ikke *-ōn* (jf. *þægja*, *slægja*, *ægja*, *æra* osv.). Valget mellom de to verber er ikke lett, jeg skulle tro at stavemåten *talijo*, jamført med *gislio*, peker på kort rotstavelse, altså på *telja*.

En støtte for denne oppfatning av *taliō* og *gislijo* som 1. sg. pres. finner jeg i det følgende pronomen *mēr*: innskriften taler i 1. person; *mēr* kan neppe i denne gamle innskriften stå for *mēðr* som på Rök og Kälvesten.

Pres. 1. sg. er da rimeligvis også det gåtefulle *hleuþo* eller *hleuno* i B.

Fig. 57—58. Vimosehøvlen (uopptrukket).
Etter DR fig. 483—484.

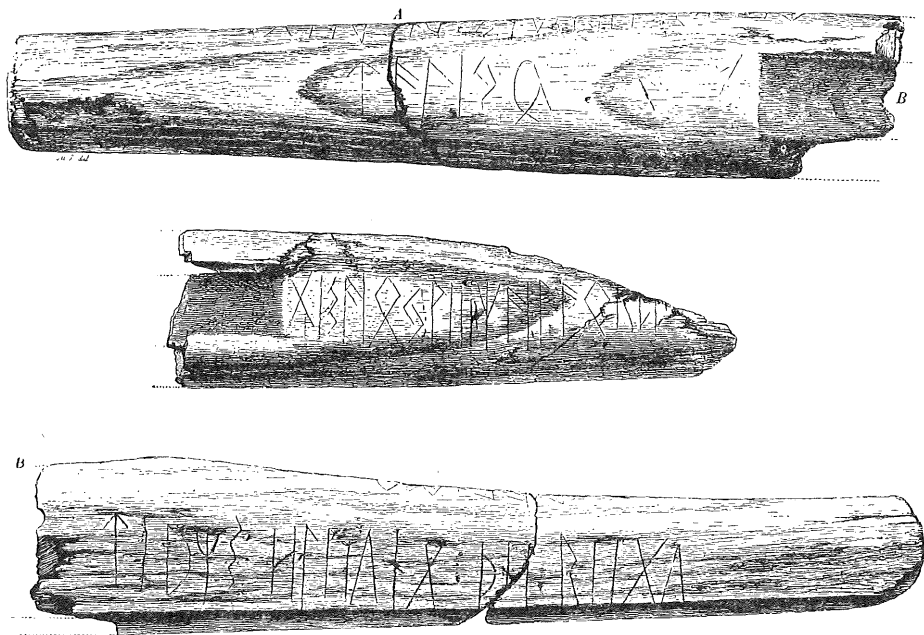

Fig. 59—61. Vimose høvel. Etter Stephens Handbook, s. 83.

Hleuþo stemmer som 1. sg. pres. fullkommen med gno. *hljóða* av \bar{o} -verbet *hljóða* (pret. *hljóðaða*), derivativ til adj. *hljóðr* og neutret *hljóð*. Et sterkt verbum **hleuþan*- har aldri foreligget i germansk, dental-suffikset er nemlig ved **hleu-* ikke av verbal, men av nominal natur. Teoretisk sett kan *hleuþo* også være plural (nom.-akk.-gen.) av neutret gno. *hljóð*, men denne mulighet tror jeg nok man vil innrømme at man kan se bort fra her.

Også *hleuno* lar seg — om man søker utenfor nordgermansk — forklare som 1. sg. pres. av et \bar{o} -verb **hleunōn* = geng. *hléonian* „beskytte, verne“ (med abstraktet *hléonaþ* „ly, beskyttelse“, til *-naþ* = *-noþ* jf. *drohtaþ* til *drohtian*).¹ Den aktive betydning godtgjør at man ikke har å gjøre med et inkoativ av typen got. *qiunan*, gno. *sokna*. Det

¹ Ubeslektet er frisisk *hlia* „erklære, bekjenne“ om dommeren (*redieva, ráðgjafi*), jf. geng. *hltgan*.

regulære denominativ til *hléow* er *hlíewan* (= gno. *hlýja*), og *hléonian* forklares best som derivativ til et gammelt abstrakt **hleunō-* (**hleuna-*). Geng. *hléow* : *hlíewan* : *hléonian* ville i Vulfilas språkform lyde: *hliu* : *hliujan* : *hliunon* (avledet av et **hliuna*, **hliun*); **hleunōn* forholder seg til **hlewa-* omtrent således som got. *gaunon-* til gno. *gá* (**gawō-*), og til **hliujan* som *gaunon* til gno. *geyja*.

Valget mellom *hleuþo* og *hleuno* ville gi seg av seg selv om runen B 3 var \mathfrak{D} med bue (eller vinkel) i full runehøyde, for typene \mathfrak{D} og $\mathfrak{þ}$ kan som tegn for samme rune umulig forekomme i en og samme innskrift. Men \mathfrak{D} lar seg i nordisk runeskrift først påvise i innskrifter som er et halvt årtusen yngre enn Vimose (jeg ser bort fra et par braktester, hvor plassforholdene ofte skaper de særreste runeformer). Rune 3 $\mathfrak{þ}$ må såvidt jeg skjønner ha vært $\mathfrak{þ}$.

De siste ord i B er: *ana regu*; det er ingen tvil om lesingen, men innholdet er like gåtefullt som alt annet i denne merkelige innskriften.

Er mitt syn på innskriftens språkform riktig, må *regu* være enten akk. sing. av en *u*-stamme eller dat. sing. av en *ō*-stamme med Vimose *-ū* for gno. *-u* (i dativer som *leiðu*, *reinu*, *ǫru*). I siste tilfelle forutsetter *regu* en nominativ **regō* = ght. *rīga* „rekke(følge), linje, ordning“ (mnt. *rige*, *rege*), jf. med samme betydning ght. *rīga*. *E*-vokalen gjør ingen vansker, den såkalte *a*-omlyd er riktignok i de forskjellige germanske språk og dialekter ikke gjennomført så systematisk ved *i* som ved *u*, men det er nok av eksempler på den, jf. bare fellesgerm. **wera* „mann“, gno. *sleði* (ght. *slito*), *vega* (ght. *wehan*), *neðan* (ght. *nidana*), ght. *swebên*, *lebên* (gnt. *lebon*), *wesanên*, *leccôn*, *klenan*, *wehha*, *wehsal*.

Meget betenkelig — for ikke å si umulig — synes derimot en dativform *regu* av en *ō*-stamme i eldste Vimosetid, såfremt min oppfatning av innskriftens arkaiske karakter er riktig. En dativ av typen *gjǫf*, *sǫk* (ght. *gibu*, *sahhu*) måtte i høvlens språkform vise *-ō* (*rego*). Det er utrolig at det ved siden av denne dat.-instr. på *-ō* alt da skulle ha foreligget en konkurrerende form på *-ū* (*regu*) av uvisst opphav. Man forstår heller ikke hvorfor den siste form i motsetning til *ō*-typen overlevde folkevandringstidens forstyrrelser og reddet sitt *-u* (*Ingibjǫrgu*).

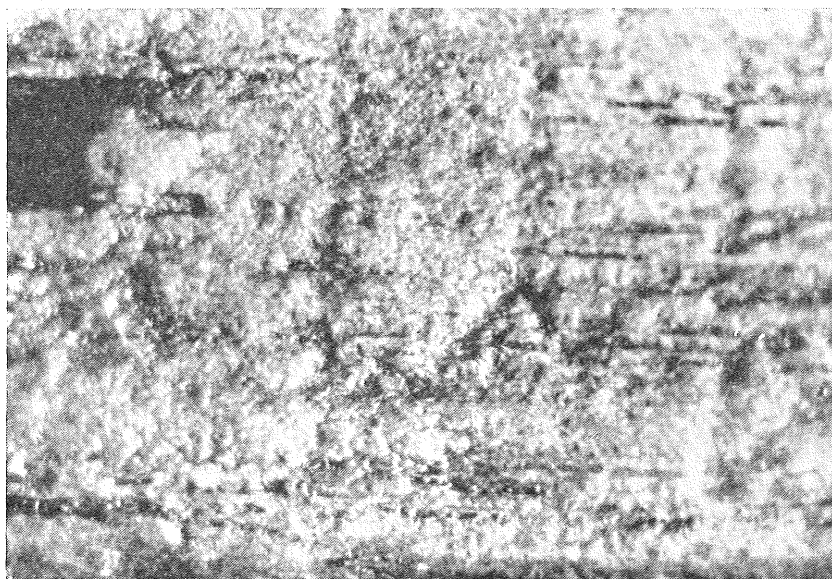
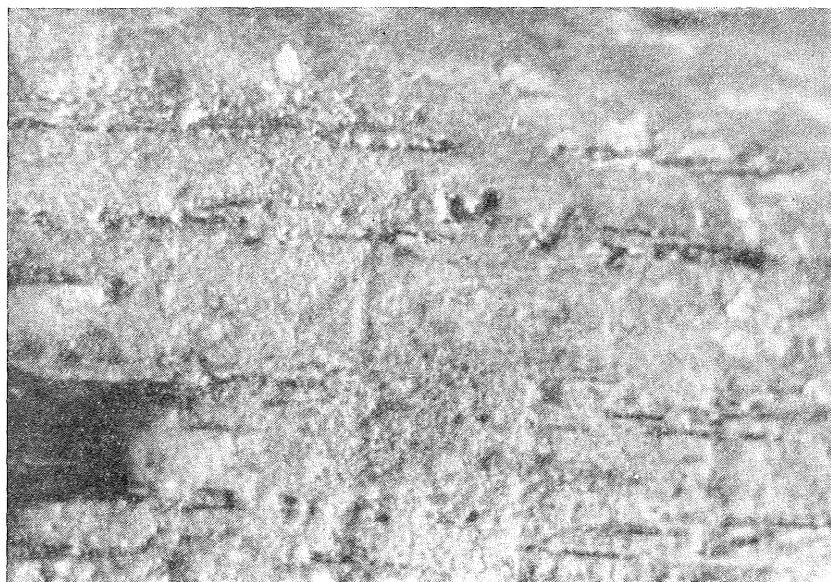

Fig. 62—63. Øvre og nedre parti av de 3 første runene av B, sterkt forstørret. Eget fot.

Jeg skjønner ikke annet enn at typene *Ingibjörgu* og *gjǫf* i siste instans er identiske. Det bevarte *-u* fins i første rekke i kvinnenavn, det er kanskje trangen til å holde oppe et skarpere kasusskille ved personnavn som har gjort at kasussuffikset ikke apokoperes i denne gruppen (jf. også fleksjonen av kvinnenavn på *-jō*).

Under disse forhold spørres det om ikke også *regu* (som verbalformen på *-ō* i A) gjenspeiler et eldre språktrinn enn folkevandrings-tidens innskrifter og i virkeligheten inneholder langt germansk åpent *ē*: i så fall måtte ordet i Vimose og Torsbjergdoppskoenes språkform staves *ragu*. Vi vet ikke når germ. *ē* (*æ*) i nordgermansk ble senket til *ā*. De skandinaviske låneordene i finsk peker både på nordisk *æ* og *ā* (*miekka*, *mēkka*: Torsbj. *makia*, Vimose høvel **mēkia-*, *niekla* nord. **næþlō-*, men *paanu* „spon“ av **spānu-*), men gir ikke noe kronologisk holdepunkt. For meg er det fullkommen klart at senkningen til *ā* ikke kan være vesentlig eldre i nordgermansk enn i vestgermansk, hvor den i bayrisk forelå i 2. årh. På Caesars og som det synes også på Tacitus tid het det i Germania ennå *Swæbōz* (*Suebi*, *Sueui*), hos Jordanes naturligvis *Suavi*. I sydsandinavisk var senkningen en kjensgjerning i 3. årh. (mar i Vimose, waje, mar i Torsbj.). Det er iallfall usannsynlig at den i Norden er eldre enn vår tidsregning.

Det er da fra et språklig synspunkt intet i veien for å jamføre Vimosehøvlens *regu* med nynorsk *råge* „smekker stang“ (tynnere enn *ræja*) som Ross nevner fra Nordhordland, Hardanger, Voss (også fig. om smekker ung person, tynt lys, prås), av **ræzan-* i avlyd til **razan-* i nyno. *rage* „høy utilhogd staur“ (Sogn), sve. dial. *raga* „smalt ungt tre“; hit også germ. **rahō-* „tykk stang, smekker restamme, rå“ og med samme avlydstrinn som *råge* ght. *râhi* „stiv“. Vimoses *rēgu-* ville gi gno. **rōgr*, gen. **rágar*, som forholder seg til *rági* (nyno. *råge*) som gno. *gqltr* til *galti*, *flqtr* til *flati*, *knqrr* til *knarri*, *knqtr* til *knatti*, *spqlr* til **spati*, jf. Telem. *spola*, f. Slike varianter kan være meget gamle, jf. nordgerm. *bqlkr* mot vestgerm. **balkan-* (ght. *balco*, geng. *bealca*), gno. *kjqlr*: geng. *cele*, gno. *stjqlr*: geng. *stela*, gno. *bqlr*: ght. *ballo*, gno. *vqlr* (geng. *walu*): geng. *-wala*, gno. *mqlr*: got. *malo*.

Er denne vurdering av regu riktig, så følger herav at talijo i A kommer av *telja*, ikke av *tæla*.

Hvor fører så denne ensidige, men nødvendige språklige analyse hen? Omskrevet til folkevandringstidens språkform lyder høvelinnskriften:

taliju | gīslīu jāra : mer aila
... tkbis : hleupō : ana : rāgu

Dette kunne jeg forsøksvis være fristet til å oversette således:

„Jeg teller (*computo*), jeg „gisler“ Året lykkebringende for meg, . . . Ty, Kaun, Bjarkan, Is og Sol galdrer jeg på høvlen.“

I **rāzu*- ser jeg et navn på høvelstokken: den må ha den nødvendige stivhet (ght. *rāhi*) og være laget av hardt tre. Et annet ord for „høvel“ femininet ght. *scaba* går egentlig på høveljernet, skavjernet (denne betydning er den opphavlige og foreligger foruten ved *scaba* også i geng. *scafa*, gno. *skafa*, sve. dial. *skavi* og redskapsordet nyno. *skavl* „skavjern“.¹ *Scaba* og *skavl* hører naturligvis til verbet *skave*. Grunnbetydningen av gno. *lokarr*, geng. *locer* er ukjent, jeg formoder at ordet er lånt fra en fremmed kilde, jf. gresk *ῥοζόνη* „høvel“, lat. *runcina* av **ru(n)cana*.

A: *aila* (som jeg har lest i likhet med Moltke) kan formodentlig ikke leses *aiwa* (Ƿ for ƿ) „for alltid“. Jeg formoder at *aila* står for *haila* og at *gīsla ár sér heil(t)* betyr det samme som *gīsla ár sér at heillum, til heilla sér*, jf. *hafa rúnar sér at heillum*, Sigrdrífumál 19, skaut . . . spjóti til heilla sér, Eyrb. saga 44. En slik reduksjon eller helt bortfall av *h-* er alminnelig i skånsk, hvor *h-* meget ofte sløyfes i innskrifter som i håndskrifter, ikke sjelden også innskrifter fra Uppland og Västergötland. Det er selvsagt intet i veien for at høvlen kan stamme fra Skåne, vi kjenner ikke de historiske forutsetningene for Mosefunnene, men nødvendig for forståelsen av stavemåten *aila* er en slik proveniens ikke.

Verbet *hljóða* har i gno. foruten den intransitive betydning „lyde, høres, uttales“ også den aktive betydning „gi lyd, rope ut, fremsi,

¹ Germ. **skabōn* og **skabla-* „skavjern, høvel“ minner påfallende om gresk *σκέπαρον*, glose til *runcina* „høvel“, se Ducange s. v. *runcina*.

resitere“ (*hljóða vers, cantica, Krists nafn*, Fritzner s. v.). Det må imidlertid også ha vært nyttet synonymt med *gala* „rope ut, syng tryllevers, trylleformularer, galdre“, selv om denne bruken ikke synes påvist i litteraturen. Den forutsettes nemlig av sammensetningen *hljóðamaðr*, som Heilagra manna sqgur II 550, Vitae Patrum II 39, står synonymt med *galdramaðr*: *hljóðamenn þeir er vanir eru at hvæsa at höggormum eða gala til gorunargaldrs*; her sies en *hljóðamaðr* (det oversetter *incantator* i den latinske grunntekst) å „gale“ (*incantare*) og øve galder, og *hljóð* er her nyttet som synonym til *galdr* som Heil. manna sqg, II 641: *optliga kann sá eigi krapt kvæðissins er at orminum kveðr hljóðit eða galdrinn*.¹

Linje B åpner med 5 runer, hvorav den første synes ↑ t, den siste ≥ s. Rune 2 ser ut som λ k. Men en slik k-rune møter oss først i i innskrifter som iallfall ligger en 2—300 år etter eldste Vimosetid: Lindholm som med sin ³/₄ runehøyde stemmer godt med høvlen), Kragehul (λ i halv runehøyde), Skrydstrup- og Skånebrakteatene λ (i ligaturen f ka i full runehøyde). Denne stavsatte k-runen med vinkeltoppen opp er som en vet typisk for dansk og vestgerm. runeområde (jf. uten stav Sjellandbrakteatens ^). Blekingeinnskriftene, Noleby, Järsberg, Førde, Strøm og Fonnås har Y i full runehøyde. En rune λ i full høyde viser benplaten fra Hantum (frisisk, tid ukjent), ^ Brezafuparken og Pallerdsdorfspennen, begge 6. årh., λ forutsetter også den gammelengelske k-runen. Det er altså helt klart at den stavsatte k-runen var i bruk alt i det 5. årh.,² men det er unektelig påfallende å finne den i eldste Vimoselag. Doppskoene fra samme funn har dessuten den gamle stavløse formen, Gallehus likeså — det taler ikke nettopp i favør av lesemåten λ på høvlen. Selv om høvlen og doppskoene var fra samme tid, ville typevariantene < λ dog være påfallende. Også DR synes å ha noen tvil om runen. Etter reproduksjonen DR fig. 483 å dømme tør man kanskje lese ó, som i tilfelle måtte

¹ Samme betydning har *hljóð* rimeligvis også i dvergnavnet *Hljóðolfr*, jf. dvergnavnet *Galarr*, begge i Snorres Edda.

² Men i 4. årh. har Fløksand ↑ f n < f mot Skrydstrups og Skånes ↑ f n f λ.

oppfattes som et stavsatt $\diamond \eta$,¹ jf. Køng (ovenfor s. 32) og Szabadbattyan-spennen fra 1. halvdel av 5. årh. og Tanem. Den stavløse η -runen foreligger med sikkerhet bare i Kylver og Vadstenafuþarkene (\square og \diamond) og på Opedalstenen i Hardanger. Ved min undersøkelse av høvlen i fjor syntes jeg å se λ . Runen er og blir tvilsom, jeg tror ikke den berettiger en til noen som helst slutning angående høvelinnskriftens tid.

\uparrow er ikke linjens første rune. Det kan ha stått 5 runer mellom \uparrow og bruddflaten på det andre stykket av samme side. Men det er neppe gått tapt mer enn de to runer som trengs for å bringe innskriftens samlede runetall opp i nærmeste magiske krafttall 40 (8×5). De uvisse faktorer er så mange at jeg foretrekker å se bort fra dette defekte parti av innskriften. Man må jo regne med den mulighet at disse fem runene, som alle er forskjellige, danner en magisk runerekke og i virkeligheten er objektet til verbet *hleuþo*.

Før vi nå resonnerer dypere over innskriftens innhold, er det av fundamental betydning å bringe på det rene om vi står overfor én samlet innskrift eller to eller flere innskrifter.

Sideinnskriften har en egen ductus, den er skåret med et bluntere instrument enn innskriften på oversiden, nytter andre interpunksjonstegn, har en *o*-rune typologisk forskjellig fra de to på oversiden og vender *s*-runen i motsatt retning.

Oversideinnskriften deles av høvelhullet i to, og *j*- og *o*-runene er typologisk forskjellige på begge sider av høvelhullet.

Konklusjonen blir: sideinnskriften er skåret med annet instrument og i annen hånd enn oversideinnskriften. Oversideinnskriften kan i sin helhet være skåret med samme instrument, men synes å være i forskjellig hånd.

Tre runemestrer på rad har da øvet sin kunst på Vimosehøvlen:

A rister: *talijo* „jeg teller“

B » *gislíoj* ; *meraila* „jeg gisler År lykkebringende for meg“.

C » . . . *tkbis* : *hleuþo* : *ana* : *regu* „[jeg rister] Ty, Kaun, Bjarkan, Ís, Sól, jeg galdrer på høvelstokken“.

¹ En *q*-(*kw*-)-rune (got. *qetra*, geng. *cweord* NTS I 139) er ikke kjent fra noe nordisk alfabet; \downarrow = Frøyhov \uparrow ? (ukjent valør: *k w a d a*, folken. kvader? \uparrow fra lat. *Q, q*?).

C har, synes det, begynt til venstre for bruddet, hvor jeg med bestemthet tror å se svake spor av flere runer, bl. a. av 𐌷. C kan da tenkes å ha hatt to verber: „jeg skriver . . . 𐌷 . . . 𐌷𐌰𐌶, jeg galdrer på høvlen“.¹

Vimosehøvlens innskrifter viser oss, slik som de er oppfattet her, runer og galder kombinert som så ofte ellers i vår gamle litteratur. Her kan minnes om Buslas forbannelsesformular mot Kong Ring, hvor forbannelsesformularen følges av de seks runene R. 𐌹. 𐌰. 𐌶. 𐌿. 𐌿. 𐌺 og en magisk runefloke, videre om Egils runeristede nidvers mot Eirik og Gunhild, om valkyrjen Sigdrifas skildring av ølet som hun bringer Sigurd (Sigdrífumál 5):

fullr es ljóða
ok líknstafa
góðra galdra
ok gamanrúna,

om Odins runegalder mot *túnriður* (Hávamál 156), hans runegalder ristet i bark for å vinne Rinds kjærlighet (Sakse I 128), Ynglingasaga 7 hvor det heter om Odin: allar þessar iðróttir kendi hann með rúnum ok ljóðum þeim er galdrar heita, og den kjente passus Grettissaga, kap. 79: síðan reist hon rúnar . . . ok rauð í blóði sínu ok kvað yfir galdra. Jf. også de nordiske versjonene av Le mantel mautaillié s. 9, hvor det heter at alvkonan hafði ofit (sc. í rúnum) þann galdr á mottlinum at hver sú mær osv. (etter Fritzner I 540). Om *galdrastafir* se M. Olsen NIE 136 og Bløndals ordb. s. v.

La oss nå se om det er mulig å finne en indre sammenheng i høvel-innskriftene. Innskriftene er tre i tallet, stammer fra tre runemestrer og er språklig sett kanskje eldre enn de andre nordiske innskriftene i eldre alfabet, de kan godt skrive seg fra samme tid, ja de kan godt være ristet ved ett og samme høve. Ingen av dem synes å romme et personnavn, et forhold som legger den formodning nær at de er

¹ ana kan også tas adverbialt og regu som objekt: „jeg galdrer runerekken 𐌷 𐌰 𐌷𐌰𐌶 herpå“ (d. e. på høvlen); men dette forutsetter en akk. fem. på u, jf. ovenfor s. 48.

av magisk natur og derom kan det så vidt jeg skjønner iallfall ikke rå noen tvil.

A sier at han mestrer tallets og tellingens kunst.

B sier at han hersker over Året og vender det til sin fordel.

C sier at han (ristet magiske runer og) galdrer (dem) på høvlen.

En slik definisjon av maktområdet er jo i grunnen typisk for en lang rekke av folkevandringstidens magiske innskrifter: Jeg er erilen, jeg er *fárvíss*, jeg er *úgendr*, *sawilagar*, *arageu haeramalausr*, jeg mestrer runenes kunst.¹

Nå må det jo være klart at runene er ristet inn på høvlen for et bestemt formål, som bare kan utleses av innskriftene selv. B gir her klarhet. Det isolerte $\diamond j$ i *gislioþ* ; ikke alene kan, men må utleses med runenavnet „År“. B's oppgave er altså å skaffe godt år, innskriften er en åringsinnskrift, ett ledd blant uttallige andre i det primitive rituelle apparat som tilsiktet å sikre et fruktbart år. Da alle innskrifter taler i 1. person, danner de formodentlig et samlet hele. Tre runemagikere har da medvirket ved den rituelle akt, hvor høvlen spilte en rolle: én av dem var *tþlvíss* (geng. *tælvís*), en annen *galdrasmiðr*, den tredje visste å „gisle“ Året.

Hva ligger nå i høvlens uttrykk *gisla ár sér heil(t)*? Et gissel hefter med sin person for oppfyllelsen av en forpliktelse og blir i forvaring hos kreditor inntil dennes krav er møtt; *gisla sér e-n* betyr da „gi eller ta en person i forvaring som gissel“, *gisla sér e-t* „sikre seg oppfyllelsen av en forpliktelse ved å ta en person som gissel“ (*gisla sér land*, *gisla sér mikinn hluta landsins*, Fagrsk.).

Runemagikeren B sier altså at han tar Året som gissel for at det skal bringe lykke eller at han ved å ta gissel av året sikrer seg at det bringer lykke. Utsagnet er helt naturlig i runemagikerens munn:

¹ Slike definerende bestemmelser minner meget om gudeheitene som i grunnen ikke er prinsipielt forskjellig fra runemagikerens epitheta. Odin er *bølvkr*, *bølvíss*, *skollvaldr*, *hagvirkr*, *fengr*, *ginnarr*, *sanngetall*, *fjølsviðr*, *røgnir*, *vakr*, *svipall*, *gangráðr*, *vegtamr*, *valtamr*, — meg ville det ikke forbause om slike heiter også dukket opp i gamle innskrifter som karakteriserende epitheta til gudens representant blant menneskene, runemagikeren.

han rår for godt år, han har makt over de grødevetter som lever i alt som gror, for han taler og føler seg som guden selv. Når han sier at han tar Året som gissel eller tar gissel av Året, så kan han hermed sikte til en virkelig foretatt rituell handling, hvor f. e. en korn- eller halmfigur bundet av åkerens siste aks har personifisert grokraften som overvintrer i dem. Slike symbolske figurer er vel kjent fra hele det europeiske tradisjonsområde og fra mer primitive kulturer, det kan ingen tvil være om at de har spilt en rolle i gammelgermansk fruktbarhetsritus.

Da nå „året“ var vanenes provins, skulle jeg tro at denne gisselritusen i siste instans også ligger til grunn for Eddamyten om kampen mellom æser og vaner som endte med at vaneguden Njord ble gitt æsene som gissel:

*i Vanaheim skópu hann vís regin
ok seldu at gislingu goðum* (Váfpr.).

Njord er som sønnen Frøy árguð, han er i alt som spirer og gror, han er året selv. Bak de moderne høstskikkene skimter vi altså omrissene av en myte som Vimosehøvlen, i den tolkning som her er foreslått, tillater oss å føre tilbake til romersk jernalder.

Runemagikeren C rister en magisk runerekke på høvlen — deriblant Ty, Bjarkan, Is og Sol og galdrer på høvlen. Også i andre innskrifter henleder runemagikeren oppmerksomheten på de magiske runestavene, således på Gummarpstenen („jeg satte tre staver Y Y Y “) og i Buslubœn (ovenfor s. 54). I jeg-formede innskrifter kan en setter-(risser-)formel tenkes til foran de avsluttende magiske runerekker, f. e. Lindholm og Kårstad.

Vanskeligere er det å definere forbindelsen mellom A og B magikernes virkefelter. Tallet er — som navnet — en makt og man skal være varsom i bruken av det så man ikke teller ulykke til seg selv eller andre. Vil du kvitte deg med noe ondt og teller frem, så øker det onde med tallet, men teller du tilbake så minker det, det er en lov så viss som ny og ne. Noen tall gir lykke, andre ulykke. Men disse generelle refleksjoner bringer oss neppe forståelsen av A nærmere. Her må spørsmålet presiseres dithen: er det noen forbindelse mellom tall og år?

Alt som har med tiden og dens inndeling å gjøre forutsetter tall og telling. Året ble regnet etter vinter og sommer og månens skiftende faser: gagnrike guder skapte ny og ne til *ártal* for menneskene, heter det i Váfprúðnismál, str. 25 (*ǫldum at ártali* „til årmåls með og merke“, Mortensson-Egnund). Samme ord møter også i str. 23, hvor det sies om sol og måne at de skal gjøre sin tur over himmelen hver dag *ǫldum at ártali*.

Vi står her overfor et fellesgermansk kompositum — uten tvil så gammelt som germansken selv (geng. *géartal*, ght. *jârzala* „kalender“, gnt. *gêrtal*). Det fungerer som verbalabstrakt¹ til *telja ár* og *telja árum* jf. Vqluspá str. 6: gudene „ga natt og ny navn, morgen og middag, undorn og aften *ǫrum at telja*“ (til år å rekne, Mortensson-Egnund).

Hva man med visshet vet om det gammelgermanske år og dets inndeling, er ikke meget. Sikkert er det at året ble tellet i vintrer, som etter naturens orden fulgtes av somrer som natt av dag. Det kan på rent språklig grunnlag sies at germanerne lenge før vår tidsregnings begynnelse hadde termini for iallfall to av månefasene: *måned* og *uke*, **mænōþ*- om spannet fra ny til ny, **wikōn*- opphavleg vel om tidsrommet mellom nymåne og fullmåne, jf. finsk *viikko* (også russ.-kar.) om et lengere tidsrom. Disse månefasene vendte regelmessig tilbake, — hvordan kan da noen tro at man i Germania ikke meget tidlig, f. e. alt i tidlig bronsealder, var klar over at det gikk 12 månefaser på året? **Mænōþ*- er ikke, som lingvister flest vil, identisk med ordet „måne“ (got. *mena*, gno. *máne*); „måne“ og „måned“ har ikke samme navn i noen vestindoeuropeisk språkfamilie. *Måned* er avledet av *máne* med et suffiks som ved vår tidsregnings begynnelse var gått av bruk over hele Germania for utalte århundrer siden.

Utenfor den ytre inndeling av året har tall og telling også spilt en fundamental rolle for alt som skjer innen årets ramme til tider som var fastsatt ved nedarvet skikk og bruk, de store religiøse årsfester og blot midtvinters og sommerblotene *til árs ok friðar*, *til gróðrar*, *til sigrs*, og de private, intime offer som braktes guder og vetter i huset

¹ Hertil nom. ag. *ártale* om månen („årtelleren“), Alvissmal str. 14.

og på marken, i skog og på fjell, i vind og vann, og de avdøde som levde videre i haugen. Merkedagene var uten tvil mange i det hedenske året og vi må gå ut fra at runemagikeren hadde tabellert hele året med tanke på dem.

Når det allikevel synes vanskelig å presisere hva runemagikeren A mener med sitt „jeg teller (jeg er tallvis)“, kan dette skyldes vårt manglende kjennskap til den aktuelle situasjon som fremkalte innskriften. Jeg har på paleografisk grunnlag hevdet at A og B skyldes forskjellige runemestrer. Skulle de — hva man jo har ment — være i samme hånd, kan A—B oversettes: „Jeg teller (nevner, erklærer), jeg gissler ◇ (Året, så det blir) lykkebringende for meg“, med *jēra* som objekt for begge verber. En vending *telja rúnar* har naturligvis foreligget i språket, jf. Lokasennas *telja meinstaffi, telja leiðstaffi*, egentl. „telle, fremsi menruner“ (*telja *bǫlstaffi: telja bǫl*).

Jeg har en følelse av at min fremstilling her er nokså famlende og at passusen trenger en skarpere analyse enn den har fått her.

Til slutt noen ord for å svare på det nokså nærliggende spørsmål: hvordan kan en åringinnskrift av denne art ha funnet veien til Vimosehøvlen?

Jeg formoder at høvlen er en kulthøvel, beregnet på den avskaving av runene som Eddaens runemyte nevner ved flere høve, f. eks. Sigr-drifumál str. 18:

allar vǫru af skafnar
þærs vǫru á ristnar.

Runemyten er altså vokset frem av en runeritus som Magnus Olsen alt har formodet i sin behandling av Eggjainnskriften N1e II s. 130 ff. Høvlen betegnes DR som en våpenhøvel, hvormed formodentlig menes en høvel med konkavt snitt beregnet på tilhøvling av spydskaftet. Det er intet påfallende i at de magiske runer som skal avskaves og sendes på „ville veier“ ristes på spydet, runegudens emblem. Fint innstilt gir høvlen mange „kopier“ av en alminnelig dypt ristet innskrift. Spredd over mark og eng og i nypløyd jord råtner runesponene opp og blir ett med jorden og deres skjulte krefter går over på den. Sponen er

jo en del av det hellige (viede) hele hvorav den er skåret eller høvlet. Seden vernes mot skadevettene ved å stikke ned i åkeren sponer skåret av restene etter påskekveldsbålet. Sponer av dørstolpen som symboliserer huset og dets lykke, verner kreaturene mot heksene som røver deres melk. En spon av Kristi kors er en alminnelig relikvie.

I Hervararsaga 11 bringes *blótspánn* i forbindelse med årsveksten: det ble vår i Reidgotaland, vǫru þá gǫrðir hlutir af vísendamǫnnum ok feldr blótspánn til . . . en svá gekk fréttin (at det aldri skulle bli godt ár i landet før guden fikk det offer han hadde krav på) Dette minner jo om Tacitus' *virga frugiferae arbori decisa in surculos*. Men vår kunnskap om dette slags *frétt* er dessverre meget mangelfull.

Jeg er klar over at dette tolkningsforsøket søker ut over den faste språklige rammen som er så karakteristisk for det gamle runematerialet. Videre synes det å stå fast at intet funnstykke i mosefunnene med sikkerhet kan sies å være eldre enn slutten av 1. årh. (jf. Brøndsted III s. 220). Men som språkformen i mange innskrifter fra 6. årh. uten tvil er stereotyp og arkaiserende, kan mosefunnene tenkes å gjemme reminisenser etter et runespråk som står på et eldre utviklingstrinn enn folkevandringstidens. Slike innskrifter er hittil ikke påvist. Sto det fast at halsringen fra Štrárup og spennen fra Himlingøje begge stammer fra mannsgraver, måtte man overveie om *leþro* og *hariso* ikke er eldre former (jf. *-o* i nordiske låneord i finsk) for *leþra* og *harisa*; i så fall har de maskuline *n*-stammer formodentlig hatt oralt *-ō*, de feminine *n*-stammer nasalt *-ō̄*.

Bugges tolkning av innskriften Aarb. 1906 s. 149 ff. er jeg først blitt oppmerksom på i dette øyeblikk. Mine innvendinger mot Bugges tydning gir seg av min fremstilling her.

Vimose kam (liten benkam med halvrund rygg), funnet 1865 sammen med 56 andre benkammer. — Litt.: DR no. 207. — Arkeol. datering: 3—4. årh.

Det kan ikke være tvil om noen rune, selv ikke om den siste som synes ƒ med mindre vellykket stav.

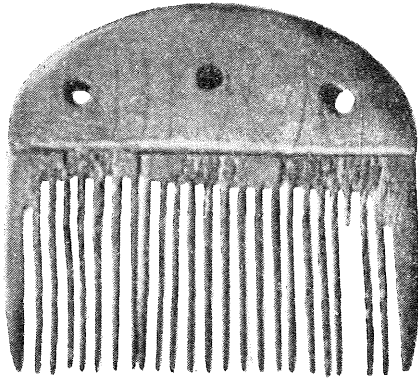

Fig. 64.

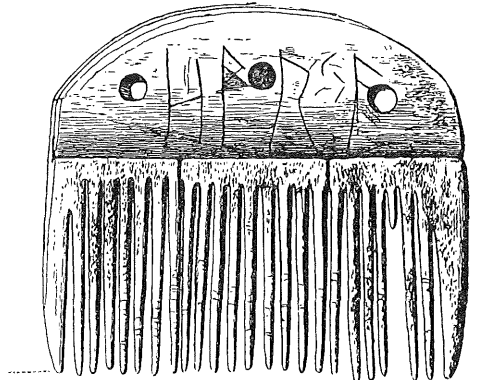

Fig. 65.

Fig. 64—65. Vimose kam, fig. 64 (uoptrukket) etter DR fig. 487, fig. 65 etter Stephens, Handb. s. 82.

harja (mannsnavn i nom. = *harija* Skåäng, ght. *Herio*) er navnet på eieren eller runemesteren, for det siste taler de religiøse symboler (hakekors) som er innrisset på andre Vimosekammer.

Vimose skjedebeslag (sølv med gullforsiringer) „med Efterligninger af Runetegn“, Brøndsted III 207, funnet 1853. — Litt.: DR no. 207 a.

„A thick hard crust, a kind of rust, hides a part of the inscription, and what is visible would seem to be meaningless. Still . . . the marks are clearly runic“, Stephens I 302. „Die teilweise durch Rost zerstörte Inschrift . . .“, Krause no. 79 an. 1.

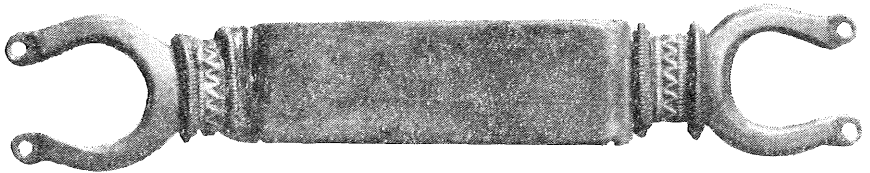

Fig. 66. Vimose skjedebeslag. Etter Stephens, Run. Mon. I 301.

Fig. 67—68. Innskriften på Vimose skjedebeleslag (sterkt forstørret)
i venstre- og høyrelys. Egne fot. (uopptr.)

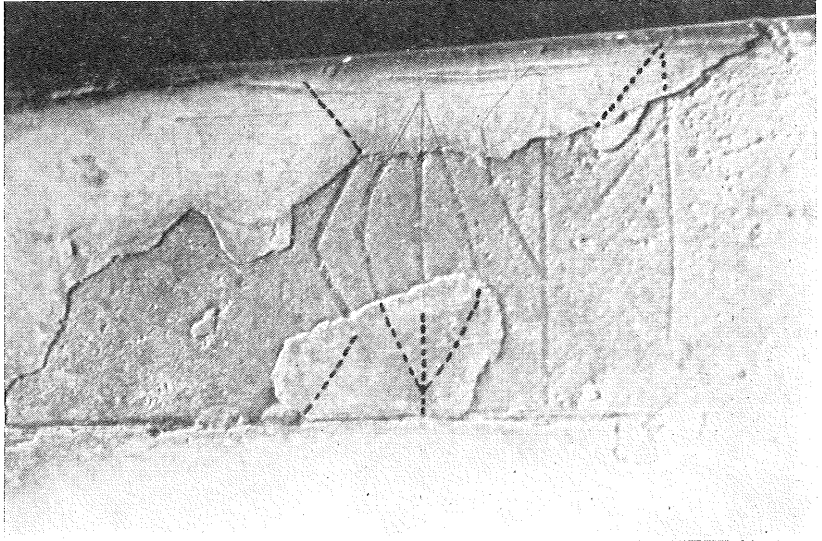

Fig. 69. Rekonstruksjon av innskriften på Vimose skjedebeleg.

Innskriften løper fra høyre mot venstre. De to første runene når helt opp til kanten. 1. rune er ikke som alminnelig antatt Γ *l*, men f (øvre kvist såvidt synlig i skjæringspunktet), 2. rune P med svær bue (litt under $3/4$ stavhøyde), 3. rune et η hvis buer åpenbart har møttes litt over basis, 4. rune synes å ha vært et firedelt ξ . Rune 3 har ikke hatt full runehøyde. Jf. rekonstruksjonen fig. 69.

Oppe i høyre hjørne av belegget ses en svakt risset figur, formodentlig ment som en η -rune av samme type som hovedinnskriftens. Under innskriften skimtes flere løse riss, hvoriblant kanskje 3 *g*-runer.

Innskriften kan som den står leses $\text{f} \Phi \eta \xi$, d. e. *awins*. Er innskriften riktig lest, må den være østgermansk, for ingen grammatisk form kan i vest- eller nordgermansk utlyde på *-ings* på Vimosefunnets tid. *Awings* er patronymikon til østgerm. **Awa*, ght. *Awo*, (demin. *Awilo*). Et patronymikon av samme type, med samme nominativs *-s* og i prinsippet samme η -type dukker også opp på runespennen fra Szabadbattyán. Spennen er av gotisk type. Innskriften *marins* gjør

ved første blick et ugotisk inntrykk, det synes jo å dreie seg om samme navn som ght. *Måring* (jf. gno. *Mæringr* ovenfor s. 54). Men som gotisk navn kan *Marings* inneholde samme navneelement som østgotisk *Marabadus*, formodentlig av **marha-badwa-* Ἰππομάχος.

Om en viss ytre likhet mellom innskriften på Vimosebeslaget og de geometriske figurer på Elgsjøspydet og Førdesøkket, se under Elgsjø.

Vimose remspenne (bronse), innsendt til Nationalmuseet 1851. Litt.: DR no. 208. — Arkeol. datering: 3—4. årh. („lader sig ikke skarpere datere“ Brøndsted III 247). Denne innskriften får betydning for vurderingen av den historiske bakgrunn for mosefunnene, såfremt jeg har rett i at den er avfattet i østgermansk språk. Innskriften er ristet inn på undersiden av rembeslaget i to linjer (o = naglehull):

A: o a o a d a g a s u
5

B: l a a s a u w i j a
5 10

Foran A 2 leste Friesen Rö s. 139 (på grunnlag av Wimmers tegning, Runenschrift s. 147) „et i midten noe skadet k“, jeg har NTS III 1929, s. 84 ff. under tvil (jf. IV 337) lest X g. Moltke mener DR at „der afgjort ikke har været nogen rune her“. Begrunnelsen er at „på steder hvor man efter overfladens karakter måtte vente at finde spor af den formodede rune, sees kun spændets glatte flade“. Men denne innvendingen kan ikke gjelde de stavløse runene *k, j, η*, som det var god plass for på den forvitrede flaten foran f. Symmetriske hensyn taler også snarest for at det har stått en rune her: A nytter da som B linjen i sin hele lengde. En løsning av dette spørsmålet synes bare mulig på språklig vei.

Min første tolkning (g) a (n) d a g a n s a (n) s a u w i j a a l u bygger i første rekke på passusen *asau wija* „jeg vier til Åsen“ = *ansau weiha* i Vulfilas ortografi (med *wija* jf. got. **frijals*, skrevet *freihs* = *freihals*), og denne identifiseringen må jeg fastholde. En svakhet ved tolkningen er derimot stavemåten *aa* for nasalt *a* (de gamle innskriftene nytter overhodet ikke dobbel rune for noe fonem), videre

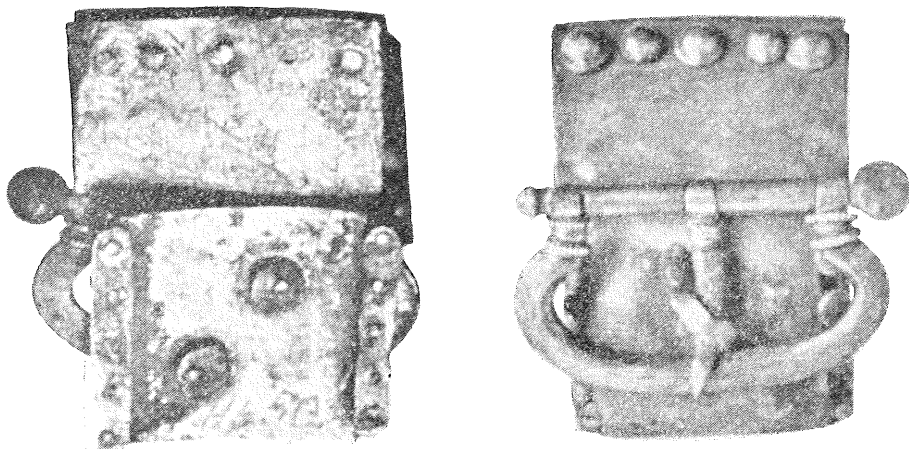

Fig. 70—71. Vimose remspenne. Etter DR fig. 488—489.

fordelingen av alu i formen u|la på to linjer, endelig bruken av prefikset *and-* ved verbet *agan* „frykte, ha ærefrykt for“¹ (*and-sitan* „vereri, revereri“ ligger i en annen gate).

Jeg leser nå i full overensstemmelse med innskriften: o a | a d a g a s u | l a a s a u w i j a „Jeg Ansula vier til Åsen . . .“.

Runemagikerens navn er altså *Ansula*, en øst- og vestgermansk forkorting av sammensatte navn på *Ansu-*, jf. *Ansila* som navn på en goterkonge², ght. *Ansulo*, *Ansilo*, *Ensilo*, geng. *Ósla*, *Ésla*. Nordgermansk nytter **Ansan-* (gno. *Ási* = ght. *Anso*, geng. *Ósa*). Når formen *Ansula*, som ikke er belagt i nordisk språk, dukker opp i en runeinnskrift på nordgermansk område, så stemmer dette godt med den oppfatning av innskriftens unordiske karakter som vi tidligere var kommet til ved en språklig analyse av andre deler av innskriften.

Det er ikke tilfeldig at runemagikerens navn er avledet av det navnet hvormed han i innskriften introduserer runeguden: *Åsen* d. e.

¹ Got. *agis*, *agan*, *agjan* om frykt og ærefrykt for mennesker og Gud: *faura andwairþja agisis gudis* Neh. 5, 15 „jeg gjorde det ikke av frykt for gud“, *unsis . . . ustiuhandam weiþja in agisa gudis*, 2. Kor. 7, 1, *agis frauþins*, ib. 5, 11.

² Til suffiksvokalen jf. *Erulus*: *erilaR*, ght. *Attulo*, *Ettilo*, *Attalo* osv. Om ƒ ʒ | ƒ [ʒ], mulig *Ansila*, på gullspennen i museet i Zagreb, se Krause s. 639.

Odin. Og det er med fullt overlegg at han — med stor virkning — nevner sitt eget og gudens allittererende navn side om side: *Ansula Ansau wija*. Runekunsten var nedarvet i visse familier. *Ansula* var *ás-kunnr* og navn på *Ansu-* kan ha vært alminnelig i ætten.

I en innskrift som ellers er i ett og alt redigert i ortodokst østgermansk språk, kan det ikke forundre at det gjenstående parti av *A: o a i a d a g* ikke synes å ha noen tilknytning til nordisk. Jeg understreker at det må interpungeres etter *o a*. Nå da dobbelskrivning av en rune (som uttrykk for vokallengde eller nasaluttale) er uten støtte ellers i innskriften (som i det samlede gamle runemateriale for øvrig), er det rimelig å interpungere foran *adag* og skille dette ut som eget ord. I virkeligheten er det under naglehullet ristet en skråstrek som *Wimmer* og jeg uavhengig av hverandre har oppfattet som tilsiktet og som i så fall bare kan forståes som interpunksjonstegn; det skulle heller ikke undre meg om de to påfallende små kryss-strekene nederst på *X* også er ment som interpunksjon. Hvorom alting er: *adag* kan bare være et personnavn i akkusativ; noe germansk ord for „spenne“ som kunne tas som objekt for *wija* og språklig jamføres med *adag*, fins ikke. *Adag* kan ikke være en nordgermansk fleksjonsform, innskriftens ikke-nordiske karakter manifesterer seg som en ser skritt for skritt; derimot stemmer den fullkommen med gotisk, hvor *a-* og *i-*stammene i udekket utlyd oppgir stammevokalen.

Et gotisk **adags*, akk. **adag*, er ikke overlevert — og det er jo ikke merkelig. Derimot er det helt på det rene at gotisk har kjent et navneelement *Aða-*, jf. *Ada-ric* (en fiende av Odovaker), *Adila* som navn på en østgoter hos Kassiodor (6. årh.), *Adica* en vestgoter CIL XII 2187, år 564.¹ Spørsmålet om navnene på *Aða-* er forskjellige fra navnene på *Aþa-* eller identisk med dem, trenger nærmere undersøkelser. Særlig påkrevd er en kritisk vurdering av navnematerialet hos Förstemann etter håndskriftene og tekstenes proveniens. Jeg skulle

¹ *adag* kan også leses *Andag*. Østgoteren *Andila*'s sønn heter hos Jordanes i gen. sg. *Andagis*, tidligere oppfattet som gen. av et **Andags*, men er vel et kompos. på *-gis*.

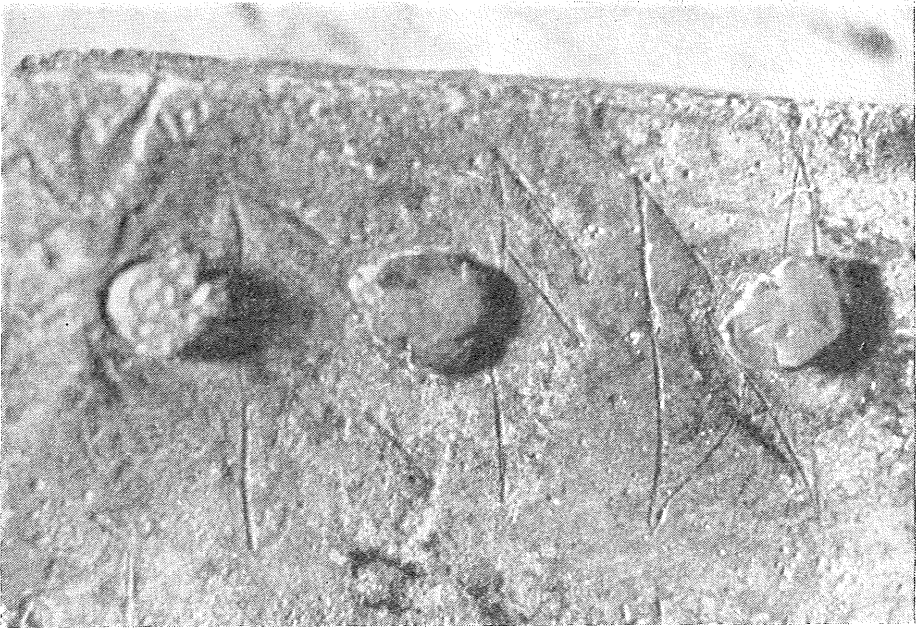

Fig. 72—73. Innskriften på Vimose remspenne (sterkt forstørret)
i høyre- og venstrelys. Linje A: . a a d. Egne fot.

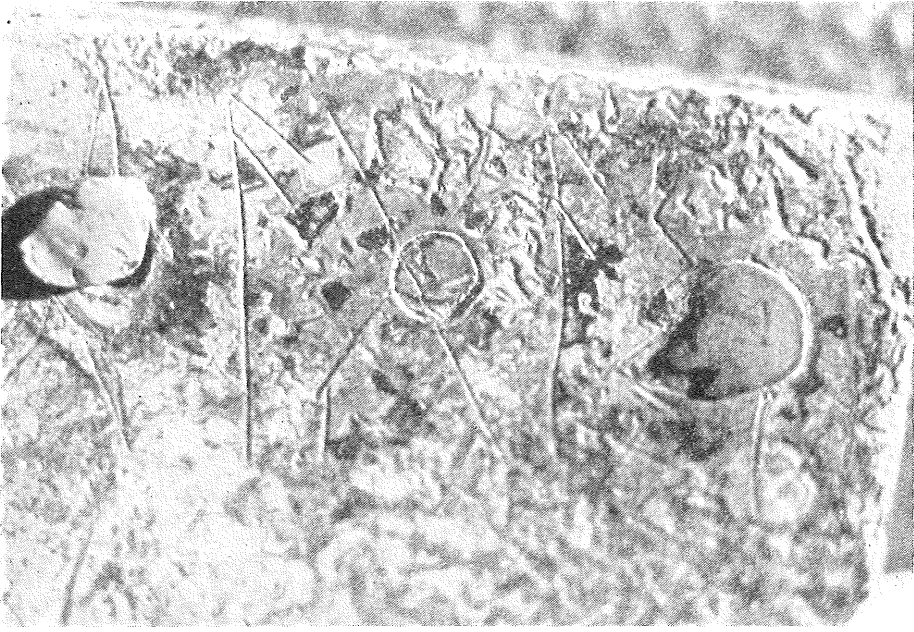

Fig. 74—75. Linje A: ...dagasu, linje B: laasau. Egne fot.

Fig. 76—77. Linje B: ...uwija i høyre- og venstrelys. Egne fot.

tro det har vært gammelgermanske navn både på *Aða-* og *Aþa-* (spørsmålet om de er beslektet kan vi se bort fra her). I den gotiske bibeloversettelsen er det intet som tyder på at et *Aþa-* kunne sonoriseres til *Aða-*. Høytyske navn viser dessuten også navn både på *Ad-* og *At-* (teoretisk av **Aþa-* og **Aða-*), og dermed stemmer gammelengelske navn på *Aþ-* og *Ad-*. Hovkammens ekada kan romme det gsve. og gda. mannsnavnet *Adha*, som Bugge imidlertid mener har lang *á-* (under henvisning til gårdsnavnet *Ástad* i Ullensaker, stavet i *Adæstathom* RB, utt. *ā'sta*). Gotiske navn på *Aþa-* staves i latinske kilder ikke sjelden *Ada-*: *Adaulfus* 5. årh. = *Athaulfus*, ght. *Adawolf*, gno. *Álfr*, likeledes navn på *Aþal-*: *Adalharius* (7. årh., CIL XIII 7200), *Adalhildis* CIL XIII 3507, *Adalwal* 7. årh. (se Schönfeld): her foreligger en sekundær sonorisering, som selvfølgelig alt i folkevandringstid kan ha vært lokalt utbredt i østgerm. (som i nordg., jf. Kjølevigs hadulaikar).

Adjektivene på *-ags* står ennå temmelig sterkt i gotisk, jf. *audags* (ght. *ôtag*), *gredags* (ght. *grâtag*), *hailags* (ght. *heilag*), *modags*, *-hunslags*, *wulfags* likeså i tysk: *bluotag*, *dornag*, *durstag*, *snêwag* osv. Av disse adjektivene utviklet også *audags* seg til personnavn (ght. *Ôtag*), jf. også *Helge* og Valsfjords *Godagas*.

Foran adag står mellom to naglehuller en rune $\text{F } a$, og mellom naglehullet og kanten er det plass for én rune. Jeg tenkte en tid å lese *ka* og forbinde dette som enklitisk 1. persons pronomen med verbalformen *wija*, altså: *Asula... wija-ka* „jeg Ansula vier“. Østgermansk har da i likhet med nord- og vestgermansk kjent en utvidet pronomenalform *ika*, det er jo a priori sannsynlig selv om formen ikke er overlevert i Vulfilas pedantiske språk. Men denne lese måten forutsetter at runemesteren først begynte innskriften etter 2. naglehull, og herpå tror jeg det skal bli vanskelig å gi en plausibel forklaring, selvom runemestrenes bruk av skriftflaten stundom kan virke helt forvirrende på et nutidsmenneske (jf. Järsberginnskriften).

Man kan ikke supplere *ika* i *Adag Asula*, for *Adag* kan ikke være nominativ mask. hverken i nordisk eller gotisk. Man måtte for å få frem grammatisk mulige former lese *ika* i *Ada* (nom.) *Ga(n)sula* (akk.), eller *ika* i *Adaga* (nom.) *Sula* (akk.). Men i gotisk måtte det

Fig. 78.

Fig. 79.

Fig. 80.

Fig. 81.

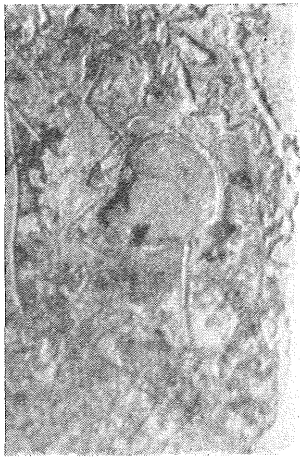

Fig. 82.

Fig. 83.

Fig. 78—81, 83: begynnelsen av linje A, fig. 82:
slutten av linje A. Egne fot.

selvfølgelig hete *ik(a) Ada Gansulan* eller *ik(a) Adaga Sulan*, i nordisk *eka Ada Gasulan* eller *eka Adaga Sulan*.

Er passusen *asau wija* riktig tydet, må innskriften regnes til de magiske innskrifter, det bevises jo liketil av innskriftens plasering på undersiden av bakplaten: den var likeså litt som innskriften på skjoldbulen fra Torsbjerg beregnet på å ses av mennesker. I slike magiske innskrifter er det samlede runetall som oftest — eller meget ofte — delelig med 8 (runetallet i fuþarkættin). Men *adagasulaasauwija* gir 18 runer, én rune tapt gir 19. Veien synes altså ikke farbar. Antar man imidlertid at innskriften begynner med X, at den altså i sin helhet lød: *ga adag asula wija*, synes det isolerte *ga* å måtte ha samme funksjon som ligaturen X på Kragehulspydet, åpenbart en forkortet skrivemåte av Sjellandbrakteatens *gibu auja* „jeg gir lykke (vern)“, *ovf. s. 28 ff.* Utleser man nå teksten med formelens nordiske form *gibu auja* og telles hver uttalt rune, får innskriften i sin helhet 25 runer, dvs. én rune over det magiske 24-tall. Men utleser man formelen i dens gotiske form *giba awi*, blir innskriftens samlede runetall 24.

Jeg leser altså og oversetter remspennens innskrift således:

giba awi Adag Asula asau wija
5 10 15 20

„jeg gir lykke (vern). Jeg Ansula vier Adag til åsen“.

Vimosespennens *asau* viser at det i et østgermansk språk på 200-tallet ennå ble uttalt diftongisk *au* i utlyd, Pietroassas *hailag* at *ai* på 300-tallet var diftongisk i betonet stilling. Konklusjonen blir nødvendigvis at *au* og *ai* i 3. årh. var diftongisk så vel i betonet som i ubetonet stilling — vel å merke under den forutsetning at got. *-au* i dat. *ansau* virkelig er germansk *-au* og ikke utviklet av *-æu* (vest- og nordgerm. *-iu*? da kommer også *anstai* av *-æi > gty. -i*); en suffiksavlyd *-aw-*, *-aj-* i dativ er påfallende.

I den tolkning som er gitt her gir Vimosespennen den viktige kulturhistoriske opplysning at runespråkets formler og termini og magiske oppbygning slik som den trer oss i møte i de nordiske innskriftene fra eldre folkevandringstid, ikke var begrenset til nordgermanerne, men også var i levende bruk hos østgermanske folk. I denne forbindelse

kan det ligge nær å minne om det „unordiske“ verbum **taujan* som er belagt i to nordiske innskrifter i en betydning som ennå ikke er klarlagt. Dette verbet kan meget godt være tatt opp i det nordiske runespråket fra en øst- eller vestgermansk stamme med runene selv. Det er ikke nødvendig at kilden er gotisk. Runeskriften er betydelig eldre enn selv de eldste Vimosefunn, og meget av runemagien er sikkert — så paradoksalt det høres — eldre enn runene selv: amuletter og amulettmagi og muntlige magiske formler er eldre enn all skrift.

SJELLAND

Himlingøje fibula 1 (metallegering med sølvplater), funnet 1835 i naturlig haug nær landsbyen Himlingøje i Præstø amt. — Litt.: DR no. 232. — Arkeol. datering: tidlig 4. årh. („Bronsebøjlenaal med halv-rund Hovedplade og trekantet Fod prydet i den kendte gotiserende Stil med Belægning av presset Sølvblik og med indlagt Glasflus“, Brøndsted III 248).

hariso, kvinnenavn i nominativ hvis innskriften er nordisk eller østgermansk, mansnavn hvis den er vestgermansk.¹ Ikke *hārisō* „jeg hersker, er herre“ som i denne gamle innskriften måtte lyde *hairiso*; Bø, Kjølevig og Amle har ennå *aiw*, Einang og Vetteland ennå *aih* og monoftongeringen av *ai* foran *r*, *w* og *h* er rimeligvis noenlunde samtidig. Av samme grunn kan heller ikke Friesens tolkning Rö 89 f. godtas.

Navnet minner sterkt om det galliske mansnavn *Coris(s)o* (Rhin-egnen), dimin. *Corisillus*. Ved siden av *Coriso* går et gallisk *Corio* som Vimosekammens *Harja* ved siden av Himlingøjes *Hariso*. Til grunn for disse navnene ligger i kelt. substantivet **korjo-* „skare, hær“, i germansk det dermed identiske **harja-*. Med *hariso* stemmer helt — bortsett fra kjønnet — det eruliske mansnavnet *Hariso* i en lat. innskrift fra Venetia CIL V 8750 av uviss alder: *Flavius Hariso* . . .

¹ Det samme gjelder Strårups lepro. Gravens kjønn er i begge tilfelle ukjent. Navnet kan betegne eieren, en kvinnelig runemagiker eller hennes overordnede. Innskriftmaterialet er for knapt til at en avgjørelse kan treffes her.

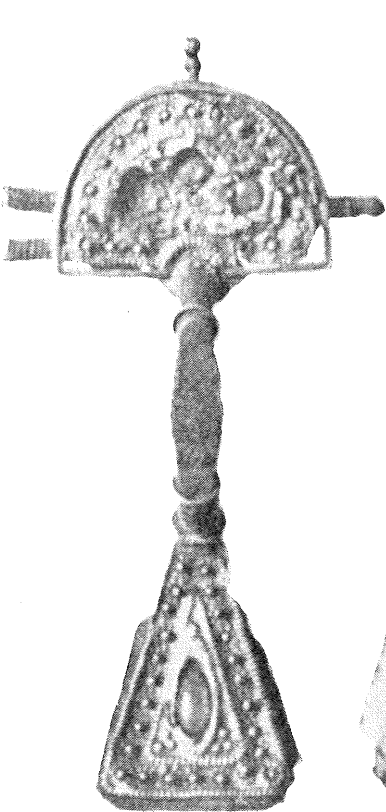

Fig. 84.

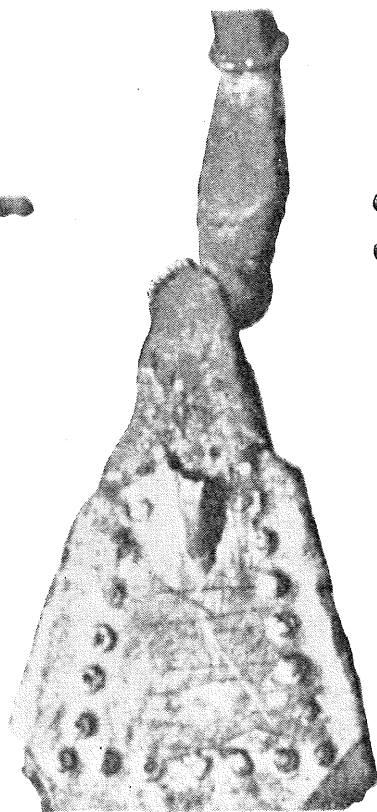

Fig. 85.

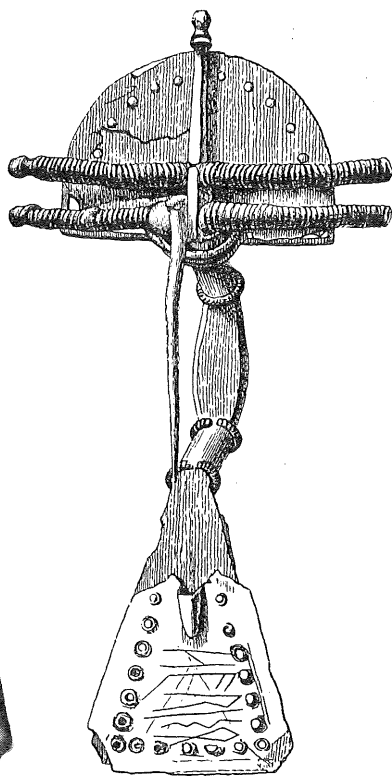

Fig. 86.

Fig. 84—85. Himlingøje fibula 1 (uopptr.). Etter DR fig. 562 ($\frac{1}{2}$), 563 ($\frac{2}{3}$).

Fig. 86 etter Stephens Handb. s. 81.

de numero Erolorum. Da erulisk synes å ha vært et østgermansk språk, må *Hariso* være latinisert form av erulisk *Harisa*.

Personnavn (egentl. tilnavn) på *-se* (av *-san*) forekommer i nordisk, men er som oftest dyrenavn (Bangsi, Bersi, Bassi, Kisi, Gási, Mási). Stundom går det ved siden av et tilnavn på *-se* et femininum på *-sa* (Kolzi: Kolza, Kuzi: Kuza, Lind). Men dette suffikset er ikke utbredt utenfor nordisk. Det synes neppe rimelig at det i gammelgermansk

tid til de aristokratiske navnene på *Harja*- skulle være laget forkortede personnavn som **Harisan*-, fem. **Harisōn*-. Disse navnene som jo umulig kan skilles fra **harja*-, må derfor være gammelgermanske forkortelser av komponerte navn med *s*- i siste ledd som **Hari-sinþa*-,¹ fem. *-sinþō(n)*, **Hari-swinþa*-, **Hari-sanþa*, **Hari-sigi*-, som alle er belagt i vestgermansk. En liknende forkortelse fra senere tid synes a ufa Gran, etter Magnus Olsen forkortet av *Auðfinnr* Nly I s. 181. Fra 4. årh. hører vel hit *Aliso* hos Amm. Marc.=ght. *Eliso* (forskjellig fra *Elitzō*), geng. *Elsa*, av sammensatte navn som *Eli-sind*, *Eli-swind*, fem. *Eli-swinda*.

Hadde det ikke vært for erulisk *Hariso*, kunne man overveie å sette Himlingøjes *Hariso* lik gno. *hrīsa*, fem. til *hrīsi* (alminnelig som tilnavn, se Lind) = *hrīsungr* uekte sønn avlet *með frjálsri kono i skóge* (Frost.); denne terminus kan ikke skilles fra det enstydige *mac muine* i de førkristelige gammelirske lover (ordrett „risets, krattskogens sønn“) og går derfor i germansk iallfall tilbake til Latène. Til det svarabhaktiske *a* jf. Kragehul *gisalas* og en lang rekke ekss. fra svenske og norske steninskifter fra 4—5. årh. — Men svarabhakti er et ytterst sjeldent fenomen i latiniserte germanske navn, jeg kjenner bare *Chonodomarius* (alemanerkongen), variant til *Chnodo*- = ght. (*H*)*nuodimâr*, Schönfeld. Dessuten venter man på en spenne som denne ikke et så uaristokratisk personnavn som *Hrīsa*.

Himlingøje fibula 2, rosettfibula, funnet våren 1949 på samme gravfelt som Himlingøje 1. Fibulaen stammer fra en rikt utstyrt kvinnegrav og hører til en fibulatype som kan dateres til eldre del av yngre romersk jernalder. Avgjørende for gravens datering til ca. 200 er særlig romerske bronse- og glassgjenstander i gravgodset. Se herom H. Norling-Christensen, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951, s. 57 f. — Litt.: H. Norling-Christensen og E. Moltke, ib. s. 47 ff. (avb. s. 47 og 51).

Graven er skåret ut av marken, inngipset og brakt til Nationalmuseet, hvor den er preparert og plasert i en egen monter. Fibulaen er festet på den dodes bryst. Den bærer en lang kjede sammensatt av

¹ Eller *Harja*-, begge komp.former er gamle, jf. Negau *Harigasti*.

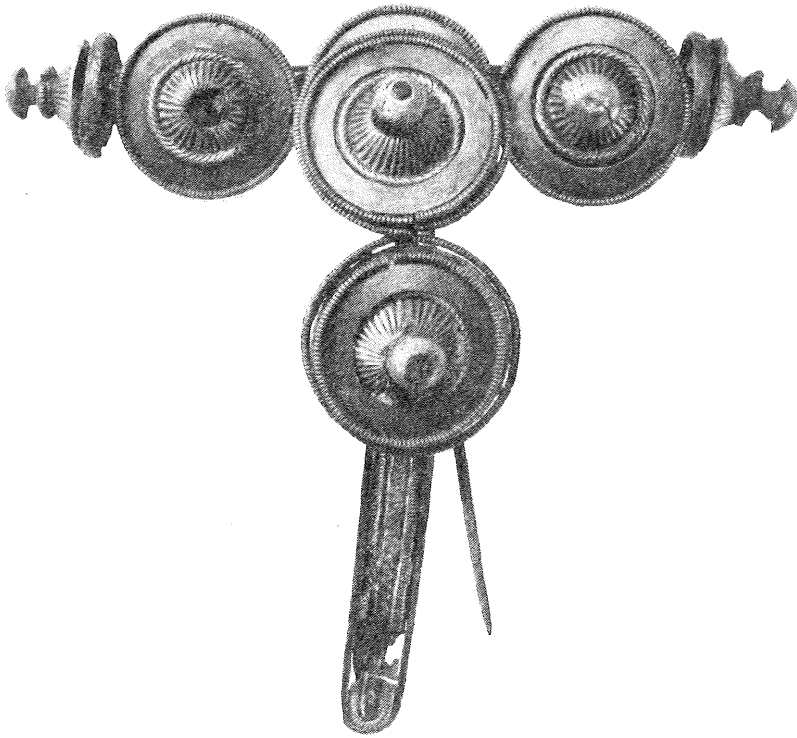

Fig. 87.

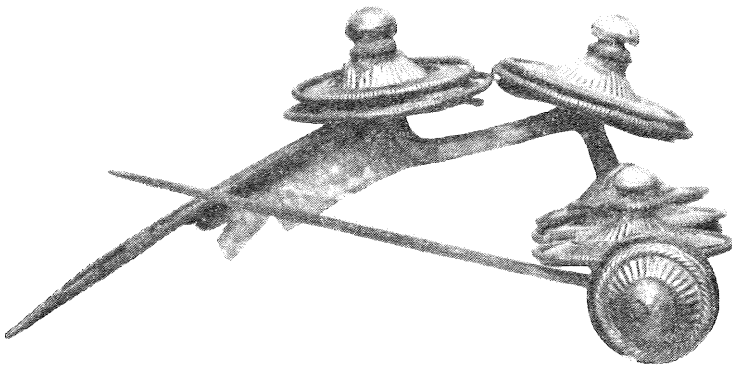

Fig. 88.

Fig. 87—88 (*1/2*). Himlingøje fibula 2. Etter fot. i Nationalmuseet.

flere bånd med prydgjenstander av rav og kulørt glass (samt en Titusmynt). Kjeden slutter i en amulettåse av sølv.

Som funnet står der i dag, er det en triumf for dansk utgravningskunst. Det skyldes utgravernes minutiøse omhu at denne fibulainnskriften ikke er gått tapt i sin helhet. Nålskjeden, hvor innskriften er plasert, er i tidens løp redusert til en tynn hinne på langt under 1 mm's tykkelse.

Skjeden har opphavlig vært 5½ cm lang fra bærestangen til nålen (3,5 cm hos Moltke s. 48 er trykkfeil), men måler i sin nåværende defekte tilstand bare 3 cm. Innskriften løper fra bruddet mot høyre og teller 9 runer. På det tapte stykke av skjeden har det vært plass til 7—8 runer.

Moltke leser . . . *widuhudar* og ser heri et mannsnavn sammensatt av det kjente fellesgermanske navneelementet **widū-* „skog, ved“ og dyrenavnet *hund*.

Rune 4 fortøner seg, sammenliknet med rune 6, nærmest som en venderune av *h*; dens høyre stav er parallell med den følgende *h* rune.

Første rune kunne nok, om språklige grunner talte for det, leses *h* l. Runen står i bruddkanten og bare den øvre fjerdeparten av den er bevart: man ser tydelig toppartiet av en vertikal stav med en nedadgående høyrekvist som løper ut i bruddet — ikke i svak bueform som fotografiet kan gi inntrykk av, men i rett linje. Kvisten er for steil til å kunne tas som toppkvisten i en *h*-rune (jf. nestsiste rune): det kan følgelig ikke leses *h* *widuhudar* med det germanske navnelementet **haiðu-*. Da kvistene i *h* og *h*-runene i det store flertall av de gamle innskriftene har samme helning, er runen rimeligvis heller ikke *h* l. Men den kan meget godt være *P w* med smal bue eller vinkel, jf. Vimose remspenne, Torsbjerg doppsko, Kragehul spyd, Opedal, Eggja (*wiltir*). Runen har hatt vinkel (ikke bue) med langt øvre ben. Typologisk kan den nærmest sammenliknes med *w*-runen på Gårdlöse og Etelhemspennene.

En lesemåte *li[n]duhu[n]dar* er paleografisk mindre heldig, men ikke utelukket. Kvinnenavn på *-lindu* (svarende til de vestgermanske på *-linda*) er imidlertid ikke påvist i nordgermansk. Dessuten krever denne lesemåten interpunksjon foran *hudar*, således at innskriften har

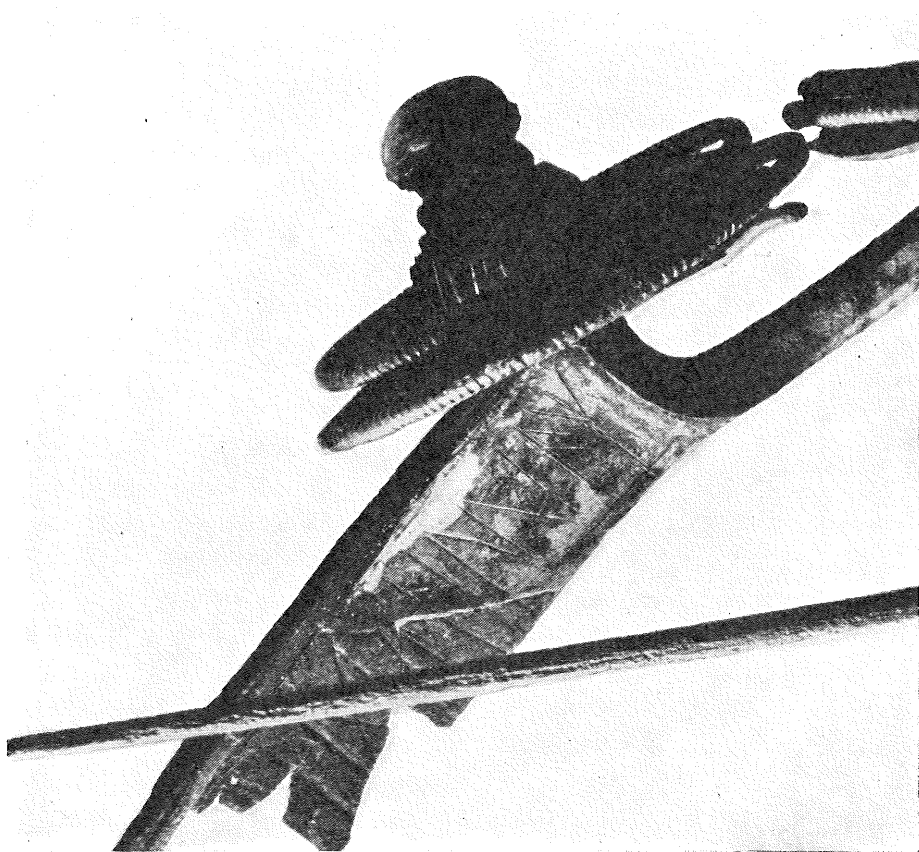

Fig. 89. Himlingøje fibula 2. Innskriften. Etter fot. i Nationalmuseet.

gitt et kvinnenavn på -lindu og et mansnavn hudar, begge i nominativ. Men en slik innskrifttype har ingen parallell i de andre fibula- og spenneinnskriftene i Norden. At fibulaen har tilhørt den døde kvinnen er unektelig et point i favør av et kvinnenavn -lindu (*Sigi-, Friþu-, Hildi-lindu* ell. likn.); men argumentet er på ingen måte avgjørende. Denne spennetypen forekommer både i manns- og kvinnegraver. Et mansnavn på en slik spenne kan betegne giveren, runemagikeren eller en tidligere mannlig eier — hva enten den stammer fra en manns- eller kvinnegrav.

Det er da rimelig å tro at spenneinnskriften slutter med et mannsnavn *Widu-hu[n]dar*. Navn på *-widu* er sterkt utbredt i vestgermansk hvor de iallfall lar seg påvise fra 4. årh. (Alemanerkongen *Widigabius*), de har også foreligget i gotisk (*Widigoia*, gnt. *Widugô*, en goterhelt hos Jordanes). I nordgermansk er de trengt sterkt tilbake, i vestnordisk lever de igjen i fingerte og mytiske navn som Eddaens *Viðolfr* (ght. *Wituwolf*) alle volvers stamfar, *Viðfinnr* (jf. *Finnviðr*) far til Bil og Hjuki, og jettenavnet *Viðblindi* (jf. *Blindviðr*). Svenske innskrifter har et mannsnavn uipbiurn, d. e. *Viðbjorn* = ght. *Witubern*, og en innskrift fra Uppland skal ha navnet uipulfr = ght. *Wituwolf*. Til disse navn slutter seg nå Sundestenens *widugastir* (ght. *Witugast*), se J. Sivesind NTS XV, s. 397 ff.

Det er merkelig at de to østnordiske navnene *Viðbjorn* og *Viðolfr* er de eneste navn på *Widu-* som også i vestgermansk er sammensatt med dyrenavn. Det kan tyde på at disse navnene er kommet inn i østnordisk fra vestgermansk. Det samme er da rimeligvis tilfellet med *Widuhudār*, hvis siste ledd det i betraktning av de østnordiske og vestgermanske navnene *Viðbjorn* og *Viðolfr* er naturlig å sette lik *hundr*. Fra et rent formelt synspunkt kan det også knyttes til gammeltyiske navn som *Huto*, *Hutbald*, eller det kan leses *huddar* og inneholde det vestgerm. navneelementet **huzda-* „skatt“, *hodd*; men **huzda-* er i personnavn bare påvist i 1. sammensetningsledd, mens **hunda-* i vestgerm. også fins som siste ledd (på nederrinsk, saksisk og frankisk område, jf. *Bern-*, *Megin-*, *Wil-*, *Beraht-*, *Madal-hund*, *Förstemann*); dessuten viser *Viðbjorn* og *Viðolfr* at også **Viðhundr* som navnetype er helt i orden.

Hva betyr så **Viðhundr*? Steder som Hákonarkviða str. 9:

Svalg hvert hús	heitum munn
viðar hundr	Verma bygðir

„skogens (treets) hund (d. e. ilden) slukte med sin hete munn hvert hus i Vermlendingenes bygder“,

Sexstefja str. 20, hvor *hrótgarmi* „takets hund“ og *Hrynhenda* str. 11, hvor *storðar ulfr* „treets ulv“ er kjenninger for „ild“ (jf. *viðar-*

morð om vinden), slike kjenninger kunne forlede en til å tyde **Widu hundar* som en komposisjonskjenning for personnavnet *Brandr*, altså en skjult navneomskrivning av liknende art som Oseberginnskriftens *Litilvíss* for *Úfeigr* i Magnus Olsens tolkning.

Men slike subtile tydningsforsøk virker aldri overbevisende. I personnavn som *Viðhundr*, *Viðbjorn* og *Viðolfr* er dyrenavnet brukt figurlig om krigeren. I **Widu-hundar* „skoghund“ kan **wiðu-* ha betydningen „vill“ (*silvester*, *silvaticus*), jf. irskens *cú allaid* „vill hund“ (om ulv), men et slikt epitet er nokså malplasert ved bjørn og ulv. Det lar seg overhodet ikke gjøre å passe hovedmassen av de germanske personnavn inn i fornuftige betydningsgrupper, de fleste av dem er mekanisk koblet sammen etter allitterasjonens lover av navneelementer som var blitt alminnelige i ætten. Prinsippet er også keltisk. Germansk og keltisk nomenklatur danner som allitterasjonssystemet et samlet hele og må bedømmes i sammenheng. Det er de samme problemene som møter oss der som her. Det vestgermanske **Widu-harja-*, ght. *Wituheri*, er identisk med det keltiske **Widu-korjo-* (gammelirsk *Fidchuire*), ght. *Witu-gund* og *Witu-hilt* er i 1. ledd identisk, i siste ledd synonymt med kelt. **Widu-galo-* (irsk *Fidgal*), med ght. *Witu-kint* jf. m. velsk *Guid-gen*, det vestgerm. **Gisla-hapu-* (jf. også ght. *Gisalhilt*), er samme navn som kelt. **Gisalo-katu-* (gammelirsk *Giallchad*), ght. *Hadu-rîh*, *Diotrîh*, *Nend-rîh*, *Halid-rîh*, vand. *Gaisericus*, vestgot. *Ehwa-rix* (*Ewarix*) samme navn som kelt. *Caturix*, *Teutorix*, *Nantiorix*, *Caletorix*, *Gaisorix*, *Eporix* osv. De andre gamle runespennene gir intet sikkert holdepunkt for utfyllingen av den tapte del av innskriften. Det kan ha stått: *worahto widuhudar* „jeg Vidhund gjorde“ (spennen, jf. *Etelhem*), eller „gjorde runene“ (jf. *Tjurkö*), med allitterasjon og 16 runer.

Værløse fibula (sølv), funnet i kvinnegrav under jordarbeider på flyplassen i Værløse, Værløse sogn, Københavns amt. — Arkeologisk dat.: 3. årh. (Vebæk). — Litt.: C. L. Vebæk, *Aarb.* 1945, s. 74 ff. (datering og lokalitet). Anders Bæksted, *ib.* s. 84 ff. — H. Andersen, *NoB* 37, 1949, s. 96.

Innskriften teller 6 runer alugod. De er skarpt og tydelig risset på den brede nålskjeden mellom et rammebånd og et hakekors. Bæksted oppfatter alugod som forkortet skrivemåte (forårsaket av dårlig plassberegning) for alugodo (gno. fem. **Ǫlgóða*).

Personnavn på *Ǫl-* lar seg i Norden ikke påvise før 9. årh. Med Halvdan Svartes fosterfar Qlvir ville man komme opp i 8. årh., men Qlvir (som Bæksted oppfatter som en sammensetning med *alu-*) er vel uten tvil identisk med det vestgot. *Alawiwus*, latinisert av *Alawī(h)s*, (dat. *Alawī(h)a*) = ght. *Alawīh*. Navnetypen er dog uten tvil eldre enn vikingetiden. Med Setrekammens *alunana* (jf. kvinnebetegnelsen *Ǫl-Nanna* ? NTS XIV 279) er man oppe i sen folkevandringstid. Det kan følgelig ingen kronologiske innvendinger reises mot Bæksteds tolkning.

Men la oss være klar over at den bare betyr én mulighet blant mange. Meg forekommer det i høyeste grad usannsynlig at runemesteren „ikke har beregnet plassen til sin innskrift riktig“ med den merkelige følge at han ingen plass fant til den siste rune *ǫ*, som han jo utmerket godt kunne ha plasert på den andre siden av hakekorset. Sperringen av de tre første runene *ƒǼ* peker snarest på at runemagikeren betrakter disse runer som innskriftens viktigste — og herav ligger det nær å slutte at det — her som i 15 av de 16 tilfelle hvor denne runekombinasjonen forekommer — dreier seg om trylleordet *alu*.

Av tydningsmuligheter nevner jeg:

- (1) *Alugod*, vokativ av **Alugodar*
- (2) *Alugod[ǫ]*, nom. sg. fem.
- (3) *alu God[agar]* med begrepsrune *ǫ* *dagar* som Ingelstads og Gårdlösas *ǫ* og som Vimose og Stentoftes *ǫ* = *jāra*. Herav følger at runenavnene er jamgamle med de eldste kjente innskrifter.

Jeg tror man trygt kan se bort fra alternativ 1 og 2. Alternativ 3 står bedre: *Godagar* (jf. Valsfjords *godagas*¹) er da runemagikeren,

¹ Bugge identifiserer Valsfj. *godagas* med geng. *Godæg* som jo unektelig synes å ligge på samme linje som de sammensatte navn på *-dæg* (Eofor-, Folk-, Frige-, Gær-, Here-, Leof-, Ós-, Ræd-, Ric-, Swæf-, Wine-, Wær-dæg) og *mā* inneholde *dæg* om Stephens jamføring med eng. pers.navn *Goodday*, Run. Mon. III 372 er riktig; *Godagar* og geng. *Godæg* har i så fall intet med hverandre å gjøre.

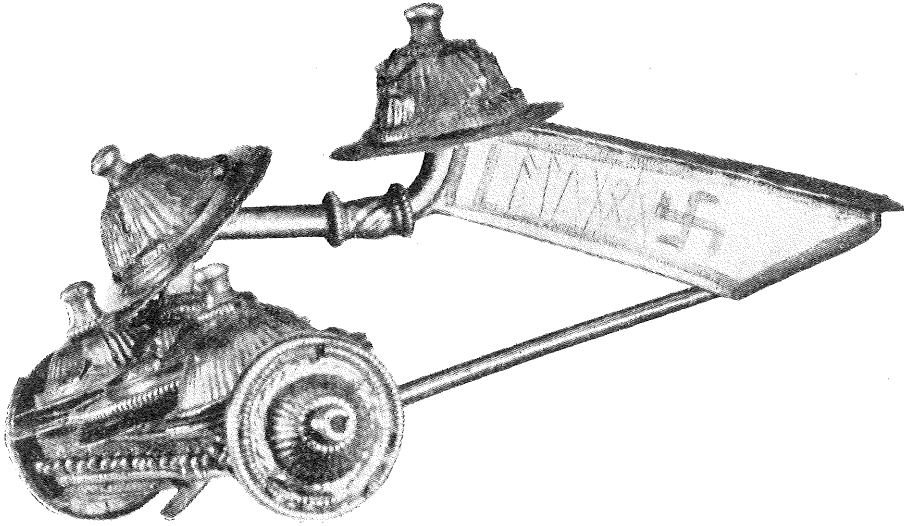

Fig. 90. Værløse runefibula. Etter fot. i Nationalmuseet.

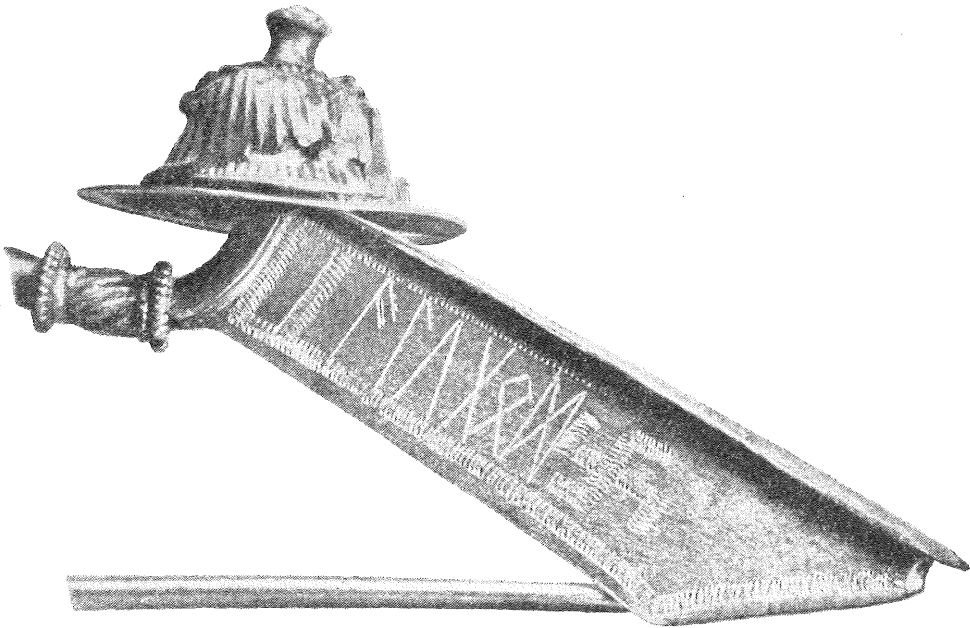

Fig. 91. Værløse runefibula. Innskriften. Etter Bæksted.

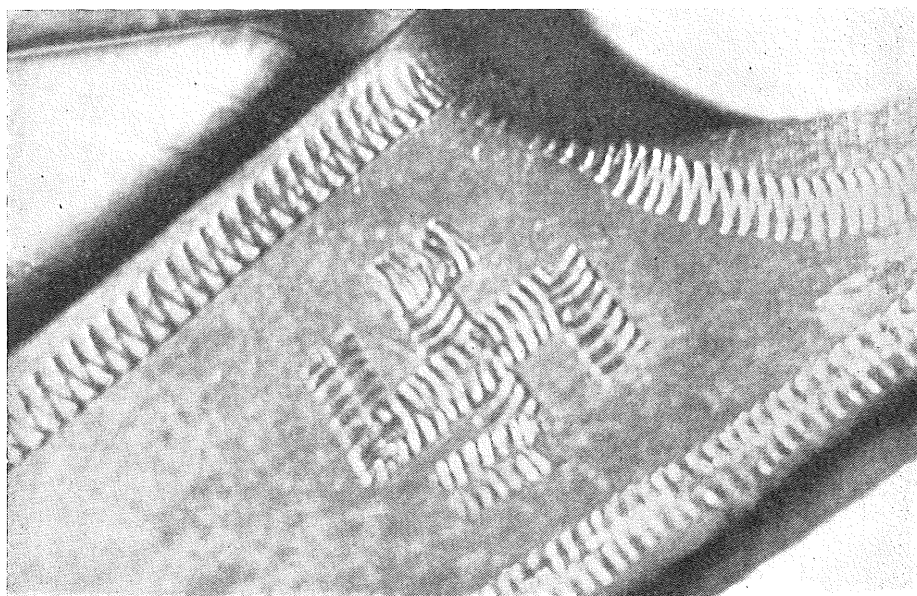

Fig. 92. Detalj fra baksiden av Værløse-fibulaens nålskjede (sterkt forstørret). Eget fot.

ikke den døde som var en kvinne. Navnet oppfattes best som avledet av *god* „gud“ med samme suffiks som got. = *hailags*, *wulþags*.

Men det gis også andre muligheter: runene $\text{X}\text{X}\text{Ø}$ kan alle utleses med runenavnene, altså *alu gibu opala dagar* „Gjof, Ódal og Dagr er vern“.

Intet av disse forslag er helt overbevisende. Innskriften bør ikke brukes for språklige formål.

Runeformen Λ stemmer med Vimose-høvlen, Torsbjerg doppsko, Vånga (en gammel innskrift!), Årstad, Huglen, Valsfjord, og med Alpealfabetenes Λ ; det er den eldste germ. form for *u*-runen. Gradvis rettes venstre stav opp (jf. Kylver, Nydam, Kragehul, Holm—Helgeland) — med den uunngåelige følge at toppvinkelen må økes og høyre stav krummes.

Til forståelse av „trylleordet“ *alu* er det verd å nevne (det er meg bekjent ikke fremhevd før) at uttalen var *alu* med oralt *a*, ikke

nasalert *qlu*; det fremgår jo med full sikkerhet av stavemåten *𐌺𐌺 på Setrekammen. Dette er et viktig moment i deres favør som i *alu* ser et ord med et fast begrepsinnhold og ikke en gruppe magiske runer: For var 𐌺𐌺 en magisk runekombinasjon uten språklig mening, ikke alene *kunne*, men *måtte* 𐌺 her være nasalt *q* som i runenavnet *qnsur*. Det ville være en grov metodisk feil å anta at et *qlu* (med nasalt *a*) skulle ha blitt skrevet *alu* (*Alu* med oralt *l*) på et tidspunkt da alfabetet skjelnet mellom nasalt og oralt *a*. Betydningen av runekombinasjonen 𐌺𐌺 var selvfølgelig kjent for alle runemagikere i folkevandringstiden.

Stenmagle runeeske (av taks) funnet 1947 i Garbølle mose nær Stenlille i Stenmagle sogn. Dimensjoner 17×5×5 cm. — Litt.: C. L. Vebæk „En trææske med runeindskrift fra en sjællandsk mose“, *Fra Nat.mus.'s Arbejdsmark* 1948, s. 53—56 (med uopptr. fot.). — Anders Bæksted, *Acta Archaeologica* 1947, s. 202—210 (med utmerkede fot.), *Danske Studier* 1946—47, s. 49 ff. (med uopptr. fot.). — Arkeol. datering vanskelig, liknende esker kjennes fra Vimosefunnet (tid 100—300), en eske (av taks) fra Norge og et eskelokk fra Sverige (begge 4—5. årh.). „Stenmagle-Æsken er næppe yngre end ca. 550 e. Kr. og sikkert ikke meget ældre end ca. 200 e. Kr.“, Vebæk l. c., s. 55.

Innskriften står på hodet på en av eskens sider og inneholder 15 runer, alle helt klare: *hagiradar 𐌹 tawide 𐌹*. Objektet er den rune-bærende gjenstand, jf. Gallehus' *hornna tawido*. En formel *runor taujan* forekommer ikke og det er et spørsmål om den overhodet er mulig. Altså: Hagråd „gjorde“ (esken, ikke runene); *taujan* her neppe „lage, forferdige“, snarere „gjøre ferdig, utstyre for en bestemt bruk“, jf. ovenf. under Gallehus, s. 5. Himlingøje 2's runemagiker kunne på liknende måte ha ristet *tawido Widuhudar* på amullettdåsen som henger ned fra runefibulaen, og som sikkert ikke er hans verk. Stenmagle-innskriften gir det eldste kjente eks. på 3. sg. pret. *-ðe*, Tjurkös *wurte* og Bys *orte* er betydelig yngre.

Hagirāðar (gno. **Hagrāðr* = adj. *hagrāðr*, Njáls saga I: *hagrāðr við vini sína*) er et personnavn av samme type som Möjbro *Frawaraðar*

Fig. 93. Stenmagle runeeske (uopptr.). Etter Bæksted.

Fig. 94. Stenmagle runeeske. Innskriften (uopptr.). Etter Bæksted.

(jf. ght. *Frawirât*) og Saude *Wa[n]daradas* (gno. *Vandráðr*). Første ledd i denne germanske navnetypen på *-ræða* kan være et substantiv eller adjektiv. Det gno. maskuline *hagr* er en *i*-stamme (plur. *hagir*) og det er derfor all grunn til å tro at det er substantivet, ikke adjektivet *hagr* som foreligger i personnavnet *Hagiraðar*. Man kan jamføre Odinsheitet *Hag-virkr* og tyske personnavn som *Hilp-*, *Ellan-*, *Bado-*, *Gundi-*, *Hilti-*, *Heil-rât*. Adjektivet *hagr* var vel opphavlig *a*-stamme, derpå kan personnavnet geng. ght. *Hago* (-*a*) tyde: av en *i*-stamme venter man heller **Hagio*. Dessverre er det intet spor av *hag-* i det gotiske ordforrådet vi kjenner (vestgot. *Agiulf* 5. årh. er snarere *Agiwulfs* enn *Hagiwulfs*).

Et navn som „den hagråde“ leder tanken hen på runemagikerens, ikke på krigerens virke.

SØNDERJYLLAND (Tillegg)

Næsbjerg rosettfibula, funnet ved grusgraving i 1909 på et gravfelt fra yngre romersk jernalder i Næsbjerg, Næsbjerg sogn, Skads herred, Ribe amt, hvor Nationalmuseet i årene 1898 og 1904 hadde foretatt systematiske utgravinger. Gravene ble åpnet av arbeiderne og gravgodset tatt opp av dem. Først for et par år siden ble Norling-Christensen oppmerksom på at en av de innleverte fibulaene bar en runeinnskrift.

Det lar seg på grunnlag av det bevarte gravgods ikke si om rune-fibulaen har tilhørt en kvinnegrav eller en mannsgrav. Den hører typologisk hjemme i slutten av 3. årh. For denne datering taler også en fibula med innlagt blått glass fra samme grav. Slike glassinnlagte spenner dukker først opp på overgangen fra eldre til yngre romertid. Se herom Norling-Christensen, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951, s. 57. — Litt.: Erik Moltke og H. Norling-Christensen, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951, s. 47 ff., avb. s. 53, 55.

Innskriften står på et bløtt sølvbelegg som dekker nålskjeden. Den løper fra skjedeholderen mot nålleiet til venstre og teller 8—9 runer. Disse runene er ikke gravert som runene på de andre danske rune-

spennene, men trambulert som også basislinjen (og ornamentmotivet på baksiden). Mellom de trambulerte runene løper en hel del rette linjer, hvis hensikt synes å være å fylle tomrommene mellom runene. Særlig tydelig kommer runemesterens horror vacui fram på skjedens bakside (fig. 104), hvor de trambulerte trianglene alle er dekket av skraveringslinjer. Ingen av disse linjene på runesiden er eldre enn runene, de er først trukket opp etter at runene var skrevet: de følger jo runeformene, stanser opp foran kvistene og krysser stundom den trambulerte basislinjen (som formodentlig også skriver seg fra runemesteren).

Bortsett fra en ornamental trambulert \times rune på et sølvbeslag fra Torsbjerg mose (ovenf. s. 19, fig. 9) er Næsbjerginnskriften den eneste trambulerte runeinnskriften som kjennes. Jeg kan ikke minnes å ha møtt trambulerte ornamenter utenfor Danmark. I mosefunnene er de ganske alminnelige, jf. Engelhardt, Torsbjerg Mosefund, pl. 4, 11; pl. 9, 25. 29; pl. 13, 11 (trambulert hakekors som på Værløse fibula); pl. 14, 24; pl. 18, 1. 4; Vimose pl. 2, 16; pl. 9, 73. 74. 85 (også hakekors); pl. 10, 94. 96. 107; pl. 12, 9; pl. 13, 43. På Stabuspydet, som i Sheteligs datering kan være 3 generasjoner eldre enn Næsbjergfibulaen, er runene bygd opp av parallelle småstreker på tvers av stavens og kvistens retning. Stilforskerne får avgjøre om det er en sammenheng mellom strekrunene på Stabuspydet og de trambulerte runene på Næsbjergfibulaen.

Sølvbelegget er sterkt medtatt ved øvre skjedekant om runenes toppunkter, og på sine steder helt tæret vekk.

Moltke leser *warafausa*, nom. sing. av et mannsnavn som i gno. form ville lyde **Varfausi*, en sammensetning av det vestgermanske navneelementet **wara-* og et sluttelement **fausan-*, som muligens kan foreligge i gårdnavnet *Faustadær*, DN V 208, nå *Fokstad* i Bruvik, Sunnhordland (se Lind, No.-Isl. Pers.bnavn, sp. 78).

Et slikt personnavn er nok mulig. Men lesningen forutsetter en *u*-rune hvis sidestav løper snorrett parallelt med hovedstaven så langt den er synlig, dvs. nær innpå $\frac{4}{5}$ rune høyde. At en slik *u*-rune er umulig i eldre innskrifter fra folkevandringstiden, synes helt innlysende; man må helt ned til en så obskur innskrift som Gimsø (som ikke har noe med det gamle alfabet å gjøre) og til en og annen brakteatinnskrift for å finne noe

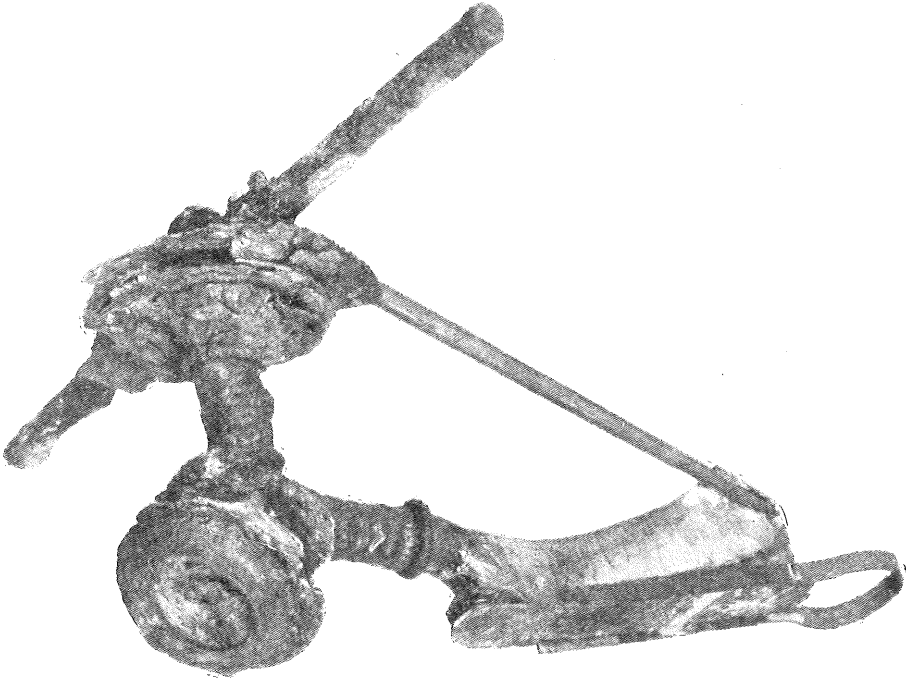

Fig. 95. Næsberg runefibula. Etter fot. i Nationalmuseet.

som tilnærmelsesvis kan sammenliknes med et slikt monstrum av en *u*-rune. Konklusjonen herav blir nødvendigvis at det heller ikke foreligger noen binderune (M, Π, som alene kommer i betraktning gir ingen mening).

Av innskriftens 8—9 runer kan 4 betegnes som helt sikre:

● a r a ● ● ● s ●
 1 5 9

Rune 2 og 3 trenger ingen kommentar.

Rune 4 fortoner seg særlig i høyrelys som en tydelig *a*-rune, men kvistene er betydelig slakkere enn i rune 4, og avstanden mellom dem dobbelt så stor. Det ses tydelig spor av trambuleringssnittene så vel i høyre- som i venstrelys. Vakuumstreken tangerer på sin vei oppover spissen av nedre *a*-kvist, men stanser under øvre kvist. Med Moltke er jeg overbevist om at denne runen bare kan være *a*.

Rune 1 er plasert mellom to stigeornamenter, hvorav det venstre følger runens hovedstav så langt denne er synlig, dvs. mellom $\frac{2}{3}$ og $\frac{3}{4}$ runehøyde. Fotografienes vitnesbyrd er her helt avgjørende. Jeg slutter herav at hovedstaven ikke har hatt noen kvist til venstre. Mulige kvister måtte ha krysset venstre stige og deres nedre del ha vært synlig, jf. *a*-kvistene på rune 2: det kan altså vanskelig dreie seg om en venstrevendt *t*, *l* eller *w*-rune. Det kan heller ikke dreie seg om en *i*-rune eller en rammestrek (som på Værløse), det forbyr de trambuleringsnittene — det ses iallfall 4 av dem — som går steilt opp mot høyrestigens topp fra hovedstavens midte. Da nå hovedstaven som nevnt i hele sin synlige lengde slutter seg tett til venstre stige, synes disse snittene å måtte være rester av en kvist eller bue. Runen må i så fall være en venderune *w* eller *f* med korte kvister (denne *f*-typen er gammel). At hovedstaven har hatt kvist eller bue øverst til høyre, derpå tyder også høyre stige som svinger ut til høyre for å gå klar av kvisten (eller buen) ovenfor.

Venderuner er ikke alminnelige hverken i gamle eller yngre innskrifter. Men de forekommer, og man må regne med dem. Himlingøje rosettfibula, som er et par mannsaldrer eldre enn Næsberg, har i høyrevendt skrift en tydelig venderune *u* (ovenf. s. 76), Kylverfuþarken gir i høyrevendt skrift 3 venderuner 1 3 og 3.

Venderune synes også — som Moltke mener — rune 6. Her ses en vertikal hovedstav med høytsittende nedadgående høyrekvist som krysser staven i $\frac{2}{3}$ runehøyde. Fotografiene og mikroskopiske undersøkelser viser tydelig at kvisten går gjennom staven ut til dennes venstre kant og til den tynne linje som markerer høyre kant av det følgende stigeornament; men sølvbelegget er defekt og det lar seg neppe si om kvisten har fortsatt til venstre for staven. Som ved rune 1 er også i rune 6 stigeornamentet plasert *etter* runestaven som den her som der kleber fast til i hele sin synlige lengde, dvs. i $\frac{4}{5}$ runehøyde. Runen er da kanskje et høyre-vendt *f* (som Moltke antar) eller *† n*.

Stigeornamentene på Næsbergfibulaen er plasert i innskriftens begynnelse og nær dens slutt. De er rimeligvis å betrakte som minner om gamle ornamentstreker som innrammer en åpen flate (jf. de to

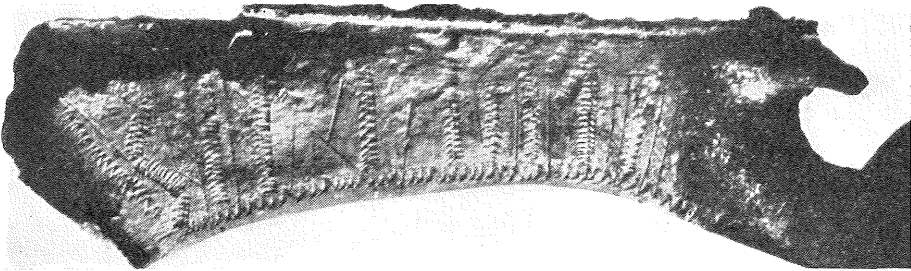
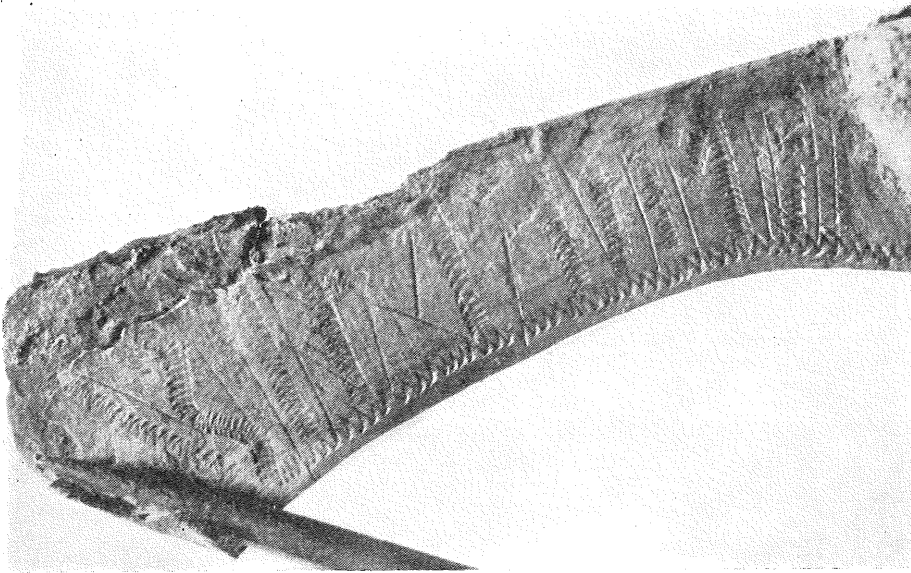

Fig. 96—98. Næsbergfibulaens innskrift (uoppr.), sterkt forstørret.

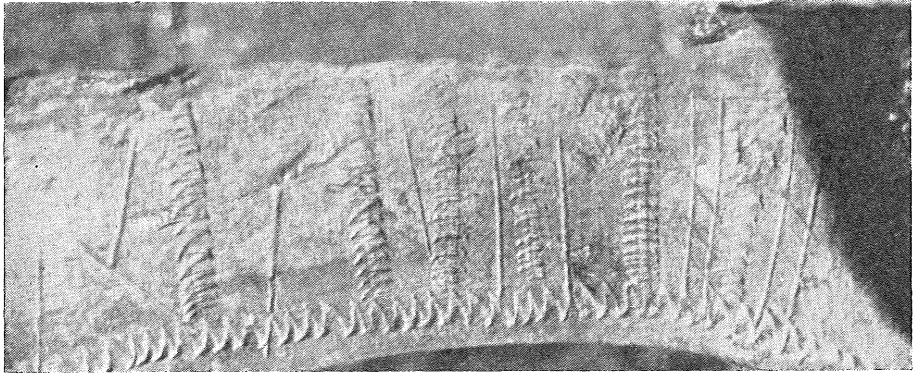

Fig. 99

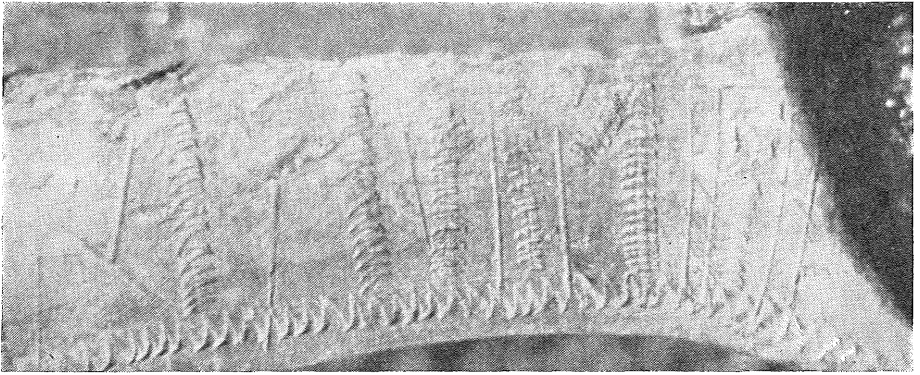

Fig. 100.

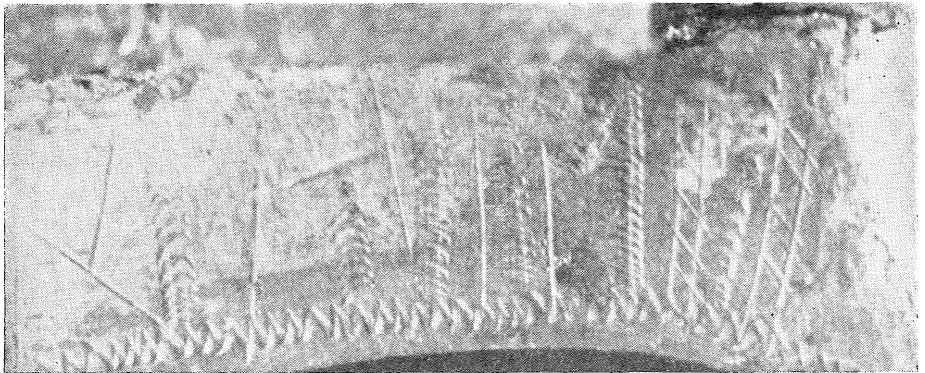

Fig. 101.

Fig. 102.

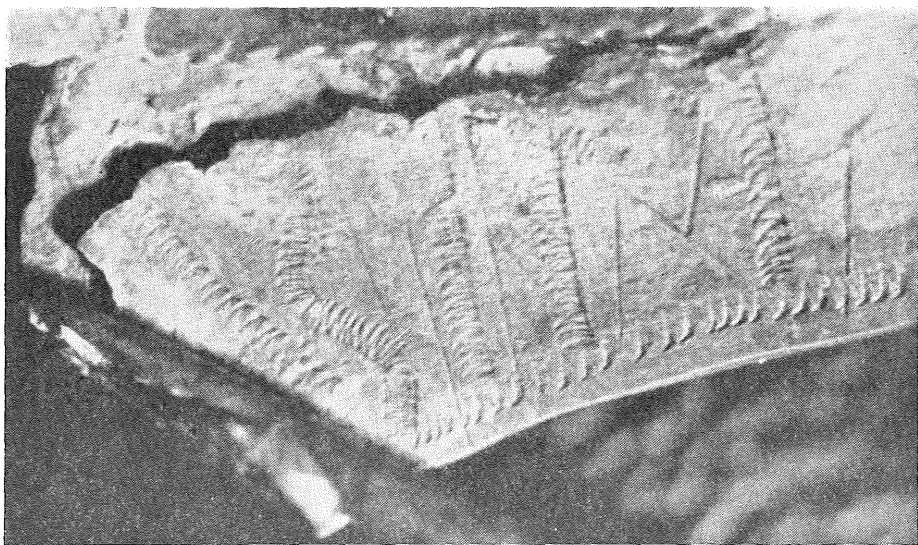

Fig. 103.

Fig. 99—101. Næsbjerg (uopptr., sterkt forstørret). Innskriftens høyre parti.

Fig. 102—103. Næsbjerg, venstre parti: *sin w . . .* (uopptr.). Egne fot.

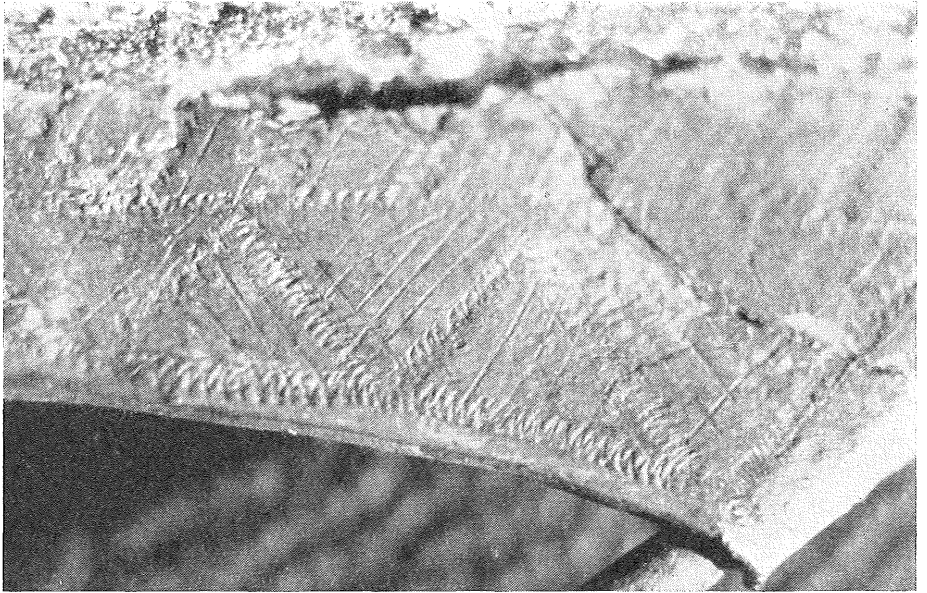

Fig. 104. Næsberg fibula, detalj fra nålskjedens bakside.

trambulerte stavene foran innskriften på Værløse fibula). Runemesteren bruker dem i første rekke for å fylle et kvistomt mellomrom mellom to runer. At stigeornamentene på Næsbergfibulaen ikke er eldre enn innskriften, viser siste stige hvis venstre ben skrår ned til høyre for å gå klar av *s*-runen og nederst stopper helt opp foran nederste kne av *s*-runen, videre høyre ben av nestsiste stige som bare såvidt er trukket opp etter *i*-runen som den støtter seg til.

Rune 5: vertikal stav, synlig i godt og vel $\frac{3}{4}$ runehøyde, med rest av øvre oppadgående venstrekvist. Runen synes bare å kunne være venstrevendt P eller P (ikke P). Den kan ikke være Y , da kvisten er så slakk at avstanden mellom toppene på kvistene (når disse trekkes opp i runehøyde) blir innpå $1\frac{1}{2}$ gang runehøyden. Slike unaturlig brede runer forekommer ikke i det samlede runematerialet. Dessuten synes det ikke på høyre side av hovedstaven noe som helst spor av kvist. Mens venstrekvisten tydelig ses å bore seg inn i venstre kant

av hovedstaven, er høyre kant, som her trer tydelig frem, uten spor av et slikt kvistfeste. Endelig levner den lange øvrekvisten på den foranstående f-runen neppe plass for noen øvre høyrekvist på rune 7. Runen kan formodentlig heller ikke leses Φ , d. e. η , selv om det på flere fotografier ses en skygge som trekker oppad høyre fra hovedstaven i samme høyde som venstrekvisten. Den øvre f-kvisten skyter så langt frem mot rune 7 at en øvre kvist på dennes høyre side synes utelukket.

Rune 7: *i* med stigeornament. Det sees et tydelig spor av en skraveringslinje som i sin forlengelse måtte krysse venstre stigestrek i høyde med runetoppene.

Rune 8: femdelt *s* (som Vimose høvel, Himlingøje 1 og Strårup) med femte ledd tapt øverst. Tredelt *s* er meget sjelden i gamle danske innskrifter (Gallehus og Lindholm). Runen er i danske innskrifter som regel 4—8-delt.

Rune 9: Moltke opplyser (s. 49) at den trambulerte basislinjen fortsetter til venstre for denne siste staven i innskriften og at den derfor må oppfattes som rune. Stavens avvikende helning — den løper parallelt med nålholderen — kan tale for en innrammingslinje av samme art som den tilsvarende trambulerte linjen på baksiden av nålskjeden, likeledes at den møtes med *s*-runen i basislinjen. Men ingen av disse argumenter er avgjørende. Oppfattet som rune kan 9 leses *i*, *l* eller *t*, men vanskelig *a*.

Innskriften kan altså leses:

w/faraw/faist
1 2 3 4 5 6 7 8 9

Det må interpungeres w/faraw : w/faist. Leses rune 1 *w*, bør rune 5 (som er meget bredere) leses *f*, og omvendt. En lesning wara : faist gir ingen plausibel mening.¹ Derimot leder fara : waist „du vet, du forstår deg på *fár*“ straks tanken hen på Sjellandbrakteatens:

¹ wara kan være nom. sing. av et mannsnavn = ght. *Waro* eller av et abstraktum = gno. *vari*, m. „vaktksomhet, nødhjelp“, eller nom. akk. av et nøytralt abstr. **wara-* (jf. gno. *djúp*, *vé*, *full*) til adj. gno. *varr*, kanskje i betydningen „list, sluhet“ som got. *warei* (dverg- og smednavnet gno. *Varr* kan inneholde *varr* i bet. „listig“). — Faist gir som 2. sing. pret. av **fisan* ingen mening (tross *alfrek* og den forestillingskrets som knytter seg dertil).

hariuha haitika · farauisa · gibu auja ·

„jeg heter Hariuha den *fárwise*, jeg gir beskyttelse“ (sic, ikke „lykke“).

Vi står da, synes det, overfor to varianter av en og samme formel, en nominal og en verbal variant. Næsbjergs *fara : waist* sier det samme som *fara wisar is*,¹ og Sjellandbrakteatens runemagiker kunne meget godt ha skrevet:

hariuha haitika · waitek fara.

Ingen annen nordisk innskrift i det gamle alfabetet taler i 2. person. Er min tolkning riktig står vi altså her overfor en innskrift som er rettet av en runemagiker til en annen.

Hvordan skal dette forhold forklares?

La oss et øyeblikk følge det vink som Sjellandbrakteaten gir og fyller ut fibulainnskriften etter brakteatformelen: *fara waist : geber auja* „du forstår deg på *fár*, gi beskyttelse“.

Det ser da ut som fibulaen er en gave som skal sikre giveren runemagikerens gunst. Skalden var kjær i fyrstens gull, det drysser over ham i germansk og keltisk diktning. Vær forvissnet om at denne sans for realitetene har han tatt i arv fra sine aner, magikeren og presten. At én magiker påkaller en annen på egne eller andres vegne, er ikke underlig når man erindrer at magikerens provins var begrenset som bl. a. hans sakrale navn viser.

Vi kan ikke vite om innskriften på Næsbjergfibulaen først ble ristet da fibulaen kom i jorden, altså for å sikre den dodes gunst for giveren, eller om den er eldre enn graven. Hva vi vet om hedenskapet er jo bare små løse fragmenter, vi setter dem sammen hver på vår vis — som oftest dessverre uten tvil galt.

Vendingen *vita fár*, som etter denne tolkning er belagt for 3. årh., er en god kjenning fra vår gamle diktning: „Du ga gaver, men ikke av kjærlig hug“, sier Reidmar til Loke, da denne bringer ham gullet for å sone drapet på sønnen Otr:

¹ Adj. *fár-vfss* er ikke belagt i litteraturen, men har selvsagt foreligget i språket, jf. *bøl-vfss* og *læ-vfss*.

Fjárvi yðru skylduð ér firðir vesa
ef *vissak* fær þat fyrir

„Eders liv skulle I ha mistet, om jeg hadde kjent til den onde gjerningen på forhånd“. På linje hermed ligger steder som Grípisspá 20: *veist ofnikit angr Sigurði* „du vet om en stor sorg som vil ramme Sigurd“, Bersqglisvísur 7: *ek vissa ótta* „jeg visste om de fryktelige ting som ville komme“. Også i fibulainnskriften er betydningen „kjenne til på forhånd det onde som truer, forstå seg på onde varsler“ (jf. *þat's får mikit ef þér fótr drepr, þar's at vígi veðr*, Reginsmál 24).

Innskriften får i den lesning som er valgt her 9 runer. Jeg ville selvsagt ha foretrukket det magiske 8-tall. Men 8-tallet er på ingen måte obligatorisk. Av ca. 60 helt ubeskadigede innskrifter i det gamle alfabet har ca. 22 8 runer eller runetall delelig med 8, mens ca. 38 viser runetall som er lavere enn 8 eller ikke er delelig dermed. Innskriftene på Darum og Skrydstrupbrakteatene har f. eks. 9 runer som Næsbjerg. Tas Næsbjergs første eller siste rune som rammestrek, får innskriften 8 runer. I siste tilfelle måtte *wais* oppfattes som en eldre form for senere *waist*. Men det er intet som helst spor av en germansk 2. sing. **wais*, det heter i gotisk alt i 4. årh. *waist*, og denne formen har vel alt før folkevandringstiden trengt ut *wais* (om en slik form da overhodet har foreligget på germansk grunn), omtrent slik som pret. *wissa* senere etterhånden ble trengt ut av *wista*.

Lesemåten *ara* : *waist* står meget bedre, den gir god mening: „du forstår deg på året (åringen), du er *arviss*“. Da er innskriften som Opedal en åringsinnskrift som skal sikre ætten den dodes velvilje. Jeg minner i denne forbindelse om at også innskriften på Næsbjergbrakteaten, Stephens nr. 78, begynner med *ara*. Ingen vet når halvokalen *ǰ* gikk tapt i fremlyd i nordgermansk. Alt hva man kan si er at tapet er eldre enn utviklingen av den nye *a*-rune * for oralt *a*, altså også eldre enn Skåånginnskriften; om finske låneord som *joulu* „jul“, og *juusto* „ost“ kan bare sies at de må være eldre enn 6. årh. Men lesemåten *ara* ser bort fra de tydelige trambuleringsstikkene øverst til høyre for første runestav, og den kan derfor neppe være riktig.

Av fortolkningsmuligheter som jeg har overveiet, men forkastet, skal her nevnes:

(h)arafnas for harab(a)nas „Ravns“ (sc. fibula): det har aldri vært noen rune foran første stige, og bortfall av *h*- kommer sikkert ikke i betraktning i en så gammel innskrift.

Lesningen av 5. rune som *n*: *nis*(t) enten = got. ght. *nist* „non est“ (Eggja *nis*), eller imper. 2. sing. av germ. **(ga-)nesan* „være (bli) frisk“ eller av **nestan* (jf. avlydstrinnet ght. *nusta*) „hefte med sting, neste“, hvortil nøytrret gno. *nist*, *nisti* „nål, spenne (fibula)“. Foran imperativen kunne man vente et personnavn i vokativ: *warīna : nis* „Varing, vær frisk“ ville gi mening (got. *Waringa ganis*, ght. *Weringo ginis* „W. bli frisk“), men runesporene tillater ikke en sådan lesning. Utelukket er også *fararīa* (gno. *farang*).

Den tolkning som er gitt ovenfor søker utover de kjente runeformler når den lar innskriften tale i 2. person. Den er derfor sikkert ikke riktig, men jeg lar den rolig bli stående som et skoleeksempel på hvor sørgelig vi farer vill når vi i vår analyse av et bedrøvelig karrig materiale forlater det trygge grunnlag som runeformlene gir.

Næsbjerg-innskriften skal leses fra venstre mot høyre. Den er fra begynnelsen til enden skrevet med venderuner, et kryptisk system som i mer enn ett år har trosset både Moltkes og mine anstrengelser. Innskriften teller som Gårdlösespennen 8 runer. Den leser:

⚡ | ʞ ʞ ʞ ʞ ʞ ʞ ʞ sinwaraw

d. e. et mannsnavn *Sinwara* fulgt av en magisk P-rune, jf. Gårdlösa-spennens *ek unwod[agaʏ] w*. I historisk gammelnorsk måtte navnet lyde **Sivare*, svak form av et adjektiv *sí-varr* „alltid var, alltid på vakt“, som liketil forutsettes av trollkjerringnavnet *Sí-vqr* Pular IV c (siste ledd *-vqr* alminnelig i kvinnenavn som *-waru* i gammelengelsk). Det gammeltyske mannsnavnet *Sin-war* (9. årh., Acta Sanct. 1643) kan være identisk med gno. *sivarr*, men er vanskelig å holde ut fra *Sind-war*. Næsbjergs (*Sin-*)*wara* foreligger i navnet på den trollkyndige

dvergen *And-vare* som truer Loke med at ringen som han tok fra ham skal volde eierens død. Ved siden av *Sí-varr* går et synonymt *fjöl-varr* (Sólarljóð), hvorav trollnavnene *Fjöl-varr* (Hárbarðsljóð 16) og fem. *Fjöl-vör* (þulur IV c): jf. videre nornenavnene *Ljúg-vör* og *List-vör*, den lævise Lokes døtre i Sólarljóð. Som dvergnavn nevnes *Varr* i Snorres Edda, som smednavn i Hrólf's Saga Kráka.

Altså: runemagikeren er *sí-varr*. Det samme gjelder troll, dverger, smeder og de framvise norner, kategorier som i nordisk overlevering ofte forbindes med begrepene *list*, *renker*, *skade* (vél, fár, list, læ, bql). Denne betydningen har **wara-* i gotisk på det eneste sted hvor det forekommer hos Vulfila, II kor. 4, 2: „vi har avsagt alle skammelige lønnveier og går ikke fram med underfundighet (*ni gaggandans in warein*)“, hvor adj.abstraktet *warei* oversetter *πανουργία* „list, sluhet, svik“.

Næsbjergspennens *sinwara* er et karakteriserende runemesternavn og kommer etter sitt innhold Sjellandbrakteatens *farauisa* „den *fårvise*“ meget nær, ja innskriften kan godt omskrives til Sjellandbrakteatens formel: [*Hari-Uha*] *haiteka sinwara gibu wunjo*.

Temaet *war-* „vare, advare mot“ (tysk *warnen* „varsle, advare“, gno. *varask* „ta seg i akt for“) brukes som regel i relasjon til noe ondt som vil inntre hvis varslet ignoreres, jf. f. eks. prosainnl. til Grimmismál: *hon bað konung varaz at eigi fyrgørði honum fjölkunnigr maðr*.

Sin-waraR karakteriserer runemagikeren som framvis og det ondes herre i kraft av sin runevisdom.

Þ runen utleser jeg med runenavnet *wunju*. Etter Wimmer slutter A-sidens innskrift på Pallerdsdorfspennen med et helt utskrevet *wunja*. Men Næsbjergspennens *wunju* kan også oppfattes som 1. pers. sg. av et *j*-verbum **wunjan-*, transitiv til det intransitive **wunēn-*, gno. *una*.

Første element i *Sin-wara* er den emfatiske partikkel *sin-*, gno. *sí-*, kjent fra alle germanske språk og nedarvet fra førgermansk tid (lat. *semper*, *sincerus*). Typiske eks. er: fra got. *sin-teins* „daglig“ (eneste overleverte eks., jf. gno. *sí-dægrīs* „daglig“), gno. *sí-góðr*, *-reiðr*, *-þyrstr*, nyno. *sivond*, *-sinnad*, *-tørren*, geng. *sin-grimm*, gnt. *sin-scôni*, *sin-líf* osv.

Til slutt skal det minnes om at samme kryptiske system som på Næsbergfibulaen også brukes i den danske vikingtidsinnskriften fra Rimsø, som magister Høst behandler NTS XVI 337 ff. Innsnevringen av runene i høyre halvdel av innskriften taler også for at leseretningen er venstre—høyre. Siste rune synes med Moltke å være P; det kan ikke leses Y (siwarar = *sivarr*) og vanskelig F; parallellismen med Gårdlösefibulaen taler for P.

Mellom sin og wara muligens svake spor av et gammelt svastika av samme type som Nydam, Kjær: Et nyt Fund fra Nydam Mose, s. 183, fig. 1.

SVERIGE

MALMÖHUS LEN

Lindholmen amulett (ben), funnet 1840 på bunnen av dyp torvmyr under Lindholmen herregård, Skytts herred, Skåne. — Litt.: DR no. 261. M. Olsen: Viking 1937, s. 71 f. (*sa-i wilagar haiteka*). E. Harding, Språkvet. probl. i ny belysning IV, 1941, s. 41, NoB 37, 1950, s. 103 ff. Harry Andersen, NoB 35, 1947, 166 ff., 37, 1950, s. 95 ff. G. Lindblad, Relativ satsfogning . . ., 1943, s. 42 ff. I. Lindquist NK VII 1948, s. 19. — Dimensjoner: lengde 16 cm, største bredde 1,8 cm. — Arkeol. datering 5—6. årh.

Side A: ekerilarsawilagarhateka :

5 10 15 20

Side B: aaaaaaaaaRRRnnn•bmuttt : alu:

5 10 15 20

B 15, som må ha vært en smal rune (f. eks. l, ſ), er den eneste usikre rune i denne innskriften.

B skal foreløpig ikke drøftes her. I disse magiske runeserier og trylleord som dukker opp på brakteater og andre løse gjenstander, er runemagiens mysterier samlet i fortettet form. En stor runolog vil engang oppklare dem og dermed avdekke noen av runemagiens mest primitive elementer.

A er språklig klar bortsett fra sawilagar. De fleste runologer syns å ha godtatt Grienbergers interpunksjon og tolkning („jeg kalles den kunstferdige“) i Magnus Olsens modifiserte oversettelse „jeg kalles den listige, snedige (dvs. som rår over mén-runer)“. Men etter

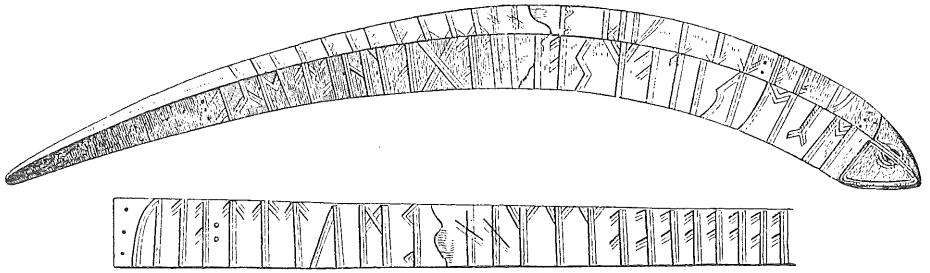

Fig. 105. Lindholmen amulett. Etter Stephens Handbook s. 24.

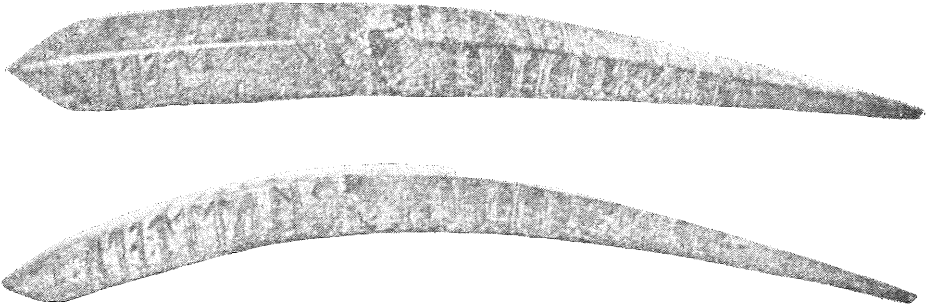

Fig. 106–107. Lindholmen amulett (uopptr.). Etter DR fig. 622–623.

demonstrativt pronomen krever alle gammelgermanske språk svak fleksjon av adjektivet.¹

Grienberger-Olsens tolkning kan imidlertid — på dette punkt iallfall — i det vesentlige reddes om man antar at det forstyrrende *-R* er et relativisk *-R* og ikke kasussuffiks: „Jeg erilen som heter den snedige“. Den svake adj.fleksjonen er her helt regulær som på Sjellandbrakteaten: *hariuha haitika farawisa*. Til gjentagelsen av pronomenet i relativsetninger, hvis korrelativ er et personlig pronomen jf. *Sigmundur hét minn faðir er hefkr þik vápnnum vegit*, *Fáfn. 4, ek em*

¹ Lindholms *sa wilagar* minner om *Hárbarðsljóð 35: emkat ek sá héalþtr sem háðskór forn á vár* (v.l. *svá h.*). *wilagar* måtte da oppfattes substantivisk. Også i gotisk og gammelengelsk kan *sa* plaseres foran et subst., event. personnavn: *sa manna, sa sunus, sa stains, so siukei, sa Barabba, Iudas ni sa Iskarjotes* osv.

brauð lifanda er niðr sték af himni, Hom. 68, 21 (Nygaard § 258).
Lindholms *ek [im] erilaR sa . . . R som Vulfilas ik im saei . . .*,
Joh. 8, 18.

Men hermed er vi inne på det flokete spørsmålet om det relativiske uttrykks historie i nordgermansk før vikingtiden.

Hva vet vi i grunnen derom?

Opptil 6. årh. absolutt ingenting. Den første nordiske relativsetning vi kjenner, møter oss i en gammel stereotyp forbannelsesformel som ved et merkelig hell er overlevert i to varianter, begge fra Blekinge:

Björketorp: . . . SAR þAT BARUTR
Stentofta: . . . SA þAT BARIUTIP

„den som bryter dette“.¹

Først med 7. årh. møter vi på Eggjastenen relativpartikkelen *is* som helt dominerer det relative uttrykk i de historiske faser av nordgermansk språk. Av dette *is*, *es* utvikler det seg overalt i Norden *er*, tidligere i østnordisk enn i vestnordisk. Det syns merkelig nok ennå å være en alminnelig oppfatning at *er* er en gammel variant til *es* etter Verners lov, men dette synet er uhistorisk og motsies av innskriftene som av håndskriftene. Det ubetonte *es* er i 10. årh. blitt *er* (dette motbevises naturligvis ikke av den tidlige overgang av *R > r* i vestnordisk). På samme måte og samme tid ble kopulaet *es* (av *ist*, Vetteland) til *er* og pret. *vas* til *var*: her kan nok pluralformene *erum*, *vorum* ha virket med.

En relativpartikkel *er*, *r* lar seg overhodet ikke påvise for tidlig vikingtid eller for noen innskrift eldre enn den. Som materialet og tolkningen av de gamle innskriftene ligger an i dag, kan et relativisk *er* med noen grunn bare søkes i én gammel innskrift, nemlig i Björketorpformelens SAR þAT BARUTR. Det er helt på det rene at det her foreligger en relativsetning, det er videre på det rene at dette SAR også

¹ En sen gjenklang av samme formel er Glemminge og Salebystenenes . . . + huas + ub + briuti (iallfall 3–400 år yngre enn Blekingstenene), Skernstenens: . . . : sa : mañr : is : þusi : kubl : ub : biruti. Av disse fire innskriftene stammer Glemminge fra Skåne, Saleby fra Västergötland, Skern fra Nordjylland.

dukker opp i relativ funksjon på Nybblestenen fra Södermanland (11. årh.: *raþi sar kuni*), og at *sar* i østnordiske innskrifter fra vikingtiden nyttes i en funksjon som i flere, ja i de fleste tilfelle, *kan* oppfattes relativisk.¹

Men ved vurderingen av Björketorps *sar* kan man ikke se bort fra Stentoftevarianten, hvis *sa* jo viser at demonstrativet her som så ofte ellers i gammelgermansk kan brukes i relativ funksjon: setningens underordnede karakter understrekes ved ordstillingen. Forbannelsesformularen er på Stentoften redigert i et betydelig mer arkaisk språk enn på Björketorp, hvis *sar þat barutr* derfor kan betegnes som en yngre variant av Stentoftens *sa þat bariutiþ*. Metodisk sett ligger det da nærmest i *sar* å se en yngre variant av *sa*, og at *sar* i virkeligheten er et gammelt demonstrativ, viser en rekke innskrifter fra vikingtid.² Først og fremst Saleby (Västergötland), hvor *sar* figurerer i en forbannelsesformular av liknende type som Björketorp: . . . + *sar* + *ias* + *haukui* + *krus*. Her viser jo relativpartikkelen at *sar* ble følt som demonstrativ (*sar ias* = *sa ias*, gno. *sás*). Demonstrativ er også Søndre Vinge 2 (Nordjylland): *sar : mǫnr : ias : auþi : mini : þui* (= *sa : mǫnr : is* . . . Skern 2, Nordjylland) og Hällestad 2 (Skåne): Åsgaut reiste stenen etter Erra *br(u)þur : sin : ian : sar : uas : himþiki : tuka*, hvor *ian* utelukker rel. funksjon av det følgende

¹ Hvor nær det sideordnede og relative uttrykk ligger hverandre fremgår best derav at hvor én runemester nytter *sá, sár, hann*, nytter en annen *es* i samme eller en beslektet formel. Galteland har f. eks.: (A. reiste sten etter Bjor) *sa uar(þ) tuþr . . .*, Husby-Lyhundra (Uppl.): . . . *sar uarþ tuþr . . .*, men Hunhammar (Söderm.): . . . *er uar tauþer miþ Inkuare, Hormesta (Söderm.): . . . as uarþ tauþr*, som Alstad C: (. . . etter Torald) *is uarþ tauþr*. Jf. også Ögl. no. 104: . . . *sar uarþ tr(i)bin*, men Kvamme (Sogn): . . . *is hir uas haukuin, Varpsund (Uppl.): . . . is uas . . . tribin*. — Friesens „demonstrativ-pronomen“ *is* som han (uforståelig for meg) setter lik got. *is, ght, er*, eksisterer ikke: det dreier seg overalt, også i de ekss. Friesen nevner Sparlösa 1940, s. 53 f. om rel. part. *es*.

² *sar* forekommer i følgende østnordiske innskrifter: DR no. 68. 83. 98. 131. 275. 277. 279. 295. 296. 357 (Stent.). 360 (Björk.). — SR, Ögl. no. 104. 162. Söderm. no. 106. 213. 320. 335. Småland no. 29. Uppl. no. 358. 504. 539. 585. Lilj. no. 192. 312. *sarsi* Söderm. no. 137. 340.

sar; således også Kullestad (Östergötland): . . . ian sar uar sun hakunar.

Formens demonstrative karakter godtgjøres også av utvidelsen sar-si: stain sarsi stannR, Aspa og Ö. Kumla (begge Söderm.) og det demonstrative sar i de gammelsvenske lovene, som det er all grunn til å tro i ubrutt linje fortsetter vikingtidsskriftenes og Björketorps sar.

At sar aldri staves sair taler også for formens demonstrative karakter; sar er en omdanning av sa etter huar og andre pron. (hua, huar : hues = sa, sar : þes), jf. også det anaforiske ir: gen. is nedenfor. Samme omforming viser også skr. saḥ for sa.

Det lar seg altså ikke påvise noen innskrift hvor sar har relativ funksjon — bortsett fra Björketorp (hvor Stentoftevarianten imidlertid har det demonstrative sa) og Nybble, hvis sar i den gamle formelen rapī sar kuni av runemesteren vel ble oppfattet som sá'R (sá ER) som senere av Bugge og mange gode menn med ham; i denne innskriften fra 11. årh., hvor også pret. vas er blitt uar, venter en imidlertid ikke å finne et demonstrativ i relativisk funksjon.†

Det lar seg heller ikke påvise et eneste eksempel på relativisk ER, ER før 10. årh. Herav følger selvsagt ikke at et slikt relativisk ER ikke kan ha foreligget i nordisk språk i folkevandringstid og før, jeg understreker bare at det er uten enhver støtte i det nordiske innskriftmaterialet og slett ikke forutsettes av det sene ER, ER.¹

¹ Siden jeg først er inne på relativpartikkelen es får jeg kanskje nevne at den naturligst kan oppfattes som gen. mask. neutr. av det anaforiske pronomeren got. is : ita med eller uten relativpartikkelen -i (Vulfila ei). I forbindelser som þat barr . . . es breiðask of lǫnd ǫll limar Fjølsv. 13 og á barre víðar es (v.l. þess er) lúta austr limar er genitivfunksjonen helt tydelig. Den relative bruk er vel utviklet i prolepsis i setninger som f. eks. sá es þarf matar, sá es það friðar; denne proleptiske bruk av dette pronominet gis det mange ekss. på bl.a. i gammeltysk diktning. En enklitisk relativpartikkel -i måtte være apokopert lenge før Eggjainnskriften (som byr det eldste kjente eks. på rel. part. es), ja rimeligvis alt i folkevandringstid.

Det er fristende å identifisere det gno. sá es (sás), þans, sá maðr es med Vulfilas sa izei, þana izei, sa manna izei, og plur. þeirs, þeims med Vulfilas: þai izei, þaim izei : sa izei uslauk augona „han som åpnet øynene på den blinde“

Dette taler unektelig ikke i favør av interpunksjonen *sa wilaga'r hateka*. Ordstillingen legger jeg mindre vekt på, i språk av arkaisk type har ordet en langt friere stilling enn på senere utviklingstrinn. Til plaseringen av predikatsordet foran relativpartikkelen jf. *nýt sús heitir* BHitdœlakappi 2. 3, *vamm þats vœri* Sigurð. kviða skamma 5, jf. Kock NN § 744. En ordstilling som **æsir þeir hœrg es timbruðu, *ilt es vin véla þann þér vel es truer og ek erilar sa wilaga es haiteka* har selvfølgelig vært mulig i gammel tid.

Under disse forhold forekommer det meg at interpunksjonen *sa wilagar hateka* bare kan opprettholdes, om *sa* tillegges relativ betydning som *sa, sar* i Stentofta-Björketorp-formelen. Da er *wilagar* sterkt adjektiv: jeg erilen som kalles *vélagr* (jf. Järsberg: *ek erilar ubar haite*).

Men — og det er en viktig innvending — ingen av de andre *jeg-*innskriftene er relativisk formet (og de er vel snart oppe i sneset), det heter alltid: *jeg erilen heter så* eller *så, jeg skriver runer osv.*

Dessuten — og det er avgjørende — kan Lindholms *wilagar* språklig ikke ha noe med *vél* å gjøre. Runologene synes å ha glemt at *véla* (pret. *vélta*) jo er lånt i finsk i formen *vihlata* („forføre, bedra“) og således har gammelt *-hl-*; det måtte i eldre folkevandrings-tid lyde **wihlijan*, jf. finsk *vahla* av nordisk **þwahla-* „vask, bad“, gno. *þvål*, got. *þwahl*, se Karsten, Folkmålsstudier X 1943, s. 604 f. Bugges jamføring med litt. *wilti* „bedra“ kan derfor ikke være riktig; *vél* kan tross sin betydning høre til *véla* „stelle, sysle med“, jf. *list*.¹

Joh. 11,37 (*sa izei* Joh. 11,37, Math. 5,22, *þana izei* I Kor. 15,27, II Kor. 5,21, *þai izei* Luk. 8,15, Mark. 9,1, Gal. 6,13, *þaim izei* Math. 7,15, I Tim. 1,16, Eph. 2,17). Men da *izei* bare er belagt i nominativs funksjon og hvor korrelativet er entall, er *izei* vel den gamle nominativ, derfor taler også formen *sei* av *si* (fem. til *is*) + *ei* som alltid nyttes ved fem. korrelativ (*so sei*). I plur. venter man ved mask. korrelativ **eizei*, men formen forekommer aldri, det heter også her *izei*, altså tilsynelatende en forstenet nom. entallsform. Det er tenkelig at man her står overfor en folkelig gotisk relativpartikkel *izei*, identisk med nordgermansk *es* og utviklet av gen. *is* + *i* som gen. *þizei* av *þis* + *i*.

¹ Om det feilvurderte geng. *wil*, se Holthausen, Beibl. Anglia 35, 1924, s. 34, og Murry s.v. *wile*.

Lindholminnskriften sier altså ganske enkelt: „jeg heter *sawilagar*“ som mutatis mutandis så mange andre *jeg*-innskrifter. Det så Friesen alt i 1924, da han tolket *sawilagar* som et (senere tapt) mansnavn *Sølaugr*. Friesens syn har ikke vunnet større tilslutning. Harry Andersen er imidlertid nylig gått inn for det med stor styrke (NoB 1947 og 1948), mens Erik Harding like bestemt avviser det (NoB 1949). Den første har uten tvil rett i sitt grunnsyn at Grienberger-Olsens tolkning er uholdbar, men Harding har på den annen side rett på et annet, meget vesentlig punkt. „Jag har flera gånger“ skriver han „med skärpa angripit von Friesens metod att på dylikt sätt inflika runor vid läsning av svårtydda inskrifter“, NoB 1949, s. 104. Hardings kritikk gjelder Friesens utlesing av *sawilagar* som *saiwilaugar* med en ortografi som angivelig skal støttes av Stentofteinnskriften. Men man tør vel trygt gå ut fra at ingen normal runemester ville uttrykke *ai* og *au* med samme bokstav. Refleksjoner av liknende art som Hardings førte meg alt i 1946 til det syn på Lindholminnskriften som jeg nå skal legge frem.

Harry Andersen gir NoB 1947, s. 173 f. uttrykk for sterk tvil om *jeg*-formelens magiske karakter. B-siden har 24 runer, om hvis magiske natur ingen kan være i tvil. A-siden har som den står 23 runer, men får 24 om man for *hateka* leser *haiteka*, som det jo må hete. Hadde det vært runemesteren om å gjøre å få frem tallet 24, så hadde han, mener Andersen, lett kunnet presse den glemte *i*-rune inn etter *a* i *hate*. Etter Andersen dreier det seg i *sawilagar* om en tilsiktet ortografi som konsekvent sløyfer diftongens annet ledd: helt utskrevet ville da A få 26 runer om man går ut fra *saiwilaugar*, eller 25 runer om man leser *saiwilagar*: „man fristes til den antagelse . . . at risteren har gjort sig umage for at undgå tallet 24!“

Nei — sammenhengen er nok en annen. Den ortografien som Friesen konstruerer opp er laget ad hoc. *Hateka* ble sikkert utlest *haiteka* (det er de utleste runer som teller); man kan gjerne med Erik Noreen tale om en ligatur \uparrow *it* eller \uparrow *ai* (jf. Tunes *dalidun*, gno. *deildu* eller *dældu*, og \uparrow = \uparrow Kjølevig, \uparrow Amle). Men *sawi*- gjengir i denne relativt sene innskriften en monoftongisk uttale *sæwi*-. Germansk *ai*

monoftongeres foran *w*, *r* og *h* i alle germanske språk århundrer før den litterære overlevering, ja diftongisk *ai* kan i disse stillinger overhodet bare påvises i våre eldste innskrifter (hlaiwa Bø, halaiwido Kjølevig, hlaiwidar, Amble). Også gotisk har vel her hatt monoftong og går i så fall i behandlingen av *ai* foran *w* og *h* sammen med vestgermansk. Monoftongisk *æ* viser også, tror jeg, Skodborgs alawin. Skiftet hlaiwa : sawi- er kronologisk betinget som Vetteland—Einang faihido: Bø, Noleby, brakt. fahi.

Jeg utleser altså innskriften ek erilar sawilagar haiteka (-langar er paleografisk mulig, men gir ingen mening) og oversetter: „Jeg erilen heter *Sǣlǣgr*.“

Men hva betyr så *Sǣwi-lāgar*?

I andre innskrifter navngir erilen seg som uha (Kragehul), ubar „den fryktelige“ (Järsberg), ungandir „som ikke kan rammes av gand“ (Huglo), uuigar „som ikke kan beseires“ (Väsby brakt., gno. *úvígr*), hrorar „den rørige“ (By), wagicar (Rosseland).

I *jeg*-innskrifter uten *erilar* navngir runemesteren seg som hariuha farawisa (Sjællandbrakt.), wiwar (Tune), winar (Årstad), unwod.. (Gårdlösespennen), þrawija (? Kalleby, jf. *þrá*), go]dagastir (Einang), gleaugir (Dannenbergbraakt.), ansula (Vimose), adǫ (Hov), þirbija (Barmen), wakrar (Reistad), akar (Åsum).

Av disse 19 navn står 16 i innskrifter som etter min oppfatning har en tydelig magisk karakter, 12 av dem er usammensatte navn, av de 7 sammensatte er 3 *un*-navn (runemagikeren er *ú-gendr*, *ú-vigr*, *ú-óð*), ett av dem går på runemagikerens blikk (gleaugir, jf. Odinsheitet *Báleygr*), 2 av dem føyer seg inn i kjente navnetyper (hariuha, go]dagastir).¹

Storparten av disse runemesternavnene synes å ha sin rot i religiøse forestillinger om runemagikerens skjulte evner og hans forhold til de

¹ Utelatt i denne liste er Kjølevig og Valsfjordens hagustadar (i Kjølevig-innskr. den dodes far, men uvisst om han også er runemesteren), Veblungsnas wiwila (ikke erilens navn), Ró's stainawarijar, Kårstads aljamarkir, Tjurkös heldar (helmar), Gallehus hlewagastir og Stenmagles hagiradar (begge subjekt for et verbum faciendi henholdsvis i 1. og 3. person).

overnaturlige makter som utløses gjennom ham. De er karakteriserende epitheta som gir uttrykk for magikerens virkemidler og virkefelt og sider av hans vesen — omtrent som Odinsheitene, ja hva er de annet enn presteheiter av lavere eller høyere orden? Det er ingen prinsipiell forskjell mellom Odinsheiter som *Báleygr*, *Bólverkr*, *Skollvaldr*, *Sigtýr*, *Vakr*, *Yggr* og presteheiter som *Gléeygr*, *Fárvisi*, *Úvigr*, *Vakr*, *Úfr*. Odins- og presteheitenes tall har vært legio, det som overleveringen har levnet er bare små fragmenter av det som har vært.

Et slikt karakteriserende navn er også Lindholms sawilagar. Siste ledd er adjektivet gno. *lágr*. Dette adjektivet er i nordisk en *a*-stamme, men i vestgermansk en *i/ja*-stamme (mht. *läge*, gfr. *lége*), i østgermansk er det tilfeldigvis ikke belagt (det ville i gotisk lyde **lēgs*). Dette forholdet må oppfattes slik at det gamle verbaladjektivet **lāga-*, gno. *lágr*, i vestgermansk er trengt ut av den alminneligere typen **lāgi-*, gno. *lāgr*. Når **lāga-* holdt seg i nordisk ved siden av **lāgi-* er grunnen den at det tidlig fikk adjektivisk betydning og derved tapte kontakten med grunnverbet. Verbaladjektiver på *-i* blandes i nordisk aldri sammen med adjektiver på *-a* (en komposisjonsform som *hóg-* = *høeg-* må selvsagt bedømmes på samme måte som *kván-* = *kvæn-*).

Grunnbetydningen av *lágr* er „liggende“, og sawilagar betyr ordrett „(den) på sjøen liggende“. Et helt tilsvarende gno. *sjólágr*, *sárlágr* er ikke overlevert i litteraturen, men *sjóllágr* (*sjá-*, *sá-lágr*) møter oss to ganger i Fornmannasögur som epitheton til *myrkvi* „tett tåke på sjøen“ (som færøysk *myrkur*, jf. gno. *sjómyrkr* „tett sjøtåke“, Fm. IX 503, 506): þá gerþi myrkva mikinn sárlægjan (v. l. sjálægjan), Fm. VI 261, um morgunin eptir var svá mikill sjálæggr myrkvi at..., ib. VIII 178.

Avledet av **sárlágr*, *sárlágr* er femininet *sárlægja* „tykk sjøskodde“ (jf. *vátr* : *véta*, *gáfr* : *gáfa*) Flat. II 483: Ragnvald Jarl seiler gjennom Norvasund: þann veg var veðri farit at á loðdust logn mikil þokur ok sárlægjur ok sá þeir nær ekki frá skipum.

Dette substantivet lever den dag i dag i Romsdal i formen *sjølægja* („tjukk sjøskodda“, Heggstad). Som adjektiv brukes nå *sjolegen*, *sjølegen*

„som ligger på sjøen“ (om tåke), *sjolegi skodda* „tåke som setter inn fra havet“ (*sjoleia skodde*, Sunnmør, Aasen). Ross gir fra Fosn (Frøya) og Nordmør: *skodda æ sjøli, sjølikádd', sjølæyskádd'*. „Den er meget tyk og gjerne pludselig påkommende og forvildende, opfattes av Brukerne som *Sjølvøydeskodda*“.

Når runemagikeren betegner seg som „den på sjøen liggende“ med en teknisk terminus som brukes om sjøskodden, så er dette enstydig med at han identifiserer seg med sjøskodden selv: han er sjølægja, og som det om havskodden sies at den er *sjólæggr* (*myrkvi sjólæggr*, ovenfor), heter det selvsagt også om magikeren som personifiserer den, at han er *sjólæggr*, **sjólágr*.

En slik identifisering av trollmannen med de naturkrefter han setter i bevegelse, er en helt naturlig ting. „Jeg ser to trollkjerringer (flagd) på bølgen“, sier Fridtjov da han råker ut i et grufullt uvær som koster fire av hans menn livet.

Lindholminnskriftens *erilar* hadde altså evne til å fremkalle tåke og skodde — som Svan og Gro: verði þoka ok verði skripsi ok undir þeim er eptir þér sökja. Odin stiller storm og sjø:

vinn ek kyrrí
vági á
ok svæfik allan sæ (Hávam. 154)

Men han er også det opprørte havs gud. Om hans nære forhold til været i dets mangfoldige nyanser taler heiter som Olgr, Þundr, Sviðrir, Viðrir (því at þeir sǫgðu hann veðrum ráða, Fm. X 171), Hléfreyr, Farmǫgnuðr o. fl.

Denne tåkemagien som Lindholmamulletten bærer vitnesbyrd om, tjente et dobbelt formål: å skjule den som skulle beskyttes og lede vill den som skulle ødelegges — akkurat som i gresk mytologi.

Runemagikerens allmektige våpen er den magiske formel. I Ynglingasaga kap. 7 sies det om Odin: þat kunni hann at gera med orðum einum at . . . kyrra sjá ok snúa vindum. *Med orðum einum* — det er formelen, og Lindholmmagikerens formel gis i linje B: den begynner med 8 *ésir* og slutter med 3 *tífar* og trylleordet *alu*.

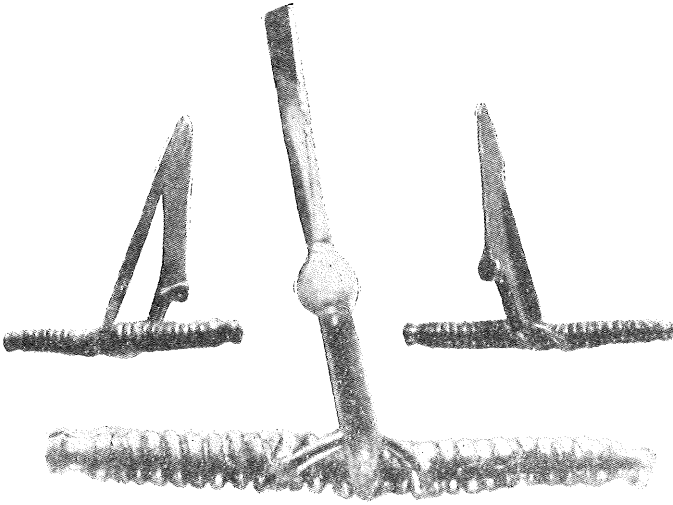
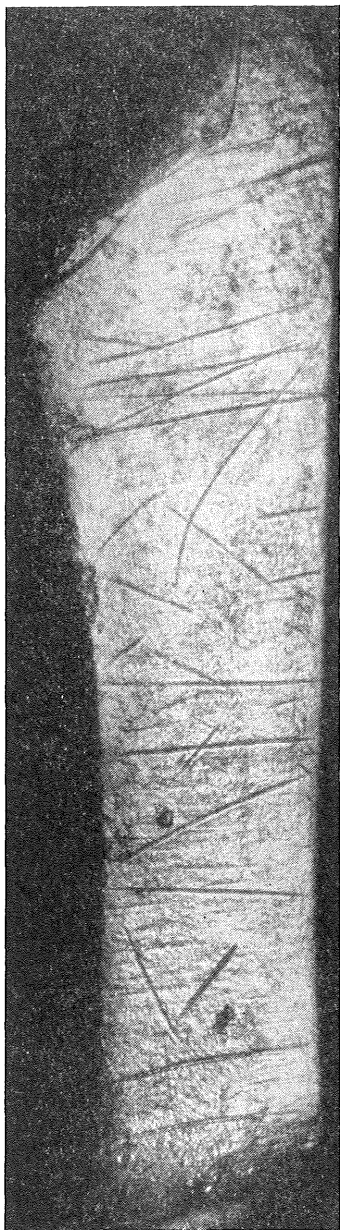

Fig. 108. Gårdlöse runefibula. Egne fot.

Gårdlöse runefibula (funnet sommern 1950) fra yngre romersk jernalder (3. årh.), fig. 108. Funnet og innskriften er omtalt i Sydsvenska Dagbl. 11. mars 1951, s. 3 og 13 hvorav her hitsettes: „I backarna vid Bjäresjö, ovanför Simris, begravdes för snart tvåtusen år sen den rika „silverflickan“ med silverspännen i sin dräkt och järnspänne på läderskärpet. Hennes hår var fäst upp med silvernål, och över hårfästet var bundet ett utsökt pärlband med omväxlande bärnstenspärlor, blåaktiga glaspärlor, runda guldfoliepärlor och hängande silverkläppar. I graven hade hon två eleganta lerpytsar från hemmet. Det är [fil. lic.] fru Stjernquist som under somrarna 1949—50 lett utgrävningarna i Lunds universitets historiska museums regi... Det mest sensationella... är den redan förut i pressen omtalade „Smedstorpskvinnans silverbrosch“ med runinskrift — från en grav i Gårdlösa. På det vackra smycket... står runinskriften fullt tydlig och skönjbar. Fackfolket har läst sig till orden „jag Undvod'r“ [sic], men de sista tecknen är oklara. — Ett runfynd från Gotland, förmodligen något äldre, har runtecken, som man emellertid inte vet innebörden av... [s. 13:] Det känns ganska underligt att här möta de allra äldsta, allra första orden ur vårt lands förgångna... De når oss år 1951 från ungefär år 200“.

Innskriften leses av Ivar Lindquist ek unwodr (jf. Erik Molkte, Fra Nat. Mus. Arb. 1951, s. 58, n. 14).

Ved velvillig imøtekommenhet fra Historisk Museum i Lund hadde jeg ifjor anledning til å undersøke innskriften og mikrofotografere den. Innskriften rommer følgende 8 runer:

ekunwodw

Runetyper: Π e; u en mellomtype (med svakt buet sidestav og ikke helt vertikal hovedstav) mellom Λ og Ω ; o en bred type med øvre overskytende vinkel og lange ben; den minner meget om o-typen på senere kontinentale runespenner som Freilaubersheim, Pallendorf, Balingen og bronseesken fra Schretzheim, atskillig også om o-runen i Stenstadinnskriften. Siste rune er P.

Jeg interpungerer og Leser:

ek Unwodagar wunju

„Jeg Unwodag, jeg bringer lykke“. Jeg Leser Ω med runenavnet *Dagar* som på Værløsefibulaen (s. 80) og i stuttruneinnskriften fra Ingelstad, og P med runenavnet *wunju* som på Næsbjergfibulaen (ovenf. s. 97), jf. også Kragehulsspydets \mathfrak{L} gibu auja (s. 29), og fra vestgermansk innskriftområde spenneinnskriften fra grav 56 Weimar, hvis $l\ \Omega$ jeg uavhengig av

Fig. 109. Innskriften på Gårdlöse fibula (uopptr.).
Etter fot. i Lunds Mus.

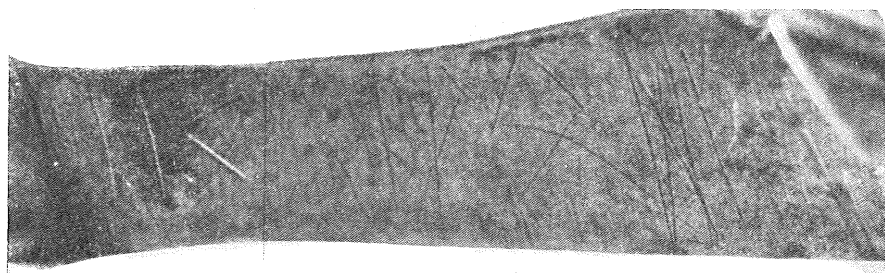

Fig. 110—113. Gårdlöse fibula. Innskriften (sterkt forstørret) i forskjellig belysning (uopptr.). Egne fot.

Krause alltid har utlest *Isdag*. Denne bruken av runenavnet i skrift skyldes åpenbart plasshensyn.

Med utlest runenavn teller Gårdlösainnskriften 8×2 runer, med markert runenavn reduseres runetallet til 8. Begge disse tall — 8 og 16 — er magiske.

Innskriften viser en allitterasjon *ek Un-wodagar wunju* av samme type som Næsbjergs *Sin-wara wunju*. Jf. hermed *ek Gudija un-gandir*, Nordhuglo.

Navn på privativt *un-* forekommer i alle germanske språk, jf. fra vestnordisk *Ú-blauðr*, *Ú-feigr* (gsv. *Ofeg*), *Ú-móðr* (= ght. *Un-muot*), *Ú-spakr*, *Ú-tryggr* (også i runesvensk), fra vestgerm. ght. *Un-frid* (= geng. *Unfrith*), *Un-grim*, *Un-leid* (gno. *úleiðr*), *Unforaht* osv.

**Wōðagar* er en adj. avledning av *u-*stammen *óðr* (gen. *óðar*) som got. *wulþags* av *u-*stammen *wulþus*, og sikkert synonymt med adj. *óðr* „sanseløs, brå“. Som karakteriserende navn på runemagikeren kunne det ligge nær å jmføre Gårdlösas *Unwodagar* med Næsbjergspennens *Sinwara*: Næsbjergfibulaen sier positivt at runemagikeren er „alltid var“, Gårdlösa negativt at han er *úóðr* „ikke sanseløs, ikke under innflytelse av *óðr*“.

Det spørres bare om hva som ligger i *óðr*. Tanken ledes jo uvil-kårlig til *Skírnismál* str. 37:

Þurs ristk þér ok þriá stafi
ergi ok æði ok úþola

„Jeg skal riste Tuss og tre staver: Erge og Øde og Utole“, d. e. tre runer som vil fylle deg med *erge* (pervers drift), *æði* og *úþole* (former for kjønnsdrift som gjør deg sanseløs og viljeløs). I Heilagra manna sǫgur I 342 rammes på liknende måte de syndige sjeler av *harmþrungin æði*, av *æði ok úþole* (*i þeim stǫðum líkams þeira sem skǫp þeira höfðu verit*). *Unwodagar* kan ikke bety „som ikke kan rammes av *óðr*“, men bare „som ikke er *wodagar*, som ikke er rammet av *óðr* (*æði*), som ikke har noe dermed å gjøre“. Det er verd å merke at innskriften er ristet på en spenne som har

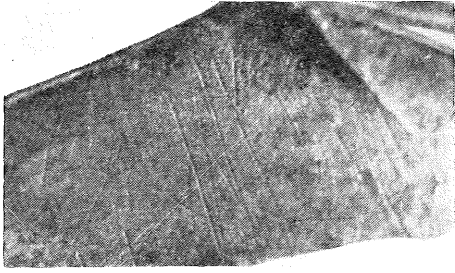

Fig. 114.

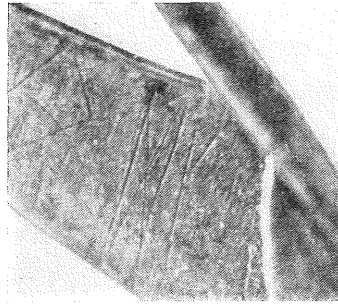

Fig. 115.

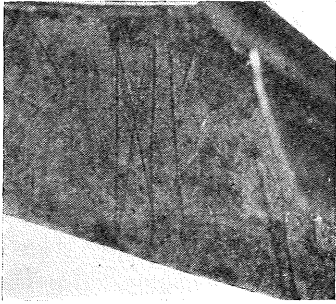

Fig. 116.

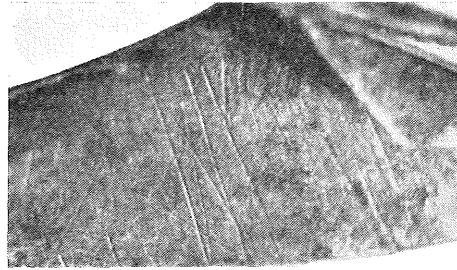

Fig. 117.

Fig. 114—117. Gårdlöse runefibula. Innskriftens slutt (uopptr.).
Egne fot.

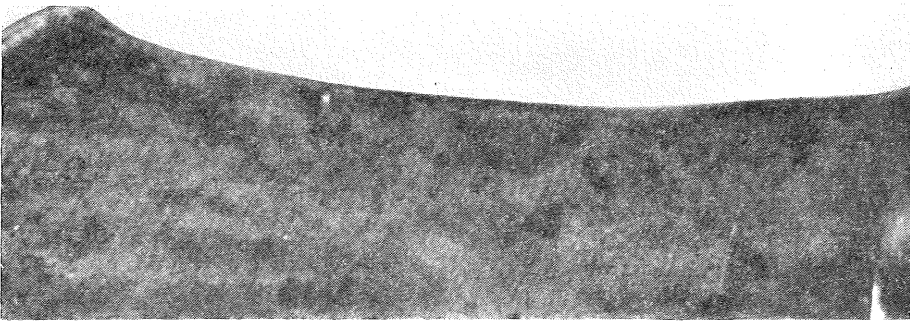

Fig. 118. Gårdlöse runefibula. Baksiden av nålskjeden.

tilhørt en kvinne. Mens Skirne med runemagiske midler truer Gerd med *œði*, erklærer Gårdlösespennens runemagiker overfor spennens kvinnelige eier at han er *un-wodagar*, dvs. at han er fremmed for den runemagi som bringer kvinnen *œði*.

BLEKINGE LEN

Stentofte—Björketorp.

Stentofte runesten (grå granitt) ble sett og undersøkt av prost O. Hammar i 1820-årene i Stentofte (under Sölvesborg gods), Gammaltorps sogn, Lister herred. Den lå med runene mot jorden, da den ble påtruffet i 1823, og var omgitt av 5 skarpkantede større stener som dannet en femkant om den. Stenen har altså som Björketorp vært del av et større anlegg. — Litt.: DR no. 357.

Björketorp runesten (grå granitt) står i dag på samme sted hvor Worms tegner Skonvig avtegnet den i 1620 årene, Björketorps by, Listerby sogn, Medelstad herred. Den danner sammen med to skriftløse stener av omtrent samme høyde et triagonalt monument i knutepunktet mellom Björketorp, Leråkra og Listerby. — Litt.: DR no. 360.

Stentofte- og Björketorp-innskriftene regner jeg blant de viktigste i Norden. De gir et merkelig innblikk i fundamentale sider av hedenskapet på en tid da dette ennå var en levende kraft i folkets liv, og de gir samtidig et revolusjonerende bidrag til de nordgermanske språkernes historie i sen folkevandringstid.

Innskriftene har fremkalt en lang rekke tolkningsforsøk som det ville kreve en hel bok å imøtegå. Jeg håper det overalt vil fremgå av min fremstilling hvorfor disse forsøkene ikke har overbevist meg.

Björketorpinnskriften er grafisk sett helt klar, det er ikke tvil om noen rune. Stentofteinnskriften er mer utvisket og et parti av den vil formodentlig aldri kunne restitueres på paleografisk vei.

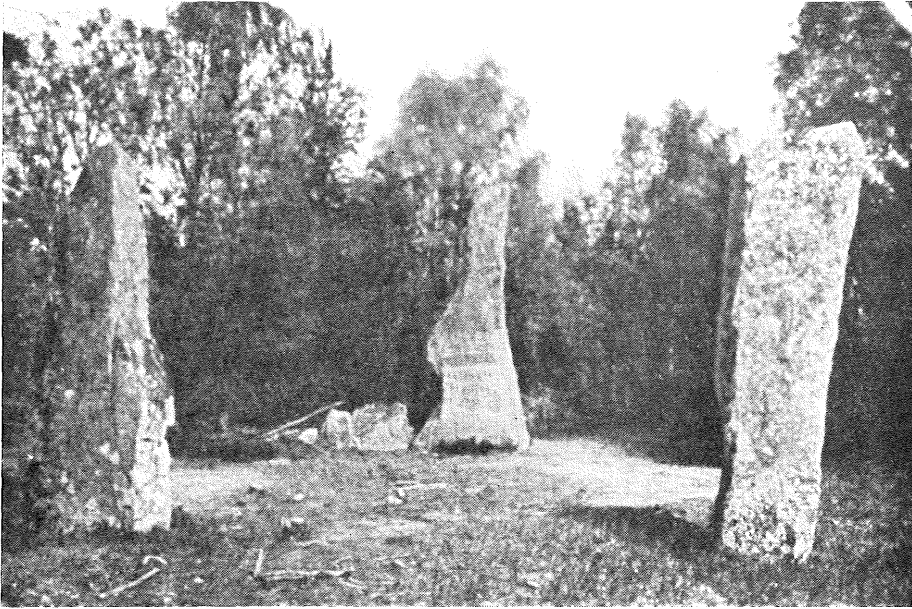

Fig. 119. Björketorp-monumentet (sett fra syd). Etter DR fig. 832.

Stentofteinnskriften rommer en hovedinnskrift A fulgt av en forbannelsesformel B mot den som krenker stedets hellighet. Björketorp har bare forbannelsesformelen:

Stentofte:

A *Hovedinnskr.* niuhaborumr
 niuhfgestumr
 hapuwolafrgaf §
 hariwolafрма●●usnuh●e

B Forbannelsesformelen:

hiderrunonofelAhekAhed | eraginoronor
 heramALASARARageuweladudsapAt | bariutip
 | markerer stedet hvor linjene svinger
 over på smalsiden.

to ordene og knytte dem metrisk sammen ved stavrim. Det er altså ikke bare tale om et metrisk „knep“ for å tilveiebringe et ønsket allitterasjonspar, men førsteleddet er samtidig også karakteriserende som Hávamál 3: *þeirs hǫrg ok hof | hátimbruðu*, og Hymiskv. 19: *hátún ofan | horna tveggja* (om oksehodet). Det som i siste instans var avgjørende for runemesterens valg av allitterasjonsstav, var imidlertid mannsnavnene i Hǫfuwols ætt som alle begynte med *h-* (*Haþu-*, *Hari-*, *Heru-wolafR*). Dette *h-* var fast og kunne ikke utskiftes ved noe metrisk eksperiment: her var allitterasjonsgrunlaget gitt; ved å komponere *borumR* og *gestumR* med *há-* knytter han alle fire linjer metrisk sammen.¹

Til utviklingen av germansk **hauha-* til **hāha-* henviser jeg til min utførlige fremstilling i Avh. utg. av Vid.-Akad. Oslo 1925, no. 1 s. 23 ff. *Hā-* har vært alminnelig over hele Norden, det forutsettes av norske navn i irsk, av svenske runeinnskrifter (SR, Uppl. s. 367), det er den eneste komposisjonsform av *hár* som med full sikkerhet kan påvises på metrisk vei.² At *haha-* måtte gi Stent. *hā-* viser Björketorps *-spā* av **spāhō*, *-u*.

Å tolke *niuha* som adj. *ný-* eller en avledning derav er å innføre et grafisk prinsipp som ingen parallell har i det gammelnordiske runematerialet. Stavemåten er dessuten helt absurd, folkevandringstidens runemestrer hadde århundrers tradisjon bak seg, ikke én av dem ville være i tvil om et så elementært spørsmål som stavingen av *nýja-*; denne komposisjonsformen hørte forøvrig ikke hjemme i Stentoftemesterens språkform.

Hensynsbetegnelsen til *gaf* er de to dativene *borumR* og *gestumR*, og objektet *ǫ*, som skal utleses med runenavnet *āra* „år, åring“ (ikke *ār*, da opphavlig nasalt *-a* ennå stod i Blekingeinnskriftenes språk, jf. Istaby akk. *-wulafa*). Innskriftens tre første linjer forteller altså at „Hǫfuwolf ga år til ni høye sønner, til ni høye gjester“.

¹ Den motsatte prosess (at navnet lages for å fylle metrets krav) er utspilt i HHund II, hvor samtlige stedsnavn er fantasiprodukter, se Wessén, Fornv. 1927, s. 83.

² Finnur Jónsson, No.-Isl. Sprog og Kulturforhold s. 293.

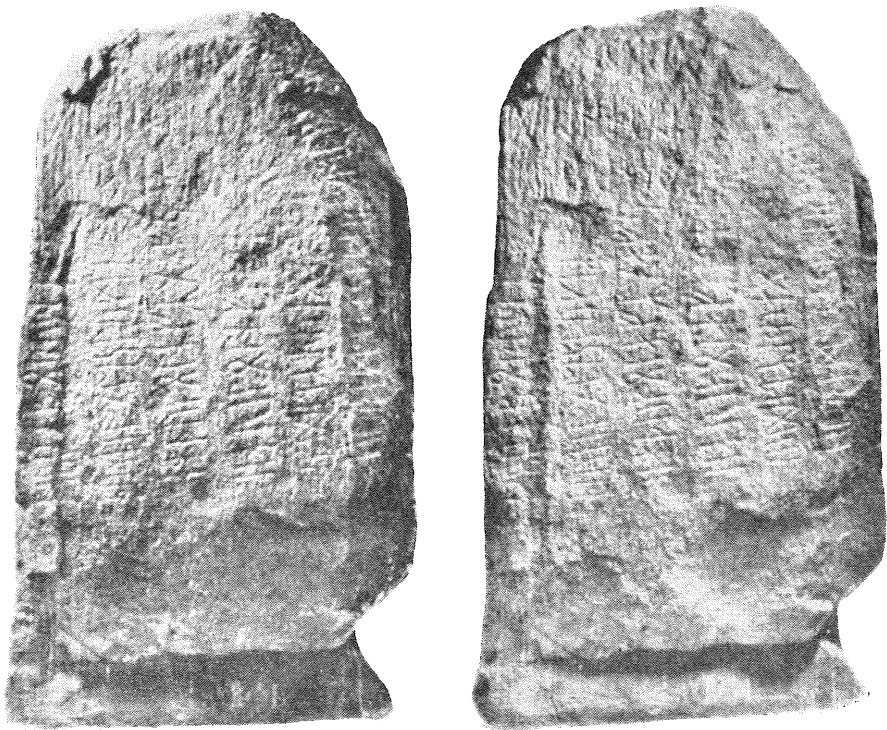

Fig. 121—122. Stentofteinnskriften (uopptr.). Etter DR fig. 817—818.

Fjerde linje åpnes med nominativen HARIWOLAFR — det er alt som er tydet i denne gåtefulle linjen som antas å svinge i rett vinkel over de tre første vertikale linjene. Det som kan leses med full sikkerhet er:

h a r i w o l a f r • A • • | u s n u h • e
 5 10 15 20

Alle synes enige om at r. 11 etter sporene å dømme må være *Mm* eller, om den språklige analyse krever det, *Me*. Jeg undersøkte selv originalen i august 1946 og kom til det samme resultat. Etter rune 12 *A kan ikke være tapt mer enn 1—2 runer, mellom rune 19 og 21 er bare plass til 1 rune, etter r. 21 er ingen runespor å se.

Linjen er utfylt på forskjellig vis. Friesen leste *MAHTU S(i)NU HE* „Hariwolf gaf (sitt folk) sin egen sinnesstyrka“ (det avsluttende he

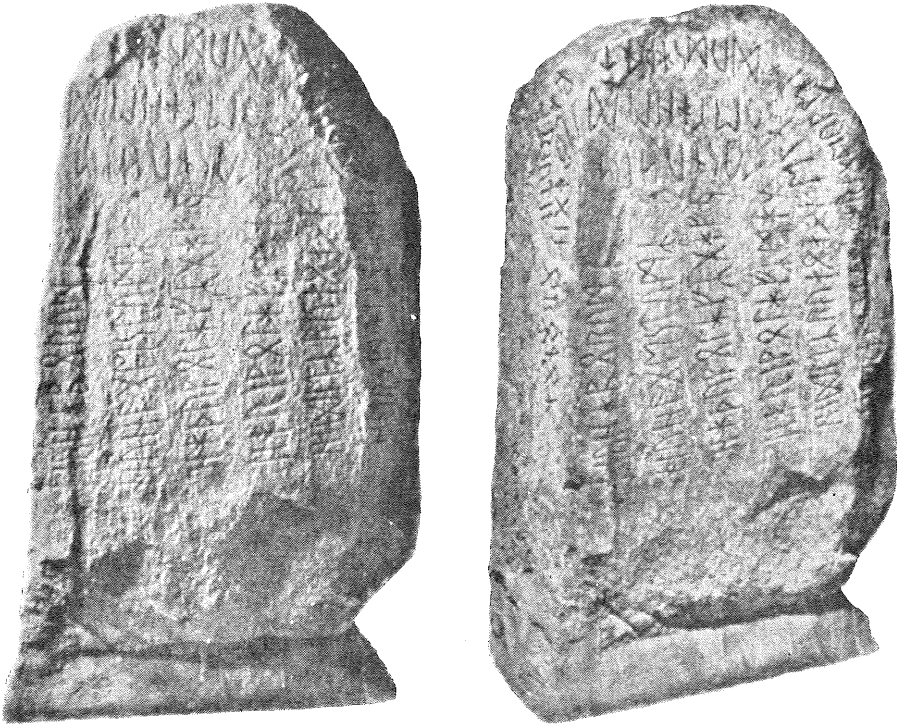

Fig. 123—124. Opptrukket. Etter DR fig. 819—820.

foregriper etter ham begynnelsesordene *hider* i forbannelsesformelen). Men en runemagiker tenker ikke og taler ikke slik. Bugges *magiu snuheka* er paleografisk umulig, DR's *magiu snuhwe* likeså.¹

Ivar Lindquist leser *hariwolafR eaus nuhâte* „Herjolv overøste (dem, d. e. *borumR* og *gestumR*) med rikdom“, og det er, forekommer det meg, det beste av alle de forslag som hittil har sett dagens lys. Men *eaus*, som altså ikke hører til forbannelsesformularen, står dårlig til den relativt sene språkformen i den vertikale innskriften. I

¹ Stentofteinn-kriften settes av Lis Jacobsen til 650—800. På dette tidspunkt var germ. *ww* selvfølgelig forlenget blitt *g(w)*. Utviklingen er vel i nordgermansk like gammel som i gotisk, altså under enhver omstendighet eldre enn folkevandringstid; jf. finsk *Pekko* av nord. **beggwa*.

Fig. 125. Smalside-
innskriften Sten-
toften (uoptrukket).
Etter DR fig. 821.

samsvar med denne måtte vel preteritum til *ausa*, *auka*, *hoggva* skrives *eus*, *euk*, *heu*. Ligaturer nyttes heller ikke i de eldre Blekingeinnskriftene, og Lindquists forslag blir bare av den grunn suspekt; dessuten forutsetter det en *A*-rune h som ikke hører hjemme hverken i Stentofte, Björketorp eller Gummarpinnskriftene som samtlige nytter \ast . Endelig gir han ingen plausibel forklaring på „tomrommet“ etter r. 12.

Jeg overveide en tid med utgangspunkt i Lindquists tolkning å lese *hariwolafr magusnuhte*, d. e. *magu aus nuhte* „Herjolv overøser eller futurisk: skal overøse (eyss) sin sønn (sine sønner) med rikdom“, med *u* = *au* som i *duds* i siste linje. Men i hovedinnskriftens språkform venter man *no(h)t*- av førnord. $\ast nuht$ -; kasussuffikset *-e* er også påfallende.

Vi står altså overfor en runelinje *hariwolafr ma●●usnuh●e* med 2—3 manglende runer. Det er merkelig at en så pass godt overlevert linje har trosset alle tolkningsforsøk.

Man har hittil gått ut fra som en selvfølge at *usnuh●e* fortsetter linjen *hariwolafrma*. Partiet mellom . . . *ma* og *ushnuh●e* er imidlertid så forvitret og utvisket, at det er nytteløst å søke etter støttepunkter her for en rekonstruksjon av linjen. Alt som kan sies er at det kan ha stått fra 1 til 4 runer (alt etter deres bredde) på dette partiet.¹ Første h rune i *usnuh●e* heller en tanke til høyre, noe som ville være naturlig om den var hogd i fortsettelse av *hariwolafrma* og var siste hellende rune i svingen.

¹ Jeg kan på grunnlag av min undersøkelse av stenen i august 1946 underskrive Friesens uttalelse Lister och Listerbystenarna s. 49: „Innskriften är här ohjälpligt skadad . . . Endast så mycket kan man med någon säkerhet säga, att de bortvittrade runorna förmodligen äro två“. Partiet er så rasert at Ivar Lindquist mener det aldri har stått runer her (Galdrar s. 93).

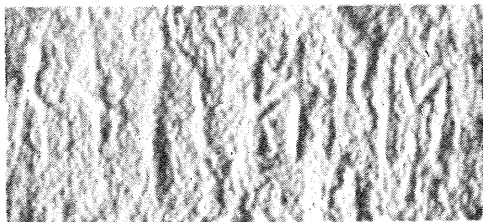

Fig. 126.

Fig. 127.

Fig. 126—127. Stentofthen, detaljer: u]snuh•e wela] dudsapaþ (uoppr.).
Etter DR fig. 822, 824.

Det er en detalj, men en viktig detalj, det eneste paleografiske argument som kan føres i marken for én sammenhengende linje hARIWOLAfr-
mA•••usnuh•e. Helt avgjørende er det neppe. Syntaktiske reflek-
sjoner kan tale for at hovedinnskriften begynner med hARIWOLAfr-
mA•••, og at den skal leses nedenfra—oppover (som Björketorp):

hARIWOLAfr mA•••
hAþuWOLAfr gAf ARA
niu hAgestumR
niu haborumR

Her er ordstillingen i orden (*Steinn gaf gjafir þeim Ragnhildi ok Eysteini*, Nygaard s. 351), mens en ordstilling *niu gestum Halfr gaf ar* er usedvanlig i gammelnordisk som i gammelgermansk prosa i det hele. Her og der kan man nok i lærd stil møte en liknende ordstilling, jf.

Tatian 139. 5: *nū mīn sēla gitruostit ist*, 139. 8: *nū ist duom thesses mittilgartes, nū ther hērōsto . . . uirdit eruuorpfan ūz*, men slike tilfelle skyldes vel latinsk påvirkning, som i sitatene fra Tatian, hvor den latinske tekst har *nunc anima mea turbata est* 139. 5, *nunc princeps . . . eicietur foras* 139. 8 (mens *nunc iudicium est mundi* med ekte germansk ordstilling oversettes *nū ist duom . . .*). Stentofteinnskriftene er imidlertid ikke redigert i prosa, men i et allittererende rytmisk runespråk, hvor ordstillingen, som i den gamle diktning, er betydelig friere; i Hildebrandslied, hvor latinsk påvirkning er utelukket, finner man f. eks. l. 18 en ordstilling som denne: *forn her ōstar giweit*, i Sólárljóð: *sól ek sá, stóla ek kom*, Roes-innskr. iu þin uðr rak (i M. Olsens tyding). Jeg tror derfor ikke at man på syntaktisk grunnlag kan avvise den gamle linjefølgen; men jeg må legge til at plaseringen av linjen niu haborumr kanskje kan tyde på at denne linjen er hogd etter de tre andre vertikale linjene i hovedinnskriften, det er jo unektelig noe påfallende at runemesteren begynner innskriften på det ugunstigste sted på stenen, på tvers av en dyp, uregelmessig fure (se DR fig. 819). Innskriftens hovedperson er Hariwolaf, han har tilhørt et eldre slektsledd enn Hapuwolaf og det ville bare være naturlig om innskriften ble åpnet med hans navn. Man kan vanskelig for en innskrift som Stentofte gjøre gjeldende den navnefølgen som folkediktningen helst nytter og hvoretter det viktigste leddet i en navneserie settes sist.

Disse refleksjonene har for øvrig ingen fundamental betydning for tolkningen. Linjen usnuh•e må jo under enhver omstendighet følge etter de 4 vertikale linjene; om den skal plaseres etter niuhaborumr eller etter hariwolafma er av underordnet betydning; men begynner innskriften med linjen hariwolafma . . ., kan usnuh•e ikke ha vært hogd i fortsettelse av denne linjen.

Et langt viktigere spørsmål er dette: hører tverrlinjen usnuh•e — hvor den nå enn skal plaseres — overhodet med til hovedinnskriften? Eller hører den til forbannelsesformularen — som en overgang til den eller en integrerende del av den? Det siste er utelukket, for Stentofteformelen løper jo helt parallelt med Björketorp, variantene stemmer i det vesentlige overens, når man unntar runegruppen utiar (foran

weladaude) som — iallfall tilsynelatende — intet tilsvarende har i Stentofteformelen; plaseringen av dette utiAR taler imidlertid ikke for en nærmere sammenheng med Stentoftens usnuh●e.

Men la oss ikke glemme at Björketorpvarianten har en passus som tilsynelatende intet motsvar har i Stentofteformelen, nemlig linjen uPARABASBA på baksiden av stenen. Dette kan i og for seg bety både „jeg spår ulykke“ og „ulykkesspådøm“. *Jeg*-formel stemmer best med runemagikerens selvfølelse og *ek*-formen i introduksjonsformelen i de gamle innskriftene. Et nominalt uPARABASBA ville være litt av et stilbrudd, en slik likegyldig *head-line* til orientering eller advarsel (Grienbergers „Achtserklärung“) for et opptatt publikum passer dårlig inn i situasjonen. Men man venter helst spak med pers. pron.

Antar man at tverrlinjen usnuh●e har en liknende funksjon som uPARABASBA i Björketorp, må den vertikale hovedinnskriften (A) være avsluttet med linjen hariwolafARMA... (eller med niuhaborumR, se ovenf.). Merk hvordan hver linje i hovedinnskriften er ordnet som et hele: niu háborumR | niu hágestumR | HapuwolafR gaf ára | HariwolafR ma... Hadde hovedinnskriften hatt en linje til, ville runemesteren ha plasert den som en femte vertikal linje i symmetri med de fire andre. Da dette ikke er tilfellet, må tverrlinjen usnuh●e enten innlede forbannelsesformelen, eller den fortsetter fjerde vertikale linje og danner et syntaktisk hele sammen med den; denne langlinjen får da ca. 22 runer mot 11—14 i de tre første vertikale linjene.

Slutter 4. vertikale linje i høyde med 3., inneholder den et utsagn om Hariwolf, parallelt med utsagnet om Hapuwolf. Men utfyllingen er vanskelig. Det kan ha stått hariwolafR ma § „Herjolv er herre over (rår for) år“, men det er tvilsomt om **magan* kan brukes slik i noe germansk språk. Det kan også leses hariwolafR magi („Hålv ga år til sine sønner...) Herjolv til sin sønn (sc. Hålv)“. En lese måte hariwolafR gaf § parallelt med l. 3, syns umulig, da første rune etter personnavnet etter sporene og avskallingen å dømme må være ð eller M. Treffer en av disse rekonstruksjoner det rette, så innledes forbannelsesformularen med usnuh●e som med uPARABASBA på Björketorp. De to innskriftene A og B er da symmetrisk fordelt på stenen

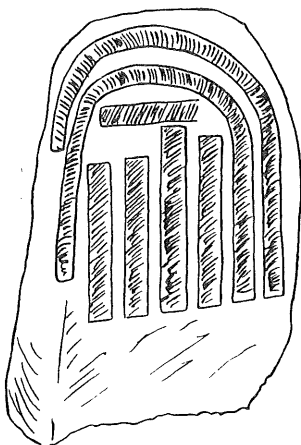

Fig. 128. Stentofteinnskriftens fordeling på stenen.

på følgende måte: hovedinnskriften i 4 vertikale linjer, forbannelsesformularen i 3 linjer: først innledningslinjen (tverrlinjen *usnuh•e*) som rammer inn hovedinnskriften oventil, så de 2 andre som i en stor bue omslutter den på tre sider (fig. 128).

Foran *usnuh•e* er det plass til én rune forutsatt (som jeg tror) at 4. vertikale linje *hariwolafrmagi* har hatt samme lengde som 3. Denne runen kan ha vært *† n*. Overgangsformelen har da begynt med *nú*, brukt som overgangspartikkel til et nytt point, et nytt emne eller en ny situasjon som så alminnelig i vår gamle litteratur (særlig lovene); jf. også Rökstenens *nukmini*. I *snu* måtte man da se 1. sg. pres. av verbet *snúa* svarende

til Björketorps 1. sg. pres. *sba*, og i *h•e* en derav avhengig dativ av en mask. eller neutr. *a*-stamme; til konstruksjonen og betydningen jf. særlig Orm Steinþórsson:

Seggir þarfut ala ugg,
 engu *snýk* í Vidurs feng
háði . . .

„mennene behøver ikke være engstelige, jeg griper aldri til spott i kvadet“,¹ og *sný ek níði* er nettopp ordene Egill nytter da han reiser nidstangen og roper ut besvergelsen: *sný ek þessu níði* á landvættir þær er land þetta byggja svá at allar fari þær villar vega engi hendi né hitti sitt inni. Sagaen legger til at Egill snudde hestehodet på nidstangen mot land og vendingen bunner åpenbart i denne oppstillingen av nidstangen i retning av den hvem niden gjaldt.

Mellom *H* og *M* kan det bare hå stått én rune, som nå dessverre ikke lar seg rekonstruere på grunnlag av de usikre spor den har etter-

¹ Finnur Jónsson's *snúa herferð* (dat.), Lex. Poet., er mer enn tvilsomt, se E. A. Koek, Not. Nor. § 2880.

latt på stenen.¹ Den vertikale rennen midt mellom runene H og M syns hogd (så også Lindquist), i betraktning kommer da — foruten l — først og fremst runer med tosidige lavtsittende kvister altså †*† (men ikke Y†), mulig kanskje også þ, og i så fall kan h þ e med H = ha som i hidr og mulig også i herama og hedara (jamført med Björketorps haerama, haidera) nok stå for ha þ e, dat. av háð.² Men i en gammel innskrift som Stentoften forekommer det meg rimeligere å lese H*M hae (av *hāhe), dativ av det nominale hā- som ikke alene kan, men mā danne grunnlaget for derivativet há(a), „håne, spotte, plage“; at dette nominale hā- tidlig ble trengt ut av háð skyldes det lydlige sammenfall med flere andre etymologisk ubeslektede ord. Hā- og háð kan begge komme av et tema *hah- (avlyd hōh-, jf. hlaða: nomen hlóð, bati: bót), ght. huoh „háð“, huohôn „hæða“.

Stentoft'ens nu s nu hae kan gjengis med gno. nú snýk háðe, men betydningen av *há, háð må ha vært en annen enn i litterær tid. Háð synes ikke i noen kjent kilde nyttet om en magisk prosess, knyttet til en magisk formel. Torvald Vidferle nytter det i en lausvise fra 10. årh. i forbindelse med en „offerblodstenker“ som sammen med hövets gyðja går løs på ham med grove ord:

*gótum háð at hreyti
hlautteins goða sveini*

og det er mulig, men neppe bevislig, at det her foreligger en reminisens av en eldre, spesiell bruk.³ Betydningen er i litteraturen overalt „hån, spott“, særlig alminnelig er kombinasjonen háð ok gabb, hæða ok gabb;

¹ Av min undersøkelse 1946: „plastiske avtrykk viser fra H mot M: (1) en vertikal renne som kan følges fra basis opp til halv runehøyde, kanskje noe lenger, men ikke helt opp. (2) en vertikal stav midt mellom runene (kanskje en tanke nærmere H); den kan følges i hele sin lengde. (3) en vertikal, noe uregelmessig stav som kan følges i 3/4 runelengde ovenfra-ned. Men 1 og 3 er vel naturlige renner i stenen som det er flere av her (f. eks. mellom stavene i M runen). I og † syns mulige etter sporene.“

² I svenske innskrifter i yngre runer utelates meget ofte a etter h, stavemåter som hkua, hn, hns forekommer ofte.

³ Enda mindre sier Saga Jóns Esp. 41: Ásgrímr hæddi at honum ok kvað nið um hann.

men det ligger generasjoner mellom Stentofteinnskriften og skalde-diktningen, og „håne, spotte“ kan godt være en avbleket betydnings-nyanse av en eldre betydning „kvede smedevers, fremsi smedeformler mot“. Blekingeformelen er riktignok, slik som jeg oppfatter den, ikke noen smedeformel, men en kombinert runemesterformel og forbannelsesformel som truer fredsforstyrrelsen på livet. Men forbannelsesformlene har selvsagt variert i innhold: en formel som truer med *ergi* (eller *rita*-, *rata*-formelen fra Skåne, V. Götl. og de danske øyene) ligger alle i en sfære som er gunstig for den betydningsutviklingen av *háð* som er forutsatt her.

Det må i denne sammenheng minnes om at det ved siden av *há* „håne, spotte“ også gis et homonymt tema med betydningen „trykke, plage, skade, gå løs på“ som Merl. II 31:

stór verða røk . . .
hár snarpr at þat
sultr mankygni,

og Gautreks Saga, vers I 3: *nú vill oss hvetvetna há* „nå vil alt komme oss til livs“. I nynorsk nyttes *sanka há på* og *gjera hô på* i betydningen „gå løs på i fiendtlig hensikt, gjøre kål på“, også „ødelegge, slå ned, overliste, beskjemme“ (Ross), og i islandsk (se Bløndal) høres ennå *há* i betydning „svekke, medta, utmatte“: *illviðrið háir kind-unum* „det dårlige været tar på, gjør det av med sauene“ (jf. *níða* „håne, hæde: ødelegge (f. eks. fisk) ved slett behandling“).

Disse to temaene *hā-* kan godt være språklig identiske, men de store lakunene i materialet vanskeliggjør en historisk vurdering av betydningsutviklingene. Dette spørsmålet lar jeg ligge. Vi behøver neppe å gå lenger enn fra Stentoftens til Björketorps for å bli informert om betydningen av Stentoftens *ha(h)e*. Som Björketorps *uþaraba* må også Stentoftens **hāha-* gå på den avsluttende straffeformelen. Man kan si at Stentoftens *snu* dekker Björketorps *sba* og Stentoftens *hA(h)e* Björketorps *uþaraba*, altså Björketorp: „jeg spår ulykke“, Stentoftens „jeg sier fram den ulykkebringende galder“.

Mot min lesning nu snu hæ kan innvendes at man helst ventet snuk med pers. pron. (gno. *snýk*), videre at et nomen *há-* = *háð* ikke er påvist i litteraturen eller folkemålene, selv om det nok forutsettes av denominativet *há*. Jeg må i alle fall fastholde at med *h-* i *h•e* begynner et nytt ord: det er i A's språkform overhodet ikke plass for innlydende *h*, en stavemåte *snuhie*, *snuhe* for **sný(j)e*, *snúe* er også uten parallell. Det kan leses *hne*, kanskje også *hle*, men en setning som *Herjolfr mag jós nú hlé* (eller *ný-hlé*) er for oppstyltet til å komme i betraktning. Uklanderlig er derimot *í Usnu hné* „han falt i (på) Usna“ med poet. *hné* for *fell* i stavrim med *HARIWOLAFR*. Men øynavnet *Usna* (Pulur) er ikke identifisert, og utsagnet stemmer ikke godt med denne innskriften. Utelukket er en lesning *sú's nú heite Heiðr fel ek* osv.

Lest ovenfra som Björketorp kan hovedinnskriften på Stentofte ordrett oversettes slik:

Til ni høye sønner,
til ni høye gjester
ga Hålv år,
Herjolv (ga år) til sin sønn.

Intet under at forskerne har grublet over hva dette mysteriøse budskapet egentlig betyr og hvilke hendelser har fremkalt det. Fortolkerne legger hovedvekten på de to ordene *niuhA* og *gestumR*, det første feiltolker de som *ný-*, og med dette ulykksalige mistaket drev forskningen inn i den bakevjen hvor den ennå driver i dag, *gestumR* tar de dels i betydningen „hirdmenn“, og på dette grunnlaget bygger de en innvandringsteori (knyttet f. eks. til Prokops fortelling om den heruliske remigrasjonen til Skandinavia) og helt uhistoriske funderinger om hirdens alder i Norden. Ja, Friesen vil endogså vite at Blekingeinnskriftene er minner om en norsk erobring av Listerlandet i det 7. årh.

Runologien er en veldig farlig vitenskap, terrenget er så uhyre vidt og støttepunktene så forsvinnende få, — vi kommer alle uten unntak på ville veier. Om ett må vi kunne enes, det at et slikt løsrevet blad fra folkevandringstidens Norden som Stentofteinnskriften må søkes

tydet fra første til siste linje ut fra nordisk språk og nordiske tradisjoner. Derfor bør man i det lengste ikke operere med ord, ordformer eller betydninger som ikke er belagt på nordisk grunn, *borumr* må da selvsagt oversettes „sønner“ — det har sikkert også i folkevandrings-tiden som i vår mytiske og heroiske diktning ligget i en annen sfære enn *sonr*, det er ingen grunn til å fundere over om det engang har foreligget et nordisk **bora*, obl. **boran* „skatteoppkrever“ svarende til ght. (*ur*)*boro*, jf. got. *gabaur* „skatt“: φόρος, eller et nord. **būran-* (**bōran-*) = ght. *gibūro*, geng. (*ge*)*būr* „bonde“. *Gestumr* gjengir jeg med det nøytrale „gjester“. Som administrativ terminus om rangklassen mellom hirdmenn og huskarler, oversetter *gestir* i litterære kilder lat. *hospites*, gfra. *hoste*; men det er lite trolig at denne terminusen, som i Norden ikke er påvist før 10. årh., skulle være eldre her enn Karolingerne.

Det er helt klart at Stentofteinnskriften ikke som Istabyinnskriften er en minneinnskrift over en død mann. Teksten faller helt utenfor de vanlige minneformler. Ordlyden viser — derom kan det ingen tvil være — at man står overfor en åringsinnskrift.

Jeg er overbevist om at Stentofteinnskriften er hogd på Håpuwolfs tid og at den kommemorerer 9 grøderike år i hans regjeringstid, en offerperiode på 9 år svarende til den niårige offerterminen ved storkhovene i Uppsala og Leire. Da stenen ble reist, var Hariwolf ikke lenger blant de levende, men vendt tilbake til gudene. Han må ha vært årsæl i sin levetid og dyrket som *árgoð* etter sin død som Frode og Gudmund og Eirik, — og ikke bare på Listerhalvøya, men også i Bohuslen; for Rävvals *hariwulfs stainer*, som viser samme språkform som hovedinnskriften på Stentoften, synes et minne om samme kultus: også der har det som i Stentoften, Björketorp og Istaby vært et offersted for denne årsæle kongen.

Med de 9 gjester siktes til de 9 vegetasjonsfigurer som symboliserer grorkraften i periodens 9 voksterår. Disse kornbandfigurene rigges ut som mennesker, føres i opptog inn på gården, hilses høytidelig velkommen, ofte i arkaiske formler, settes i høysetet og bevertes med det beste huset kan by av mat og drikke: de er guddommelige „gjester“

og kalles likefrem så både i og utenfor Norden; Mannhardt forteller således fra Russland om en vårfest da en bjørk hogges i skogen, stases opp som et ungt menneske og føres i opptog til gården hvor den hilses som „gjest“ (Mannh. I 584).

Bak alt spirende liv tenkte mennesket seg en *agens*, en grorvette som døde om høsten for å gjenoppstå i sitt barn, den nye årsvekten. I ritus ble det gamle året fremstilt i en kornfigur, det nye året likeså (men som et barn eller en ungdom, ofte som en gutt på 3 år og oppover), ja stundom fremstilles fødselen på mimisk vei på åpen mark: ut av det gamle års skjød springer det nye år i et barns skikkelse. Det kalles liketil barn eller sønn av det gamle, man taler om kornvetten og hans sønn, om kornmorens sønn o. l.

Disse forestillingene og denne terminologien er utbredt over hele Europa, de er urgamle og almene og dukker i mer eller mindre variert form opp hos alle folkeslag. De er følgelig uten tvil urgamle også hos germanerne, og flere av de gammelgermanske navnene på *-gastis* er formodentlig vokset frem av dem: navn som *Nevio-gastis* (en Chamaverkonge i 4. årh.) og *Alt-gast* (9. årh.) kan opphavlig ha betegnet de to rollehaverne, den nye og den gamle „gjest“, i den mimiske vegetasjonsritus, rollene har vært ærefulle, epitetet er blitt sittende som tilnavn — en naturlig ting om samme person spilte samme rolle flere år på råd —, og vokset så fram til personnavn. Navn som *Widu-gast* og *Holt-gast* kan også ha vært opphavlige navn på åringsgjesten som blir hentet til gårds fra skog eller (hellig) holt. Når det heter at det i Estland under festen til ære for Peko (en opphavlig nordisk vegetasjonsvette) var skikk at „9 gjester“ medbringer brødskiver som gis til kreaturene første dagen de slippes ut om våren, så kan dette være et stereotyp minne om de 9 nordiske åringsgjestene i den 9-årige offerperioden eller om de 9 ofrene og de 9 stykker av hvert offerslag som var fast regel ved Uppsabalotet. Det germanske element dominerer som en vet all lavere estnisk mytologi: Også ellers spiller 9-tallet en rolle i Pekokulten, jf. de 9 dansene som gjestene danser om guden (Lid, Joleband s. 149).

„Haþuwolf ga ár til 9 sonner, til 9 gjester“, — man kan godt oversette „til sine 9 gjester, til sine 9 sonner“, for voksteren i naturen

avspeiler guddommen, og kongen er en inkarnasjon av guden, er selv gud, de gotiske konger er *ansis* (got. *ansius*): den nye åringen som er en sønn av den gamle, stammer fra guden eller gudens inkarnasjon kongen, for det gamle religiøse tenkesett sier det det samme. Stentofte-innskriften gir altså uttrykk for at de 9 „gjester“ er gudens, kongens *háburir*, hans „høybårne sønner“ (*hástir bornir*, Grípisspá). De er også hans *gjester*, for også i kongens gård — ja i første rekke der — har den hevdvunne åringssritus vært gjeldende.

Stentofte, Björketorp, Istaby og Rävsaal-stenene markerer offerplasser for en åringsskultus som i fremtredende grad har konsentrert seg om den døde Hariwolf.

Hvem er så Hariwolf og Haþuwolf?

Far og sønn etter Stentofteinnskriften, såfremt lese måten m a g i treffer det rette, og identisk med personene av samme navn på Istabysten: *Haþuwulf skrev disse runer etter Hariwulf*. Intet er naturligere enn at sønnen reiser minnestenen etter faren. Haþuwulf sies riktignok på Istabysten å være *Heruwulafir*, men den tradisjonelle oversettelsen av dette epitetet med „Heruwolfs sønn“ er etter min mening ikke riktig.

Den språkformen som Stentofte, Istaby og Gummarp-innskriftene er redigert i, kan imidlertid godt tenkes å ha spent over iallfall en 4—5 generasjoner, om ikke mer. Med full sikkerhet kan man derfor ikke på språklig grunnlag alene slutte at disse innskriftene er samtidige. På paleografisk grunnlag kan det trygt sies at den Haþuwulf som „skrev runene“ etter Hariwulf umulig kan ha ristet eller gitt det skrevne utkast til innskriften på Stentoftestenen; for Istabyinnskriften hører til en annen runologisk skole enn Stentoften, Gummarp og Björketorp, paleografisk sett er den eldre, merk bruken av *f* for svarabhaktisk og utlydende (opphavlig nasalt) *a*, Istaby kjenner overhodet ikke *** runen, for betonet oralt *a* nytter den *h* som egentlig er identisk med den fynske *j*-runen.

I og for seg følger ikke herav at Istabyinnskriften må være eldre enn Stentoften, Gummarp og Björketorp. Forholdet viser bare at det i Istaby, Hariwolfkultens sentrum, ble nyttet et runealfabet og en ortografi som på sentrale punkter avvek fra Stentoftens. At ættenavnene

som i Istaby ble uttalt *-wulafR*, i Stentofte og Gummarp staves (og sikkert også uttales) *-wolafR*, kan tyde på at det paleografiske skille mellom Istaby og de andre Blekingeinnskriftene har dypere årsaker.

Noen større tidsforskjell kan det imidlertid ikke være tale om. Stavemåten *haeru-* (Istaby) med *ae* for opphavleg *ë* er et meget tydelig vink om ikke å presse denne innskriften for langt tilbake. Slike stavemåter møter i folkevandringstid bare i Blekingegruppen (Björketorp *haerama*, *haidera*).

Konklusjonen herav blir nødvendigvis at Istabyinnskriften (og Rävsalinnskriften) godt kan stamme fra samme generasjon som Stentofte. Da går navnene *Hapuwolf* og *Hariwolf* i alle innskrifter på de samme personer. Forholdet ville stille seg annerledes om man kunne påvise en utløper av Hariwolfkulten som var eldre enn *Hapuwolf*: i så fall måtte *Hariwolf* oppfattes som en gammel ane hvem ætten skyldte sin *árgæfa*, som goterkongene etter Kassiodor førte sin *felicitas* tilbake på stamfaren Amals. Muligheten herav vil bli berørt under Skåäng.

De sentrale navnene i Hariwolfkulten er *Hariwolf* og *Hapuwolf*. At også den siste var årsæl, fremgår både av Stentofte og Gummarpinnskriftene. Ingen av disse skriver seg fra *Hapuwolf* selv. Hariwolfættens „konger“ har vært prestekonger, deres religiøse innflytelse kan ha nådd langt videre enn de politiske grensene for deres „rike“, det gamle Germania er det beste vitnesbyrd om hvor dårlig politiske og religiøse grenser dekker hverandre. Og allikevel skulle jeg tro at Hariwolfs rike ikke bare har omfattet ættesetet Istaby med omliggende land, men også store deler av Blekinge med kultsteder b. a. i Stentofte og Björketorp. De monumentale minnesmerkene og den sterke understrekingen av (den ennå levende) *Hapuwolfs ársæli* på Stentoftestenen kan tyde derpå. Det synes som om én av de to samtidige alfabettypene i Blekinge må være kommet utenfra, for Stentofte-Gummarp-Björketorp-typen kan ikke uten videre utledes av Istabytypen eller omvendt. Når så hertil kommer at ættenavnene på *-wulafR* utenfor ættesetet Istaby konsekvent tar formen *-wolafR*, så spørres det om disse uoverensstemmelser i alfabet og navneformer ikke har sitt

opphav i Sydblekinges bebyggelseshistorie: det er kanskje ikke tilfeldig at Hariwolfættens sete er Istaby på den strategisk viktige sydkysten av Listerlandet. Indisiene er kan hende ikke sterke, men det er verd å ha dem in mente for det tilfelle at andre forhold på Listerhalvøya skulle peke i samme retning.

Stentofte og Björketorp-monumentene markerer offersteder. Det har uten tvil vært av betydning for Hapuwolf å få sin *ársæli* offisielt dokumentert her. Som konge legemliggjorde han årsveksten og måtte ta skylden om den slo feil, Domaldes og Olav Tretelgjas skjebne viser hvor rotfestet denne forestillingen var i tiden; Burgunderne fordrev etter Marcellinus sine konger når det kom uår over landet. Stentofte-innskriften gir Hapuwolf det beste vitnesbyrd han kan ønske seg, og passusen om Hariwolf gir årkongen den hyldest som tilkommer ham. Men det er som om man bak hele innskriften merker Hapuwolfs eller runemagikerens diplomati, som om han søker å lesse noe av sitt ansvar over på den døde Hariwolf (som tross alt rår for året) for det tilfelle at åringen skulle slå feil.

Forbannelsesformelen

Den vertikale firelinjede innskriften på Stentofte er redigert i runemagikerens egen språkform. Her er alt språklig klart, ortografien konsekvent og korrekt.

Denne innskriften er runemagikerens egen kreasjon. Formelen er det ikke. Her ser en tydelig at han er bundet av et gammelt forbilde, en prototyp hvis språklige særmerker er fem. plur. *runor*, nom. sg. mask. *lausar*, 3. sg. pres. *bariutiþ*, altsammen former som stemmer helt med det gamle runespråket i Norden og som forutsetter en prototyp flere generasjoner eldre enn Björketorpvarianten.

Prototypen er gått tapt — selvfølgelig. Men vi er i den utrolig heldige situasjon at det foreligger — i original — en variant i Björketorp av samme formel, som stammer fra samme runeområde og stort sett fra samme tid som hovedinnskriften på Stentoftestenen. Man har kalt Björketorpvarianten en feilfull kopi av Stentofte, men ingen tekstkritiker vil underskrive et slikt syn. Variantene er uavhengige utløpere av en

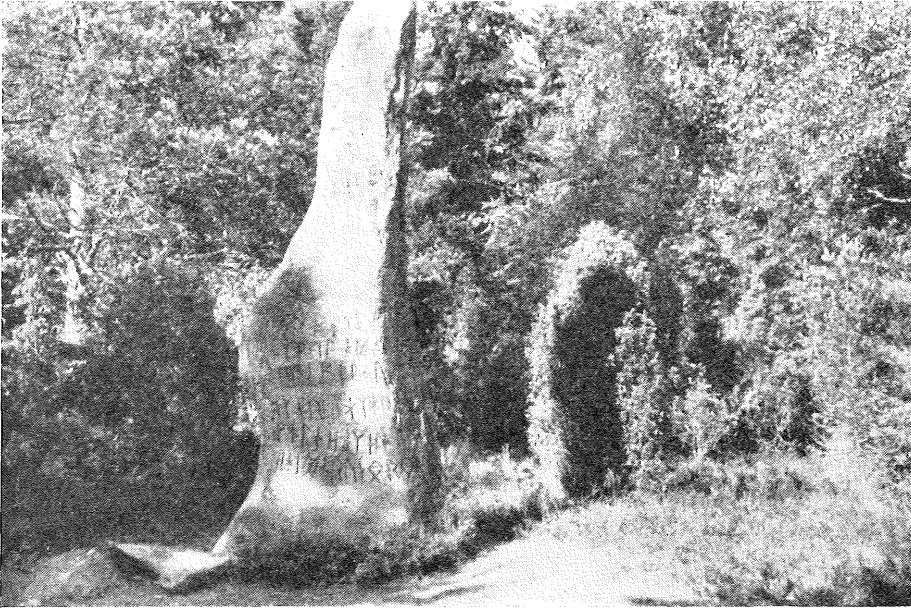

Fig. 129. Björketorpstenen. Eget fot.

og samme original gjennom muntlige og skriftlige mellomledd som unndrar seg vår kunnskap.

Hvordan har nå de to runemagikerne forholdt seg til de versjoner av formelen som de gjenga? Björketorpmagikerens (eller hans kildes) linje er klar: hans variant er i samtidens språkform bortsett fra det arkaiske reliktet *runoronu* i første linje. Dette reliktet viser at Björketorpvarianten er en bevisst modernisering av en eldre tekst.

Vanskeligere å forklare er motsetningen mellom det nutidstro språket i hovedinnskriften og det tradisjonsbundne språket i formelen på Sten-toften. Men dette spørsmålet må vi la ligge til vi er kommet til større klarhet over formelens innhold.

Formelen er tvedelt: den åpner med en passus som stiller runemagikeren i relieff og slutter med den i alt vesentlig klare forbannelsesformularen *véladauðs sá þat brýtr*.

Fig. 130. Björketorpinnskriften. Forsiden (uopptr).
Etter DR fig. 836.

Innledningsordene *hider runono*, Björk. *haidr runoronu* er uklare. En av variantene, eller begge, må være forvansket. Björketorpmagikeren (eller hans kilde) kan ikke ha forstått teksten helt — ellers ville han ha modernisert også her. Hans *runoronu* gir ingen klar mening, og feilen er her neppe vår. Friesen gjengir det med *rúna rún*

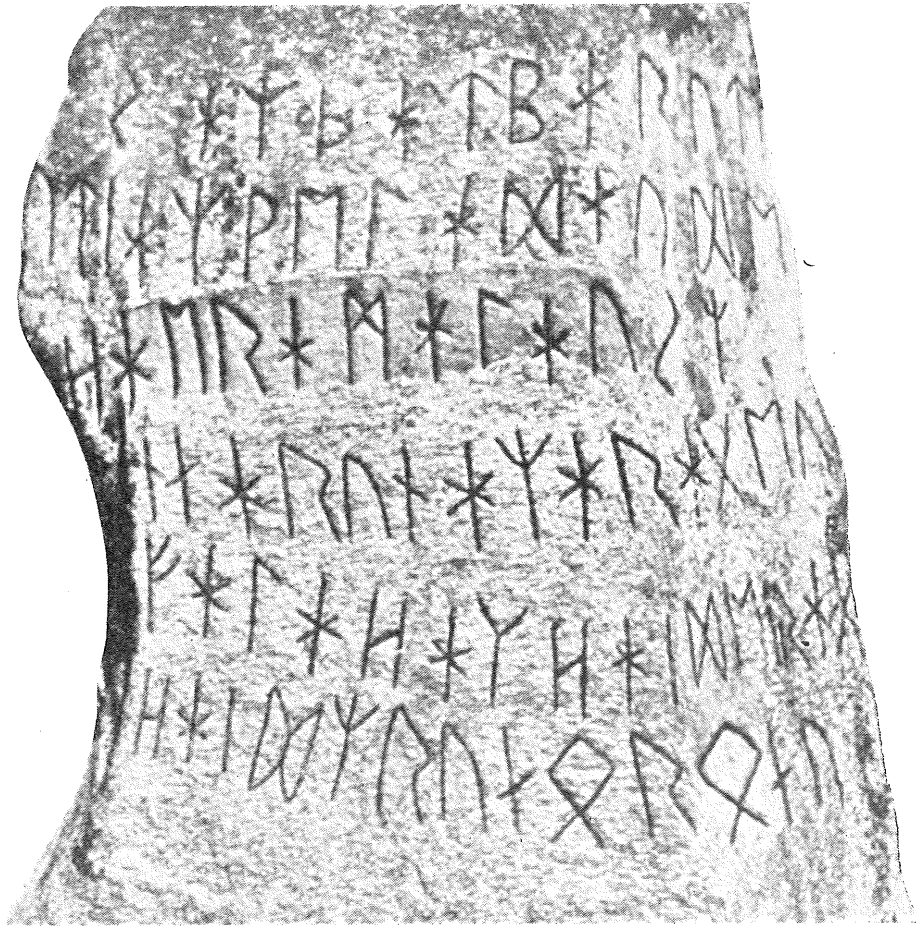

Fig. 131. Björketorpinnskriften. Forsiden (opptr.).
Etter DR fig. 838.

„runenes hemmelighet“ („en stor hemmelighet“, Lindquist), andre med *rúna runnu* „runenes rekke“ altssammen språklig mulig, men ellers usannsynlig. Stentoftens runono er tolket som gen. plur. av *rún*. Slike gen. plur. på *-ōnō* har i vestgermansk bredt seg til *ō*-stammene (gh. *gebōnō*) fra de feminine *ōn*-stammene, men det er ikke et eneste

Fig. 132. Björketorp (uopptr.). Etter DR fig. 837.

eksempel herpå i nordisk (gpl. *rūnō* holder seg og er ikke blitt *rūnōnō* under innflytelse av typen **gatōnō*, gno. *gatna*). I en tvilsom tekst som denne bør man ikke operere med hypotetiske former.

Passusen *hidr runono* (*runoronu*) må bedømmes som en enhet, tolkningen av *hidr* må nødvendigvis få betydning for bedømmelsen

av det som følger. Stentoftens *hider* må i all god metodes navn utleses *haid(e)r* med Björketorp: jeg tror mer på de gamle runemestrene enn på runologene. Dette *haid(e)r* kan bare svare til gno. *heiðr* (ikke til et **heiðir*); Stentoftens *e* (i *hider*) er ikke svarabhaktisk (svarabhakti inntreer ikke foran *-r*), men forvansket av et *h* eller (om *heiðr* oppfattes som *s*-stamme) av et *l* (*hl* i utydelig original lest som *hl̥*?). Gno. *heiðr rúna* kan vel bare bety „runenes heder, runenes pryd“ (jf. eng. *he is an honour to his profession*). Runemagikerens selvfølelse er uten grenser. Palmer antyder imidlertid i sin viktige utredning *Acta Phil. Scand.* V 1931, s. 289 ff. at *heiðr* i gammel tid kan ha vært brukt om en mann i høy stilling (jf. geng. *háð* „order, rank, dignitas, høy stilling særlig i kirken“) og at det i Blekingeformelen liketil betegner runemagikeren. Tillegget *runo* spesialiserer hans virkefelt: han er en høy tillitsmann og hans provins er runemagien. Palmers tolkning kan ikke uten videre avvises, jeg skjønner ikke på hvilket grunnlag det skulle skje. Blekingeformelens *[ek] haiðr rúnō* kan i virkeligheten oppfattes som en utbrodert variant av *ek erilar-*formelen. Men man kan også anta et kompositum *haidr-runo* under forutsetning av at *heiðr* inneslutter en *s*-stamme (jf. verbet *heiðra* og adj. *heiðrliqr* som *sigrliqr*). Da er *runo* akk. sing. av kollektivet *rún* „mysterium“, egentlig identisk med singulativet: den alminneligste og enkleste form for en runeinnskrift var én enkelt rune, ristet for profylaktiske og andre formål på våpen (jf. Nydam) og redskaper, i stall og fjøs og på marken. En slik enkel rune var en *rún*, „et hellig overnaturlig mysterium“, en samling av dem (som Hapuwolfs tre staver) var også en *rún*, Blekingeformelen med sine 72—80 runer likeså. Intet var da naturligere enn at *rún* etterhånden festnet seg i singulativ betydning med *rúnar* som plur. Men den kollektive betydning, runemysterium, runeinnskrift, runebudskap, foreligger ennå i Nolebys *runo fahi raginakudo*. Med hvilken rett antar man her en ortografi (*runo...kudo* for *runor...kudor*) som er uten noen som helst støtte i den gamle runeskrifts historie? Jeg har ingen tvil om at Nolebys *runo* og *kudo* er akk. sg. fem. og gir oss det definitive bevis for at *ō*-stammenes opphavlige akk. sg.-form er bevart i adj.fleksjonen, mens den i substantivet ble

trengt ut av nom. Man kan altså oversette: „jeg gjemmer her heder-runene“: runene er *raginakundor* og derfor gjenstand for *heiðr*, man kan nesten oversette „de høye (hellige, guddommelige) runer“.

Stentoftens *h[A]ider* kan også forståes som nom. ag. til gno. *hæða* („virke *háð*“, jf. *hæ* Stentofta), her nyttet om runegalder som i innledningspassusen. Men slik ble ordet iallfall ikke oppfattet av Björketorpmagikeren — og hans vitnesbyrd kan man ikke skyve til side.

Stentoftens *no* må da være vanlig Stentofteortografi for *nu*: „nu gjemmer jeg her de hellige runer“. For denne tydning taler også presens *felAheka*.¹ Det er dette *no* som i Björketorpsversjonen er „modernisert“ til *nu*. Men hva er så det „innskutte“ *ro* i Björketorps *runoronu*? Originalen kan ha hatt *runono* (d. e. *rūno nū*) og det siste *no* kan i Björketorps kilde være blitt interpretert med et overskrevet *nu* som ved avskrift er kommet inn i teksten som så alminnelig i håndskriftene. Det således oppståtte *runononu* er blitt omformet til *runoronu* (slike allittererende omforminger møter vi ikke sjelden i ramser og regler). Magiske formler som ofte bruktes — i galder eller skrift — ble selvfølgelig ofte nedtegnet av runemagikerne i bløtt, forgjengelig materiale som tre, bark og voks, det var ikke hos germanerne som hos gallerne forbud mot å betro mysteriene til skrift.

Man kan innvende mot denne oppfatningen av *haidr-runo* som objekt for *felAheka* at verbet da får to vesentlig synonyme objekter *haidr-runo* og *gino-runor*. Dette ville i skaldediktningen være en helt naturlig ting, eksemplene er legio der som i gammelgermansk diktning i det hele.

Men hvorfor nytter ikke runemesteren i begge objekter enten entallsformen *runo* eller pluralisformen *runor*? Herpå kan jeg ikke gi et plausibelt svar, tallmagiske hensyn er det neppe, og jeg er derfor tilbøyelig til å tro — med Palmer — at *runo* må være gen. plur. Men defineringen av stillingens virkeområde ved en gen. pl. *runo* forekommer meg å klinge litt uekte. Jeg tror derfor at *haidr runo* er et tidlig eksempel på den fra skaldediktningen som fra gammelgermansk dikt-

¹ Jf. Heliand 5617: *nu ik thi hier minemo skal jungron bifelhan*.

Fig. 133.

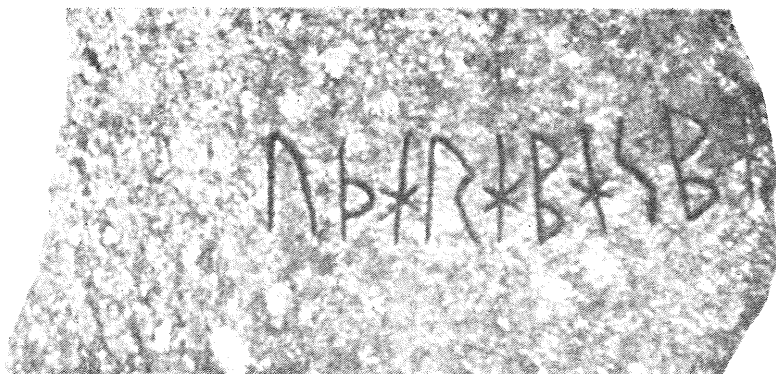

Fig. 134.

Fig. 133—134. Björketorp, baksiden (fig. 133 uopptr.).
Etter DR fig. 839—840.

ning — ja all diktning — velkjente typen *dyrð himna hirðar* (Ragnv. Jarl) „himmelhirdens (englenes) herlighet“ = „de herlige engler“, *imna dyrðir* „hymnenes herlighet“ = „de herlige hymner“; jf. om denne typen A. E. Kock NN §§ 975. 1650. 3370. *Heiðr rúna* altså **heiðar* (*dýrar*) *rúnar* „de høye (guddommelige) runer“.

I denne sammenheng må jeg til slutt nevne at *runono* nok kan tolkes som gen. plur., riktignok ikke av *ō*-stammen *rūn*, men av *ōn*-stammen gno. **rūna* = nyno. *rūna*, f. „gammel formular, især om vers eller ordspråk som inneholder et råd, et værmerke eller liknende“ (Aasen fra Sunnmøre, jf. Jæren: „taka run på ein“ = bruke trolldom på en). Dette ordet *mätte* i eldre folkevandringstid lyde *rūnōnō* i gen. plur. (jf. gen. plur. mask. på *-anō*: *arbijano*, Tune). *HAið(i)R runono* kan da oversettes „runeformlenes heder“ eller „runeformlenes mester“. Björketorps *runoronu* kan da oppfattes som overleveringsfeil for *runono nu*, hvis *nú* „nu“ er sløyfet i Sten-tofteversjonen, hvor dette adverbet jo åpner innledningen til formelen: *nu snu . . .*; Sten-toftens *runono* kan selvsagt også transskriberes *runon no* d. e. *rūnōn nū*: „Jeg, denne runegalders mester, nedlegger her (i denne galder) ramme runer . . .“ [*runon* gen. sg. fem.].

FelAheKA hederA oversettes „jeg skjuler her“, men betydningen er uten tvil „jeg overleverer, anbringer, fremskaffer, bringer til stede her, kaller hit“. Temaet **felhan* er fellesgermansk i denne betydningen; i Heliand forbindes det med *âgeban* (5215), *sellian* (5355), det oversetter i gammeltysk lat. *condere*, *committere*, *credere*, *mandare*, *tradere*, *delegare*, *deponere*, *injungere*, *locare*. Fellesgermansk er også betydningen „skjule“ og betydningen „begrave“ (utviklet av vendinger som *foldu*, *moldu* (*bi-*)*felahan*, i hedensk tid kanskje også *heliu felahan*, gno. **fela helju*). Runemagikeren gir uttrykk for at han har makt over runene og de guddommelige krefter de symboliserer. Han henter (kaller) dem hit til menneskenes verden.

Når det Bósasaga kap. 6 heter om Busla: *hóf hún þat er Syrpuvers heitir ok mestr galdr er í folginn ok eigi er lofat at kveða eftir dagsetr*, så ligger det her nær å oversette *folginn* med „skjult, gjemt“ i betraktning av galderens kryptiske natur. Men passusen er uten betydning for forståelsen av Blekingeformelens *felAheKA*.

Sten-toftens *ginoronor* står for opphavlig *ginurunor*, jf. Kragehuls *ginu*; *a* i Björketorps moderniserende tekst *gina(runar)* må derfor være av svarabhaktisk natur (jf. *haerama*); til slik svarabhakti mellom sammensetningsleddene jf. Helnæs *kuþumut*, Ørbæk (*k*)*uþufriþr*.

Dette ginu er — som man forlengst har sett — identisk med det gno. komposisjonsleddet *ginn-* i sammensetninger som *ginn-heilagr* (*ginnheilög goð*, Vqluspó), *ginn-regin*, isl. *ginn-magn* „mektig kraft“, *ginn-rammr* „uhyre sterk“, *ginn-fjara* „sterk fjære“, *ginn-méli* „hellige ord“, *ginn-gjald* „ublu pris“ o. l. Samme ord er nyno. *gjøn-* i sammensetninger som *gjøn-god*, *-vakker*, *-fager*, *-vel*, *-truen*, og uten tvil også geng. *ginn* „rommelig, vidstrakt“, også som forsterkende prefiks: *gin-fæst* „ample, liberal“ (om gaver, jf. isl. *ginn-gjafir*). At ordet også har foreligget i den tyske språkfamilie viser tyske personnavn på *Gin-* som *Ginheri* (formelt = Odinsheitet *Ginnarr*).

Betydningen av dette germ. **ginn-* er etter Ivar Lindquist overalt „vid, stor“. „Det är mig en gåta“ sier han (Galdrar s. 163) „på vad grund några föregående forskare har lagt in en annan betydelse i ordet“ („mighty letters“ Stephens, „ramme, tryllekraftige runer“, Bugge, M. Olsen, Friesen). Jeg er med Bugge overbevist om at *ginnu-* har et magisk innhold. Det slutter jeg av følgende momenter som sett i sammenheng forekommer meg avgjørende: Runene tilskrives i Hávamál *ginn-regin*. Odin, runeguden, den store runemagiker kalles *Ginnarr*, vel følt som nomen agentis til *ginna* „fortrylle, forville, forgjøre, lokke, forføre“ (denominativ av neutret *ginn* „fals, svik“). *Ginn-* opptrer i den typisk magiske innskriften på Kragehulspydet. Visse islandske galdrestaver kaldes *Ginnir*, (nom. ag. av *ginna*), *Gin-faxi*. En havresort kalles i Pular *ginhavre*, kanskje egentlig „troll-havre“ (= *floghavre*, se Nordhagens Norsk Flora 1940, s. 90). Den forsterkende bruken av *ginn-* kan meget godt ha liknende opphav som det forsterkende *troll-* og *gand-* i nyno. *troll-vakker* (som nyno. *gjøn-vakker*), *troll-øl*, isl. *tröll-aukinn*, *tröll-trú*, *tröll-hvalur*, nyno. *troll-vær*, *gand-vær*, *ganda-flaga* og (fra norsk) mellomirsk *gand-gaeth*, se NTS III 1929, s. 110 f. Ordets etymologi er dessverre ukjent; den bør kanskje søkes i det tapte øst- og vestgerm. **ginnan* (i *bi-*, *du-*, *ana-*, *in-ginnan*).

Vi skyter neppe langt over målet om vi oversetter *ginn-runar* med „tryllekraftige, ramme (ved sin iboende guddomskraft virkende) runer“.

Formelens mest omstridte og som det synes også viktigste passus er heramalasar arageu = Björketorps arageu haeramalausr.

Den alminnelige tolkningen *harmlauss* **ergju* „som ikke kan skades av *ergi*“ volder visse formelle vanskeligheter: overleveringen forutsetter *herama-* eller *haerama-* med en *i*-omlyd som er uforståelig ved *a*-stammen *harmr* (geng. *hearm*), dernest venter man i innskrifter som staver *BARUTR* og *h[A]ERAMA* (jf. *gestumR*) også *[A]ERAGIU*, *[A]EREGIU* = gno. **ergju*. Refleksjoner av denne art har ført Lindquist til å søke gåtens løsning utenfor Norden: han går ut fra et nordgerm. **herma-* „rast, hvile, opphør“, stamord for ght. *hirmen* „hvile, holde opp med“ og knytter utsagnet til subjektet for *brutip*: „hvileløs med argskap, hjemfallen til véldød er den som bryter dette“ (jf. DR no. 357).

Jeg kan ikke godta som bindende det resonnemanget som denne tolkningen bygger på. Utsagnet kan like godt gå på runemagikeren, merk særlig den slående parallellismen med Hugloinnskriften som Magnus Olsen har fremholdt. Hva det omlydte *herma-* angår, så kan dette ikke komme av *harmr*, det er så, men nøytrale *ja*-stammer går jo på hele det germanske språkområde meget alminnelig side om side med *a*-stammer, jf. f. eks. *dæmi*: *dómr*, *gildi*: *gjald*, *œði*: *óðr*, *mæli*: *mál*. Et nøytralt *hermi* til *harmr* eller til adjektivet *hermr* (jf. *fræði*, *hylli*, *eyði* osv.) er i full overensstemmelse med det nordgermanske morfologiske system. Det er ikke overlevert, det er riktig, men utallige slike formasjoner er sikkert gått tapt før vikingtiden. Formelens *herama-la[u]sar* kan imidlertid ikke gå tilbake på gammelt **harmija-lausaR*, for her kunne *ij* aldri ha gått tapt; det kan derimot meget godt dreie seg om en genetivssammensetning **herma-lauss* (jf. motsetningen *harmafullr*): her må synkopen av *i* være inntrådt meget tidlig, jf. Strøms wate, Opedals wate. I realiteten er dette **hermalauss* = *harmalauss*, „som er fri for *harm*“.

Men *ARAGEU*? En slik stavemåte av nordisk **ergju* betyr et klart brudd på Blekingeinnskriftenes ortografi (det kortstavde *hari-* ligger i en annen gate). Grienberger søkte løsningen i et verbalabstrakt **argæōn* til *æ*-verbet ght. *argēn*, dannet som gotisk *armaio* til *arman*, ght. *armēn*. Men Vulfilas *armaio* er fremdeles „dunkel und singular“ (Kluge, Stammb. § 114), isolert i gotisk som i germansk i det hele.

ARAGEU tolkes alminneligst som dat. sing. av adjektivsabstraktet gno. *ergi*, eller som en oblikk form av et svakt feminin **ergja*. Men dat. av *ergi* heter bare *ergi*. Det er mulig at det engang i nordisk kan ha foreligget et verbalabstrakt **ergjōn* (gno. **ergja*) til verbet *ergja*; men det er iallfall ikke belagt.

Under disse forhold må det være fullt berettiget å søke en annen forklaring på formelens ARAGEU. Det inneslutter, tror jeg, eller hører på det nærmeste sammen med et gammelnorsk ord for „åring, årvei, årsvekst“: *áragr*, *áragi*,¹ nyno. *áragje*, *árakji* Ross (fra Dalene, Setesdal), *árhag*, *árhage* „åring, årsvekst, kornvekst“ Aasen (fra Telemark). Sammensetningens siste ledd er gno. *hagr* (*hagi*) „kår, vilkår, tilstand, stilling, beskaffenhet, ordning“ (ofte = *lag*); jf. også nyno. *bu-hag* „utbyttet av ystingen“. *Áragr* er altså i alt vesentlig synonymt med *ár*.

Den *h*-løse stavemåten *arag-* trenger ingen nærmere kommentar på skånsk område, hvor innskrifter og håndskrifter vitner om *h*'ets svake artikulasjon. I fremlyd av annet sammensetningsledd er dessuten bortfall av *h*- alminnelig over hele Norden, jf. fra gno. og gisl. håndskrifter stavemåter som *ör(h)óf*, *ör(h)øfe*, *austr-*, *vestr-*, *norðr-(h)alfa*, *var(h)ygð*, *Þór(h)addr*, *Þór(h)allr*, alle på samme linje som *ár(h)agr*; andre ekss. Noreen⁴ § 294.

Det kunne ligge nær å sette Blekingeformelens ARAGEU = gno. *ár(h)egju*, oblikk kasus av **ár-hegja* = *ár-hagr*. *Hegja* er et velkjent synonym til *hagr*, belagt bl. a. hos Arnórr Þórðarson (11. årh.) og Hallar Steinn (12. årh.). I innskrifter i gammelt alfabet fra 6—7. årh. ville *ár(h)egju* naturlig staves *aragiu*; selv de eldre innskrifter i yngre alfabet ville nytte *a* for *ǣ* (*ě*) av *ǣ* : ARAKIU. Men i Blekingeformelens besynderlige ortografi venter man ARÆGIU, AREGIU, og ARAGEU må derfor inneholde *áragr*. Sluttelement eu er da adverbet *ey* „alltid“ (allittererende med *ár*ag). Denne forklaringen eliminerer den påfallende

¹ Magnus Hákonsons Landslov III 1: þá skal konungr út láta bjóða í þeim luta landz svá mikit sem honum þikkir til bera ok áraga (v. l. *araghi*, *araganum*, *arhaga*, *arang*, *argangi*, *argangenom*, *til arangrs*) hæfir eptir beztra manna ráðe. Jf. også *aragum*, Retterbøter NGL II 472. — *Arangr* venter man stavd med nasalt *ʀ* *ɑ*.

stavemåten *-eu* for *-iu* (*ergiu*) i begge varianter: *eu* var og ble av begge runemagikerne forstått som et selvstendig ord.

Oppfattes *ARAGE* som nominativ, blir formelens innhold dette: „Jeg runemagikeren kaller hit mektige runer, åringen (være) alltid fri for *harm*, véldød være den som krenker dette sted“. Formelens formål er da et dobbelt: å trygge årsveksten og sikre offerstedets ukrenkelighet.

Men denne utlegningen er sikkert ikke riktig. Det er mer i overensstemmelse med hedenskapets ånd å understreke *runemagikerens* ufeilbarlighet, de overnaturlige krefter hos ham som rår for godt år — årguden eller årgoden, det blir det samme: onde makter kan ikke skade ham i hans domene, han er *úgendr* som magikeren på Huglo.

Spørsmålet blir da om *HERAMALASAR* og *ARAGE* skal tas som adjektivsapposisjoner til runemagikerens *eka*: jeg som er hevet over *harm* og som er *árhag*, d. e. har mitt eget lag med året, årsæl. Vi ville ha foretrukket *aragr* som i *gunn-*, *víg-*, *orð-hagr*; men adjektiver kan som siste komposisjonsledd ta svak fleksjon.

Da Blekingemonumentene i første rekke er åringsmonumenter på offerstedene — *HAPUWOLAFR GAF ARA* — tror jeg det er riktigere å knytte *ARAG[e]* som avhengig dativ direkte til *HERAMALASAR*. Sett under ett forteller Stentofte og Björketorpinnskriftene oss da at stenene er reist som ledd i åringskulten og at runemagikeren er suverent hevet over all *harm* fra onde makter i sin ledelse av denne mest sentrale og livsnære av alle religiøse funksjoner. Således oppfattet smies formelen sammen til et fast hele og knyttes nøye til hovedinnskriften på Stentofte, — på samme tid som den opprettholder den tradisjonsbundne sammenheng med de gamle runemesterformler.

Formelen har i sin eldste formning rimeligvis hatt allitterende *h*: felhek *heðra ginnrúnar hermalaus árhage*. Som i gammelirsk diktning kan også i nordisk fremlyden i annet sammensetningsledd bære allitterasjonen, jf. bl. a. Eggja: *made þaim kaiba i bormoþa huni*. I Björketorpvarianten allittererer dessuten *ARAGE* med det følgende *utiar* og i begge varianter med *weladaud-*.

Det fremgår ikke av stavemåten *ARAGEU* om dativformen er *ARAG* eller *ARAGE*, for etter runeskriftens lover kan *ARAGEU* utleses så vel

ARAG eu som ARAGE e u. I Setreinnskriftens språkform — altså ved slutten av 6. årh. — var fleksjonen av en maskulin *i*-stamme som i litterær tid: 'nom. *staðR*, gen. *staðAR*, dat. *stað*; *mæR* av **mawīR* av **mawī* forutsetter også forkortning av **hagī* > *hagī* og apokope til *hag*. Så gammel er under enhver omstendighet den „suffiksløse“ dativformen *hag*. Men den kan godt være eldre. Ved siden av *hag* (*á mínom hag*, Grípispá 22) har det uten tvil også vært en dativ *hage*, jf. de skiftende former med og uten *-e* i skaldediktningen av *i*-stammer som *staðr* (i stedsnavn dat. *Staði*), *hamr*, *gramr*, *munr*, *konr*, *marr*, *valr* osv. Hvor gammel denne *e*-formen er i Norden, er det vanskelig å si. Formen er overtatt fra *a*-stammene som jo i løpet av folkevandrings-tiden i større eller mindre grad absorberer singularfleksjonen av de maskuline *i*-stammene. Omformingen kan ikke ha begynt før synkopen av stammevokalen *-i* etter lang stavelse, i gotisk er den en fullbrakt kjensgjerning i 4. årh., i Norden er veien banet for den senest med det 6. årh. Et *hage* av **hagī* (eldre trin av dat. *hag*, jf. ght. dat. *steti*) kommer ikke i betraktning; former som *borumR*, *gestumR* viser iallfall ikke vokalharmoni.

Adverbiet *ey*, som jo egentlig er akk. sing. av *a*-stammen **aiwa-*, skulle i trykksterk stilling ikke ha tapt sitt *-a* på Blekingeinnskriftens tid, jf. akk. *hariwulafa*, Istaby. Men småord med skiftende trykkstyrke er i sin fonetiske utvikling tidligere ute enn det øvrige ordforråd. Formen *ey* (*øy*) kan meget godt ha foreligget alt i 6. årh. Til lyd-utviklingen se Noreen⁴ § 78.15. At adverbiet i Blekingeformelen er allitterasjonsbærende, stemmer godt med den gjengse oppfatning av *ey* som trykksterk og *ei* som trykksvak form.

Forbannelsesformelen selv, som jeg nå kommer til, er fullkommen klar i Stentofteversjonens *weladudsapatabariutiþ* = *véladauðs á þat brýtr* „hjemfalt til véldød den som bryter dette“. Til vendingen *vera dauðs* jf. Riddara sqgur 27: *ef hón er dauðs* (Fritzner) og den alminnelige vendingen *verða strádauda*; det motsatte er *vera lífs*: *ei veit ek hvárt hann er lífs eða látinn*, Flat. III 402, *lífs ne dauda* o.l. *Dauðr* var opphavlig *u*-stamme å dømme etter got. *dauþus* og *dauðar* orð Fagersk. 289 (men Ynglingatal *dauða* orð). Omlagingen etter *a*- og

i-stammene har kunnet foregå på en tid da den gamle *u*-fleksjonen i lydrett utvikling hadde ført til nom. sing. *dauþR*: gen. *dauþAR*: dat. *dauþi* (-e), et trinn som selvsagt var nådd alt i 6. årh.

Björketorps *weladaude sar þat barutr* kan — om man ser bort fra det innskutte *utiAR* — bare bety: „vældød skal den være som“ osv.; til det adjektiviske *-dauðe* jf. *hann er skapdauði*, Vqls., *harmdauði*, isl. *strádauða* o. a. Men ellers kan *daude* jo også være nom. sg. av mask. *dauðe* eller dat. sg. av *dauðr* eller *deyði*. Et definitivt valg kan først treffes når det er avgjort om det gåtefulle *utiAR* hører til denne passusen eller ikke.

Dette besynderlige innskuddet i Björketorpvarianten er fremdeles utydet. Man bør kanskje regne med at *utiAR* kan stå for *utiaðr* som mer for prep. *meðr* i svenske innskrifter fra 8. og følgende århundrer, som *sikriR = Sigriðr* på Osebergbøtten, og som *á(ð)r, y(ð)r* i norrøne hss., dvs. *utiADR* kan romme et dental-partisipp *tiaðr* (med privativt *ú*-) = gno. *tjáðr*, men jeg finner ingen klar mening i et utsagn som dette: *útjaðr véladauðe sás þat brýtr*, — iallfall ikke om man bare regner med de litterært overleverte betydninger av *tjá*. Lite tilfredsstillende er også av ortografiske og andre grunner en lesning *uti iAR = úti jár* (3. sg. pres.-fut. til *já* med avhengig dativ *dauðe*).

Jeg tror det er grunn til å overveie om *utiAR* overhodet hører til selve forbannelsesformelen, som jo ellers i alt vesentlig har nøyaktig samme form i begge varianter. Har *utiAR* i det hele tatt noen tilknytning i Stentoftevarianten, må det være på det ene punkt hvori denne skiller seg ut, altså i innledningspassusen: *n]usnu h'Æe*. Her taler runemagikeren i 1. person, og 1. person er da også *uti* av *ýta* i dettes forskjellige betydninger: „sette ut på vannet (en båt, et fartøy), rekke frem, fli, overgi“. Avhengig herav er da dativen *uþarabasba* som står i samme høyde som *utiAR*-linjen og støter opp til den på venstre smalside (se fig. 135). Linjen *uþarabasba | utiAR welada | ude* løper således over tre av stenens sider, de andre linjene over to. Når runemesteren mot sin sedvane ikke nytter den ledige skriftflaten etter forangående linje *hæramalausR* (det er her plass til 2 runer), er grunnen den at med *hæramalausR* var innskriftens første hoved-

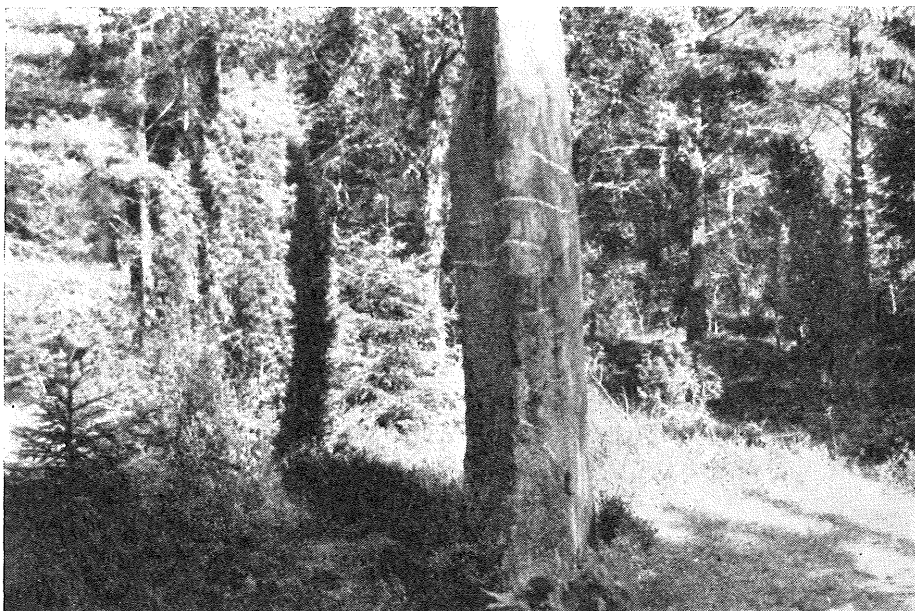

Fig. 135. Björketorp. Runelinjene $u\bar{p}arabasba | utiarwelada |$
 $udesar\bar{p}atbarutr$ oppkrittet. Eget fot.

avsnitt avsluttet: han aksentuerer den innholdsmessige tvedelingen av innskriften med ny linje. Plasingen av $u\bar{p}arabasba$ på den tilstøtende side av stenen er påfallende, men kan ha forskjellige grunner, f. e. den å få frem et magisk runetall $8 \times 10 = 80$ (som er det samlede runetall i den sekslinjede innskriften på de to andre sammenhengende innskriftsidene). Feilskrift (med senere korrektur) kan man se helt bort fra.

Uþarfaspá ýti må bety „jeg fremsier (fremfører) en ulykkesspådø“, jf. *yppa* (et dikt, en ramse), *fremja* (en dråpa), *inna* (ód). — Til samme stamord *út* hører som en vet også norsk *yttre* „gi uttrykk for, uttale“, som i denne betydning synes lånt fra mnt. *üter* = nht. *äussern*; ekte nordisk er det derimot i betydningen „sette (flytte) lenger ut (om vind), snu om til vest“ (nyno. *ytra*).

Men hva er så *AR*? Det kan selvsagt være skånsk ortografi or *hAR* = *háðR*, altså fortids partisipp av det samme verbum *há(a)*, hvis grunnord **hā*- jeg ovenfor har ment å gjenfinne i innledningspassusen

n]usnuhæe på Stentoftestenen. Altså: *úþarfaspá ýti: háðr véldauðe sás þat brýtr*: „Jeg fremfører (avgir) en ulykkesspádom: galdret til véldød (bedre enn: galdret og (som følge derav) véldød) den som osv.“

I Stentofteversjonen er innledningspassusen altså plasert foran hele formularen, i Björketorpsvarianten foran den egentlige forbannelsesformlen eller galdren.

(h)AR kan i og for seg også være 3. sg. pres. med samme sekundære pers.suffiks som BARUTR. Subjektet blir da *véladaude*: „véldød skal (futurisk presens) trykke den som . . .“ Men *há* er neppe et heldig verbum i denne forbindelse, og for SAR kunne en vente þAIM.

Det kunne være fristende å knytte uti til *háðr*: „ute skal han galdres til véldød han som . . .“ Med *úti* må da åpenbart menes „ute av sin vanlige menneskeham“: „i ute-ham skal han galdres til véldød . . .“ dvs. han skal aldri finne hjem til sitt gamle jeg. Jf. Odins galder mot *túnriður* i *Hávamál* str. 156:

*ek svá vinnk : at þeir villir fara
sinna heimhama : sinna heimhuga.*

Men bortsett fra at adv. *úti* (got. *uta*, ght. *úze*) i Björketorpinnskriften ventes stavd ute, bryter en slik tolkning parallellismen med Stentoftevarianten, hvor véldøden overhodet ikke karakteriseres nærmere.

Björketorps BARUTR (gno. *brýtr*) er språkhistorisk sett en yngre form enn Stentoftens *bariutiþ* = got. **briutiþ* (med stemmeløs spirant i utlyd som i Stentoftens *gaf* = got. *gaf*). Innskriftene i det gamle alfabet gir ellers intet eksempel på 3. sg. pres. Den nordgermanske nydannelsen på -R er etter Björketorps vitnesbyrd eldre enn vikingetiden. Meg bekjent er en plausibel forklaring på dette tilsynelatende sammenfall av 2. og 3. sg. pres. ikke gitt. Jeg antar at det anaforiske pronomen got. *is* (ght. *er*) har vært i bruk i Norden i folkevandringstiden, et minne er jo som ovenfor nevnt (s. 103) den nordgermanske relativpartikkelen *es*. Jeg antar videre at dette pronomenet for å skape en markert 3. sg. er føyd enklitisk til den gamle form på -ið: *brýtr* er altså utviklet av **briutið-R* som ble **briutir* (som *meðr* ble *mer*) og med synkope *brýtr*. Formen kan være meget gammel, den kan godt

ha eksistert i gammel folkevandringstid, ja før, som variant til *-iþ-*formen. Hvor naturlig et slikt enklitisk anaforisk pronomen føyer seg inn i setningsbildet viser Teodorikstrofen i Rökinnskriften med sitt:

*Reið Þjóðrikr
hinn þormóði
stillir flotna
ströndu Hreiðmarar :
sitir nu karur
á gota sínum . . .*

„Tjodrek red . . . nå sitter han rustet (*sitr nú gorr*) osv.“, hvor *ER* [**sitið-(e)R*] tar opp subjektet Þjóðrikr i strofens første halvvers.

Blekingeformelen byr på flere ortografiske eiendommeligheter. Stentoftevarianten nytter *o*-runen også for *ñ* (som bare én gang skrives *u*, nemlig i *runo*), den uttrykker diftongene *ai* og *au* med *i* og *u* i *hider* og *-duds*, *au* også med *a* i *lAsAR*.

Björketorpvarianten hører ortografisk sammen med Istaby, jf. *ai*, *ae* for *e*, *æ* i *hAiderA*, *hAerAMA* som Istabys *hAeru*; denne ortografien er som alt nevnt fremmed for Stentoften. En gang synes *u* også i Björketorpvarianten gjengitt med *o*, nemlig i runegruppen *runoronu* som runemagikeren vel enten ikke har helt forstått eller har omtydet. Stavemåten peker iallfall på at *o* for *u* også hørte hjemme i den (skriftlige eller muntlige) kilden som Björketorpmagikeren øste av. Mens denne — eller hans kilde — har modernisert hele formelen til samtidens tale eller skriftspråk (stemmende med Stent. A, Gummarp og Istaby), nytter hans kollega fra Stentoften en rekke grammatiske former som bare hører hjemme i det tradisjonsbundne eldre runespråk:

gen. pl.	runo	jf. stainer nom. pl. Rävsa.
akk. pl.	runor	runar Björk.
nom. sing.	lA(u)sAR og h(A)ider	wolAfr Stent. A, wulAfr Ist. hAidr Björk., gen. -wulfs Rävsa.
komp.form	welA-	
3. sg. pres.	bariutiþ	barutr Björk.
pron. 1. pers.	-eka	

Det er intet til hinder for at de fem runemagikerne fra Istaby, Björketorp, Stentofta (A), Gummarp og Rävsaal kan ha tilhørt en og samme mannsalder.

De eneste former i Stent.versjonen som ikke stemmer med det eldre runespråk er gen. pl. *herama* som i Strömtid måtte lyde *hermo* (som wate av **wātijē*), og gen. *dauds* (hvorfor man venter **daudas* svarende til *-la(u)saar*), mulig også *eu* (for **ēva*). Formelens **hermo* er i begge varianter modernisert til *herma*.

Det spørres nå om formelen er nedarvet fra gammel runetid i sin arkaiske form og modernisert i variantene (svakt i Stent., så godt som helt i Björk.), eller om Stentoftevarianten er en bevisst arkaisering av en relativ sen formel på samme språktrinn som Stent. A, Gummarp og Björketorp.

Jeg for min del har ingen tvil om at en kyndig runemester i 6. og 7. årh. ennå var fullt fortrolig med det gamle runespråket, han visste uendelig mer om dette språket enn runologene i dag. På den annen side viser bruken av *o*-runen for *u* i begge varianter at den felles kilden som disse variantene har øst av (gjennom ett eller flere mellomledd) ikke kan være eldre enn 6—7. årh. For jeg skjønner ikke annet enn at denne bruken av *o* for *o* og *u* på en eller annen måte må ha sammenheng med bruken av *u* for *u* og *o* i de yngre runealfabetene, en bruk som iallfall går tilbake til midten av 7. årh. om Nermans datering av visse gotlandske billedstener (Fornv. 1947, s. 133 ff.) er riktig.¹ Det er mulig at Blekingeformelens *o* for *o*, *u* gjenspeiler en fase i de yngre runealfabetenes tidligste historie eller i deres nærmeste prehistorie.

Da er Blekingeinnskriftene relativt sene. I denne retning peker for øvrig også stavemåtene *hider*, *-duds*, *-lasaar* i Stent. B som meget godt kan være — ja sannsynligvis er — overtatt fra en eldre kilde (Björketorp moderniserer og normaliserer). Det spørres liketil om det ikke er en historisk sammenheng mellom Blekingeformelens *o* for *o* og *u*, dens *i* for *ai*, dens *u* (og *a*) for *au*, og de yngre runeinnskriftenes *u* for *u* og *o*, og *i u* for *ai* og *au*, som møter oss alt i Helnæs-Gørlev tid.

¹ Mot denne datering finner jeg etter et flyktig blikk på materialet bare én innvending av vekt: pret. *raisti* for ventet *raispi*.

I så fall står vi overfor en begynnende monoftongering i trykksvak stilling og foran kons.gruppe.¹

Men denne ortografien kan være senere enn formelen. Allitterasjonsstaven *h* som er felles for Stentofta A og B, kan imidlertid som alt nevnt tyde på at formelen er komponert for Hariwulf-ætten, og i så fall er formelen neppe nevneverdig eldre enn Hariwulf. Den er da i de former vi kjenner den, en mer eller mindre modernisert utløper av en arkaiserende original.

Ved gjennomlesningen av mitt manuskript ett år etter det var skrevet sitter jeg igjen med en følelse av at mine tolkningsforsøk av linjen . . usnuh•e (Stent.) og runene utiAR (Björk.) ikke overbeviser helt. For snu „jeg snur“ venter en som nevnt heller snuk med enklitisk pers. pron.

Antar man at tverrlinjen hører syntaktisk sammen med 4. vertikale linje, synes det vanskelig å finne en fornuftig mening i denne langlinjen hARIWOLAFR MA . . . usnu•he. Tredje siste rune synes virkelig *h*, tverrstreken trer meget tydelig frem i høyrelys. Runen har riktignok én eiendommelighet, den er den eneste av innskriftens 9 *h*-runer, hvor tverrstreken går oppad høyre; i de andre 8 går den nedad høyre. I Björketorpinnskriften har samtlige *h*-runer formen H. Kan det kanskje leses hARIWOLAFR MAGI NU SNUI ARE [*RM] *Herjolfr megí nú snúi áre* „Herjolf vende året nu for sin sønn“? Dativ av *møgr* må i A's språkform lyde *magi*, ikke *magiu*. Dette forutsetter at monumentet er reist i uår: HAPUWOLF bloter den årsæle Hariwolf.

Hva det gåtefulle utiAR angår, så spørres det om det ikke bare skyldes en eiendommelig kopieringsfeil av en utydelig original. Jeg tenker meg at LAUSAR i originalen ved linjeskille ble delt i LAUS | AR og at den følgende del av innskriften WELADAUDESARÞATBARUTR på grunn av eiendommeligheter ved skriftflaten ble avsluttet like foran AR

¹ * for *ha* kan forekomme i svenske innskrifter i yngre alf., f. e. SR, Uppl. no. 251: *ʃnʃ = *hagva*, også *a* for *ö* (av *au*): taþr = *döðr* Söderml. no. 62, Ögl. no. 94. Men det ligger århundrer mellom Stentofta og disse innskriftene. Oppfatningen av Skånebrakteatens gākAR som *Gaukar* er sikkert forfeilet: samme innskrift staver jo laukAR.

Fig. 136. Glemminge. Etter DR fig. 786.

(i samme skriftretning som dette). Man kan anskueliggjøre forholdet om man tenker seg formelen hogd i to konsentriske sirkler (eller rektangler), hvorav den indre begynner med *ar* og avsluttes like foran dette med *baruti*. Man behøver bare å ta for seg Glemminge (fig. 136) som gir samme slutningsformel og hvis *briuti* er plasert på nedre tverrstrek. Mulighetene er legio. Originalen har ikke hatt *barutr*, den har hatt *bariutiþ* som Stentofta, eller optativ *bariuti* som Glemminge (huas ub *briuti*) og Skern (sa maⁿar is þusi kubl ub *biruti*). Skjematisk kan oppstillingen fremstilles slik:

..... haera^mala^s
 ... SAR þat [b^ari]uti^lAR we
 la^da^ude

Originalens *laus* forsyner kopi-
 sten med et nominativs *-R* (nomin-

formen *laus(s)* er for øvrig eldre enn vikingtiden), og for den uleselige eller eiendommelig plaserte verbalformen setter han inn sin egen taleform *brýtr* (*barutr*). I opt. 3. sing. venter man i en gammel innskrift *bariute*. Men behandlingen av *ē* i senere innskrifter i gammelt alfabet er ennå et åpent problem (Strøms skapi, ligi imp. eller opt.?). Dessuten kan i en defekt eller utydelig original et indikativisk *-þ* (i *bariutiþ*) ha unndradd seg kopistens oppmerksomhet.

Oppfattet på denne måte stemmer formelen helt med Stentofta. Jeg skulle tro denne muligheten er verd å overveie. Års arbeid med håndskrifter har lært meg hvor merkelige avskrivernes veier ofte er.

Men la meg under henvisning til mitt forslag *útjáðr véladauðe sás þat brýtr* (ovenf. s. 162) minne om at verbet *tjá* (germ. **tihan*) over hele det vestgermanske språkområdet fungerer som rettsterminus i betydningen „anklage, stevne for retten“: geng. *téon* med abstr. *tiht*, hvortil verb. *tihtan*, mnt. *tyen*, gfris. *tigia*, *bi-tigia*, *ticht*, ght. *zihan*, jf. Otfrid III 17.29 f.: *sie zigun nan in wâra thaz er then wiz-zôd . . . in abuh redinôti* „de anklaget ham for å utlegge loven galt“ (*ir-zihan* „das Recht zu etwas absprechen, einem eine Sache für verlustig erklären“, Piper). I nordgermansk lovspråk lar denne bruken av *tjá* seg ikke påvise; men at den engang har foreligget også her, derom minner måskje substantivet *tig* (eller *tigi*) i vendingen *vera í tigi til* „være mistenkt for, kunne beskyldes for“ (et lovbrudd), se Fritzner. Passusen kan da oversettes: den som krenker dette monument, han skal ustevnet være hjemfallen til véldød, d. e. véldød vil ramme ham sikkert og ubønnhørlig. Loven finner ham kanskje ikke, men de hevneende makter vil tilintetgjøre ham.

Gummarp runesten (forsvunnet etter Kjøbenhavns brann i 1728) lå ifølge Skonvig (ca. 1627) på en eng som kalles Gommor eng straks syd for Sölvesborg slott. Stenen kom til Kjøbenhavn i 1650-årene. Den målte etter Skonvig 1 alen (ca. 62 cm) i lengden (etter en annen kilde 1½ alen, Krause no. 48) og 1 alen i omkrets; den var firkantet. — Litt.: DR no. 358. Krause no. 48. — Alfabet, se fig. 120.

Det fremgår av Skonvigs tegning at stenen har vært beskrevet på alle fire sider. Innskriften begynner på tre av sidene ytterst i nedre stenkant. Sannsynligheten taler da for at stenen i den form Skonvig fant den var et fragment. Derpå tyder jo også — meget bestemt — akkusativformen *h a þ u w o l a f a*, så leser både Skonvig, Peder Syv og Brunsmann, og vi har intet annet å gjøre enn å akseptere denne lese måten.

A: h a þ u w o l a f a
 B: • s a t e
 C: • s t a b a þ r i a
 D: f f f

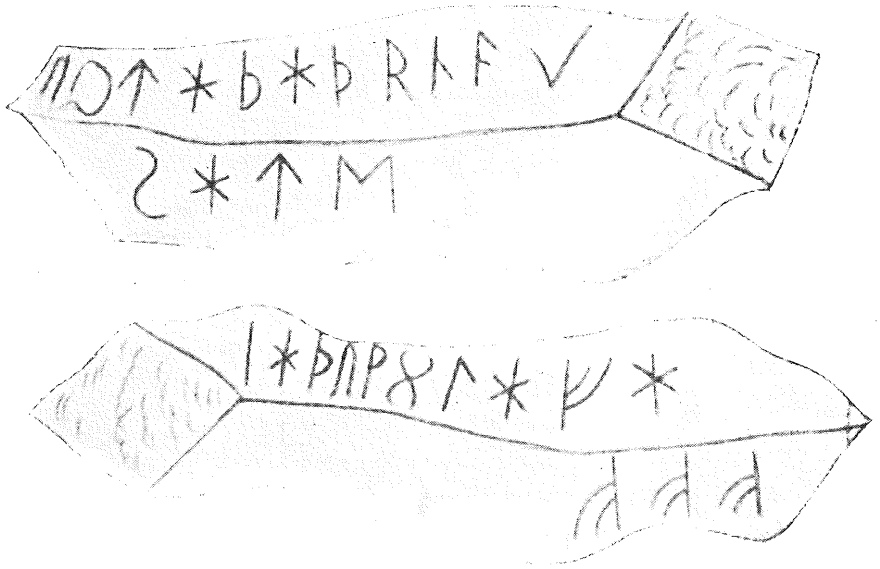

Fig. 137—138. Gummarp runesten. Skonvigs tegning.
Etter DR fig. 826.

~~✠~~✠*þ*þ*þ*
 R*þ*þ*þ*þ*
 R*þ*M
 þ*þ*

Fig. 139. Gummarp. Peder Syvs tegning.
Etter DR fig. 827.

d. e. rekonstruert etter Istabytypen (med aftr for afatr): (aftr) h a þ u w o l a f a (h a r i w o l a f r) s a t e | s t a b a þ r i a | f f f „Hariwolf satte tre staver etter H a þ u w o l f : f f f“. Dette gir tilsammen $40 = 8 \times 5$ runer. Til ordstillingen jf. Stentoften og Istaby. Om linjenes rekkefølge kan ingen tvil være: innskriften slutter med D-siden, som ligger mellom A og C på motsatt side av B.

Setterens navn er vel enten Hariwolf eller Heruwolf, jf. Istaby. Er Stentoften A's *H a þ u w o l f* sønn til den der nevnte *H a r i w o l f*, og

Gummarps *Hapuwolf* identisk med Stentoftens, da er reiseren av Gummarp sannsynligvis en sønnesønn av Stentoftens *Hariwolf* og kan ha båret hans navn.

I det gamle runematerialet nytter bare tre innskrifter en *aft(er)*-formel: Tune, Istaby og formodentlig også Gummarp. Wiwars innskrift er noe mer enn minneord over Wodurid, den er et rettsdokument hvis rekkevidde samtiden var klar over. Noe liknende gjelder vel også Istaby og Gummarp, den siste kan i sin rekonstruerte form gi uttrykk for at **Hariwolf* etter den årsæle *Hapuwolfs* død fortsetter hans virke som årgode.

Til formuleringen jf. Fyrby, Söderm. no. 56: *setu : stain : auk : stafa : marga | eftir : fraystain : faþur sin :*, og Skírnismál 37:

*Þurs ristk þér ok þria stafir
ergi ok óði ok óþola.*

„Stav“ må på Gummarpstenen tas i betydningen „runestav“. Ordet danner i denne betydning i vestnordisk plur. *stafir*, men østnordisk *stafar* (þir *stafar* Randbøl, DR no. 40 = þasi run . . . Spentrup, DR no. 119, *stafa* Fyrby).

I en gruppe svenske innskrifter i yngre alfabet fra Uppland, Södermanland og Västmanland nyttes akk. sg. *staf* i formlene *raisa stain auk staf eftir* (Kolsundet, Söderm. no. 196), *raisa staf auk staina at* (Vreta, Uppl. no. 332), *setja staf auk staina eftir* (Stora Ryttern, Västm.) jf. også Bällsta, Uppl. no. 226: *ristu · stina · uk · staf · uan uk · in · mikla · at · iartiknum*. Her sikter „stav“ til en stav eller stolpe, som ble reist uvisst for hvilket formål i forbindelse med haugleggingen av den døde (etter araberer Ibn Fadlans vitnesbyrd fra 9. årh. ble „staven“ reist på graven, og den døde og hans konges navn innrisset på den, se Friesen, *Upplands Runstenar* 1913, s. 37). Skikken er altså belagt fra tidlig vikingtid og kan selvsagt være meget gammel. Den bunner uten tvil i gammel hedensk gravkultus og ritus, Ibn Fadlans *interpretatio* skal vi ikke ta for alvorlig.

Men Gummarps *stafa* går sikkert på de tre årstavene ƿƿƿ som avslutter innskriften: (*Hariwolf*) setter tre årstaver etter (sin døde far, årgoden) *Hapuwolf*.

Istaby runesten (granitt), opphavlig reist i Istaby by, men uvisst hvor (nord for vestre veiskill etter A. Blomberg 1900 — åpenbart med støtte i lokal tradisjon). Rektor F.W. Dahl så stenen ved flere høve før 1878 midt på et gjerde i Istaby. Da stenen i dette år ble tatt til grindstolpe, kom det for dagen et firkantet rom under den. Mindre funnsaker av bronse og en leirkrukke med brente ben var etter pålitelige folks vitnesbyrd tidligere funnet [på samme sted. Stephens nevner også at en leirkrukke ble funnet ved foten av stenen år 1746. Stenen synes altså reist i forbindelse med grav. — Litt.: Friesen: Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge 1916, s. 28. DR no. 359. — Alfabet, se fig. 120.

A (bredsiden): AFATR^HARIWUL^AFA

2 HAPUWULAFR^HÆRUWULAFIR

B (smalsiden): WARAITRUNARÞAIAR

d. e. Hapulf Heruwulfs ættling skrev disse runer etter Hariwulf.

Det kan ikke sies med sikkerhet hvor innskriften begynner. Den kan begynne med HAPUWULAFR: *H. H. reit rúnar þær eptir Herjolf*, eller med WARAIT: *reit rúnar þær H. H. eptir H.* (som Sölvesborg), eller med AFATR: *eptir Herjolf reit rúnar þær H. H.* Mulig er også: *eptir Herjolf H. H. reit rúnar þær*, jf. i så fall Gummarp og hovedinnskriften på Stentofte. Den sterke sammenpressing av runene i A 2 skyldes den tredelingen av innskriften etter dens innhold som runemesteren gjennomfører: A 2 subj. + patronymikon, B pred. + obj., Å 1 prep. + nomen. Det er ingen som helst grunn til å oppfatte A elliptisk som Friesen gjør („etter H. står stenen“).

Istabys HÆRUWULAFIR oversettes overalt „sønn av Heruwulf“, så Munch, Burg, Wimmer, Lyngby, Bugge, Friesen, Olsen, Lindquist, Krause. Men denne oversettelsen er neppe riktig. Helt sikkert er bare at det dreier seg om et patronymikon eller avstammingsuffiks på *-ja*. Av helt pålitelige eksempler kan fra det gamle innskriftmaterialet foruten Istabys HÆRUWULAFIR bare nevnes Gallehus holtijar. Valsfjordens hagustaldir hører ikke hit (det står formodentlig *-staldar*), tolkningen av Barmens þirbijar er helt i det blå. Mulig hører hit

Bys hrórar hrórer, hvis hrórer nok kan tenkes oppstått av hrórir forutsatt at innskriften er sen og arkaiserende (erilar og hrórir i samme innskrift er en anakronisme). I så fall er Bys hrórer (av hrórijar) snarest et vektig argument *mot* den tradisjonelle oversettelsen „Hrórars sønn“; for en sønn ble ikke oppkalt etter nærmere slektning enn bestefar — medmindre faren var død før sønnens fødsel. Jeg formoder derfor at suff. *-ija* aldri ble knyttet til farens navn, men til fjernere ætteledd. Hit hører fra innskrifter i yngre alfabet Sparlösas airikis sunur, alminnelig feiltolket som *Eiriks sonr*.

Et slikt patronymikon er opphavlig også *Hreppir* (eldste eks. hrabisun, Skollevoll, Lista). Dette navnet, som bare er påvist i Norge (og mulig på Orkenøyene), kan meget godt være oppstått i Bjørn Bunas ætt i Sogn. *Hreppir* har da betegnet en ættling — ikke av Bjørns sønn Hrappr, men en eldre navnkundig ane av samme navn, om hvem man kan si med en lett omskrivning av Landnámabokens ord om Hrapp og hans brødre: *frá hánun er mart stórmenni komit í Noregi*.

Hapuwolf er altså ikke sønn av Heruwulf, men han kan meget godt være sønn av Hariwulf, hvis gravsten han reiste. Og Hariwulf kan meget godt være sønn av Heruwulf. Formuleringen kan tyde på at det ett sted i Blekinge satt en samtidig Hapuwulafir som ikke var Heruwulafir.

Blekingestenenene er minner om en ætt, hvis mannlige medlemmer bar navn på *-wulfr*. Medlemmene av denne ætten kunne nok kalles *Wylfingar*, jf. *Mæringar*. Det er tenkelig at de også kan ha vært kalt *Heringar* etter en stamfar *Heriwulfr* (med kortform *Here* av *Harija*). Om det er en sammenheng mellom de skånske og södermanlandske gårdnavnene *Häringe* og den berømte Blekingeætten, er et spørsmål som jeg foreløpig må la ligge.

Sölvesborg runesten (granitt) nevnes først av landssekretær P. Mützell år 1748; den var da innmurt i Sölvesborg gamle kloster. Stenen står nu utenfor kirkens våpenhus. — Litt.: DR no. 356. — Alfabet, se fig. 120.

urti wap●●●
●asmüt, sunusin.

Fig. 140.

Fig. 141.

Fig. 140—141. Istaby runesten, side A, uopptr. (fig. 140) og opptr.
Etter DR fig. 828—829.

Fig. 142.

Fig. 143.

Fig. 142—143. Istaby runesten, side B, uopptr. (fig. 142) og opptr.
Etter DR fig. 830—831.

Fig. 144.

Fig. 145.

Fig. 144. Sölvesborg runesten (uopptr.). Etter DR fig. 816.

Fig. 145. Sölvesborg runesten. Eget foto.

„Stenens oprindelige *form* er bevart, kun overfladen på højre side og toppen er afskallet“ (DR). Mine egne fotografier fra høsten 1946 bekræfter riktigheten herav. Merk også hvordan f runen i $\text{asm} \hat{\text{u}}\text{t}$ heller mot venstre parallelt med øvre stenkant (som altså er gammel) og med restene av første runestav i linjen (T). Ved å gi t og f runene denne sterke hellingen innvinner runemesteren én runebredde — en

ganske viktig ting for ham da linjens 13 runer skal presses inn på samme linjelengde som de 10 runene i første linje.

Det må leses med DR: urti, waþi, af, | t, a smut, sunus in. Fordelingen av aft på begge linjene og den romslige sperringen av urti-linjen lar ingen tvil om hvor innskriften begynner.

Sölvesborginnskriften står i runeformer ennå på det gamle alfabets grunn, i ortografi stemmer den derimot på vesentlige punkter med innskriftene i de yngre runealfabeter, som *t* for *d* og *þ* for *ð* viser (*Vaði*: ght. *Wato*, geng. *Wada*): urti waþi kan leses *orte Vaðe* og *urti Vaði*; Tjurköbrakteatens wurte runor godtgjør jo at det i brakteattid virkelig har foreligget en uttaleform *wurte* i Blekinge. Forsiktigvis bør altså Sölvesborginnskriften gjengis: *urti Vaði aft Asmund sunu sinn*. Innskriften viser sammen med flere andre innskrifter i gammelt alfabet at reduksjonen av den eldre fuþarken på 24 runer var i full gang lenge før de standardiserte vikingtidsalfabetene tok fast form. Dette spørsmålet vil bli tatt opp senere. På språklig basis lar Sölvesborginnskriften seg dessverre ikke tidfeste med nøyaktighet. Den behøver ikke å være eldre enn Helnæs (Hǫ, akk. sunu), Rök og Sparlösa; den hører hjemme et steds mellom 6. og 8. årh. På paleografisk grunnlag kan det sies at innskriften er yngre enn de andre Blekingeinnskriftene: Sölvesborgs *h* s er avgjort yngre enn Stentoftas og Björketorps *h*. Samme *h* viser Eggjainnskriften (7. årh), hvor man finner den samme blanding av gammel alfabettype og ny ortografi som på Sölvesborg (låt som *asmut*, *huni* dat. som nom. waþi Sölv.).

Sölvesborginnskriften er plasert om en delelinje som runetoppene i begge linjer støter opp til. En slik plasering møter oss ikke ellers i gamle innskrifter, man kan se bort fra Vimose doppsko, hvis delelinje ikke skyldes runemesteren, men den forekommer i flere av de eldre innskriftene fra vikingtiden, således Helnæs og Avnslev (begge Fyn), jf. også Rønninge, Glavendrup (side A og B, side C er linjen sløffet av plasshensyn). Ordnet om en midtre skillelinje er også innskriften Nørre Næra (Helnæs-Gørlev type), Jetsmark og en rekke stuttruneinnskrifter. Alt i alt bekrefter Sölvesborginnskriftens plasering det inntrykk som runeformer og språk gir oss av dens forholdsvis sene karakter.

GOTTLANDS LEN

Kylver runesten (kalksten) funnet i 1901 i kiste av kalkstensheller under flat mark $\frac{1}{2}$ km fra Kylver gård i Stånga sogn. Stenens nøyaktige plass i kisten er ikke brakt på det rene, heller ikke om den sto med runesiden inn. Kisten rommet to kammere, hvorav det ene viste spor av branngrav. — Litt.: Hans Hansson og Otto von Friesen: *Kylferstenen*, Ant. Tidskr. f. Sver. XVIII no. 2, 1904. C. Marstrander NTS III 1929, s. 67—81. — Ark. datering: „Såväl grafskicket som forn-sakerna synas visa, att . . . hällkistorna tillhöra senare afdelningen af järnålderns 5:te period. *Runristningen på Kylfverstenen skulle alltså tillkommit senast omkr. år 400*“ (Hansson l. c. s. 11 f.).

Kylverstenen bærer to innskrifter:

A: en fuþark

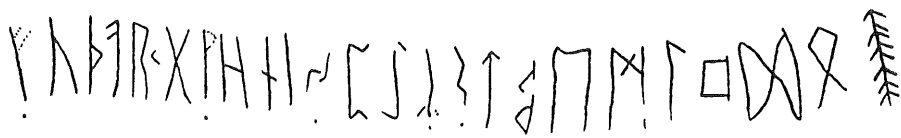

Fig. 146. Etter Friesen NK VI 34.

B: en kort innskrift på 5 runer *sueus* oppad høyre for siste stav i A og godt og vel $8\frac{1}{2}$ cm fra denne.

Fuþarken er den eldste kjente germanske fuþark. Tre av runene er venderuner: ʠ, ʡ og ʢ har byttet plass, rekkefølgen ʮʯ strider mot Vadstena og Grumpanbrakteatenes ʡʮ, men stemmer med Thameskniven og de andre gammelengelske fuþarkene (det geng. runediktet forutsetter dog ʡʮ). Er Gjersviks fiop lønnskrift for tiwe, og Torsbjerg doppskoens owlþu for wolþu, da er ʮʯ den opphavlige rekkefølgen i Norden.

I runene *u* og *b* løper kvistene ut et godt stykke under stavens topp. Samme trekk viser runene *a r m l* i en annen gottlandsk innskrift, runespennen fra Etelhem.

s-runen har i fuþarken formen ʢ, men i B ʣ: altså var ʣ den brukelige form på Gottland mot slutten av 4. årh., men ʢ holdt seg i den tradisjons-

Fig. 147. Kylver runesten. Innskriften (uopptr).
Etter fot. i SHM, Stokh.

bundne fuparken. At dette er riktig fremgår også av Mosspydet, Gottland, 3. årh.¹

Den magiske figur som avslutter A er bygd opp som et \uparrow med 6 kvister på venstre og 7, mulig 8, på høyre side (Friesen), etter Brate: 3 kvister på venstre side („andra med dessa jämnlöpande skuggningar troligen ej hugna“), 7, sannsynlig 8, kvister på høyre side. Jeg formoder at figuren har samme funksjon som $\hat{\hat{\hat{\uparrow}}}$ på brakt. no. 19 fra Skåne vis-à-vis innskriften $la\beta u\ lauk\bar{a}r\ g\bar{a}k\bar{a}r\ alu$. Stemplet viser ellers en hest, en ravn (i høyde med hodet på en springende mann) og et hakekors.

Palindromen *sueus* er dels oppfattet som en kryptisk stavemåte av *e(h)us* „hest“ etter samme system som Ogamalfabetets Nathair

¹ Jeg undersøkte Kylverstenen sept. 1928. Av mine notater hitsettes. A: fuparken. Foran 1. rune svake spor, mulig rester av et innledningstegn. ∇ intet spor av kvister på noen av sidene. *u*: sidestaven rett, buer litt inn hvor den løper inn i hovedstaven. β synes rettvisklet. β nedre vinkelben synlig. *j* synes lukket. β er 4-leddet. \mathfrak{M} tydelig. \square : ikke sannsynlig at den vertikale stav noensinne har hatt full runehøyde. Sluttfig.: 6 kvister til v., 8 til h. — B: \mathfrak{M} sikker.

Imchenn (NTS III 73), dels som et trylleord eller en magisk runegruppe, jf. Flemløse 2: ruulfr sis (DR no. 193).

Av innskrifter i det eldre alfabet kjennes hittil 10—11 fra Gotland: 2—3 steninnskrifter (Kylver, Martebo, Roes), 1 spydinnskrift (Mos), 1 spenneinnskrift (Etelhem), 6 brakteatinnskrifter (Almungs, Fride, Gurfile, Djupbrunns, Visby Kungsladugård, Slite backe). Ingen av dem er dessverre tydet med full sikkerhet, og spørsmålet om språkets karakter — gotisk eller nordisk — på Gotland i de eldre faser av folkevandringstiden kan derfor ikke betraktes som avgjort. For språkets gotiske karakter taler fremfor alt Etelhems 3. sg. pret. wrta, Gurfilebrakteatens laþa mot Skåne, Darum og Fyn la þu. Merk også fuþarkfølgen ǷǷ (mot Vadstena og Grumpan ǷǷ, men stemmende med angels. fuþarker).

Mos spydspiss (av jern), innkjøpt fra en oppkjøper i 1916, funnet i grav nær Mos i Stenkyrka sogn sammen med en annen spydspiss, en skjoldbule av bronse, et skjoldhåndtak av bronse og en bronsespenne. Innskrift og ornamenter er utfylt med sølvinnlegg. Nå i Statens Hist. Mus., Stockholm. — Litt.: B. Nerman, Rig 1919, s. 50—52. Krause, no. 10, begge med avb. — Ark. datering: „Den runförsedda spjutspetsen kan med säkerhet dateras till tiden 200—350, varvid . . . sannolikheten talar för at den tillhör 200-talet“ (Nerman l. c.).

Innskriften leser nå XǷǷǷ, men Nerman gjør oppmerksom på at en eller flere runer kan være falt vekk.¹

¹ Av notater fra min egen undersøkelse av originalen høsten 1928: Det er tenkelig at en eller flere runer kan være tapt foran og etter innskriften som den står nå. Merk at de bevarte runer står på jevn flate, mens metallet på begge sider er ujevnt og forvitret. Ƿ er helt tydelig. s er 5-delt og rundet. Foran s to vertikale parallelle fordypninger i normal runeavstand fra s.

Fig. 148. Mos runespyd (uoppr.). Etter Almgren og Nerman, Die ältere Eisenzeit Gotlands, s. 118.

Antar man at innskriften danner et harmonisk motstykke til ornamentet på den venstre halvsiden, kan et par runer være gått tapt etter X.

Om innskriften skal leses fra høyre mot venstre eller omvendt, kan ikke avgjøres på paleografisk vei. 1 og 3 peker på venstrevendt skrift, men nettopp disse runer er venderuner i Kylverfuparken. For høyrevendt skrift taler innskriftene på de samtidige spydspissene fra Kowel, Dahmsdorf og Stabu og senere spyd som Wurmlingen: på alle disse løper runene mot spydodden.

Det må interponeres mellom 1 og 3 såfremt innskriften ikke er kryptisk. Er den i lønnskrift, kan i venstre retning leses *sigmo* (Tys ætt slutter da med 3X). Innskriften kan ikke brukes for språklige formål.

Etelhem sølvspenne, funnet 1846 på et jorde nær Etelhem (sydøst Gottland), nå i Nationalmuseet i Stockholm. — Litt.: Krause no. 85. — Arkeol. datering: slutten av 5. årh. (jf. Shetelig, Ark. Tidsbest. s. 59). — Alfabet: ƒR<Ɔ↑MƆ. Kvistene går i MƆ og første ƒ ut noe under stavens topp; R har bredt overparti, Ɔ stor rett vinkel.

Innskriften er plasert på spennens bakside mellom to rammelinjer:

mkmrlawrta

Runene er alle tydelige. Etter siste ƒ en vertikal stav med to nedadgående høyrekvister øverst, den øverste kort, den nederste meget lang. Det er tvilsomt om denne „runen“ hvis hovedstav dessuten skyter ned langt under basislinjen, er ment for ƒ; i de to andre ƒ runene i innskriften er nedre kvist kortere enn øvre.

I en innskrift som staver **Môrle* mrla, kan wrta ikke gjengi (w)orte. Er innskriften nordisk, må man transkribere w(o)rt(e)a med liknende sløyfing av vokalen som 3 ganger forut. Men da runemesteren markerer subjektsforholdet ved å skrive mrla, ville det ha vært rimelig om han i verbet også hadde stavd wrte.

Er innskriften redigert i gotisk språk, kan den transkriberes: mik Mirila wor(h)ta ƒ (eller Merila), i nordisk språk: mek Marila worte ƒƒ.

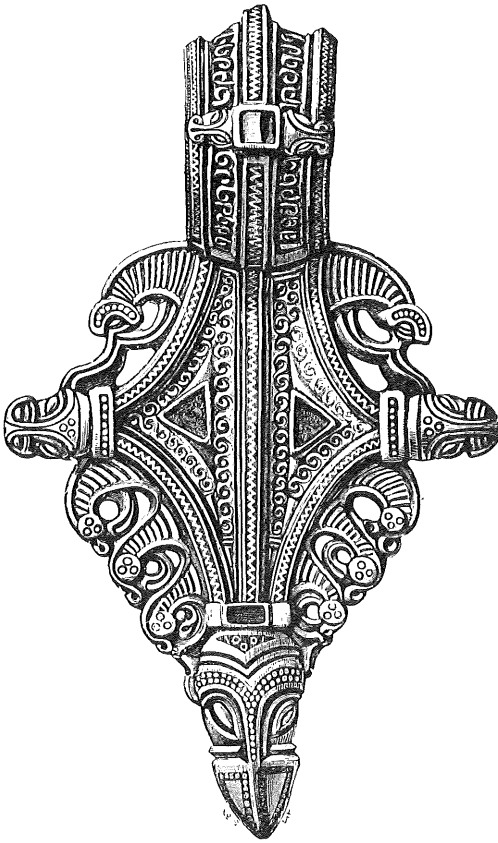

Fig. 149. Etelhempennen. Etter Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands, Pl. 32, fig. 345 a, 1/1.

Statens Hist. Mus., Stockholm (no. 11696). Innskriften løper langs begge stenkanten i stenens høyderetning mellom innrammingslinjer. — Litt.: S. Bugge Nie pass. (se Indeks s. 287). Sune Lindqvist, Gotlands Bildsteine I pl. III fig. 6, II 1042, s. 100—102, fig. 462 (avb. av runesiden i 3/20).

Bugge må ha interessert seg sterkt for denne innskriften som han stadig kommer tilbake til i runeverket. Bugge daterer innskriften til

Siste tegn er vel av magisk natur. Oppfattes det som en rune, står valget mellom $\text{f}a$ og $\text{f}l$.

Moltkes forslag Aarbøger 1936, s. 257 f. hogger knuten over, løser den ikke. Han går ut fra at risteren har misforstått „forlægets“ ek erilar wurto (*sic*). Dette forutsetter at risteren ikke var runekyndig. Men ved en mekanisk reproduksjon av $\text{M} < \text{M} \text{R} \text{I} \text{f} \text{f} \text{Y} \text{P} \text{R} \text{R} \text{T} \text{R}$ kreves det 6 bommerter for å nå til spennens $\text{M} < \text{M} \text{R} \text{I} \text{f} \text{f} \text{P} \text{R} \text{T} \text{f}$, én feil for hver annen rune: resultatet er for bedrøvelig.

Martebo billedsten, fragment av kalkstenshelle (øvre del og fotstykke mangler), gjennomsnittlig bredde 95 cm, høyde 98 cm, tykkelse 14 cm. Stenen lå tidligere som gulvhelle i Martebo kirke (nordvest Gotland), med billedsiden opp; som følge derav er denne siden nå sterkt nedslitt. Siden 1902 i

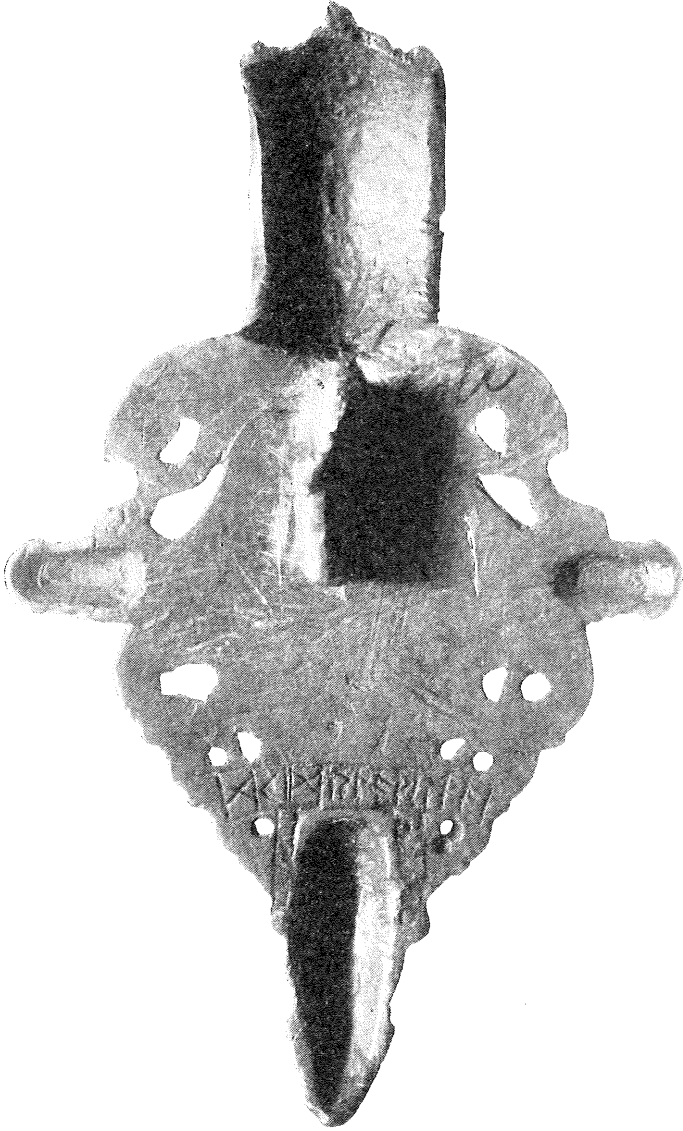

Fig. 150. Etelhemspennen. Innskriften (uopptr.).
Etter fot. i SHM.

2. halvdel av 8. årh. (N1e II 499. 560. 592), alfabetet karakteriseres som en blandning av den lengere rekkes runer og kortkvistruner (II 499), det nytter ƒ som eneste *a*-rune (II 435. 468), 4 for *g* (II 592, mens *k* uttrykkes ved en senere runeform), † = *n* II 510, M *e* II 594, Ʀ *m* II 534, det har egen rune for *j* og *η* (s) II 560, II 401. Han konstaterer en runefølge irmηke II 557, en dativ albi II 467 og en konjunksjon ja „og“ II 401.

Friesen uttaler om innskriften bare: „Die Runen sind teilweise ausgelöscht; was noch übrig ist, läßt sich nicht in sinnvollen Zusammenhang bringen“ (hos Lindqvist l. c. II 102).

Jeg har ikke sett originalen. I den form innskriften har i avbildningen hos Lindqvist, finner jeg ingen sammenhengende mening i den.

Roes runehelle (sandsten), gjennomsnittsmål ca. 1/2 m, påtruffet i 1899 av statsgeolog G. Holm på gården Roes i Grötlingbo sogn, siden 1931 i Stat. Hist. Mus., Stockholm. Stenen ble funnet under nydyrking under røttene av en hasselbusk langt fra all nåværende bebyggelse. Den bærer på den ene siden bildet av en hest, hvorover en liten figur av ubestemmelig motiv, og bak hesten en kort runeinnskrift, på baksiden „en sirkel m. m., som ej torde vara samtidiga med runinskriften“ (Svenska Fornm. Tidskr. XI 1900, s. 115 n.). — Litt.: Krause no. 53. S. Bugge N1e II (1904) 541 f. A. Nordén ANF LIII 1937 s. 150—154. O. Lundberg, Fornv. 1949, s. 23—32 (med avb.).

I en innberetning til riksantikariatet nevner dr. J. Nihlén at han i 1931 kom over en del løsfunn som eieren av Roes hadde gjort i årene 1928—31 under harving av en åker på omtr. 16 mål nær det sted hvor runehellen ble funnet. De omfattet b. a. en liten jernøks, en arming, en ringspenne av bronse og en bronsepinsett. Funnplassen lå 2—300 m øst for Roes hovedgård „i en sedan ett flertal år uppodlat (nu besådd) åker . . . I åkerns centrum låg en med sten igenlagd brya, omkr. 15 m. i diam., och c:a 40 m. so. om denna iaktogs en oregelbunden rektangulär, låg förhöjning i marken, innehållande rikligt med gråsten, knytnävstora och större. Vid mindre provgrävningar på denna plats hittades ett stort

Fig. 151. Martebo billedsten (opptr.). Etter fot. i SHM.

antal brända lerklumpar, som sannolikt varit klining till ett hus (från vikingatiden?). Fornfynden hade gjorts på spridda ställen omkring denna plats, där sannolikt en forntida boplats legat . . . Vid igenfyllningen av ovannämnda brya hade man dessutom funnit en huggen sten, vilken tyvärr försvunnit vid fyllningen“ (Nihlén hos A. Nordén l. c. 150 f). Hertil föyer Nordén (s. 151) følgende kommentar: „De år 1931 fram-

komna oppgifterna komplettera nu vår kjænnedom om fyndmiljøen dærhæn, att vi utan risk för misstag kunna hænføre ristningen till den bondgård från vikingatiden, vars restar kvarligga i nærheten av fyndstället for stenen; om namnet på lövängen, Högården, kan ha något med denna hustomtning att göra, vet jag ej. De i grundens omgivning antræffade lösfynden giva vid handen, att gården i varje fall existerat under 900-talet, till vilket århundrade armbyglarna äro att hænføre (Birger Nerman har gjort mig oppmärksam på ett av honom gjort västpreussiskt gravfynd från den svenska vikingakolonin vid Wiskiauten nära Cranz med en armbygel av näranog identisk ornering och tillhörande 900-talet).“ Nordén antar at funnsakene har tilhørt graver som har unngått oppmerksomheten ved nybrytingen av åkeren.

Disse opplysningene er verdifulle da de bestyrker det inntrykk runene gir av innskriftens forholdsviis sene karakter. Innskriften er et løst riss uten omhu i utføringen, det er derfor ikke lett å komme til full klarhet over alfabetet. Sikre runer er de 4 første |N|D| i u p i, rune 5 † er *n*, da rune 7 synes *, *a* med krysset noe forskjøvet til høyre¹ etter at hovedstaven i denne hurtig nedrablede innskriften var plasert for nær forangående rune; mellom to konsonanter kan * her ikke tillegges verdien *h*. — Rune 6 er en ligatur som er bygd opp på en rune *h* *d* (stemmende med *d*-runen i innskriften i eldre alfabet på Rökstenen) snarere enn på *h* *m* med krysset noe under stavtoppene (jf. Vimose doppsko, Krogstad, Sölvesborg, Rök; runens fonetiske verdi brakt. no. 33, Hesselager, er ubestemmelig). — Rune 7 er av alle lest *r*, men den kan like godt leses *b* med buer som hverken oventil, nedentil eller på midten når inn til staven,² jf. *b*-runen i Järsberg og Opedal-innskriftene og på enkelte brakteater, hvor de sammenhengende buene ikke tangerer staven på midten (i innskrifter i yngre alfabet er dette trekket alminnelig). — Rune 9 dannes av en vertikal stav med „en

¹ En utmerket parallell er siste * på baksiden av Setrekammen hvor krysset er enda sterkere forskjøvet til høyre enn på Roesstenen. En annen parallell Tanberg D (* = *h*), en tredje Eidsborg B, Telemark.

² Jf. Laurbjerg DR no. 105, hvis 1. rune tidligere lestes *r*, men nå av utgiverne av DR riktig leses *b*.

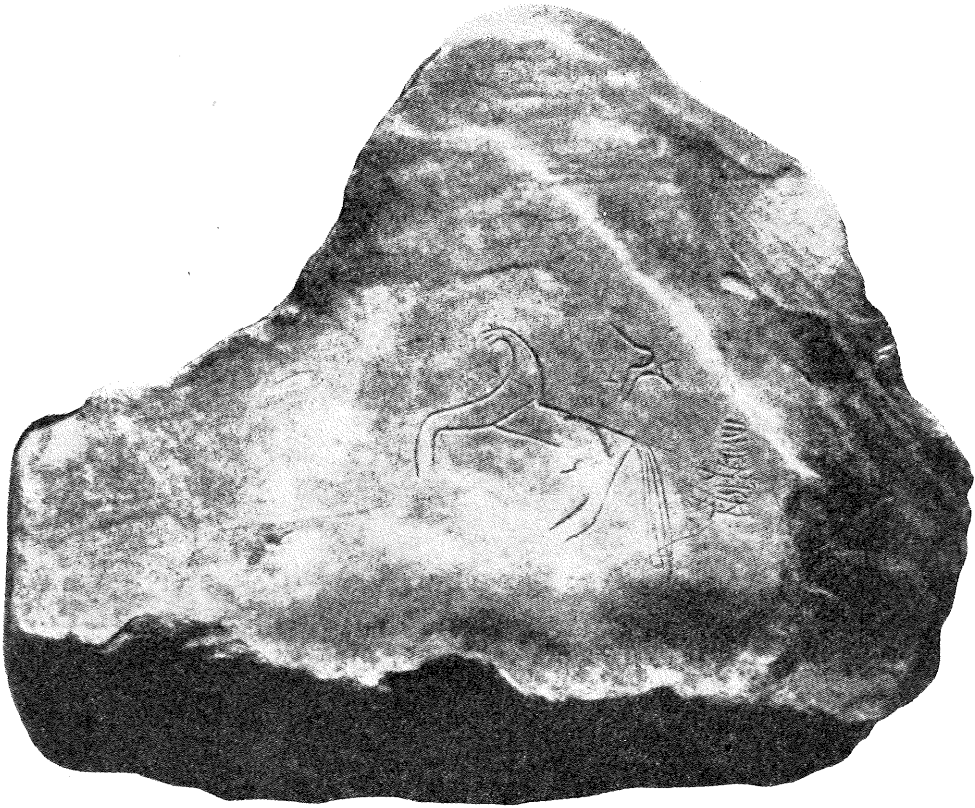

Fig. 152. Roesstenen. Etter fot. i SHM.

meget kort, men skarpt og dypt risset, til høyre oppadgående kvist tett nedenfor stavens topp“ (Bugge, *Sve. Fornm. Tidsk.* 1900, s. 119). Bugge holder denne kvisten for betydningsløs, Magnus Olsen oppfatter runen som Υk (N^{Ie} III 165).

På paleografisk grunnlag kan det sies at Roesinnskriften ikke behøver å være eldre enn Helnæs-Gørlev-gruppen, men yngre kan den vanskelig være. En innskrift med $\text{H} m$ eller $\text{H} d$ som begrepsruner er nok tenkelig ennå i 10. årh., jf. stuttruneinnskriften fra Ingelstad (Östergötland), men en a -rune $*$ er ikke tenkelig i 10. årh. — Oppfattes Υ i ligaturen som R , er det vanskelig å begrense innskriftens tid oppover: et alfabet

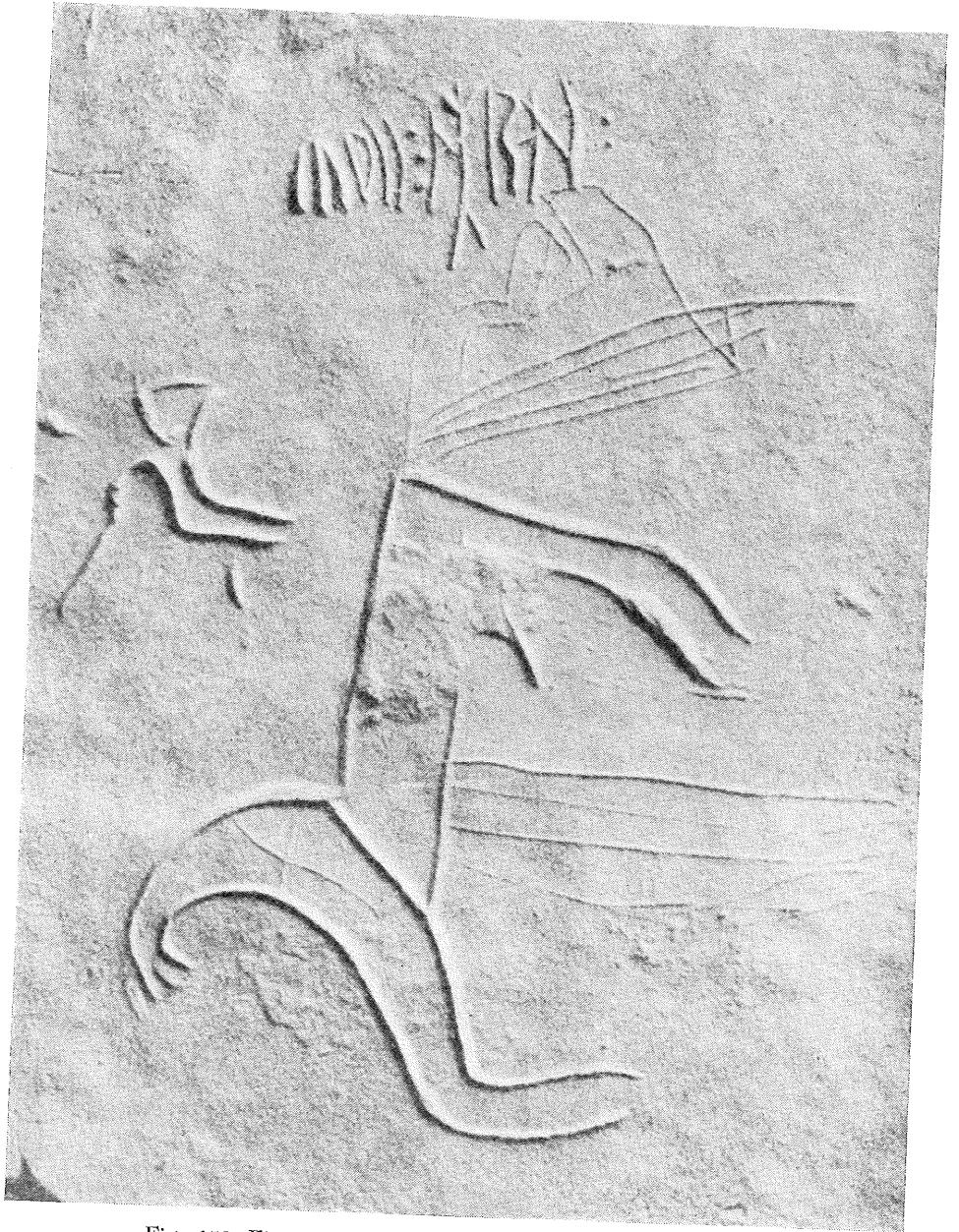

Fig. 153. Figur og runeriss på Roesstenen. Etter Nordén.

NDY: †|*YΛ: ð (= d) kan meget godt gå tilbake til 7., ja kanskje til 6. årh. Men oppfattes Y som *m*, må innskriften plaseres i Helnæs-Gørlev tid (jf. Snoldelevs Y *m*). Verdien av Y kan imidlertid ikke bestemmes på paleografisk vei. Det er intet, absolutt intet motstridende i at Y *m* opptrer side om side med en begrepsrune ð *d*. Nyfunnene fra Roes viser at stedet var bebygget i tidlig vikingtid og intet i Roes-innskriftens alfabet eller i figurfremstillingen (jf. N1e III 168) forbyr oss å plasere innskriften i samme tidsrom.

Bugge leste og oversatte i 1900: iu þin: uðR r[ai]d „denne hest innred Udd“, i 1904: iu þin: ðuR rað „Dyrr hogde denne (sten). Les (om du kan)“; siste rune ligatur av † og ð, N1e II s. 542.

Läffler i 1900: iu þin: ðiuR(i) r[ai]d „Dyre innred Judhin (hestenavn)“.

Magnus Olsen 1923: iu þin: uðR rak „denne hest drev Udd avsted“ (galder-hest som drives frem mot galderens mål).

A. Nordén 1937: iu þin: uðR rak „Udd straffet (forfulgte) folungen (eller: denne hest)“, ved å drepe den ved de på halsen merkede knivstikk.

Oskar Lundberg oppfatter (1949) innskriften som en signatur: „den här hästen ristade Udd“, og tar rak som pret. av (*v*)*reka* i betydningen „utstyre, pryde med innlagte figurer“ (betydn. 5 hos Fritzner). Men „riste“ og „innlegge“ (i metall, jf. *gull-rekinn*) er dog to forskjellige ting.

Ingen av disse tolkningsforsøkene kan være riktige. Läffler har hevdet — og deri har han selvfølgelig rett — at ligaturen åpner med ð. Her er ikke tale om en gruppe samstaveruner ðYŃ, men om en ligatur av ð og samstaverunene YŃ. Exit *Uddr. Rak* for **wrak* er en anakronisme og kan trygt settes ut av betraktning.¹

Innskriften er gåtefull, og det er meget mulig at jeg bare øker de likegyldige tolkningers rekke, når jeg foreslår: [h]iu þin: ð umb *Y, d. e. *hiu þin DagR umb ár Y* „Dag hogg denne for godt år Y“.²

¹ Det går heller ikke an å lese Ń runen dobbelt: uðR urak. En innskrift som for *d* nytter ð, ville høyst sannsynlig stave *wrak* med þ.

² Leses ð *m*, kan innskriften også transkriberes *hiu þin miR* (d. e. *mér*) *u(m)b ár*; heller ikke da behøver innskriften være eldre enn Helnæs-tid.

Først noen ord for å begrunne lesingen. Stavemåten iu for hiu trenger overhodet ingen kommentar, i svenske innskrifter er eksemplene på denne h-løse ortografien overveldende store (jf. s. 51). — Innskriftens to siste runer er nærmest * og ʃ; ligaturen behøver ikke å være tilsett, den kan i denne flyktig ristede innskriften være tilfeldig. — Akk.formen þin (*þinn*) av *sá* forutsettes av vikingetidsformene þinsi, þinsa og av gutnisk þinna (jf. Bugge 1900, s. 120). — ʃ og * er symbolruner som skal utleses med runenavnet: begge disse runene er belagt i denne bruk i åringsinnskrifter, j-runen i en rekke innskrifter i gammelt alfabet, d-runen i Ingelstadristingen i Östergötland og på Værløse-fibulaen (s. 80), w-runen på Gårdløse- og Næsbjerg-fibulaene (s. 97.126). Er midtligaturens første rune *m*, må det leses *manr*: „mannen, d. e. jeg, hogg . . .“, jf. Eggjas *hin warb . . . maR*.

For *umb ár* ville man i litterær tid vel si *til års*. Men bruken av *umb* om pris, formål og motiv er fellesgermansk, jf. fra Otfrid: *er umbi that this dunichûn gigâbi* (lat. tekst: *vendat tunicam et emat gladium*) IV 15.10, *gâb ich sie alle . . . um ein dankbares lâcheln*, Gerstenberg (Grimm s. v. sp. 780), *sie uoben unrecht . . . umbe lob*, Notker 2, 83, *um winninge geit der pape an dat altar*, Tunnicius, Sprichw. 335, *geng. hi sendon ðerendraacan ymbe frið*, Ors. 3. 11.

Akkusativens þin må referere til et mask. i sing., man kunne tenke på innskriftens siste rune ʃ: „Dag hogg denne (stav) for godt år“, tanken ledes uvilkårlig hen på Gummarps „H. satte tre staver etter Hapuwolf ʃ ʃ ʃ“ — jeg hadde nær supplert „for godt år“ og det slår jo uten tvil til.

En vending *hoggva stafi* er selvfølgelig mulig, det er bare det å si at den ikke er belagt, det heter alltid *hoggva rúnar* eller bare *hoggva*. Jeg kjenner oppimot 200 eksempler fra nordiske innskrifter i de yngre runealfabeter på *hoggva* som teknisk terminus, men bare i 8 tilfelle er innskriften ristet i bløtt materiale som sannsten og kalksten: 4 ganger står *hoggva* her alene DR no. 372, Ögötl. no. 53, Uppl. 405, Söderm. 178, 3 ganger i forbindelsen *hoggva stein(a)*: Uppl. 296, Söderm. 280, 356, 1 gang i vendingen *hoggva rúnar*, Söderm. 11: *ybir hiok runar*.

Fig. 154. Innskriften på Roesstenen (uopptr.).

Denne bruken av *hoggva* om skårne ornamenter og innskrifter er uhyre sjelden og kommer sikkert ikke i betraktning for Roesinnskriften hvor objektet er et anaforisk pronomen og det altså ikke dreier seg om en stående vending som *hoggva rúnar*, hvor verbalbegrepet hadde lettere for å tape konturene.

Þin kan da bare referere seg til hestefiguren: „Dag hogg denne hest for godt år Ƴ“. Innskriften minner unektelig om fjellinnskriften fra Ingelstad i Östergötland: : salsi karþi sul: Ɔ: skut●●þ●●ahiu „Salsi gjorde solen (d. e. solfiguren som er hogd like under innskriften), Dag hogg . . .“. Her skal Ɔ som Bugge først ha sett utleses Dagr. Dessverre er nedre linje skadd, så det ikke kan sies hvor langt overensstemmelsen med Roes går. Men meg forekommer det innlysende at begge innskriftene er ledd i en hedensk fruktbarhetskultus og årringsritus. Det må i denne sammenheng minnes om at Ingelstadristingen er hogd inn i fjell på det høyeste punkt i egnen og på kanten av et bratt stup.

Fig. 155. Rytterplaten fra Mörstadt. Etter Germanien 1941, s. 411.

Roesinnskriften illustrerer en episode i Frøykulten. Frøy var avlsgud og korn gud, og til ham ofret man fremfor alt galt, okse og hingst.¹ Torkell ofrer en okse til Frøy for å få rett mot Viga-Glum, Odd Sindre likeså for å få hevn over Helge Åsbjørnson. Ramnkjell Frøysgode bygde hov for Frøy og holdt en hellig hingst som ble styrtet utfor stupet og gitt til Frøy; denne form for hesteoffer hørte med til Frøy-

¹ Jf. Adam av Bremens: *ex omni animante quod masculinum est novem capita offeruntur*, cap. XXVII.

kulten og kan også tenkes å ha vært fulgt (på hestehammeren) i Ingelstad. Hingster som var viet Frøy bar Olav Trygvason og hans følge til Frøyshovet i Trøndelag. I Sviariket var hesteblotet en fast institusjon. Denne kulten har gamle aner, man minnes hva Tacitus forteller om de hellige hester som germanerne alet opp i hellige lunder og holt (jf. svenske stedsnavn som Fröslund og Fröshult og Hervarar Sagas *mari vel tømum á mörk inni helgu*).

Formodentlig har da bebyggelsen på Roes i tidlig vikingtid også omfattet et Frøyshov, og Roesinnskriften er da Frøysgodens verk. Hingsten er offeret — figurfremstillingen understreker på det sterkeste hestens kjønn — og Frøy har fått sin del av offeret. Adam av Bremen forteller atskillig om hvordan det gikk for seg under et slikt Frøysblot ved et stort hovedhov, Roeshellen gir oss et gløtt inn i et lite svensk provinshov. Kjøttet av offerhingsten ble fortært av forsamlingen, Frøy fikk som sin kopi Weraldin Ollma (*Veraldar goð = Frøy*) hos lappene „bein og horn, tunge, lunger, lever, ører, halepartiet og dyrets pudenda“ (etter Solander, se Lid, Nord. Kult. XXVI 107). Denne Frøys del ble stenket med offerdyrets blod og gravd ned i jorden og et bilde av guden i bjørk reist på stedet og offerdyrets genitalia hengt på gudens bryst.

Den gåtefulle figuren over hestens bakparti er da intet annet enn Frøysymbolet, den *ingens priapus* som Adam av Bremen mange generasjoner senere nevner som typisk for Frøysbildet i Uppsalahovet.

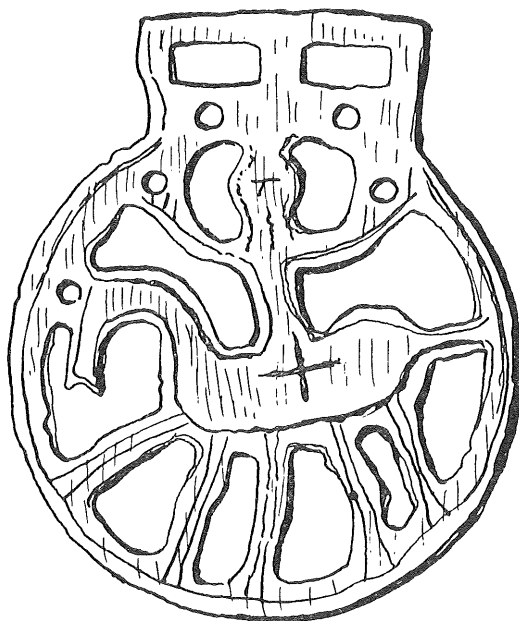

Fig. 156. Rytterplaten fra Ginory.
Etter IPEK 1938, pl. 42.

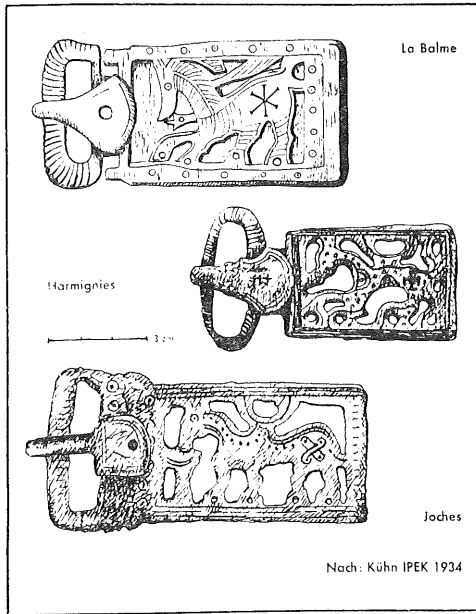

Fig. 157. Beltespenne fra La Balme, Harmignies og Joches. Etter Germanien 1941, s. 413.

typisk eksempel nevner jeg her bare de frankisk-alemanniske rytterplatene fra folkevandringstiden, hvor hesten er merket på halsen eller bakre lår eller begge steder, det kan være et hakekors, en triskele eller et likearmet kors. Jeg reproduserer her (fig. 155) etter Germanien 1941, s. 411 rytterplaten fra Mörstadt i Rinhessen (7. årh.) og (fig. 156) etter IPEK 1938, pl. 42 rytterplaten fra Ginory (Frankrike). Disse rytterplatene kan så vidt jeg vet ikke vises å ha grepet synderlig ut over frankisk-alemannisk område, og det er også helt unødvendig å kombinere Roeshesten med dem. For denne stemplingen av det hellige er en urary som har holdt seg i Germania. Hadde plassen vært rommeligere, ville symbolet på brakteatene ha blitt plasert på hestekroppen selv. Nå står det alltid utenfor, ofte under hestens hals. Det dreier seg mest om hakekors i skiftende former 卐 triskeleer, kors og kryss $+$ \times

Og i fullt samsvar med billedfremstillingen slutter innskriften med Frøysættens, d. e. Frøys egen rune, det grøde- og avkomskjenkende F .

Er man først klar over at Roeshesten avbilder offerhingsten, så følger forklaringen av korsmerket på offerdyrets hals av seg selv. I religiøse eller mytologiske billedfremstillinger merkes guden eller hans tjener (offerpresten) eller offerdyrene med et hellig symbol, man møter dette trekket i nær sagt alle kulturer — i Asia, Egypt, Mykene, Hellas, Troja, Rom, i helleristinger og senere germanske billedfremstillinger fra hedenskapet (og for den saks skyld også fra kristen tid, jf. fig. 158). Som

(+ f. eks. brakt. 83 Steph. ved hestens hals, brakt. 53 under hestens hals, °° brakt. 94 på fremre og bakre lår, osv.); på brakt. 68 Steph. må hakekorset gjelde hesten. Symbolet på Roeshesten må nærmest oppfattes som et buet hakekors.

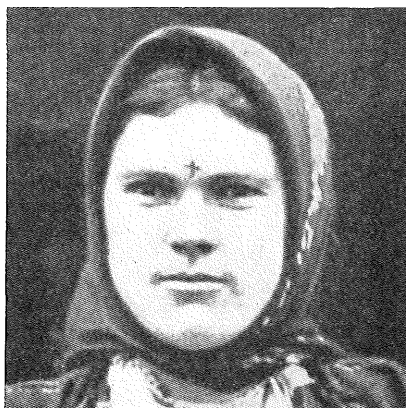

Fig. 158. Sydslavisk kvinne med tatovert pannekors. Etter fot. tatt 1903 av Franz v. Jessen; jf. Dyggve, Hist. of Salonitan Christ., fig. IV 42 b.

Det spørres om ikke de kraftige vertikale strekene under hingstens buk er en reminisens av verdenstreet, som jo uttrykkelig nevnes både i forbindelse med hesteofferet i Uppsala og med samekulten av Veralden olmai (= Frøy). Solander forteller at samene når offerdyret var slaktet stenket blodet på et tre som var gravd opp med roten og som de så gikk syngende rundt. „Detta trä hafwa de sedan satt wid deras offerställe, och äfwen klyfwa af trä uphängt, med hwilken Ver Allden-Ollma, hela Werlden effter deras mening uppehålla skulle“ (se herom Lid, Nord. Kult. XXVI s. 107).¹ Men ser man mer realistisk på Roesristingen, må man medgi at det snarere ser ut som hingsten er satt på stake (substitutt for livstreet). Etter Adam av Bremen (cap. XXVII) ble offerhingsten hengt opp i den hellige offerlunden i Uppsala. Det er tenkelig at offergaven — som så alminnelig i ritus — etterhånden (og særlig ved de mindre hovene) er blitt erstattet av symboler. Roeshesten kan godt gjengi en hestefigur i tre med busket halmhale som er satt på stake på offerstedet. Teksten „Dag hogg denne hest“ utelukker selvfølgelig ikke denne interpretasjon av figuren.

For hvilket formål har nå runemagikeren ristet hingst og priapus og innskrift på hellen og gravd den ned i jorden? Den er formodentlig

¹ Enkelte bakeformer, hvis figurfremstilling føres tilbake på rytterplatene, viser under hestens buk plantemotiver som angivelig skal representere livstreet, se F. Mössinger, Germanien 1941, s. 410. Denne interpretasjonen synes dårlig støttet; rytterspennene selv har intet tilsvarende.

stens plass under bakken. Eget fot.

O. Montelius, *Göt. och Boh. Fornm.* I 1874—79, s. 50 (avb.). E. Eckhoff, *ib.* II 1879—83, s. 333—35 (avb.). G. Brusewitz, *Elfsyssel Hist. Minnen*, Göteb. 1864, s. 256 (avb.). G. Stephens, *Old. North. Runic Mon.* III 1884, s. 38—41 (avb. etter tegning av Brusewitz og mekanisk avtrykk av runene ved Ch. Dickson). S. J. Boije, *Bidrag till Kännedom om Göteb. og Boh. Fornm.* III 1884—86, s. 262 ff. (avb.). L. Wimmer, *Runeskr.'s Oprind.* 1874 og (vesentlig deretter) *Die Runenschrift* 1887, s. 230—32 (med avb. s. 230 etter gipsavstøpning i Nationalmuseet). Otto v. Friesen, *NK VI* 1933, s. 31 (avb. etter Stephens). W. Krause, *Runeninschr.* 1937, no. 70 (avb. etter Steph.-Friesen). E. Moltke *ANF* 56, 1942, s. 112 (5. rune þ; runeformer som i Helnæs-Gørlev typen). Harry Andersen *Fornv.* 1947, s. 306 ff. (hari þulfs: *Hreiðulfs* eller **Hriðulfs*).

Alfabet:

ƒ ʀ ʁ þ · ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ · ʰ ʰ

Gamle tegninger viser at siste rune er ʰ og Dicksons gipsavstøpning i SHM at første rune er ʰ. Ödman lar innskriften slutte med et punkt som imidlertid ikke kan påvises på stenen i dag. Eneste omstridte rune er r. 5 som dels leses *w*, dels *þ*. På Rävsaal selv ble runen lest *þ*; det følger av Holmbergs opplysning (l. c. III 238 f.) at stenen etter tradisjonen på gården var reist over en kong Ridulf. Også Bugge var i tvil om denne runen (Nle pass.), selv om han var tilbøyelig til å transkribere den *w*. Det spørres om ikke samtlige runer opphavlig

har fortsatt under bruddlinjen, ikke bare de 5 siste som er skåret av litt under midten. Rekonstruksjonen av innskriften etter gipsavstøpningen i Kjøbenhavn (fig. 164) gir da en *w* rune med stor bue (jf. Gallehus) som går ut litt under stavens topp. Tar man Holmbergs tegning alvorlig, så peker den sammenholdt med sporene i dag nærmest på *w*. Holmberg selv oppfattet runen som *þ* i tilknytning til den lokale tradisjon. Når Erik Moltke og Harry Andersen stiller Rävsaalinnskriften på samme alfabethistoriske linje som Helnæs-Gørlevgruppen, så må det dog understrekes at Rävsaals *s*-rune er avgjort eldre enn Helnæs-Gørlevtypens (ja for den saks skyld eldre ennogså enn Eggjas). Et mansnavn **Hriðulfr* er ikke påvist i eller utenfor Norden, og kommer overhodet ikke i betraktning da et navneelement *Hriþ-*, *Hrið-* er helt ukjent i germansk. Den som leser *hariþulfs* må sette dette = gno. *Hreiðulfs* og for *-i-* (for *-ai-*) henviser til Stentoftens *hider* = Bjørketorps *haidr*; men en slik ortografi strider jo tydelig mot Rävsaals *stainar*.

Innskriften danner to oktoader:

ᚱᚠᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚠᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ.

d. e. *hariwulfs stainar*. Dette kan bety ett av to: „Herjolvs stener“ eller „Herjolvs sønn Steinar“. Men det siste alternativet bortfaller, for *-rr* av *-IR* staves i runeinnskrifter ikke *R*, men *r* (så uten unntak i danske innskrifter: *kunar*, *asur*, *sasur*, *uiþur*, *þur*, *uþinkaur*, alle nominativ; Århus 3 *stainar* er tvilsomt, likeså *utara* = *Óttarr á*, Ögötl. no. 124). *Steinarr* allitererer heller ikke med Herjolv; det kan riktignok være utviklet av **staina-harijar* (= gammeltysk *Steinheri*) og således romme et av leddene i farsnavnet *Hari-wulfr* (som folkevandringstidens navn bør gjøre om de ikke allitererer). Røstenens *stainawarijar* måtte i 6–7. arh. gi *Steinarr*. Men det sier seg nærmest selv at det nordiske personnavnet *Steinarr* også inneslutter et **staina-harijar*, jf. s. 189.

„Herjolfs stener“ refererer seg til det stenmonumentet som engang sto på gården Rävsaal og hvorav runestenen utgjorde en del. Stensettingen nevnes foruten av Ödman og Holmberg også av Brusewitz

Fig. 160. Rävsaal runesten (under treet til v.), Örekil i bakgrunnen. Eget fot.

Fig. 161. Rävsaal runesten.

Fig. 162. Rävsalinnskriften etter Holmberg, Bohusl. Hist. och Beskr. III 1845 s. 238.

som i 1864 opplyser at „åtskilliga större stenar äro utan all ordning vräkta intill runstenen“. Boije meddeler også i 1884 at det like vest for stenen ligger en 1,10 m lang og 85 cm bred helle i jordytten og — etter eierens opplysning — en annen sten på 3 alens lengde og 1½ alens bredde nordvest for stenen i ca. 1 alens dybde.

Rävsalstenen har altså som Björketorp og Stentofthen vært en del av et større monument og den er dedisert til en mann som bærer samme navn som hovedpersonen i Blekingeinnskriftene. Språkformen er den samme, her som der, det er språket som det lød i Norden på overgangen fra 6. til 7. årh. Det spørres da om vi ikke her står overfor et tilfelle av kultureksponjon — således at Rävsalmonumentet har markert en offerplass viet en blekingsk prestekonge som var navnkundig i samtiden og etter sin død ble blotet *til års* langt utenfor sin hjemstavns grenser.

Det nyfunne Vettelandfragmentet godtgjør med sin passus *magor minas staina* at genitivstypen *Hariwulfs stain* også kan referere til en sten som er reist over et ættemedlem ved hans død. En annen innskrift fra Jæren Bø peker med sitt *hnabdas hlaiwa* i samme retning, likeså *Bellands keþan* (Vestagder) som kan utfylles *keþan stainar* (eller *hlaiwa*), *Saudes wa[n]daradas* (Telemark) og *Tomstads: . . . an warur* (Vestagder). Danske innskrifter fra tidlig vikingtid har 4 eksempler: Høje Tåstrup (Sjælland): *hurnbura stain suiþks*, Snoldelev (Sjælland): *kunualt(s) stain . . . þular a salhaukum*, Hammel (Nordjylland): *ulfsist . . .*, Starup (Sønderjyll.): *þirikis:kubl*. Tåstrup og Snoldelevstenene er deler av større monumenter, den første er med skålformete fordypninger merket som hellig sten. Disse danske eksemplene er nærmest av samme type som Bø og Vetteland. Det

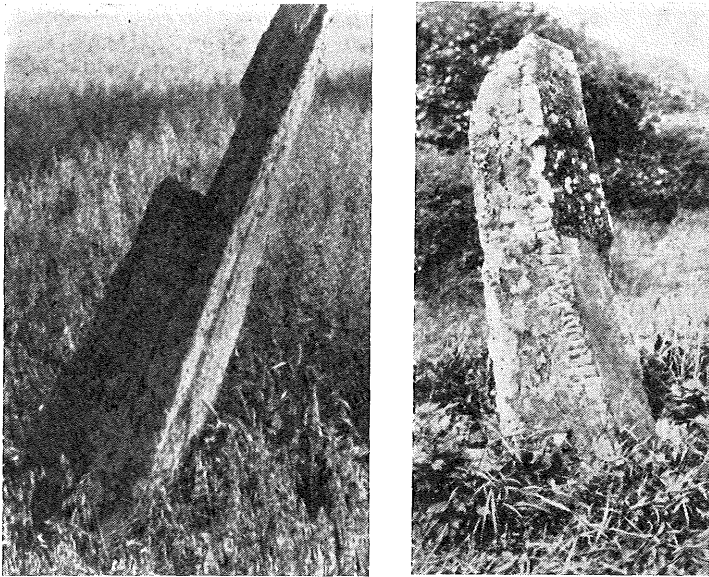

Fig. 163. Rävsaal runesten.

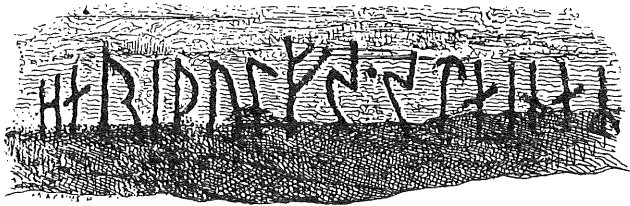

Fig. 164. Rekonstruksjon på grunnlag av Wimmers avb.
Runenschr. s. 230, etter gipsavst. i Nationalmuseet.

ligger da unektelig nær å oppfatte Rävsaalinnskriften som en utløper av samme type — så meget mer som Jæren og Båhuslen står hverandre runologisk nær. Men nødvendig er dette ikke. Vi kjenner ikke de religiøse, tradisjonsbundne forestillinger som stenreisingen bunnet i. Typen Hariwulfs stain kan meget godt på ett og samme sted og til en og samme tid ha omfattet flere kategorier: det døde ættemedlem eller blotguden som offerstedet er viet til.

Runen $\dagger a$ vil bli behandlet senere i en annen sammenheng.

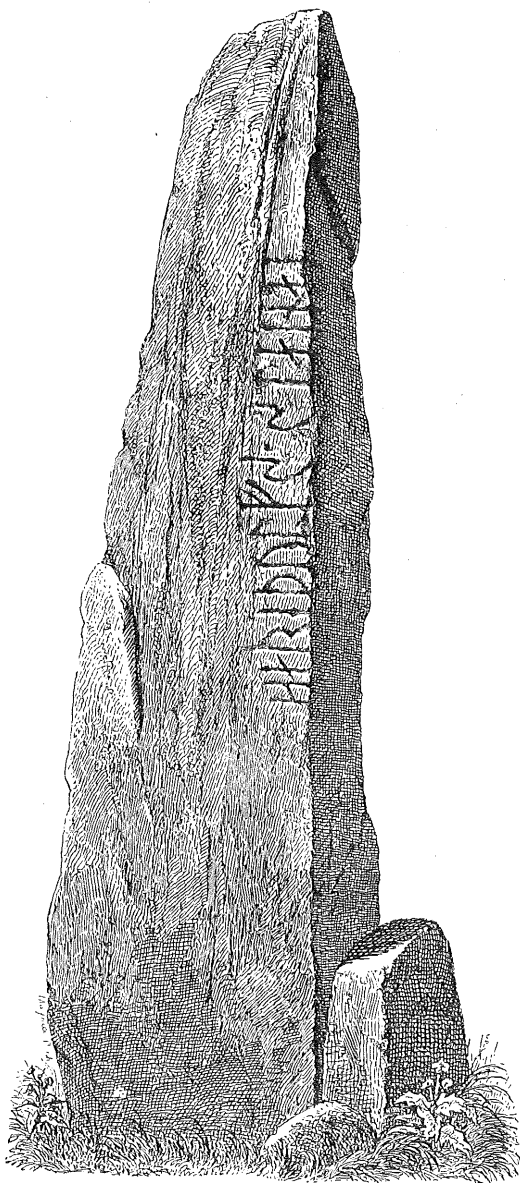

Fig. 165. Rävsaalstenen. Etter Stephens Handb. s. 31.

Fig. 166. Rävsaalstenen. Innskriftens begynnelse.

Rö runesten (granitt) har så langt tilbake folk kan minnes ligget i et stengjerde omkring en nå forlatt tomt på den sydligste gården i Rö (nordøstenden av øya Otterø i Tanum Sogn), men ble først i 1919 kjent for runologene. Lengden er godt og vel 2 m, største bredde 0,65 m. Innskriften står på en glattslepen yte fra istiden. Her og der er det falt av større eller mindre flaker som dessverre i noen grad også har skadet innskriften. — Litt.: Otto v. Friesen, Rö-stenen i Bohuslän, Upps. Un. Årsskr. 1924. avb. (anmeld. derav se Arntz Bibl.-Run. no. 977). Hj. Lindroth, *Germanica* (Festschr. Sievers), s. 212 ff. A. Noreen, *Altisl. Gr.*⁴ 1923, s. 385. Magnus Olsen *NIE* III 221 n. 228. 243. 258. 270; Runestenen på Barmen, *Berg. Mus. Årb.* 1936, s. 19 (h r a r a r „mulig unøyaktig skrivemåte for h r a ð a r“). W. Krause, *Runeninschr.* no. 56. C. Marstrander, *Vettelandsstenen*, *Stav. Mus. Årb.* 1946, s. 18. 31—33. I. Lindquist *NK VII* 1948, s. 11 f. („innskriften er ikke i alle detaljer riktig lest av von

stad. O runestenens plass.

det kanskje kan ha stått en smal rune som *k* mellom r. 5 og 6. — A 15 har vært *s*, som sammenhengen krever. — Etter r. 19 „stor flagring utan synliga spår av runor“ (Friesen); i denne avflakingen kan én eller flere runer være tapt. — R. 20 ff hører til l. A, ingen rune er tapt foran r. 20 i denne korte linjen. Etter r. 22 ses to vertikale staver, det kan ha vært plass til 5—6 runer.

B: sikker.

C 2: synlig nedre del av en vertikal stav, som på grunn av avstanden til 3 må ha hatt kvist(er) til høyre; mulig er $\text{V} \text{þ} \text{F} \text{P} \text{f}$.

D: sikker.

Linje A er hogd sist eller iallfall etter B. Det viser den omstendighet at linjen med r. 3 svinger opp for å gå klar av linje B og fortsetter i den korte linjen $\text{F} \text{þ} \text{F}$. . . som ikke ville ha blitt plasert hvor den står nå, om ikke plassen foran alt var opptatt av B.

Linjene B—C er plasert i sentrum og danner uten tvil også fra innholdets side den sentrale del av innskriften. De innrammes symmetrisk av en setterformel A og en risterformel D i en langlinje på hver side.

Innskriften begynner med B, den større runehøyde i denne linjen markerer ingressen.

Risterformelen er helt klar: *Steinarr fáða* „jeg S. skrev“. Navnet er viktig, da det viser at navn på *-arr* kan romme gammelt *-warja-* (*Baivarii, Chattuarii*). Mannsnavnet *Steinarr* har da uten tvil et dobbelt

Fig. 169. Röstenen (runene opptr.). Eget fot.

oppHAV: StainawarijAR (jf. Törvika A:latawarijAR = ght. *Lantweri*, gda. *Landar*) og StainaharijAR = ght. *Steinheri*.

Midtinnskriften rommer i 1. linje (B) det vestgermanske personnavnet **Swæba-harja-* (geng. *Swæfhere*, gnt. *Suáfhere*, ght. *Suåbheri*), her formodentlig navnet på den døde. I linje C er rune 2 defekt. Linjen kan romme et personnavn eller tilnavn på -widAR, -windAR, eller et svakt fortidspartisipp på -iðAR. Det kan leses swirawidAR = et tilnavn *Svíravindr* „vind som en skips-svire“ (eller liketil „skjevnakket“, jf. *beygt hefi ek svira á feitari bukkum enn þú ert*, Knytl. 38), jf. tilnavn som *Svíri*, *Móshals*, *Halslangr*, *Knarrarbringa* o. l. Men *svíri* synes, jamført med geng. *swéora*, å forutsette et *j*-suffiks. Dessuten synes et økenavn som dette lite rimelig på en minneste.

Friesen nevner at det ikke er noen som helst spor av runer på den 2½ cm brede yten foran rune C 1. Det er riktig. Men det kan ha

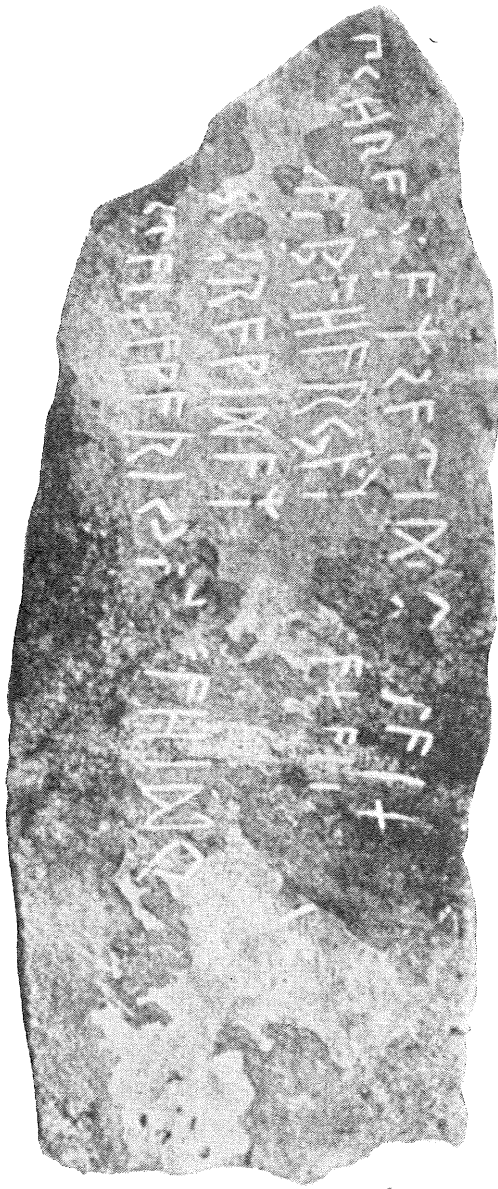

Fig. 170. Rostenen, innskriften (opptr.). Etter Friesen, Rostenen, pl. I.

gått tapt en *i*-rune i avflakingen foran, selv om toppen av den helst burde vært synlig over avflakingen. Linjen kan da leses *sairawidar* eller *isairawidar* (det kan ikke leses *skirawi(n)dar* med folkenavn i første ledd som i *swabaharjar*). Mulige runer er ƿ Ʀ Ʀ Ʀ. Friesens identifisering av *sairawidar* med geng. *sierwed* „forrådt, sveket“ er umulig. Et slikt partisipp kunne nok i Stentofte-Björketorptid staves *saerawidar* (*saira-*), men i Röt-tid må det skrives *sarawidar*. Dessuten er dette temaet begrenset til vestgermansk.

Et *sairawidar* lar seg naturlig analysere som et kompositum av *sár* „vulnus“, som i eldste folkevandringstid lød *saira*, og et partisipp **wiðar* „drept, dødett“, stamordet til det gåtefulle verbum *viða* som Tjodolv nytter tre ganger i Ynglingatal (str. 1. 21. 36) i den stående vendingen *of viða skyldi*:

Sikling svigðis geira

vágr vindlauss of viða skyldi (str. 1)

unz fótverkr við Foldar þròm

viða vin of viða skyldi (str. 36).

Det er ikke ellers i nordisk påvist sikre spor av dette temaet som i betydning og bruk kommer *týna* nær og som vel alt på Tjodolvs tid var gått ut av talespråket. Grammatisk sett fortøner **wiða-* seg som et partisipp til et verbalelement **wei-* (germ. **wi-*) av ukjent opphav. Noréens jamføring av *viða* dels med got. *gawidan* „binde“, Uppsala-studier s. 197 (måtte være gno. *veða*), dels med got. *wiþon* „ryste, skake“, Xenia Lideniana 1912, s. 1, har neppe overbevist noen.

Röinnskriften forteller da at *Swabaharjar* er blitt såret med våpen (*sár*) og bukket under for sine sår, han er *sárdauðr*. *Hraðarar* som setter stenen og *Stainawarijar* som hogger runene er vitner om saksforholdet. Innskriften kan ha en rettslig bakgrunn. Den sårede har krav på *sárboetr*, men dør han av sine sår (er han *sár-viðr*) har hans arvinger krav på *mannboetr*.

Men i en innskrift som staver *fahido* av *faihido* venter man også *sara-* av **saira-*. Monoftongeringen kan i nordisk som i tysk

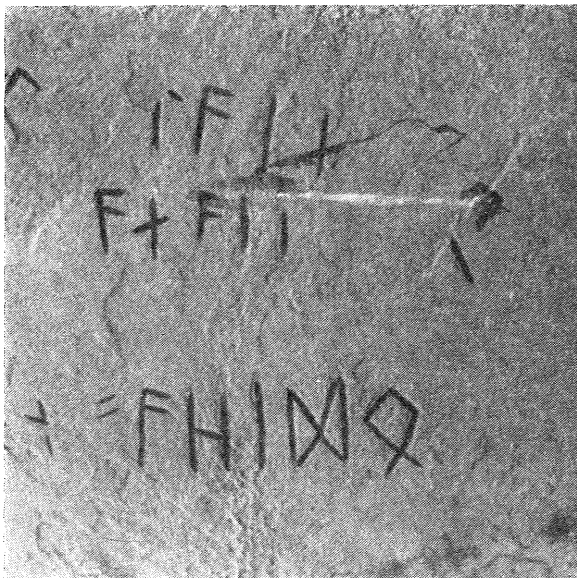

Fig. 171. Detaljer i innskriftflaten (runene opptr. av Friesen). Egne fot.

ha vært eldre foran *h* enn foran *r* (jf. Braune, Ahd. Gram.⁴ § 43 Anm. 1). Men foreløpig vet vi bare at *ai* ga *ā* i nordisk foran *r* og *h* alt i eldre folkevandringstid.

Jeg foretrekker derfor å lese [i]s•irawidar som alt antydnet i min behandling av Vettelandsinnskriften i Stav. Mus. Årb. 1946, s. 32, f. e. is þirawidar, kopulaet fulgt av fort. part. av et *ja*-verbum *þraujan, *þrāwijan. Svarabhaktivokalen skrives i gamle innskrifter ʀ[*], engang ʀ (Myklebostad, mellom *r* og *m*). I de tre kjente eksempler på lydforbindelsen þr- i gamle innskrifter (Tune, Tanum, Gummarp) blir svarabhakti overhodet ikke grafisk uttrykt. I vikingtidsinnskrifter kan den som bekjent skrives |i(e) mellom dental og *r*.

þreyja „lenges“ og þrá „trykkende lengsel som ikke kan bæres“ er uttrykk for forestillinger som har spilt en stor rolle i nordisk, ja som det synes i germansk magi i det hele. Det får her være nok å henvise til *de tre trå'er*, som runemagikeren dømmer ulven til i Sigtunaformelens *haf þú þér þrjár þrár ulfr* (jf. Magnus Olsen, Sigtunamulettens 1940). I Röinnskriften må swabahaþarjar [i]s þirawidar åpenbart bety „Svåfar er rammet av þrá“ (kanskje „de tre trå'er“ for alt vi vet), og denne þrá har medført hans død. Kallebys þrawijan er da vel inf. eller nom. ag. av det samme verbum. Om den eksakte betydning av þirawidar kan det strides. Man kommer ikke ut med den generelle betydningen „lengte“. I vestgermansk har verbet betydningene „threaten, punish, torment, oppress, afflict“ (geng. þréan, þréa „affliction, calamity“). Til passivkonstruksjonen jf. Beda, Hist. II. VI 114: *mid hu miclum swingum* (hardships, afflictions) *he þréad wæs*.

Slik oppfattet kommer Röinnskriften i form og innhold Vettelands og Kalleby-innskriftene nær. Mon ikke Vettelands flagdafaikinær ist og Kallevigs þrawijan·haitinær was gir uttrykk for samme eller nær beslektede forestillinger som Rö? Möjbro nytter også en partisippkonstruksjon, men har ellers ingen berøringspunkter med Röinnskriften.

I setterformelen A er setternavnet og utfyllingen av kortlinjen usikker. Rune 6 er sterkt skadet. Friesen leste hrarar og identifiserte navnet med Eidsvags hararar, hvis tredje rune vanskelig kan være annet

enn et misdannet *r* (har-, svarabh. = hr-). Lindquist leser hrafar NK VII 12. Ƴ går godt med sporene, men det samme gjør Ʒ, likeså P, mulig også ʁ men ikke ð (det dreier seg altså ikke om personnavnet *Hrappr*). Friesens forslag står i enhver henseende best.

Etter langlinjens siste bevarte rune *† n* (*stain*) er akkusativens *† a* tapt i avskallingen, med kortlinjens *†* begynner et nytt ord.

Danner de fem runelinjene på Röstene et sammenhengende hele, venter man at setterformelen, om den går ut over den korteste variant *N. N. satte stenen*, definerer slektsskapet eller forholdet mellom setteren og den døde. Da den døde jo må antas å være Swabaharjar, skal dette navnet ikke repeteres i setterformelen. Siste rune i kortlinjen har høyst sannsynlig vært *ð r*. *ð* kommer ikke i betraktning, korspunktet i Römesterens *ð* rune sitter jo usedvanlig lavt. Usannsynlig er også *ʁ* og *Λ*, skråstreken og avflakningskanten forutsetter en *s*-rune med stor stump vinkel som står dårlig til de bevarte *s*-runene i innskriften, og *Λ*-runen blir for bred. Fra et paleografisk synspunkt kan det ingen innvending reises mot en lese måte *satido staina | ana fadur* „(Jeg H.) satte stenen over min far“, Noréen leste *ana magu* „over min sønn“. Men slike rekonstruksjoner strider mot de reiserformler vi kjenner: den døde introduseres med preposisjonen *after* (senere *aftR*, *aft*): *setja stein á* forekommer ikke, hverken i innskrifter eller i litteraturen, det heter alltid *setja stein eptir, at*. Hertil kommer at navnene *HrRAR*, *Swabaharjar* og *Stainawarijar* ikke er knyttet sammen hverken ved allitterasjon eller variasjon: intet peker på at bærerene av disse navn er av samme ætt.

Det er i avflakingen etter langlinjen plass til 3, høyst 4, runer: det kan altså ikke leses *satido staina after* med adverbialt *after* „Jeg satte stenen etter ham“, det er heller ikke plass til en pronominal akkusativ *þino, þano*. Men hvis det alt i folkevandringstid har eksistert en preposisjonsform *aft* (jf. gotisk *afta* uten komparativisk suffiks), kan linjen utfylles *satido staina aft | analan þar* „satte stenen etter Anala (gno. Ále) her“; til *þar* jf. Amle og *hiar* Söderm. no. 113, suppl. s. 395: *situ stin hiar*. Men formelen kan meget godt være genitivisk som *Vetteland ... satido] magor minas staina*

„jeg satte min sønns sten“, altså Rö: satido staina Analan þar. I så fall er Røstenen reist to ganger: først over Sváfar, senere (men alt i folkevandringstid) over Ále, jf. Skåäng, Sparlösa, Alstad og bruken av den eldre Tørvikhellen i den yngre Tørvikgraven. Da må A være i annen hånd enn B og vel også C: s-runen er i A 3-leddet, i B 4-leddet og avviker også ellers fra s-typen i de andre linjene. C nytter svarabhakti, A ikke. Det er som alt nevnt ingen tvil om at A er hogget sist på den ledige plassen over B. Det forekommer meg mindre sannsynlig at kortlinjen ingen syntaktisk forbindelse har med langlinjen. Kortlinjen kan nok (med det forbehold som gjelder siste rune) på paleografisk grunnlag rekonstrueres an a l a h e u, d. e. *Ále hjó*; i så fall gir innskriften både en reiser-, en runemagiker- og en hugger-formel, hva ingen annen innskrift i gammelt alfabet gjør.

Med denne begrunnelse leser jeg A: ek h r a r a r satido stain[a] | an a l a [n þ a] r.

Kalleby runesten (granitt) funnet i begynnelsen av forrige århundre som klopp (med innskriften opp) over et dike på veien mellom Kalleby og Trättelanda i Tanum sogn, nordre Båhuslen. Nærmeste gård er Kalleby Västragård, stenen er altså feilnevnt som flere svenske runestener (Munch kaller den i 1848 riktig Kallebystenen). År 1886 ble stenen flyttet til Tanum kirke hvor den står nå. Dimensjoner: lengde nær 3 meter (høyde over marken 2,35 m, Friesen 1924, s. 130), største bredde 1,53 m, tykkelse fra 40 til 13 cm. — Litt.: J. Liljegren og C. Brunius, Nord. Fornlelmn. no. XLV, Sth. 1823. — Finn Magnussen, Runamo og Runerne, Kbh. 1841, s. 344. — P. A. Munch, Saml. Afh. I 496 n., skrevet 1848. — G. Stephens, Run. Mon. I 1866—67, 196 ff., Handb. 3 f. Göteb. Vet. och Vitterh. Saml. Handl. 1870, s. 118—39 (skrevet 1864). — P. Wieselgren, Om Tanumstenen, ibd. 1870, s. 140—44. — S. Bugge, Tidskr. f. Phil. og Pæd. VII 1866—67, s. 248 ff. 361 f. VIII 197 f. (jf. C. Jessen, Aarb. Nord. Oldk. II 1867, W. Uppström, „Gotiska Bidrag“), Nle Index. — V. Rydberg, Sve. Form. Tidskr. II 1873—75, Bidr. till Kännedom om Göteb. och Bohusl. Fornm. I 1874—79, s. 89—93 („Om Tanumstenen“). — S. Boije, ib. III 1886, s. 259—261. — L. Wimmer,

Fig. 172. Kallebystenen. Eget fot.

Runenschr. 1887, s. 156 n. — Th. Grienberger ZfdPh XXXII 1900, s. 294 (leser þrawijan mot før þrawiṛan). — A. Noreen⁴ 1923 s. 389. — O. v. Friesen, Rö-stenen 1924, s. 129—135. — A. Nordén, Fornv. 1936, s. 103. — Magnus Olsen, Barmeninnskr. (Berg. Mus. Årb. 1936) s. 29 f., Nle Index. — W. Krause 1937, no. 49. — C. Marstrander, Vettelandsstenen. (Stav. Mus. Årb. 1946), s. 33. — Avbildn.: Liljegren og Brunius 1823 (deretter F. Magnusen 1841). Stephens I 1866 (deretter Montelius, Sveriges Historia I 219). Friesen, Rö 1924 (deretter Krause). — Gipsavst.: SHM, Göteb. Mus.; om avstøpninger eldre enn flytningen fra Kalleby se Stephens I 198.

Kallebystenen er et typisk eksempel på hvor store vanskeligheter de gamle innskriftene legger i runeforskernes vei. Her er en innskrift på 3 ord, hvorav de 2 siste *heitinn vas* hører til språkets alminneligste

og det første høyst sannsynlig er en personbetegnelse i en oblikk kasus eller en infinitiv. Og denne lille setningen interpreterer runologene slik: BUGGE 1866: „den (d. e. stenen) ble kalt Thravinges“, NOREEN³ 1903: „dem Prefinge wurde (der Stein) verheissen (oder gewidmet)“, i 4. utgave 1923 „dem Præfe . . “. FRIESEN 1924: „att förlora sin ro och jämvikt, att ängslas och tvina bort blev honom (som åverkar bautastenen) ålagt“, men i 1934 etter NORDÉN, Fornv. 1936: „trånad (hem till graven) vare honom (dvs. den gravlagde) ålagd“, KRAUSE 1937: „zu verderben war (er) bestimmt (der dies Mal zerstört).“

Disse tolkningene regner alle med at innskriften er fullstendig. Men meningene herom har dog vært meget delte i tidens løp. Liljegren, Brunius og Wimmer antok at toppen av stenen var slått av, mens Stephens og Friesen bestemt hevder at stenen i alt vesentlig er uskadd. Sten Boije underkastet stenen en grundig undersøkelse i 1883. Av hans fremstilling i Göteborgs och Bohusl.'s Fornm. III, 1886, s. 260 f. hitsettes her: „Enligt [Liljegren och Brunius] „Nordiska Fornlemningar“ „tyckes stenen å ena ändan hafva förlorat något af sin påskrift“, hvar emot Stephens, antagligen på grund af uppgift från Brusewitz . . . bestämdt uttalar sig mot den meningen, att stenen skulle vara afslagen . . . Stenens öfre kant företer likväl i viss mån ett olika utseende med sidokanterna. Venstra sidan (1,98 m.) och högra sidan till första hörnet (1,41 m.) göra med undantag af ett par urslagningar på venstra kantens baksida fullt intryck af att vara lika gamla med fram- och baksidorna, väl också, ehuru ej i samma grad, den från venster räknadt, första, åt höger stigande toppytan äfvensom den närmaste delen af sänkningen åt höger. Men de öfriga toppytorna, åtminstone de flesta af dem, samt högra sidans öfre, sluttande del se ut på annat sätt: de äro ljusare i färgen och bilda skarpere kant mot framsidan, hvilket efter min mening tyder på, att de äro afknackade. Från baksidan kunna inga afgörande bevis hämtas, ehuru formen på kanten äfven här tyckes tala för afslagning. Hvad som mest gör intryck af att vara afslaget, är trakten närmast till höger om inskriften och dernäst kanske ofvanför denna . . . Tänkas kunde, att vid transporten från Kalleby till Tanums kyrka flisor blifvit afstöta . . . Om också efter ristningen och innan

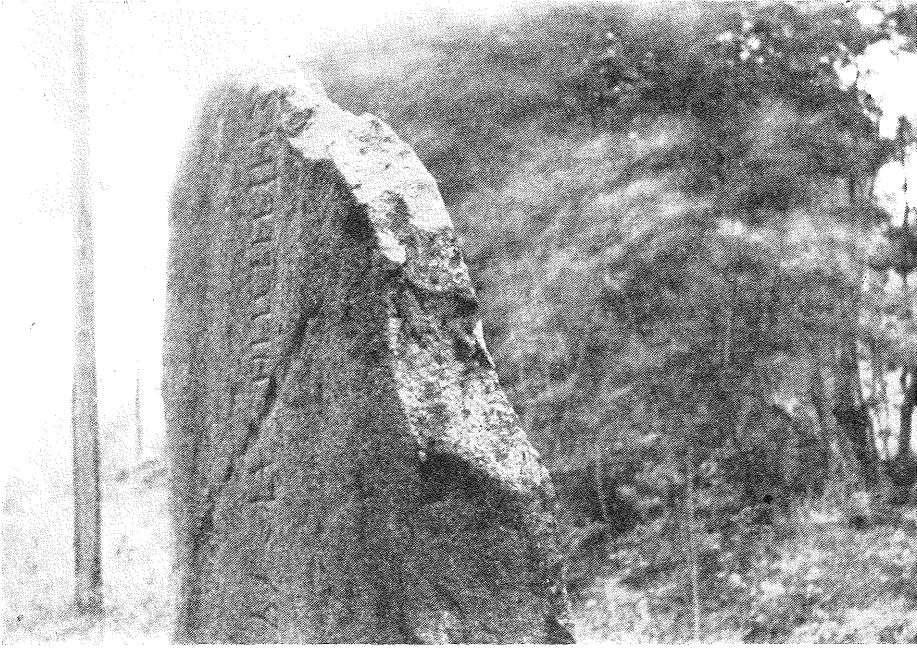

Fig. 173. Kallebystenen. Bruddkanten.

stenen blef känd ett stycke af toppen afslagits, har detta nog icke varit betydligt, alldenstund Stephens' förmodan synes sannolik, att den fjerde runan uppifrån gjorts så lång, med kännestrecken ofvan de andras spetsar, emedan ristaren mot inskriftens slut haft ondt om rum och han genom denna anordning kunde inbespara utrymme.“

Overkanten viser altså en annen og yngre karakter enn sidekantene og runologene må derfor regne med den mulighet at toppen er slått av og innskriften defekt. Stenen bør snart tillikemed flere andre eldre og yngre runestener undersøkes av en kyndig petrograf. Det er riktig at runene presses sammen i innskriftens siste halvdel som om stenkanten varslet sin nærhet. Men slike plasshensyn måtte også ha gjort seg gjeldende om stenen opphavlig hadde et nå avslått toppstykke med plass til et mindre antall runer. Plasingen av kvistene på Y runen, som Friesen legger slik vekt på, sier ikke meget, jf. samme trekk på

Fig. 174. Kalleby. Innskriften (uopptr.). Foto E. Moltke.

Fig. 175. Slutten av Kallebyinnskriften (uopptr.).
Eget fot.

Vettelandsstenen hvor plassforholdene ikke spiller inn. Det betyr heller ikke noe at det ikke ses spor av noen rune etter ξ : innskriften kan jo ha interpungert etter was som etter þrawijan; av runer som $\langle \uparrow \uparrow \uparrow \uparrow \rangle$ kan man — slik som stenkanten er — overhodet ikke vente å finne noe spor. På den annen side er det unektelig et merkelig treff at bruddlinjen skulle gå akkurat mellom to runer og mellom to ord (jf. dog Tomstad og Vettelund). Runene er 19 i tallet, runemagiske hensyn løser altså ikke spørsmålet om innskriftens opphavlige lengde.

Jeg har personlig undersøkt Kallebystenene to ganger og mitt inntrykk er at det er slått av et mindre stykke øverst hvor stentykkelsen er redusert til 13 cm. (jf. fig. 173). Men bare en evident tolkning kan her gi full sikkerhet.

Gno. *vas heitinn* kan ha flere betydninger: „ble tilkalt, lovet, befalt“, men aller alminneligst „ble kalt, gitt et navn“ som i vest- og østgermansk: syster *vas* ykkar Svanhildr *of heitinn*, Hamðism. 3, *of heitinn vas*, Arinbj. 9, Knéfrøðr *vas sá heitinn*, Atlakv. 1, Wígláf *wæs háten*, Beow. 2602, *wæs his fæder Ecgþeo háten*, 373, Pilatus *was he hêtan*, Hel. 5131 (76. 252. 468. 504. 1192. 1269. 2705. 4149. 5404. 5721. 5794), gisah man thie Matheus *uwas giheizzan*, Tatian 20, 1 (jf. 19, 1). Det tilsvarende presens er gno. *heitinn es* som Ynglingatal 37: *es . . . Rognvaldr . . . of heitinn* om den ennå levende Ragnvaldr Heiðumhárr. Gabriël *bium* ik *hêtan* sier Gabriel i sitt budskap til Maria, Hel. 120. Tatian nytter fortrinsvis *giheizzan ist*: Simonem thie *giheizzan ist* Pêtrus, likedan 22. 6, 49. 1.

Men þrawijan haitinar was kan ikke oversettes „jeg (han) ble kalt Þrawija“, derimot nok „ble kalt Þrawija’s“. Her må altså suppleres både et subjekt og et nomen i nominativ, hvortil genitiven þrawijan hører. Er innskriften fullstendig, ligger intet subjekt nærmere enn stenen som bærer innskriften: „den (stenen) ble kalt Þrawija’s“, formuleringen er som *heitir Yggdrasils*, Vqluspá 19, om asken som er nevnt like forut. Gravstenen og graven kan i de gamle innskriftene kalles med den dødes navn i genitiv: *keþan*, Belland, *wadaradas*, Saude, jf. *hnabdas hlaiwa*, Bø, . . . an *warur*, Tomstad.

Man kan også oversette: „den (stenen) ble lovet (viet til, A.Noreen) Þrawija“, d. e. stenen med alt det den står for, den kultus og det offer som var knyttet til den. Usannsynlig er en overs.: „han ble kalt bort av Þ.“ (jf. *heitinn* „død“), likeså „Þ. ble anropt“ (an haitinar was med an = ana som på Tjurköbrakt., sammensetning og betydning som *Vulfila ik weitwod guþ anahaita*, II Kor. 1, 23, *anahaitiþ bidai namo frauþins*, Rom. 10, 13 osv.). Interpunktjonen etter an tyder på at an er del av det foregående ord.

Når jeg ikke er overbevist om riktigheten av noen av disse mulighetene, skyldes det i første rekke navnet Þrawija som jo må høre på det nærmeste sammen med þrá; det fortøner seg som et nomen agentis til et *þrāwijan (denominativ til *þrāwō- eller et slags kausativ av typen *svéfa*), og temaet þrá's rolle i runemagiske formler er vel kjent (ovenf. s. 194). Et navn som Þrawija „som skaper trå“ kan bare bæres av en magiker eller et overnaturlig vesen, og da verbet heita overalt ellers hvor det møter oss i gamle innskrifter går på runemagikeren og følges av dennes sakrale navn, så er Þrawija høyst sannsynlig navnet på runemagikeren.

Jeg tror innskriften er defekt og at den opphavlig har lest

þrawijan · haitinar was namne

„Jeg ble kalt med navnet Þrawija“, i realiteten = Þrawija haite „jeg heter Þrawija“ (gno. *Þrǣfe).

Vulfila bruker samme vendingen: *sah . . . haitans was namin* (dat.) *Malkus*, Joh. 18, 10, avvikende fra den greske teksts ἡ δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος, jf. *unleds sums was namin haitans Lazarus*, Luk. 16, 20. Men stemmende med gresk Luk. 19, 2: *guma namin haitans Zakkaius* ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος, og 1, 61: *saei haitaidau þamma namin* ὅς καλεῖται τῷ ὀνόματι τοῦτω.

At vendingen er ekte germansk viser en jamføring med vårt hjemlige materiale: *eino nafne hétomk aldregi*, Grimnism. 48, *þöru nafne het Gymir*, Lokasenne 1. Mens Vulfila i forbindelsen *haitans was namin* føyer (det fremmede) personnavnet til i nominativ, settes det i nordisk i genitiv: *Helga nafne* „navnet Helge“, *Helga kviða* Hj. 7, *hétom þá hjóna nafne*, Sig.kviða en skamma 67. Samme bruk av dativen i vestgermansk: *then ther anderemo namen hiez Petrum*, Tatian 22. 6.

Det kan altså ingen tvil være om at en lesning þrawijan haitinar was namne er i full overensstemmelse med nordisk språk.

Kallebysten har vært reist på eller ved grav, og innskriften til-sikter å verne gravens fred. Den er i virkeligheten en forkortet forbannelsesformular: „jeg bringer trå til den som . . .“ eller med en

Fig. 176. Kinnevedplaten. Etter Festskrift Pipping.

kombinasjon av Järsberg, Rävsaal og Blekingestenenene: ek erilar
 Prawija haite, prawidar [Rö!] si(je) sar þat briute.

Innskriften gir i den lesning som er gitt her $8 \times 3 = 24$ runer. Den er ikke allittererende. Ombytter man namne med synonymet haitije, dativ av *heiti*, oppnår man allitterasjon; men runetallet blir 26.

SKARABORGS LEN

Kinneved kleberstensplate (dim. $7,5 \times 4,5 \times 0,6$ cm), funnet 1843 under pløying i et jorde på Kinneved prestegård, Frökind herred, Väster-götland. Stephens opplyser 1883 (Run. Mon. III) at det ennå i dette år var flere gravhauger å se nær stedet hvor stenen ble funnet. Stenen kom i 1851 til skolemuseet i Skara, hvor Hans Hildebrand i 1869 ble oppmerksom på innskriften. Platen er hel når unntas høyre øvre hjørne som er slått av. Derved er høyre rammelinje gått tapt og første rune skadet; dog ses ennå den oppadsvingende bue fra basislinjen til høyre rammestrek „and it is therefore certain that the whole risting is perfect“ (Stephens III 21). — Litt.: Krause no. 15. — Avbild.: Stephens Run. Mon. III 1884 s. 21 (Magnus Petersens tegning), Jungner, Festskr. Pipping 1924 s. 244 (fot.), Krause no. 15 (etter Jungner).

Etter Stephens tegning og Jungners fot. må 1. rune ha vært \mathfrak{S} , et 3-delt s (annerledes, men uholdbart Krause no. 15). Innskriften leses fra høyre mot venstre:

s i r a l u h

Av de fire innskrifter i eldre alfabet som er funnet i Västergötland, kan ingen med sikkerhet antas å være reist på eller ved grav. Kinneved-platen må på grunn av sitt lille format nærmest oppfattes som en amulett, Nolebystenens små dimensjoner og form godtgjør at den ikke er reist på grav, Vånga og Flistadstenene måler i høyden 1 og 1,10 m, ingen gammel runesten av så lite format kan vises å være reist på eller ved grav. Det må tas for gitt at Kinneved-platen stammer fra en av de gravhaugene i hvis nærhet den ble pløyd opp og at den ved haugleggingen av den døde ble etterlatt i graven for magiske formål.

Runeformene viser avgjort at Kinneved hører til de yngre innskriftene i det gamle alfabet. Den har samme \mathfrak{S} rune som Stentofta, Björketorp, Strøm og flere brakteater (Sjælland o. a.), den har en *h*-rune \mathfrak{H} med skråstrek i nesten full runehøyde: denne formen er ellers ikke belagt i steninnskrifter, men er alminnelig på brakteatene hvor denne *h*-typen ble utviklet (Tjurkö, Darum 3, Ågedal, Fredrikstad, Maglemose o. fl.). Kvistene på \mathfrak{F} , \mathfrak{T} og \mathfrak{D} runene går ut fra staven et stykke under toppen; denne runetyper er utviklet i innrammede innskrifter og er i alminnelighet et sent tegn.

Fig. 177. Kinnevedinnskriften sterkt forstørret.

For λ har Kinneved merkelig nok Υ , men før utviklingen av *m*-runen Υ møter man ikke sjelden Υ for *R* i relativt sene innskrifter og omvendt λ for Υ (således alt Kylver). I Norge har Eggja, Vatn, Tveito, Fonnås og (i Båhuslen) Rävsaal λ , Stentofta har λ , men Björketorp og Istaby Υ , Varnum både Υ og λ . Men brakteatene har bare Υ .

Kinnevedmesterens alfabet er i det hele et typisk brakteatalfabet:

Fig. 178. Kinnevedinnskriftens alfabet.

og innskriften må på paleografisk grunnlag dateres til brakteattid. Hermed stemmer det at Kinnevedinnskriften i likhet med brakteatinnskriftene staver FRN med F (for oralt *a*), ikke \ast som Setre; \ast er helt fremmed for brakteatinnskriftene.

Innskriftens innhold leder også tanken hen på brakteatene. Av de 23 innskrifter som inneholder ordet *alu*, står ikke mindre enn 13 på brakteater og 4 på amuletter (Kinneved, Lindholm, Kørnin-ringen og ringen i Ashm. Mus.), 1 på benkam (Setre), 1 på pil (Nydham), 1 på sølvspenne, (Værløse), 1 på bronsebeslag (Fosse), 2 på stener (Elgesem, Årstad). Over tre fjerdeparter av *alu*-innskriftene står altså på amuletter, dette magiske trylleordet må ha vært ristet på utalte gjenstander i all slags materiale og funnet veien til utalte graver i folkevandrings-tidens Norden, alminnelig ble det vel skåret i tre og lagt i graven som den irske *ogam-flesc*.

Bugge oversatte „denne (sten er) et vern“ og jamførte særlig Lellinge-brakteatens *salusalu* som han leste *sa alu sa alu* „denne (er) en amulett“ (N \ddot{I} e I 165). Men det kan ikke godtgjøres, som Bugge sier, at nordisk språk engang har hatt et demonstr. pron. *sē* svarende til gammelengelsk.¹ Dernest er ordlyden i Bugges oversettelse ikke tillit-

¹ Krogstad er ubrukelig i denne sammenheng, Aspastenen har *sa r*, ikke *si r*, Västgötalagens *sær* kommer av *sa r*, og Lidéns skarpsindige forklaring av *siá* (av **sē-ōh*) er nå overalt oppgitt.

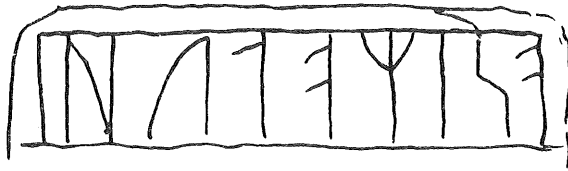

Fig. 179. Rekonstruksjon av Kinnevedinnskriften.

vekkende, ikke mer enn Friesens tolkning av Opedal og Vånga: „Begravelse (er dette)“.

Ved tydingen av Kinnevedinnskriften må man være oppmerksom på at rammestreken her som på Rökstenen og fremfor alt på Nolebystenen (samme egn og tid) kan ha vært nyttet som runestav. Innskriften kan altså meget godt ha lest *asir alu h* (fig. 179), og dette *asir* kan i realiteten uttrykke det samme som de 8 *f* runer som åpner *alu*-innskriften på Lindholmamulletten. Man minnes også bronsebeslaget fra Fosse, hvor *alu* følger etter 2 *ásir*. Kinneveds *asir alu h* er da bare en annen skrivemåte for *aaaaaaaa alu h*. Man tør vel i denne forbindelse også minne om den islandske kvennagalders *risti eg þér ásu átta, naudir níu* (Ízl. Þjóðs. 1449). Etter samme prinsipp kunne da f. e. Skabersjøspennens 16 *l*-runer tenkes skrevet med pluralis av runenavnet.

Alu-linjen på Lindholmamulletten teller 24 runer, Kinneveds *asir alu h* gir 8 runer, altså henholdsvis *f*uþarkens og ættens runetall.

Også i andre magiske innskrifter kombineres *alu* med *h*-runen, således på Kørclinringen, hvis *ᚱ | ᚠ 11* jeg leser *alu | h* (d. e. 1. rune i 2. ætt), videre på Ølstbrakteaten (Stephens no. 68), hvis *hag | alu* på den trange plassen under hestens bakben synes å måtte være forkortet for *hagala | alu*. Endelig bør det minnes om det fullt utskrevne *hagala* i den opplagt magiske innskriften på Kragehulspydet. Denne innskriften, som dessverre er defekt, har da rimeligvis sluttet med en beskyttende *N* rune.

Krauses oversettelse „mögest du (der Stein) ein Schutz (für das Grab) sein“ forutsetter et magisk språk som er uten parallell i Norden. Samme innvending gjelder en oversettelse: „du, Hagal, være *alu*“.

Fig. 180. Noleby, situasjonsbilde (mannen markerer funnstedet).
Etter gammelt fot. i SHM.

Om *alu* se den fortreffelige oversikt DR sp. 629 f., om $\text{f} = \text{oralt } a$ i dette ordet se ovenf. s. 82 f. Bugges identifisering med got. *alhs*, gengs. *ealh*, gty. *alah* er formelt mer enn betenkelig. Ordet forekommer meg (som Anders Bæksted, *Værløse Runefibula* 1945, s. 88) identisk med *ol* „øl, offerøl (libatio)“. Til den religionshistoriske utvikling jf. ved. *soma*. Strømbrynets wate . . . horna og Snoldelevs horntriskjele kan tolkes som vitnesbyrd om dette offer-*alu*.

Noleby runesten (grå gneis, overflaten sterkt rødfarget av feltspat), uregelmessig formet sten, største lengde og bredde 0,70 m, funnet 1894 i en forfallen stenmur av ung alder på gården Store Noleby, Fyrunga sogn, Västergötland, siden 1896 i Statens Historiska Museum, Stockh. — Litt.: Jungner, *Festskr. Pipping* 1924, s. 234 n. 2. Krause, no. 52. Bugge *NIe*, Index. I. Lindquist, *NK VII* 19 f. A. Nordén, *Fornvännen* 1934, s. 99—101. — Avbild.: Bugge, *ANF XIII* 1897 (fot. av stenens overside og bakside, uoptrukket fot. av stenen med innskrift, fot. av papiravtrykk av innskriften, optrukket av Bugge), *XV* 1899, s. 142 ff., *XXII* 1906, s. 1 ff. Jungner, *Festskr. Pipping* 1924 (optrukket). Nordén, *Fornv.* 1934 (detalj: slutten av 1. og 2. linje). Friesen, *Nord. Kult.* *VI* 1937, s. 30 (optrukket). Krause s. 519 (optrukket).

Fig. 181. Nolebystenen. Etter fot. i SHM.

Alfabet:

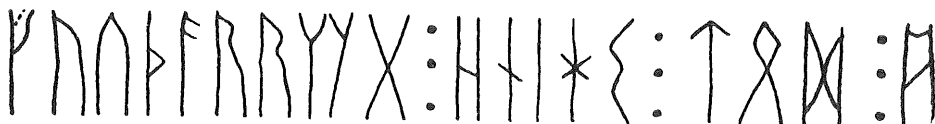

Fig. 182. Noleby.

Av denne gåtefulle innskriften er bare de 3 første ordene i øverste linje tydet. De er verdifulle ved sin overraskende overensstemmelse med Hávamáls *runum enum reginkunnum* og bevisende for innskriftens magiske karakter. Man slutter herav at stenen må stamme fra den jernaldergraven som etter K. E. Sahlström (se Nordén, Fornv. 1934, s. 99) ble påtruffet et par hundre meter fra gjerdet hvori stenen ble funnet. Og stenens små dimensjoner og eiendommelige form kan nok peke på at den opphavlig var plasert inne i grav. Men full sikkerhet er her umulig så lenge som den kryptiske del av innskriften ikke er tydet.

Med Kinneved stiller saken seg annerledes, her viser jo foruten funnforholdene også overensstemmelsen med Årstad og Elgesem i formelen (alu med eller uten magiske runer) at denne amuletten høyst sannsynlig skriver seg fra det gravfeltet i hvis umiddelbare nærhet den ble funnet.

Innskriften er ordnet i 3 parallelle linjer, alle med basisstrek og lukket til venstre med en vertikal innrammingslinje som samtidig gjør tjeneste som runestav. Av siste linje er bare en fjerdepart nyttet. Allikevel er det trukket opp en fjerde basislinje (med vertikal innrammingslinje), som om runemesteren hadde planlagt en lengere innskrift (jf. Bratsberg-spennen).

Slutten av den nest øverste linjen er ikke helt klar:

A: runofahiraginakudoto*𐌹𐌶a

5 10 15 20

B: unapou : suhurah : susih • watin

5 10 15 20

C: hakupo

5

Av skilletegnene i B synes bare det første sikkert, etter Bugge ANF XII og Nie Innl. s. 25 er det ;, etter Nordén ;, etter Friesen, NK VII 30, l. 3 infra; skilletegn etter r. 13 antar Brate, Jungner, Nordén, Krause. — B 14–24 susi hwatin Bugge ANF XXII, susih ek hwatin Jungner 1924, susihni[u]itin Friesen NK VII 30, susihehwatin Krause. Detaljert tegning av dette parti hos Nordén. — Den vertikale innrammingsstrecken mellom 3. og 4. basislinje har på midten en liten nedadgående skråstrek som etter Jungner (s. 235 n.) er „merke etter et slag mot stenen“. Bugge nevner noen „uregelmessige innhulinger“ her, som „ingen språklig betydning har“ (ANF XIII 320), Krause mener streken er risset.

Linjene leses i rekkefølge A B C, men før innskriften er tydet i sin helhet kan rekkefølgen ikke bestemmes. De store runene i midtlinjen kan markere ingress, og i så fall blir rekkefølgen B A C.

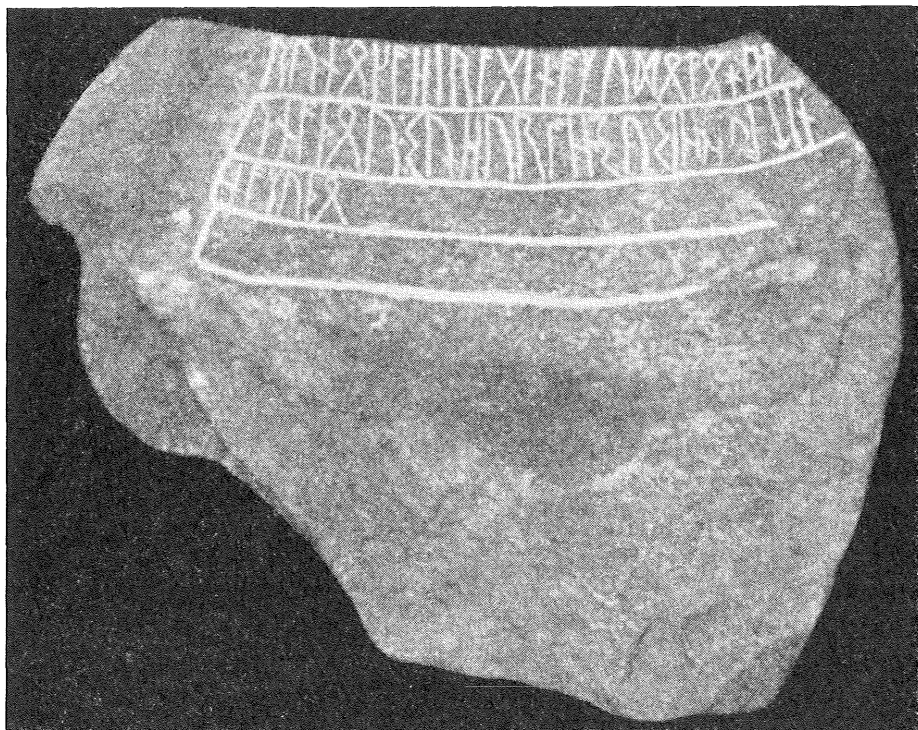

Fig. 183. Nolebysten med opptrukket innskr. Etter fot. i SHM.

Linje B har vært gjenstand for flere tolkningsforsøk, b. a. fra Bugge og Friesen. Den siste oversetter (Nord. Kult. VI 30 f.): „Jag bringar ro (i graven). Detta formulär och denna åsyn må visa på en grav“. Noe slikt har selvfølgelig aldri noen runemagiker prestert. Nordéns oversettelse høres rimeligere ut (Fornv. 1934, s. 99 f.): „Jag framkallar på magisk sätt trivsel: Suhurah! Susih!“

Men Nolebystenens gåte vil aldri kunne løses etter de linjer forsøkene hittil har fulgt. Det er jo helt opplagt at iallfall linje B er redigert i en lønnskrift hvis nøkkel ennå ikke er funnet, men som høyst sannsynlig — for ikke å si sikkert — bygger på en hel eller delvis ombytning av runenes lydverdi. Det fremgår av allitterasjonen

: suhurah : susih . . . , som forutsetter at ett og samme bokstav i grunnteksten overalt er tildelt ett og samme substitutt i lønnskriften. Det er neppe tilfeldig at interpunksjonen er begrenset til lønnskriften. Her er åpenbart et viktig holdepunkt for desjifring. Linjen har altså også i runemagikerens opphavlige, ikke kryptisk omskrevne tekst allitterert. At også linjens første ord *una pou* er lønnskrift, derpå tyder den unordiske lydforbindelsen *ou*. Det er bare et spørsmål om tid når linjen blir desjifret, og når den tid kommer vil det ingen tvil lenger være om innskriftens karakter.

I linje A bunner tolkningen av *runo . . . kudo* som akk. pl. fem. i en misoppfatning av det gammelnordiske grammatiske system og av grunnbetydningen av ordet *rune* (jf. ovenfor s. 137 og NTS I 175 ff.). Moltkes tolkning av Einangs *runo faihido* (Viking 1938) blir avgjørende også for Noleby, dog må *runo* ikke oversettes „runen“,

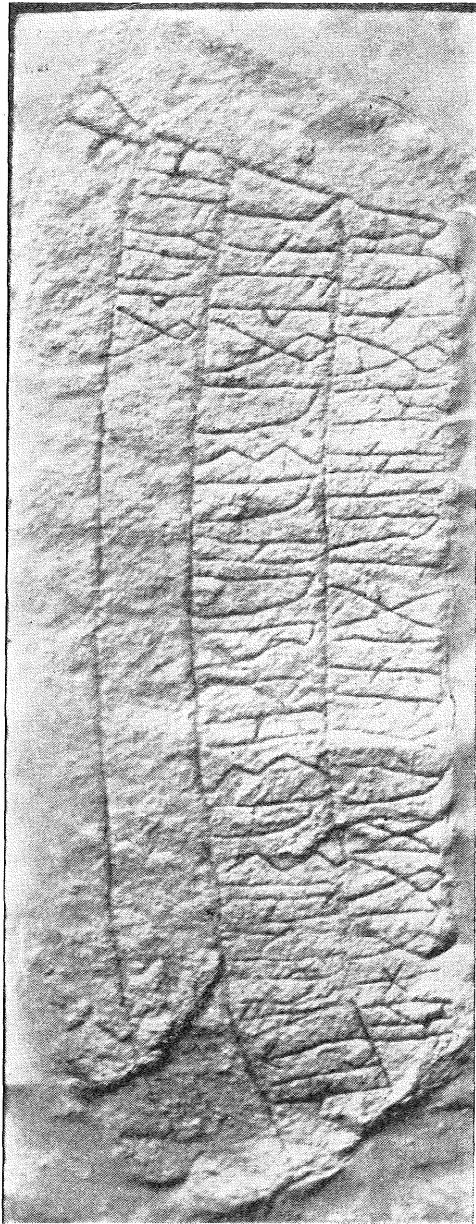

Fig. 184. Nolebyinnskriften (uopptr.).
Etter fot. i SHM.

Fig. 185. Nolebyinnskriften, slutten

men „runemysteriet“ eller kollektivt „runene“ (jf. Friesen „en hemlig skrift“ Nord. Kult. VI 30).

Fahi kan formelt være enten 2. sg. imp. eller 1. sg. pres. Da nå Åsumbrakteaten (Skåre) bevislig har 1. sg. fahi (ikakar fahi) og da runemesterformelen så godt som alltid¹ krever *ego*-deiksis, må Nolebys fahi være 1. sg. pres. og apokoptert av fahi u. Det het altså i Nolebymesterens språkform også neutrum plur. *rīki*. Spørsmålet om slike former er forenlige med Åsum-Femø (f)ǣkar, Noleby runo . . . ku(n)do og ragina — vil bli tatt opp senere i dette arbeid. — Moltkes lesing runo fahik (Aarb. nord. Oldk. 1936, s. 250) forstår jeg ikke²; så

¹ Dog ikke Tjurkö; By's *orte* hører ikke med i denne sammenheng.

² Staven på A 8 krysses øverst „av en fin skråstrek som synes å være risset“ (Bugge, †). Ingen andre har lagt vekt på denne „strecken“, som umulig kan være kvisten av en *k*-rune; Nolebys *k*-rune er ʝ.

av linjene A og B (uopptr.). Etter fot. i SHM.

sammentrengt som runene står er det ikke plass for en Y rune mellom N og R. Personalpronomet behøver ikke å uttrykkes ved 1. sg., fremfor alt ikke om det forut (f. e. i den kryptiske åpningslinjen) går en 1. sg. med uttrykt subjektspronomen. Jeg kan heller ikke være enig i Moltkes oppfatning av Åsums fahi som plassbetinget forkortet skrivemåte for fahido, det er jo rikelig plass for opptil 30 runer — ja mer — i direkte fortsettelse etter siste ord fahi. Forkortelsen på Femøbrakteaten (ekfakarf) hvor det også var plass til fahido, skyldes oktoaden. Til presens i runemesterformelen jf. runor waritu Järsberg (nærmeste gamle innskrift nord for Noleby).

Kompositumet *raginakundo*, d. e. *raginakundo*, inneholder i 1. ledd ikke Odinsheitet, men kollektivet *regin*, jf. Hávamál str. 79. Siste ledd *-kundo* er språkhistorisk viktig: det stemmer med siste ledd i *gno. troll-kundr* (og med subst. *kundr* „sønn“ = gallisk *gnātos*), *gnt. god-*

cund (abstr. *got-cundi*), geng. *heofon-cund* og got. komposita som *himina-*, *airþa-*, *guma-kunds*. Det germanske grunnlaget er **kunda*, men dette er i nordgermansk gjennomgående trengt ut av *-kunnr*, således i *alf-*, *ás-*, *regin-kunnr*, **goð-kunnr* (*goð-kunnigr*, *-kynningr*), som alle på Nolebymesterens tunge lød *-kundaR*. Det dreier seg selvfølgelig ikke om gammel grammatisk veksel, men om senere sammenblanding av *-kundr* og *-kunnr* (av **kunþa-*), foranlediget ved tidlig lukning av ganeseilet i *kunnr*, jf. stavemåter som *Findar*, *Fint* for *Finnr* (som *Sambar* for *Samr*), alle fra Bråvallakvadet, *-gundr* for *-gunnr*, jf. Seip, Norsk Språkh. 120 f. 189.

Resten av innskriften er uforståelig. Har runemagikerens kryptiske system bestått i ombytning av Hagals og Tys ætt, så kan linje B, rune 7—17 leses

datur at dude

dóttur at dauðe (*deyði*), og leses rune 1—6 med vanlig ombytning av Freys og Tys ætt fås *ubaþgu*, oblikk form av *ubaþga*, svak fleksjon av et adj. **úbøðugr*, brukt som tilnavn, her som personnavn i likhet med *Ráðugr*, jf. også tilnavn som *Fiðlkungi*, fem. *Fjðlkunga* hos Lind. I betydning stemmer **Uboðga* med kvinnenavnet *Un(h)ilt* hos Jordanes. Et nordisk kvinnenavn med privativt *ú-* er *Úrækja*. Om Gårdlösas *Unwod*(*agar*) se ovf. s. 112.

Former som *datur*, *at* og *dude* (*dauþe*) stemmer med folkevandringstidens nordiske språk — bortsett fra at man i eldre folkevandringstid naturligvis venter *dohtur* (jf. *Tune*) og *dauþiu* (*dauþe*). Men *badgu* synes uforenlig med *runo* og *kundo* i linje A. Hvis overensstemmelsen med *dóttur at dauðe* (*deyði*, *-e*) ikke skyldes en ren tilfeldighet, så må enten min omlesing av *unaþou* være gal eller innledningsformelen i A er arkaiserende.

Runeformene gir intet sikkert holdepunkt for bestemmelsen av innskriftens tid; *Yk* og **j* (eller oralt *a*) peker på relativ sen tid. For *s* venter man *ʒ*, for *Y* og *ʒ* går som regel sammen, jf. Stentofta, Björketorp, Ellestad, Strøm. Men at *Y* og firedelt *ξ* kan tenkes å forekomme i en og samme innskrift viser Kragehulspydets *ʌ* og *ξ*.

En stavemåte dutur for dotur forutsetter imidlertid, synes det, kjennskap til det yngre runealfabet og i så fall kan Nolebyinnskriften ikke presses høyere opp enn 7. årh. Men så sent venter man ikke å møte det firdelte ξ . Innskriften kan selvsagt være både grafisk og språklig arkaiserende. Men jeg er ikke overbevist av min egen fremstilling: det eneste forståelige i Nolebyinnskriften er innledningsformelen i linje A.

Vånga runesten (gråsten), innbygd i nordre innervegg av kirketårnet i Vånga (1 mil fra Noleby), Fyrunga sogn, hvor innskriften ble avtegnet år 1791 av E. Junggren, av Per Tham (før 1820) og undersøkt av bl. a. Bugge i 1868 og Stephens 1873. Kirken ble revet i slutten av forrige århundre og stenen da plasert i prestegårdshagen hvor den står nå. — Dimensjoner: $1 \times 0,73 \times 0,30$ m. — Litt.: Stephens, Run. Mon. I 1866, 241 f. (med Junggrens tegning av 1791), III 1867, 835 ff. (s. 836 baron Djurklou's tegning etter papiravtrykk juni 1867), III 1884, 27 f. (s. 28 Magnus Petersens tegning etter Stephens papiravtrykk av 1873), Hand-book 1884, s. 8 f. (avb. som Run. Mon. III). Bugge, Tidskr. f. Phil. og Pæd. VIII 1868, s. 184 ff., NIE 1905 ff., Ind. Burg, Die ält. nord. Runeninschr. 1885, s. 85 f. Wimmer, Runeninschr. 1887 Ind. (s. 303, datering 500—600). Noreen⁴ 1923, s. 393. Jungner, Festskr. Pipping 1924, s. 232 (avb. 243 fig. 4 a etter Stephens, 4 b opptrukket fot.). Friesen, Rö 1924, s. 39 f. 91, Nord. Kult. VI 1933, 30 (avb. etter Stephens). Nordén, Fornv. 1934, s. 100 f. Krause, Schriften der Königsb. gelehrten Ges. 1935, 10, Runeninschr. 1937, no. 52 anm. — Avbild.: se Litt.

Innskriften gir ikke på noe punkt grunn til tvil, den leser

h a u k o þ u r

Det står *ikke* h a r k o þ u r som Friesen leser, Rö 1924, det er ingen, absolutt ingen, typologisk forskjell mellom de to *u*-runene i innskriften. Ti år etter (Runorna, s. 30) leser han som alle andre h a u k o þ u r, men med en tolkning (gno. **haugod̄r* „hauglegging“) som er uforenlig med runealfabetets historie; jamføringen med Nolebys h a k u þ o (angivelig

Fig. 186. Vänga runesten. Etter Stephens Handb., s. 8.

„grav“) er uholdbar av paleografiske som språklige grunner: et abstr. **hauguþōn-* (**haugōþōn-*) er uten sidestykke. Nordén konstruerer for Vångas *haukoþur* og Nolebys *hakuþo* et kompositum **hawa-kunþōn* „som stammer fra (grav)haugen, gjengangersker“; men kombinasjonen strander om ikke på annet så på stavemåten *-kuþo* (jf. *-kudo* i øverste linje).

Bugge tolket *haukoþur* som et personnavn i nom. sg., nom. agentis (egtl. verb. abstr.) til **haukōn* „jage med hauk“. Friesens innvending at *haukr* ikke kan ha tapt sitt *ð* så tidlig som 1. halvdel av 6. årh.

Fig. 187. Vänga runesten. Etter fot. i SHM (uopptr.).

(Rö s. 39), er uholdbar; Rävvals *hariwulfs* som han støtter seg til, er jo ikke bevisende for innlydsbehandlingen av *w* foran *u*, dessuten har alt By orte. Endelig kan folkenavnet *Chauki*, som tross sitt konstante intervokaliske *-k-* av alle germanister føres tilbake på **hauha-* „høy“, etter min mening ikke skilles fra fuglenavnet: utviklingen *aþu*: *au* er altså så gammel som vår tidsregning.

Jungner foretrekker en grunnbetydning „rask som en hauk“, hvorav „angriper, forfølger“, og ser i Noleby-Vångas *ha(u)koþur* et uttrykk for „hevner“, på Nolebystenens objekt for midtlinjens *hwatin* „... måtte

Fig. 188. Vångainnskriften etter fot. av avklapping i SHM (uopptr.).

de egge en haukrapp angriper“. Men parallellene fra Eggja og Rök som det henvises til, er illusoriske, og hva det står i midtlinjen på Nolebystenene vet foreløpig ingen runolog noe om.

Vånga hører til samme innskrifttype som Bratsberg palir, Møgedal laiþigar, Tveito taitr, og mulig også Törvika A ladawarijar (foran bruddkant) og Skärkind skipaleubar: disse innskriftene gir alle en personbetegnelse i nominativ, etter Bugge navnet på den døde. Men Vatn med sitt hroaltr fahi og Einang med sitt ek go]dagastir runo faihido taler sterkt, ja avgjørende, for at slike isolerte navn også kan gå på runemagikeren, og jeg ser derfor i haukoþur et navn på ham. Vångas haukoþur kan i virkeligheten si det samme som ek erilar haukoþur haiteka.

Et slikt *haukoþur* må være dannet på samme måte som Odinsheitene på *-uðr*, *-aðr* av derivative verb på *-ōn*: *Geiguðr*, *Hnikuðr*,¹ *Jölfuðr*, *Sviðuðr*, *Váfuðr* til *geiga*, *hnika* osv., og jettenavn som *Svásuðr*, *Vásuðr* (til verbene nyno. *svása*, *vása*, annerledes Falk, Odinsheite s. 44). Disse personbetegnelsene på *-uðr* vant veldig utbredelse i diktningen, jf. *lōðuðr* (Trollhättan brakt. laþodu?), *høtuðr*, *møgnuðr*,

¹ Når det v. s. a. *-uðr* stundom møter en variant på *-urr* (*Hnikurr*, *Sviðurr*) kan denne være utgått fra nom. *-uðr* som lydrett ble *-ur*; dette førte til sammenblanding med det synonyme suff. *-urr*.

høguðr, frømuðr osv. Denne ordtypen hører hjemme i diktningens, mytens og det sakrale språks verden.

Det derivative **haukōn* kan enten være samme verbum som nyno. *hauka* „hauke, huie“ (jf. østsvensk *hoyk*) eller en avledning av fugle-navnet). I betydningen „huie“ er *hauke* vel avledet av interj. *hau*, det kan i denne betydning ikke komme av fugle-navnet (det måtte i tilfelle opphavlig vært brukt om hauket hvormed falconarius kalte hauken tilbake). Som avledning av *haukr* kan *hauka* bare bety „bære seg at som, vise seg som en hauk“, jf. *orme, slange, åle, hingste seg, grise, svine*, nyno. *kråka*, eng. *bull*, — ja i grunnen foreligger *hauka* i denne betydning i nyno. *hauka seg* „komme til hektene, friskne til etter sykdom eller motgang“. *Hauka* kan ikke ha betydd „kalle (hauke) på en hauk“, derimot nok „skrike som en hauk“, jf. nyno. *reva* „hyle som en rev“; men hauk og falk hører til æterens taueste vesener.

Som sakralt navn på magikeren synes *Haukuðr* å forutsette en ritus hvor en gud ble fremstilt i haukeham. Da Heidrek trekker Tyrving, redder Odin seg gjennom ljoren i haukeham (Hervarar saga, kap. 15), og om Odin i haukeham vitner heiter som Geirlödnir, Ginnarr, Gøllungr og Olgr (okse og høk), jf. Falk, Odinsheite s. 41 f. Blant hovets stolpeguder har det åpenbart vært en *Valhöfði* som det var en *Arnhöfði*.

Flistad runesten (gneis) funnet høsten 1897 på Lille Backgårdens grunn på den gamle kirketomten, Flistad sogn. Stenen stod ifølge Almgren rett opp og ned i jorden med den spisse enden ned (annerledes Bugge) og så dypt at dens øvre ende var dekket av et 2 fot tykt jordlag. Den er som Oscar Almgren har vist identisk med den runestenen som Petrus Tegnæus nevner alt i slutten av 18. årh. i sin „Beskrifning öfver Flistads församling år 1784“ (MS i Flistad Kirkearkiv). Runestenen ble, heter det her, funnet „uti Flista ma-gata“ og senere lagt i et stengjerde. Med beretningen følger en tegning som er identisk med den hvormed Liljegren i sin håndskrevne Fullständig Bautil (i KVHAA's arkiv) illustrerer Runurk. no. 1336 („i kyrkobyen, i en mur“). At stenen i 1897 ble funnet så langt nede i jorden kommer antagelig derav at den er blitt flyttet fra stengjerdet og murt inn i

Fig. 189. Flistadstenen. Etter ANF XVIII.

Bohlin opplyser hos Bugge (ANF XVIII 16) er det gjort flere oldfunn i egnen. Et par hundre skritt fra funnstedet og kloss ved kirken ligger en stor ættehaug og noen kilometer i nordøst en statelig skipssetning (kalt „Rannstena“) med 24 kolossale stenblokker.

muren på en kjeller, som formodentlig engang fantes på stedet etter hva gårdeieren opplyser. Stenen ble i 1901 overført til Stat. Hist. Mus. i Stockh. — Dimensjoner: lengde 1,10 m, bredde nede 0,56 m, øverst 0,27 m, største tykkelse 0,70 m. — Litt.: Liljegren, Runurk. 1833, no. 1336. Bugge ANF XVIII 1902, s. 1 ff. (fot. av stenen med innskriften opptrukket), Nie Index. A. Noreen⁴ 1923, s. 378 (og hos Bugge, *pass.*). Jungner, Festskr. Pipping. 1924, s. 244 ff. (fot. med opptrukne runer s. 245). — Avbild.: se Litt.

Stenen er bevart i den form den hadde da den ble lagt i kjellermuren, men det er tydelig at den opphavlig har vært lenger, da nedre kortside har en mindre forvitret karakter enn de andre sidene. Innskriften som løper helt ut i nedre stenkant, er da høyst sannsynlig defekt. Det dreier seg, synes det, hvis innskriften er ekte, om en bautasten reist i fri luft. Etter hva

Fig. 190. Flistadstenens innskr. (uopptr.).

Innskriften gjør intet tillitvekkende inntrykk. Ingen gammel runemester ville se så kinesisk vertikalt på runeraden som mesteren fra Flistadinnskriften gjør: runebasis og runetopp er ham komplett likegyldig, de vender snart i øst og snart i vest og alfabetet er like suspekt. Innskriften kan ikke med sikkerhet sies å romme noen rune som ikke hører hjemme i den yngre runerekke, for x kan være interpunksjonstegn og lesingen av 3. rune er usikker: det går en naturlig fordypning under toppunktene av M stavene og det ser ut til at runemesteren har utdypet den ytterligere akkurat mellom stavene; men det kan vanskelig leses M (med Bugge og Noreen), snarere M (se Jungner s. 247).

Bugge leste 1902 $x \text{ a m r a t r x l a t a}$, d. e. „Åm (ristet disse runer eller reiste denne sten) etter Lande“.

A. Noreen (hos Bugge s. 9 og *Altisl. Gr.*, I. c.) $g \text{ a m r a t r g l a t a}$ „Gammr (errichtete dieses Denkmal) nach Glente.“

Jungner 1924: $g \text{ a e r a t r g l a t a}$ (—??) „Geiruatr etter Glente“.

Disse tolkningsforsøkene er ikke overbevisende og ikke egnet til å styrke tilliten til innskriftens elde. En runeform f a er ikke sikkert påvist i noen gammel innskrift, men den er meget alminnelig i yngre

alfabeter. Hadde denne innskriften vært funnet i Norge, kunne man ha transkribert den *Ole M. N. Mo lot O. . . .* Jeg skulle tro at en slik — eller liknende — lesning kommer sannheten nærmere enn de lærde tolkningsforsøkene som er nevnt ovenfor.

Foreløpig bør Flistadinnskriften ikke nyttes for språklige eller historiske formål.

ÖSTERGÖTLANDS LEN

Skärkind runesten (lyserød granitt), funnet 1876 i korgulvet i Skärkind gamle kirke, Skärkind herred, i 1877 reist på kirkegården utenfor koret. — Dimensjoner: høyde 1,66 m, bredde 0,78—0,86 m, runehøyde 8—12 cm. — Litt.: Nordensköld, Månadsblad 1877 s. 450 f. (s. 451 Nordenskölds tegning av innskriften fra 1876), Stephens Run. Mon. III 1884 s. 26, med tegning etter originalen og papiravtrykk, Ihrfors Ostrog. Sacra (tegning s. 6), Bugge ANF VIII 1891 s. 23, Nie Index, Grienberger ZfDPH XXXIX 1907 s. 70, Swenning Fil. För. Lund Språkl. Upps. III 1906 s. 220 f., Noreen⁴ 1923, Friesen Run. i Sver. 1928 med opptrukket fot. (s. 17), Röstene 1924 s. 100 f., Nord. Kult. VI 1933, s. 29 (fot. som 1928), Brate Ögötl. Run. s. 160 (pl. LVII fig. 2, opptr. fot.), Krause no. 73 (opptr. fot. etter Friesen). — Avb.: se Litt.

Rune 9 er sterkt skadet, men leses av alle fortolkere *b*. Krause mener å se et punkt etter siste rune.

Innskriften kan leses *skipaleubar* eller *ski[n]paleubar*, men *skipa-* har ingen støtte i nordgermansk språk (ja overhodet ikke i noe germ. språk: mht. *schiden* er sekundært for *scheiden*): *skið* „vedski, sverdskjede“ (*skiðlauss hjörr*, Y. tal) har opphavlig stemt spirant (ght. *scit*, eng. *shide*), likeså personnavnet ght. *Scito* Libri Contract., ed. Piper III 15 (hvor *t* aldri står for *th*).

Går man ikke utenfor det overleverte germanske ordforråd, må innskriften følgelig leses *ski[n]paleubar*, som alle (unntatt Grienberger) i virkeligheten også gjør. Bugge satte navnet lik et gno. **skinnljúfr*, men uttaler seg ikke om betydningen av denne merkelige

Fig. 191. Skärkind runesten (t. h.). Etter fot i SHM.

sammensetningen. Friesen oppfatter leubar som et mannsnavn **Ljúfr*; komposisjonsleddet ski[n]þa- karakteriserer bæreren som pelshandler¹ (så Friesen, jf. Landnámaboks *Skinna-Björn*) eller som usedvanlig mager (jf. *skinn-mager*, *skinn* og *ben*, nyno. *skinnåt*, da. *skind-sulten*, *-tør*, *-vissen* og Linds oppfatning av tilnavnet *Skinnbalti*, Tiln. 325). Fra et rent språklig synspunkt er denne tolkningen uangripelig, men dens svake punkt er at *ljúfr* som navneelement står meget svakt i

¹ Om skinneksporten fra Mälardalen, Gottland og Öland til Rom i romersk jernalder se I. Lindquist ANF 58, 1944, s. 223.

Fig. 192. Skärkindinnskriften etter (uopptr.) fot. i SHM.

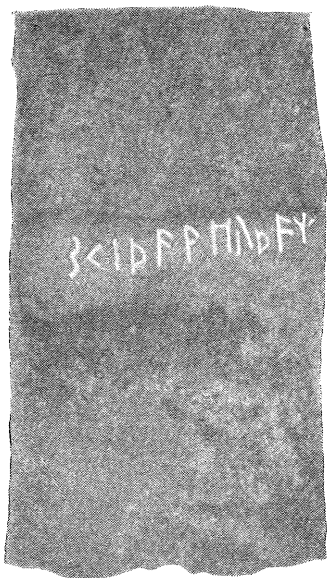

Fig. 193. Skärkindinnskr. (opptr.) etter Friesen 1928.

nordgermansk. Konen til landnåmsmann Björn i Bjarnarfirði heter *Ljúfa* (kortnavn = ght. *Leuba*) og i Dipl. Isl. nevnes en gård *Liufustaðir* i Kollafirði; hit stilles også gda. *Liufstorp* og gsv. *Liuwubro*. Som maskulin kortform til navn på *Leuba*- venter man i nordisk dessuten snarere *Ljúfi* (run. *leuba*) svarende til fem. *Ljúfa*.

Under disse forhold foretrekker jeg å lese *Ski[n]þa leubar*, d. e. „Skinni er ljuv (elsket)“. Skärkindinnskriften er da sprunget frem av den samme innstilling overfor den døde som Opedalinnskriften i Hardanger og islandsk *ljúflingar* „elsklingene“ som navn på huldrefolket. Opedalsbonden tiltaler den døde som „min ljuve (d. e. elskede) søster“ og ber henne være ham holl. Det er ikke kjærligheten til den døde som har fremkalt

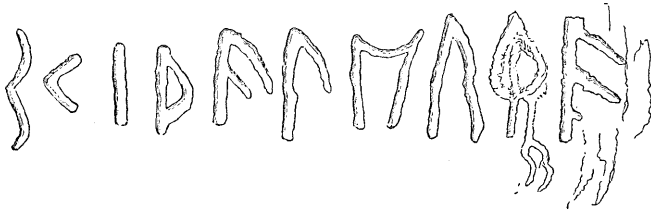

Fig. 194. Skärkind. Nordenskölds tekening fra 1876.

Opedal-Skärkind-formelen, men frykten for den døde og nødvendigheten av å sikre seg hans hjelp. Jeg tror at det hedenske gravritualet i Norden som så ofte annensteds også har rommet en eulogi over den døde, ja Opedalinnskriften synes meg liketil å forevige i sten en formel som er uttalt over Opedalalvens grav.

Denne oppfatning av Skärkindinnskriften forutsetter at Skärkindstenen som Opedalstenen opphavlig var plasert i gravens indre, og derfor taler sterkt stenens helt rektangulære form, som ingen parallell har blant de reiste runestenenene. Den kan meget godt ha vært sidevegg eller overligger i en gravkiste. Samme rektangulære form viser også Tanemstenen, som bevislig er funnet inne i grav. By-hellen er en historie for seg selv, og Amlestenen er defekt.

Skinni (= *skinnari* „flåer, garver“) er kjent som tilnavn fra 9. årh. Det inngår også i forskjellige gårdnavn på Island og i Norge: *Skinna-staðir* DI år 1296, *Skinstad* Nes (Hedm.) DN år 1439 (*a Skinstadhom*), Ø. Toten (*Schynstadt* år 1520), Modum (*Skindestædt* år 1578. 1593), videre i isl. *Skinnalon* og mulig også i norsk *Skin(ne)nes* (se Lind, *Tiln.*, sp. 325 f.). Stammeutlydende *a* i 1. sammensetningsledd synkoperes i norsk i 14. årh., se Seip *Språkh.* s. 238. Også svensk *Skinnstad* går vel derfor tilbake på *Skinnastaðir* og ikke som Brate vil (Ö.Götl. *Runinskr.* no. 171) på et av **Skinnljúfstaðir* forkortet **Skinnstaðir*. De eldste svenske skriftformene er *Skinstad* år 1376, *Skinstadha* år 1393, *Skindstadom*, *Skintstadhum* år 1413. Gården ligger 2½ km fra Skärkind gamle kirke hvor runestenen ble funnet og navnet *Skinne* har altså foreligget her i gammel tid. Det er mulig (men selvfølgelig ikke sikkert påviselig) at den *Skinne* som ga gården navn har vært av samme ætt som Skärkindstenens *Ski[n]þa*.

Om *liob*, *liob* i frankiske og tyringske fibula og spenneinnskrifter se NTS XI 1939, s. 297 f., 317 f., om alemannisk og langobardisk *leuba* ib. s. 310. 315, om Engersfibulaens *leob* se Krause s. 651.

Ellestad runesten (Söderköping, stripet gneis), funnet 1934 ved utretting av grøft syd for våningshusene på småbruket Patergården (utskiftet i 1893 av tidligere bymark „Ellestad och Gäddestad utjorä“ kloss inn på Söderköping bygrense), siden 1936 i SHM, Stockh. — Dimensjoner: Lengde 1,10 m, største bredde 0,60 m, største tykkelse 0,70 m (så Nordén i brev av 14. jan. 1949, uriktig Krause s. 679). Runehøyde 6—7 cm. — Litt.: Conny Jonsson i Östergötlands Folkeblad 30. juni 1936. A. Nordén i brev av 5. juli 1936 til riksantikvaren, rapporter i Ant. Tidskr. för Sverige, artikkel i Norrköpings Tidningar 25. juli 1936, i Stockh.-Tidn. 26. juli 1936, i S:t Ragnhilds gilles årbok 1937 s. 49 f., Fornvännen 1937 s. 129—156 (med situasjonsbilder og fotografier av stenen og innskriftene), 1946, s. 143: afsa[tido]ka. C. Marstrander NTS X 1938 s. 371 ff. I. Lindquist, Nord. Kultur VII 1948, s. 20 f. Krause, s. 678 f. — Avb., se Litt.

Om innskriftens ekthet kan det vanskelig være tvil. Paleografisk sett er den i full orden. $\text{ŷ} \text{Y} * \text{ʌ}$ går sammen her som på Stentofte (jf. også Strøm $\text{ŷ} \text{Y}$). Påfallende er derimot formen *marar* for *marir*. Men det er lite rimelig at en forfalsker som dokumenterer et så inngående kjennskap til runeskriften i sen folkevandringstid, skulle gjøre seg skyldig i en så elementær feil. Like urimelig er det å postulere et germansk **māra-* all den stund de germanske dialekter med sjelden samstemmighet peker på **māri-* — også nordgermansk — og de eldste runeinnskriftene. Altså må omformingen av den adjektiviske *i*-stammen **māri-* til **māra-* ha foreligget alt i Ellestadmesterens språk. Utgangspunktet var fleksjonsformer som **mār(i)um*, **mār(i)anō*, **mār(i)ēr*, *mār(i)umR* osv., hvor stammevokalen tidlig ble synkopert, jf. Strøm og Opedal. Her som i *vesall* og liknende tilfelle skyldes den manglende *i*-omlyd svaktbetont stilling. Det er altså helt nødvendig å anta at *marar* gjengir en uttale *mārər* med et nøytralt senket *ə*, jf. Neapel-

Fig. 195. Ellestad. Situasjonsbilde. Funnstedet i skjæringspunktet mellom telefonstolpen og buskene. Etter Nordén, Fornv. 1937, s. 133.

kontraktens *Sunjaifriþas* for *Sunjafriþus* og liknende tilfelle i håndskrifter og innskrifter i alle land.

Stenen er etter Nordén sprengt ut av en større blokk lenge før runene ble hogd: forvitringen i bruddkantene er gammel, „barken sitter djupt inne i stenens yta“ og dessuten „saknas i brottkanten ovanför smalsidens runrad varje spor av stavfragment, som skulle kunna tillhöra en nu bortsprängd runserie“ (Fornv. 1937, s. 134).

Nordéns resonnement forekommer meg ikke bindende. Sprengningen kan ha funnet sted etter at innskriften var hogd, slik at en eller flere linjer kan være tapt over A. At det ikke synes spor av runer mellom A og bruddlinjen er ikke merkelig; mellomrommet er jo så lite at det i seg selv ikke tillater noen slutning om andre linjer over A.

Innskriften fordeler seg med én langlinje A på den ene langsiden og tre kortlinjer B—D på den ene tverrsiden:

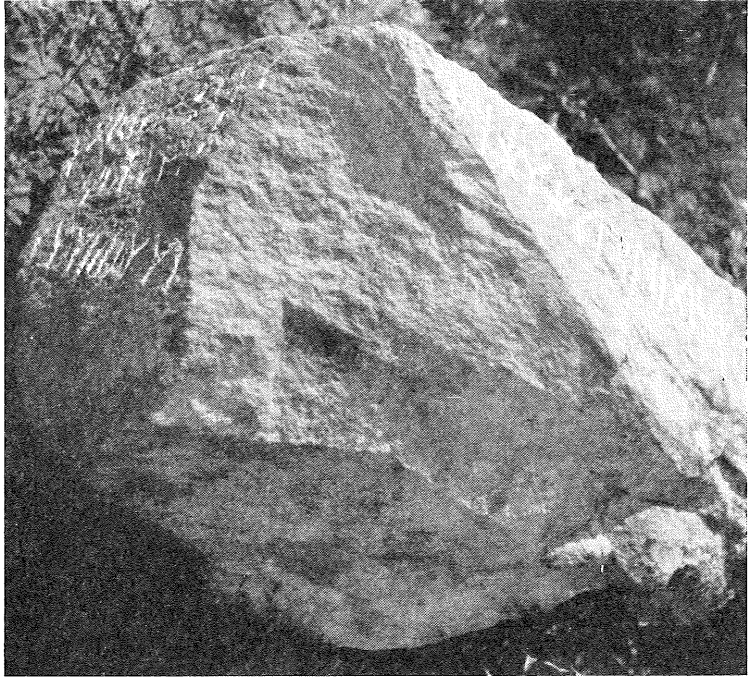

Fig. 196. Ellestadstenen. Etter fot. i SHM.

A ← e k a s i g i m a r a r a f s . . .
 5 10 15
 B ← k a r a i s i d o k a
 5 10
 C → s t a i n a r
 5
 D → k k · k i i i i · k k k
 5 10

Etter A 15 kan 1—4 runer være gått tapt, foran B 1—2 runer, etter C 7 (etter Nordén) fra 1—4 runer, etter D 10 samme antall. Under D 6—8 går en 6 cm lang horisontalt plasert stav (av Nordén oppfattet som avslutningstegn).

At Ellestadstenen har sammenheng med en gammel grav, derfor taler, syns det, formelen *reisa stein* som med vikingtiden blir så alminnelig på reiste grav- og minnestener over hele Norden. Formelen

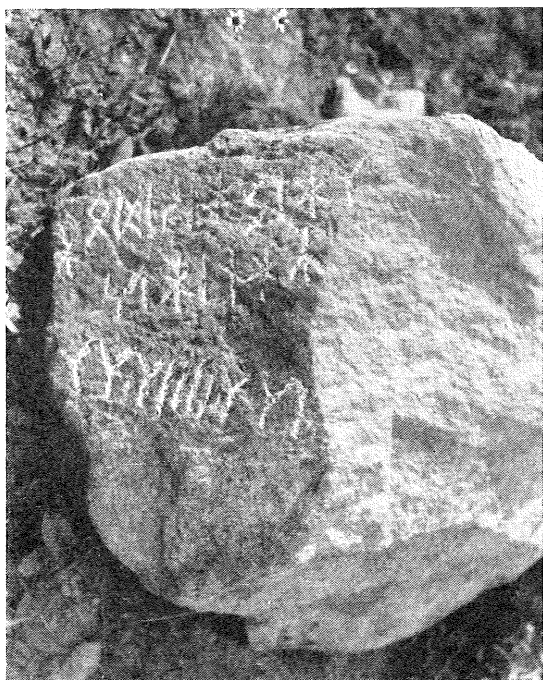

Fig. 197. Ellestadstenen (linje B—D). Etter fot. i SHM.

var hittil ikke belagt i innskrifter i det eldre alfabet. Ellestadstenen viser at den iallfall går tilbake til sen folkevandringstid. Den konkurrerende *sette*-formelen lar seg på samme måte bare påvise i én innskrift i eldre alfabet (Rö, Båhuslen); i innskriften Tune B er verbet som styrer objektet *staina* gått tapt.

Kombinasjonen *reise*-formel : magisk runeserie er fremmed for alle kjente gravinnskrifter i det gamle alfabet. Men den dukker opp i en av de eldste vikingetidsinnskrifter i Norden, nemlig Gørlev på Sjælland:

Side A: Þiaupui : risþi : stin þansi : aft Uþinkaur :
 fuþarkhniastbmlr : niut ual kum[l]s

Side B: þmkiiisssttiiiilll iak sata runa[R] rit |
 Kuni ArmutR kru . . .

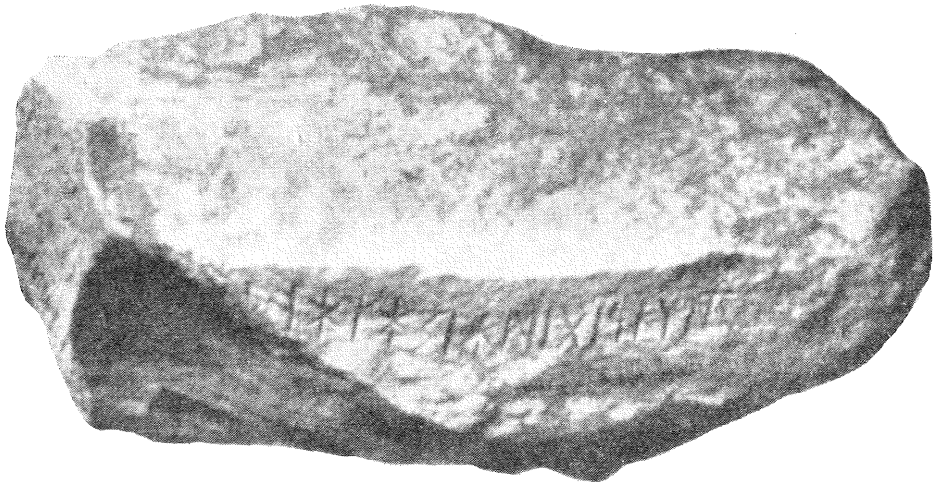

Fig. 198—199. Ellestad. Linje A. Etter Nordén, Fornv. 1937, s. 138. 143
(fig. 199 etter gipsavst.).

Kombinasjonen var ennå i 10. årh. i bruk i Östergötland, som Ledbergstenen viser med sin *sette*-formel og samme magiske runeserie som Gørlev:

A: Bisi : sati : stn : þasi : iftir : Þurkut . . . faþur
 B: : sin : uk : þu : kuna : baþi : þmk : iii : sss : ttt :
 iii : lll

Denne innskrifttypen går altså i Östergötland tilbake til folkevandringstid.

Mens Gørlev og Ledbergstenene har vært reist i fri luft på eller nær grav, synes Ellestadstenens små dimensjoner og dens form snarere å peke på en sten reist inne i grav: Den kan godt ha lukket en av tverrsidene i en stenkiste. Det er riktig nok at ingen runesten som

Fig. 200—201. Ellestad. Toppinnskriften. Etter Nordén, Fornv. 1937, s. 148
(fig. 201 etter gipsavst.).

er funnet inne i grav nytter en *reise-* eller *sette-*formel; men dette forholdet kan skyldes materialet: disse formlene er jo som alt nevnt før vikingetiden bare belagt i to innskrifter. Reistadstenen nytter en *riste-*formel (*unnam wraitha*, alminnelig oversatt „utførte ristingen“) og runologene synes enig om at denne stenen opphavlig må ha vært plassert inne i grav. Var Ellestadstenen opphavlig reist på eller ved grav, må den vel engang ha vært betydelig lengere enn nå; men av Nordéns fremstilling Fornv. s. 134 får man ikke inntrykk av at den ubeskrevne kortsiden viser spor av senere brudd.

Utfyllingen av linje A er vanskelig. Nordén og Lindquist går begge ut fra at linjen slutter med en verbalform: *ek Sigimarar afs[loh? au]ka . . .* (Nordén), *ek S. Afs[e haite]ka* (Lindquist). Det er ikke plass til *haite* i A-linjen og en oppdeling *haite|ka* eller *hai|teka* synes lite rimelig. Har A sluttet med et verbum — og det forekommer meg sannsynlig (merk fremfor alt allitterasjonen *sigimarar af s . . .* som forutsetter et proklitisk *af*¹), kan det bare dreie seg om et sterkt verbum i 1. sing. pret., det er overhodet ikke plass på stenen for et svakt preteritum. Av sterke verber på *s-* gis det i nordgermansk oppimot et halv hundre (*sló, seið, sleit, sneið, sarð, skar, sat, skóp, stóð,*

¹ Ellestad altså ennå *afsló(h)*, men i 7. årh. vel *obsló*, jf. Eggja ob kom.

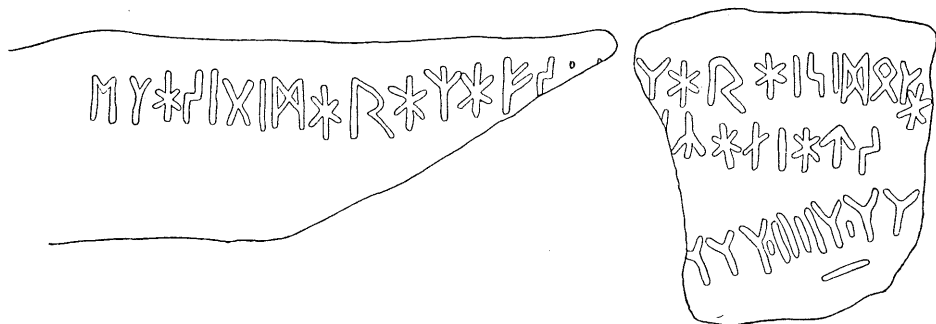

Fig. 202. Ellestad. Innskriften (i omvendt skriftretning).
Etter Nordén, Fornv. 1937, s. 151.

sór osv.). Jeg formoder *af sor* til *afsverja* „sverge“ (jf. *af-neita*, *af-segja*) heller enn **af sok* til *afsaka* „bevise sin uskyld overfor en rettslig anklage“, Landsl. VII 54. — Nordéns *auka* „og“ er uforenlig med konjunksjonens etymologi (gr. $\alpha\upsilon\gamma\epsilon$): konjunksjonen lød alt lenge før folkevandringstiden *jauk* og på Ellestadstenens tid *auk*.

Jeg oversetter altså: „Jeg Sigmar fridde meg ved (*settar-* eller *lyritar-*) ed fra den rettslige anklage, jeg reiste stenen *r... | kk...*“.

Jeg kombinerer *e]ka* i B ikke med **af sor*, men med *raisidoka* på samme side: altså *eka raisidoka* som *ek deildak*, *ek freistaðak* i Vafprúðnismál (typen er meget alminnelig i vår gamle diktning).

Den egentlige innskriften slutter med *staina*, en regelrett akk. sing. En akk. plur. *staina(n)r* som Lindquist antar (NK VII 1940, s. 20) strider mot det nordgermanske fonetiske og grammatiske system i sen folkevandringstid. Merk *ʌ* i *stainar*, men *ʃ* i *sigimarar*. Hermed aksentuerer runemesteren formodentlig — hva for øvrig ingen leser ville være i tvil om — at *ʌ* ikke skal leses med *staina*, men med den følgende magiske runeserien.

Etterskrift. Da innskriften ikke nevner den døde, er Ellestadstenen vel ikke reist i forbindelse med grav. Den leder tanken hen på den fredløse Gunnars innskrift i Oklunda (se NK VI 152). Sigmar dokumenterer for samtid og etterslekt at han på lovlig vis har rensset seg for den anklage som var rettet mot ham.

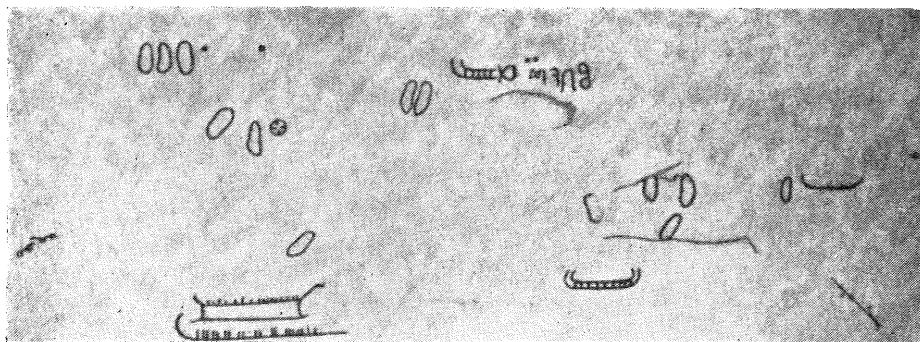

Fig. 203. Himmelstادلund helleristning. Etter Nordén, Ark. Stud. till. Kronpr. Gustaf Adolf, s. 56.

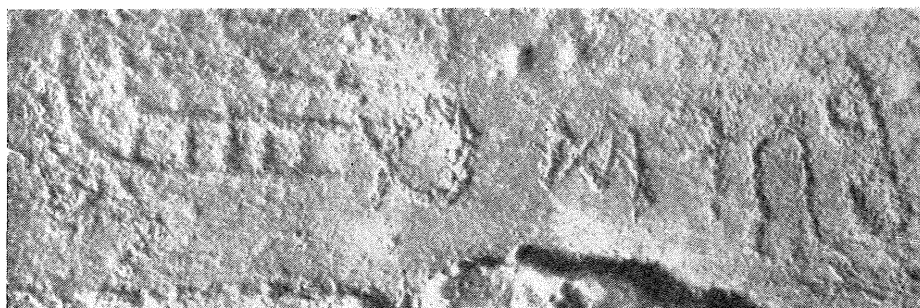

Fig. 204. Himmelstادلund. Innskriften. Etter Nordén l. c., s. 58.

Himmelstادلund helleristning med runeinnskrift på ristningsflate H 49 i det store helleristningsfelt på gården Himmelstادلund utenfor Norrköping, se fig. 203. — Litt.: A. Nordén, Arkeol. Stud. tillägn. Kronpr. Gustaf Adolf 1932, s. 53 ff. (med 6 fig.). Fornv. 1946 s. 142 f. (buajdo eller brajdo), Runenberichte 1941, s. 59. W. Krause, Schrift. d. Königsb. Gel. Ges. 1935, s. 6 ff. (pl. II fig. 3), Runeninschr. im ält. Futh. no. 44, Anm. 2.

Runene synes senere enn helleristningen. De går fra høyre mot venstre og er 6 i tallet om det isolerte siste tegn oppfattes som rune.

1. rune er *b* med buer som ikke møtes.

2. rune er *r*, den kan ikke i en gammel innskrift leses *u*; prikkhoggeteknikken viser jo høy alder.

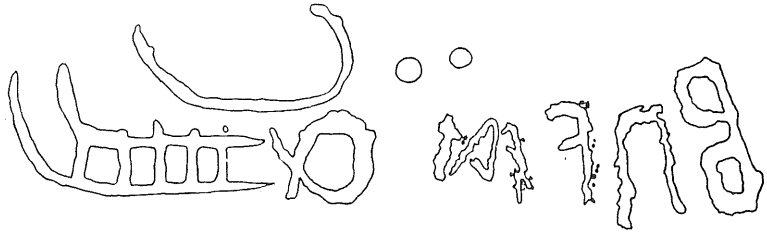

Fig. 205. Innskriften etter Nordén.

3. rune er etter Nordéns og Nordenskjölds avb. *f*, ikke *w*: det kan altså ikke leses *buwido* = *gnord. bygða*.

4. rune *i* eller *n*. — 5. rune *d*.

Om 6. tegn er rune må den enten være en rundet *ŷ* rune, eller en variant av Opedalrunen *Ɔ* (av omstridt lydverdi) eller = Opedalstenens *ing*-rune. Er helleristingen et ledd i en fruktbarhetskultus, er *Ingw*-symbolet her på sin plass og det må da utleses med gudenavnet. Gudenavnet (*Iŋwar*) med de 5 runenomina *Dag*, *Naud*, *Áss*, *Reid* og *Bjarkan* gir i alt $8 \times 4 = 32$ runer. Overdimensjoneringen av *ŋ*-runen er da tilsiktet. Som *Himmelstadelund* rommer også *Kårstadristingen* 6 magiske runer (*baijsr*).

VÄRMLANDS LEN

Järsberg runesten (rødlig granitt), funnet 1862 under fjerning av røys på gården *Järsberg* i *Varnum* sogn, en fjerding fra *Kristinehamn* og drøye 2 km fra *Vänern*. Stenen ble av eieren transportert til gården for å gjøre tjeneste som grindstolpe, men ført tilbake (da man var blitt klar over dens betydning) og reist på ny få fot fra funnstedet. Røysen var tidligere omgitt av store stenblokker: runestenen lå i den sydøstlige delen av kretsen, i den østlige ende lå en svær veltet bautasten 8×4 fot. Alt dette stenmaterialet (unntatt runestenen) ble fjernet av eieren for byggeformål. Litt lenger nord lå det tidligere en liknende stensetning som forlengst var kjørt til en av nabogårdene. Begge stensetningene nevnes alt i 1773 av *Fernow* i hans *Beskrifning öfwer Wärmeland*, s. 50. 145. — Dimensjoner: Lengde nær 8 fot (*Alsterlund*

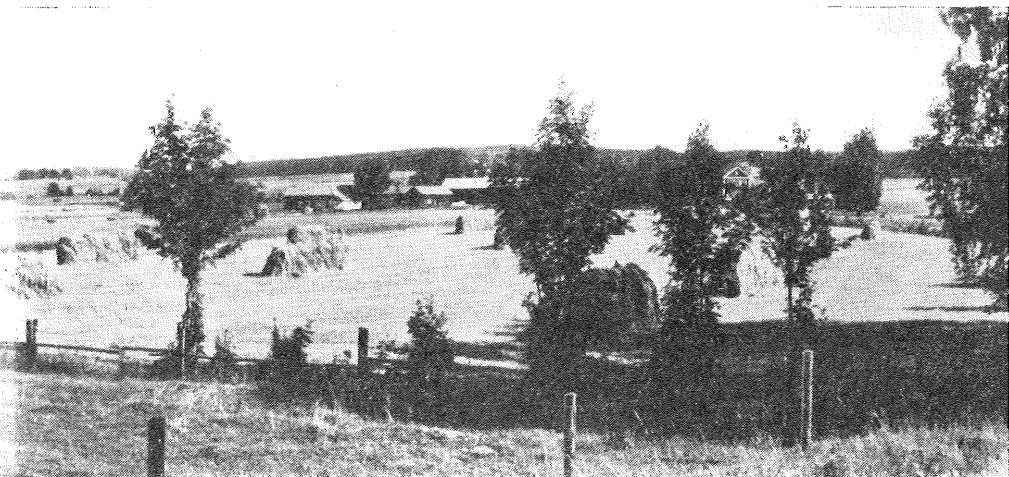
Fig. 20

Innskriften nytter tre runehøyder: en høy runetype i nedre linje, en lavere, men bredere og kraftig type i ek $\widehat{e}rilar$, og en petitttype i sidepartiene i øvre linje. Runene stammer alle fra en og samme runemester (jf. fig. 206).

Den oppfatning av Järsberginnskriften som jeg la frem NTS IV 1930, var sterkt influert av min motvilje mot å skille de 3 første runene i øvre linje ut fra det grafiske miljø hvor de naturlig hører hjemme. Dessuten fant jeg det meget påfallende at toppstykket skulle ha blitt slått av akkurat der hvor innskriften etter den gjengse fortolkning begynte.

Jeg har nå tatt denne meget omstridte innskriften for meg på ny, og jeg må medgi at i spørsmålet om innskriftens lengde og delvis også dens type er Erik Norens syn bedre begrunnet enn mitt.

Det er, som ofte nevnt, intet sikrere utgangspunkt enn formelen: i to nordiske innskrifter følges ek e_rilar av verbet $haite$, nemlig Lindholm (Skåne) og Kragehul Spyd (Fyn); dertil kan som en tredje stilles Sjællandbrakteaten ($hariuha haiteka$, Hariuha er uten tvil en e_rilar) og som en fjerde Järsberg.

Eget fot.

Krause gir (under nr. 41) en etter min oppfatning helt plausibel forklaring på det merkelige forhold at toppbruddet så å si akkurat skjærer gjennom begynnelsesrunene i begge langlinjene: eieren av Järsberg har ganske enkelt stuttet toppen av stenen for å gi den det rektangulære snitt som en riktig grindstolpe burde ha. Innskriften kan opphavlig ha løpt helt opp til stenens topp og det behøver ikke å være mange centimetrene som mangler nå.

Hvor begynner innskriften?

Sahlgren og Olsen mener med nedre langlinje fordi runene her er størst. En slik markert ingress er vel kjent fra innskrifter i det yngre alfabet, av innskrifter i det eldre alfabet kan så vidt jeg skjønner bare Möjbro og Tune tas til inntekt for den (Eggja er tvilsom). Allikevel må det nok innrømmes at den større runehøyden i nedre linje kan tale for at innskriften begynner her. Så langt kan Magnus Olsen ha rett.

Men når han så lar innskriften fortsette i øvre linje med fire runer i venstrevendt og resten i høyrevendt skrift — alt sammen på en og samme jamne skriftflate — så kan jeg ikke følge ham, slikt er fornuftsstridig og uten noen som helst parallell i eldre som yngre innskrifter.

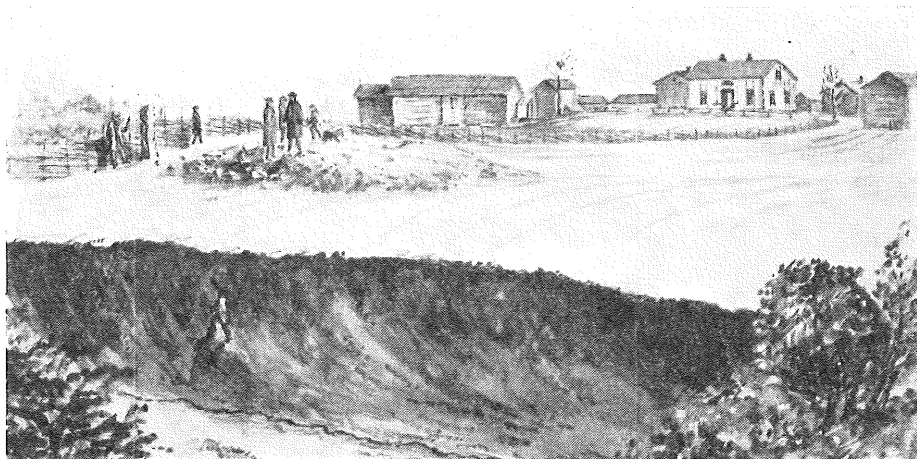

Fig. 208. Jårsberg (røysen og stenen). Etter gammel tegning i SHM.

Vil Magnus Olsen opprettholde kombinasjonen $\widehat{\text{h}}\text{arabana}\widehat{\text{r}}\widehat{\text{h}}\text{ait}[e]$, har han bare én utvei: han må som Noreen begynne innskriften med ek erilar , fortsette med ubar h[a]ite : $\widehat{\text{h}}\text{arabana}\widehat{\text{r}}^1$ og fordele slutten av innskriften på de ledige skriftflatene på begge sider av linjen ek erilar . Olsen har selv vært oppmerksom på dette alternativet (Streitb.-Festg. 288 n. 2, NIE III 224 n. 1), men avviser det bl. a. fordi han nødvendig vil skille ek erilar fra runor waritu , jeg skjønner ikke hvorfor. Ingen runolog vil selvfølgelig skille ek erilar fra dets predikat runor waritu . Men dette predikatet må ikke nødvendigvis følge umiddelbart etter subjektet. Erilen understreker i sine innskrifter som regel enten at han *heter* så eller så eller at han skriver runer. Det er riktig at ordene runor waritu er plasert i fortsettelse av ek erilar og at innskriften slutter med dem . Men runor waritu er ikke ristet i direkte fortsettelse av ek erilar . Det er utrolig at en runemester etter å ha ristet venstre linje med dens 17 runer, ville tillate seg en

¹ Den jamne opphøyde skriftflaten som hele innskriften (unntatt runor waritu) står på, slutter med siste rune λ i høyre linje: dette forklarer at runemesteren ikke fortsetter her, men skifter linje etter erilar .

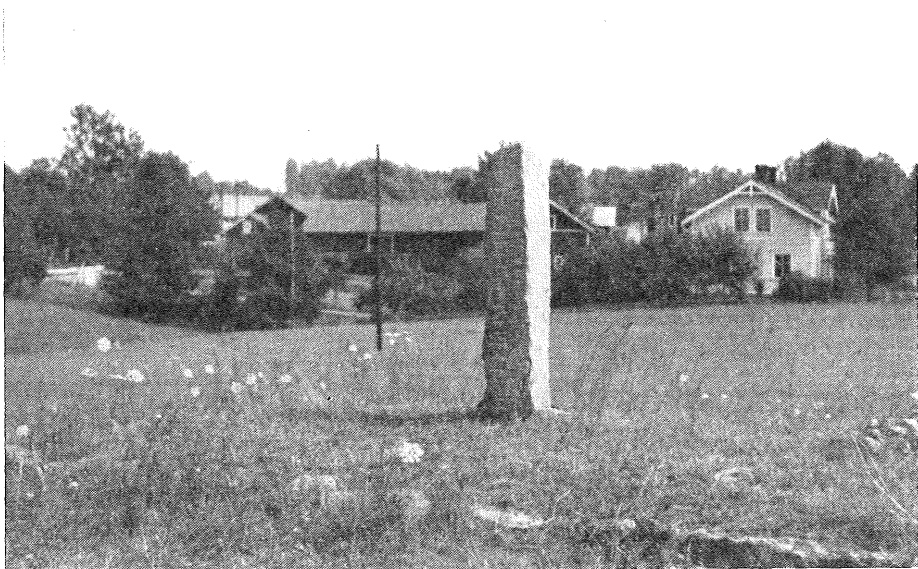

Fig. 209. Gården og stenen. Eget fot.

så voldsom sperring av ek $\widehat{e}rilar$ i en linje av samme lengde, men med et runetall av 24.

Innskriften begynner rimeligvis med det sperrede parti: ek $\widehat{e}rilar$ | ubar hite: $\widehat{h}araban\widehat{a}r$. Resten fordeles på den ledige plassen på begge sider av ek $\widehat{e}rilar$: haite i venstrevendt skrift (boustrophedon i forhold til den linje den fortsetter), runor w i høyrevendt skrift (boustrophedon i forhold til haite), aritu venstrevendt (boustrophedon i forhold til runor w).

Venstrelinjens hite er dels oppfattet som dativ av et ellers ikke påvist mannsnavn, dels som en verbalform av *heita*. Men hite er ikke feilskrift for haite. En slik feil ville runemesteren ha rettet selv, ingen korrektur var lettere, det var rikelig plass til de to F-kvistene på den forangående h-runen (jf. \mathfrak{F} i $\widehat{h}araban\widehat{a}r$). I Stentoftetid kunne hite nok være Blekingeortografi for haite, men Stentofteinnskriften er generasjoner yngre enn Järsberg, og ingen andre innskrifter i eldre

Fig. 210. Järsberginnskriften (optrukket). Etter Friesen, Run. i Sverige.

alfabet viser spor av den monoftongiske stavemåten av opphavlig *ai* som Stentofthen nytter.

For hite kan også tale runetallet 16 i passusen: ek ērilar ubar hite (ligatur telles ikke som én rune).

Dette hite kan som verbalform bare oppfattes som pret. med. av *heita*, dannet med samme mediumssuffiks som lat. *vidi*, gslav. *vědě*, skr. 1., 3. sg. perf. *bubudhē*, *dadē* (lat. *dedi*), 1 sg. med. pres. *bhāvē*, *bhārē*.

Heita danner i nord- og vestgermansk preteritum *hēt*. Hvordan dette lukkede ē skrives i eldre folkevandringstid vet man ikke. I Stentofte-

Fig. 211. Järsberginnskriften (uopptrukket). Eget fot.

Björketorp-tid gjengis det *M e* (wela-: gno. *vél*, jf. ght. *Wialant*). Vokalen ligger artikulatorisk nær *i*, hvormed den ofte skifter i germansk. I vest- og østgermansk lukkes \bar{e} til \bar{i} i svakt betont stilling (got. *akeit*, ght. *muniz*, *buliz*, men got. *mês*, ght. *pfiasal*, *ziagal*, *ziahha*). Gammel-frankisk har både *hêr* og *hîr*, pret. *hêt* og *hît* (en likelydende form forekommer også i gammelgutnisk og i Hauksbók), *lêt* : *lît* osv., og spaltning til *ia*, *ie* er alminnelig i en rekke germanske dialekter.

Er denne oppfatning av hite riktig, så har det germanske verbal-system i prehistorisk tid kjent et preteritum med. på *-ai*. 1., 3. sg. pres. med. got. *haitada*, geng. *hátte* legger den formodning nær at 1. sg. pres.

Fig. 212.

Fig. 213.

Fig. 214.

Fig. 212—214. Detaljer av Järsberginnskriften.
Fig. 212: toppartiet, 213: ek $\widehat{e}rilar|$... \widehat{r} hite $\widehat{h}ar$, 214: sluttpartiet.

med. haite (Järsb., Kragehul), haitika (Sjelland brakt.) og hateka (Lindholm) er synkopert av *haitaðē*. Runeformene viser at ingen av disse innskriftene hører til det eldre lag av folkevandringstidens innskrifter. Men runeordet haite kan også bedømmes som skr. 1. sg. pres. med. *bhárē*, og got. *haitada*, geng. *hátte* kan være 3. sg. (skr. *bháratē*) i 1. sg.s funksjon (påvirket av 1., 3. sg. med. pret. **hētai*). Den mediale 1. sg. *heite* førte *heita* „kalles“ over i fleksjonsklassene *stýra*, *vaka*. Pret. *hét* „het“ er egentlig den aktive form.

Foran ubar kan i og for seg en eller flere runer være gått tapt. Men *úfr* „morsk, grum, fryktelig“ (Grimnismál 53 om disene: *úfar ero dísir*) passer utmerket som epithet til runemagikeren, jf. også Odinsheiter som *Yggr*, *Ofr* (*Ófnir*), *Bqlverkr*.

Jeg leser altså Järsberginnskriften:

ek ērilar | ubar hite : h̄araban̄ar |
 h̄ait[e] | runor w | arit | u

d. e. „Jeg erilen jeg het Úfr (den grumme), jeg heter (nå) Hrafn, jeg skriver runer“.

Avsnittet ek erilar ubar haite teller 16 runer, avsnittet harabanar haite 14 runer, men 16 om det har stått haiteka eller haite nu.

En runemagiker som nevner opp sine tidligere skiftende heiter, måtte bruke preteritum av *heita* som Odin i Grímnismál 46:

hétumk Grímr
 hétumk Gangleri
 Herjann ok Hjalmbéri
 Þekkr og Þriði . . .

og som Fridtjov i Friðþjófssaga ens Frœkna

þá hétk Valþjófr
 er fórk með vikingum
 en Herþjófr er ekkjur grættak
 Geirþjófr er ek gaflokum fleygðak . . .

(Vers fra Friðþj. saga II 3).

Men nevner han foruten sine gamle heiter også sitt nåværende, så krever de første preteritum *hét*, det siste presens *heite*, som Odin selv sier Grímnismál str. 54:

Óðinn ek nú heite
Yggr ek áðan hét.

I Grímnismáls formning sier Järsberginnskriften liketil:

Hrafn ek nú heite
Úfr ek áðan hét.

Järsberginnskriften reiser spørsmålet om forholdet mellom guden og runemagikeren, som i denne innskrift fører samme tale som Odin selv. Magnus Olsen aksentuerer sterkt motsetningen mellom Eddadiktningen, hvor formelen er lagt en gud i munnen, og Järsberginnskriften, hvor den brukes av et menneske. Jeg kan ikke se at dette gjør noen forskjell. Runemagikeren er en inkarnasjon, en emanasjon av guden, ja man kan gjerne si han er guden selv. Jeg er med Magnus Olsen overbevist om at det er en indre sammenheng mellom det runemytiske miljø som Järsberginnskriften tilhører, og siste strofen i Grímnismál.

SÖDERMANLANDS LEN

Berga runesten (gråsten), nord for gården Berga, Trosa sogn, Hölebo herred, først omtalt og avtegnet hos Sjöborg, Saml. f. Nord. Fornälskare (1822—30) III s. 120 og (med Sjöborg som kilde) hos Liljegren, Runurk. 1833 no. 2056, F. Magnusson, Runamo 1841 s. 346 og Stephens I 176. Stenen ble så glemmt og først gjenfunnet i 1861 av oberst Nils Hägerflycht. Denne sendte Stephens et avtrykk av stenen, derpå bygger Stephens tegning, Run. Mon. I 1866, s. 177, III 1884, s. 29 f. (korrigert tegning s. 28), Handbook 1884, s. 9 (= Run. Mon. III). — Dimensjoner. Høyde: 7 fot 2 tommer etter Stephens (kilde: oberst Hägerflycht), høyde over marken 1,50 m, Krause. Nedre bredde 3 fot 10 tommer, Steph. (1,10 m, Brate), øvre bredde 2 fot 4 tommer, (0,50 m Brate i høyde med øvre innskr.). Tykkelsen oppgis ikke i noen av de kilder som er nyttet her.

Fig. 215. Bergastenen, situasjonsbilde. Etter fot. i SHM.

Runehøyde 4¹/₂—6 tommer (Steph.), 9—12 cm (Krause).—Videre Litt.: Bugge, Nord. Tidsskr. Phil. Pæd. VII 1866 s. 218 (*gastir*), 244 f., 313, VIII 1868, s. 193 (avslutningstegn), X 1872, s. 84. 97. 101, Aarb. Nord. Oldk. 1867, s. 53, 1868 s. 65. 71 f., 1870 s. 203, 1884 s. 92. 94, Nle Innl. 1904 s. 15 (*f*-runen), 18 (ʒ og ʒ), 208 (tid, snarest 6. årh.), I 1891 s. 38 (skriftretning av s), 223 (de dødes navn i nom., så også 261 n. 3. 277). Wimmer, Runeskr. Oprinnelse 1874 s. 93. 98. 132. 137, Runenschrift 1887, s. 155 (minneste over to avdøde), 160. 165 (interpunksjon), 303 (tid). Burg, Runeninschr. 1885, s. 98. A. Noreen³ 1923, s. 375. A. Jóhannesson 1923, s. 77. Brate, Söderm. Runin. I 1924, s. 17 (gode opptrukne og uopptrukne fot., II 1932, pl. 21; uopptr. reprod. av innskr. pl. 79). Friesen, Röstene 1924 s. 38. 86. 98, Runorna i Sver., 3. utg. (Urds Skr. IV) 1928, s. 18, NK VI 1933 s. 29 (opptr. fot. s. 28). E. Wessén, Nord. Namnstud. 1927, 44 f. 49 (*Saligastir*). Krause, Runeninschr. 1937, no. 72. A. Janzén NK VII 1948, s. 88 (*Saligastir*, tid c. 500; forf. henlegger Berga til Norge).—Avbildn.: se Litt.

Fig. 216. Bergastenen. Etter fot. i SHM.

Fig. 217. Bergastenen (i reist stilling). Etter fot. (1936) i SHM.

Fig. 218. Stenen og innskriften (optrukket). Etter foto i SHM.

Fig. 219. Innskriften (uopptrukket). Etter foto i SHM.

Fig. 220. Bergastenens vertikale innskrift i venstre- og høyreløs.
Etter foto i SHM.

Innskriften rommer i øvre horisontale linje et kvinnenavn og i nedre vertikale linje et mansnavn i nominativ, begge i venstrevendt skrift:

fino·|saligastir·

Fino er identisk med det gisl. kvinnenavnet *Finna* (svarende til mask. gisl. gno. gsve. *Finni*). Saligastir, som ikke er påvist i Norden, forekommer i gammelfrankisk som navn på en av de tre redaktørene av Lex Salica (*Saligast*, *Widugast*, *Bodogast*) i 4. årh. Begge disse personnavnene inneholder rimeligvis folkenavn¹: *finnr* „lapp, (østnord.) finn“ og frank. stammenavn *Salii*, jf. *Swâb-gast*, *Hûn-gast*, *Fin-gast*, *Halide-gastes* (germansk form av det belgiske stammenavnet *Caleti*, nedre

¹ Annerledes Bugge, som jamfører geng. *sete-gyst* „gjest i salen“, Beowulf. Om en eiendommelig oppfatning av *Finnr*, se Friesen, Röstene s. 86.

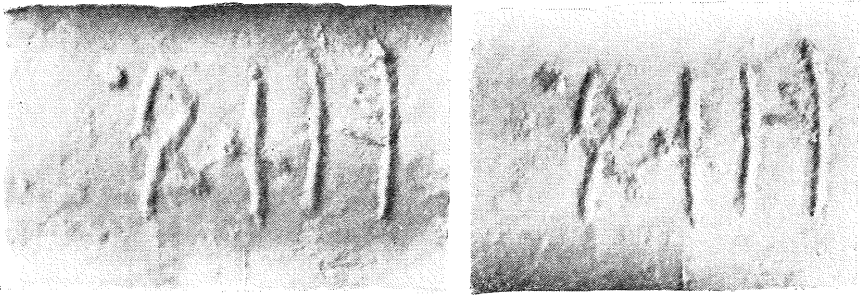

Fig. 221. Den horisontale innskriften i høyre- og venstrelys.
Etter foto i SHM.

Seine?). Navnene på *-gestr* sto meget sterkt i Norden i eldre folkevandrings-tid, se Wessén, Nord. Namenstud. s. 44 f. og jf. Widugast i den nyfunne norske innskriften fra Sunde.

Det eiendommelige høytsittende punkt som avslutter begge innskrifter, kan tale for at de skyldes samme hånd (av runeformene kan intet sluttes).

Alle fortolkere av Bergainnskriften har gått ut fra som en selvfølge at stenen er reist på grav og at innskriften gir navnet på de to døde over hvem stenen er reist (så Wimmer, Bugge, Brate, Olsen), eller navnet på en død mann *Saligastir* og en kvinne *Finno* som gravla ham eller lot innskriften hogge. Ingen annen runeinnskrift før, under eller etter vikingtiden gir navnene på to døde i nominativ, ingen innskrift i det eldre runealfabet sier at stenen er reist eller runene ristet over to døde. Hvor en runeskrift bare gir ett personnavn i nominativ, lar det seg foreløpig ikke si om navnet går på den døde eller runemagikeren. (Kjølevig er ikke bevisende.)

Bergainnskriften er således uten parallell og innskriften forteller intet om de forhold hvorunder stenen er reist. Stenen „står nu rest norr om Berga i Mellangärdet vid gärdesgården till en beteshage“ (Brate s.17). Jeg går ut fra at den står på samme sted hvor den ble funnet igjen i 1861. Det er ingen lokal tradisjon om at den noen gang har stått på annen plass (Stephens). Det fins noen gravhauger og bautastener og en stensetning et stykke i nordvest for stenen, men det

synes lite rimelig at denne svære stenblokken — Stephens karakteriserer den som en monolitt — opphavlig har sammenheng med disse gravene og er flyttet derfra — for hvilket formål? — til sin nåværende plass.

Da det nå heller ikke er påvist noen grav på selve funnstedet, finner jeg det naturligere å anta at stenen er reist ikke som ledd i døds kultus, men som ledd i grøde- og fruktbarhets kultus. Det er all grunn til å tro at runemagien har spilt en stor, ja større rolle i fruktbarhets kulten enn i døds kulten, hvis ramme selvsagt var snevrere. Begge disse kultur er for øvrig etter sitt opphav knyttet uløselig sammen, som liv og vår med død og vinter.

Bergamonolitten er i så fall et merkelig minne om Frøys kulten i Södermanland i eldre folkevandringstid. Frøy er *blótguð Svía*, hvert år kjører denne *vagna goð* sin runde gjennom landene og det spirer og gror i denne store livgivers spor. Prestinnen følger ham, hun kalles — og er — hans hustru. Frøy er den eneste gud i den nordiske gudeverden hvis kultus krever, ja etter sitt hele vesen liketil forutsetter et kvinnelig element, en gydje. Hans bolig i Midgard er veet, og goden og gydjen som rår her, representerer, ja er gudeparet Frøy og hans hustru.

Ut fra dette synspunkt finner jeg det rimelig å tro at *Finno* og *SaligastiR* er navn på den kvinnelige og mannlige bæreren av Frøys kulten i et Södermanlandsk ve i eldre folkevandringstid.

Spørres det nå hvor Bergastenen skal plaseres innenfor Frøys kulten, så må man, tror jeg, understreke blokkens phalliske karakter. Frøys og Gerds møte i lunden Barre, det er årgudens paring med vegetasjonsvetten i åkeren, og kultbrylluppet som det ennå feires i mange land, en rituell dramatisering av myten. Bergastenen kan sies å tjene samme formål som gullblikkplatene med Frøys og Gerds bilder som såes i åkeren for å fremme voksteren (disse bildene kan for øvrig godt fremstille gudeparets representanter i hovet, det sier det samme), den kan også sies å tjene samme formål som de hellige phalliske stenene, hvis sterke utbredelse nettopp i Södermanland er vel kjent. I Uppsalahovet var Frøy den store befrukter, avbildet *cum ingenti priapo*: det er dette Frøyssymbolet som trer oss i møte i Bergastenen, magisk potensert ved presteparets navn.

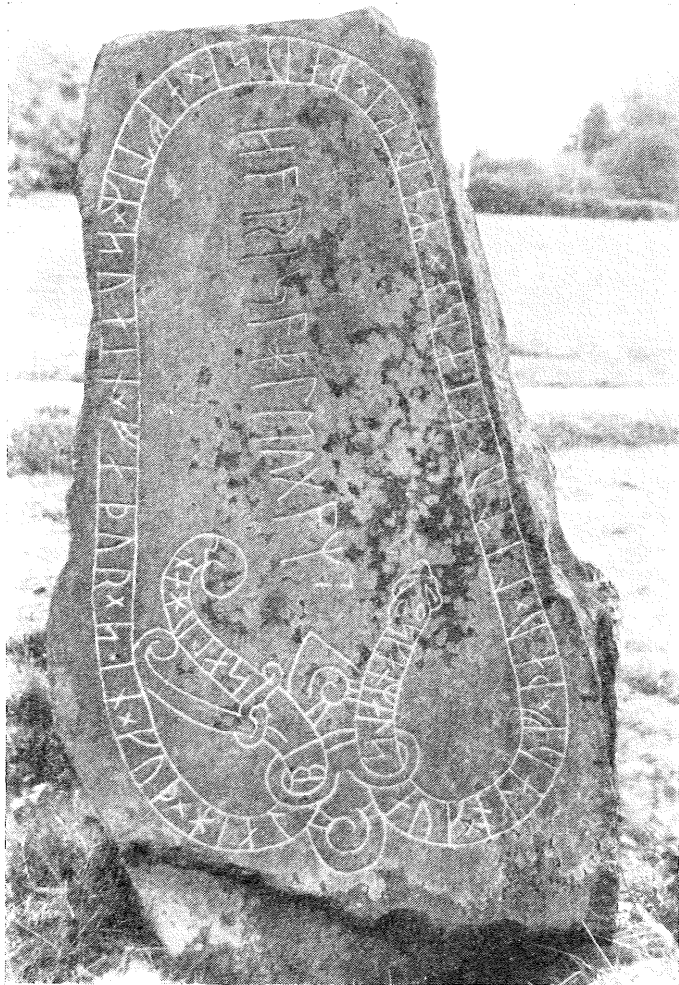

Fig. 222. Skäängstenen (optrukket). Etter fot. i SHM.

Skääng runesten (rød granitt), funnet av N. H. Sjöborg liggende „på Skäängs gårde (Hölebo herred, Vagnhärad sogn) vid landsvägen ej långt ifrån Åby gästgifvaregård“, se Saml. f. Nord. Fornälskare III 1830, s. 118 med litogr. pl. 59, fig.191, Liljegren, Run-Urk. 1833, no. 856 (etter Sjöborg). Stenen bærer to innskrifter: en lengere yngre innskrift i

slangebord langs kantene på en av bredsidene, og på samme side ned fra toppen i stenens midttakse en kortere innskrift (med betydelig grunnere runer) i det eldre alfabet, først oppdaget i desember 1867 av Hans Hildebrand. Stenen er nå reist øst for landeveien til Gnesta, like syd for sideveien til Skåäng skole. Den ble undersøkt av Undset i 1874, Boije 1882, Bugge 1885, Brate 1901. — Dimensjoner: høyde 1,45 m (Brate, dvs. over jorden, for Stephens gir 5 fot 3 tommer, Run. Mon. II 887), største bredde nær basis 3 fot (Steph.), oppe 0,52 m, tykkelse godt og vel 1 fot. — Videre litt.: Run. Mon. II 1867, 887 ff. (s. 888 kjemitypi etter tegning av Hans Hildebrand), III 1884, s. 23 ff. (samme avb. som I, men 10. rune på foranledning av Undset rettet fra R til N), Handbook 1884 s. 5 ff. (avb. som Run. Mon. III), Bugge, Nord. Tidsskr. Phil. Pæd. VII 1866, s. 348 (f og *), VIII 1868, s. 190, Aarb. Nord. Oldk. 1870 s. 189 f., 1871 s. 198, 1878 s. 69, 1905 s. 171 ff., ANF VIII 1892 s. 19 (* = \bar{a}), 22 (*Aleugar* „som er uten løgn“, jf. ght. *áherzér* „excors“, geng. *ámód* „out of mood“), XIII 1897 s. 336 (den dodes navn og tilnavn), 338 (*), Nle Innl. 1904, s. 17 (* en *a*-rune, som også I 66. 70 f. 326. 434), 19 ($\zeta = \eta$, da * = *A*), 26 (siste stav = *i*, så også Aarb. 1905, men Nle I 1891 49 n. 4 og 152: avslutningstegn), Nle I 1891 s. 71 (*j* tapt på Skäängs tid), 223 (dodes navn i nom. med epitheton). Wimmer, Aarb. 1870 s. 189 f., 1871 s. 198, 1874 s. 60. 132. 145, 1878 s. 69, Runenschr. 1887 s. 63. 149. 160. 165 f. 167 n. 2. 169. 210 n. 1. 303. 367. Undset, Videnskabs Selsk. i Trondhjem, Forh. VIII 2 1875 s. 29, n. 2, jf. hermed Undsets brev til Stephens av febr. 1876 (10. rune er Λ ; „as to the last letter, Hr. Undset remarkt (sic) that the top stroke or side is deep and irregular and uneven in its bottom, while the stave itself is indeed a kind of 1, but has the look of 2 points which had been united by a cut shallow above and deeper below“, Run. Mon. III 25). S. Boije, Svenska Fornm.-för. Tidskr. V 1881—83, s. 143 (vedkommer bare yngre innskrift). E. Hellquist, Om de svenska Ortn. på *-inge* 1904, s. 6 (*hariŋa* og Stedsn. *Häringe*). F. Burg, Die ält. Nord. Runeninschr. 1885, s. 98 f. Grienberger, ZDPh. XXXIX 1907 s. 70 (**leugar*, d. e. *galeugar*), ANF XIV 1896 s. 116 (*harija*leugar* = got. *harjaliugs*). Brate, ib. s. 334 f. (* = *j*, forkortet for *jah*), Söderm. Runinskr. I 1924,

no. 32 (opptr. fot. pl. 23, uopptr. fot. av plastisk avtrykk av innskr., pl. 79). Friesen, Run. i Sver., 1. utg. 1907, s. 9, 2. utg. Fordomt. I 1915, s. 8: harijan: „Leug (ägnade stenen) åt Härje“, opptr. fot. s. 25, 3. utg. 1928 s. 19 f.: „Härjes (son) Leug (vilar her)“, fot. s. 63 (som i tidl. utgaver), Röstene 1924 s. 90. 96: harjan gen. snarere enn dat., leugar, jf. vestfrank. *Luico*, *Liuca* og nord. navn på *-laugr*; eller unøyaktig stavemåte for *leubar*. A. Noreen³ s. 387: „[dem] Here [errichtet dies] Liúgr.“ Magnus Olsen Nle 1916, s. 636 (i tilknytn. til E. Hellquist). Hj. Lindroth, Stud. Esaias Tegner 1918, s. 170 (formelen „Leug åt Härje“ utan parallell). Krause 1937, no. 65 (opptr. fot. s. 569). — Avbild.: se Litt. (eneste uoptrukne reprod. Söderm. Runinskr., pl. 79), videre Montelius, Sver. Hist. 1903, s. 177.

Innskriften er tydelig og kan som den står bare leses:

harija*leugart*

Sluttegetnet T har intet tilsvarende i fuparken. Flere gamle innskrifter slutter med et symbolsk „avslutningstegn“; brakteat DR no. 86 har etter figurfremstillingen et tegn τ som kommer Skääng nær.

Runologenes syn på Skäänginnskriften har vært bestemt av rune 7*, som etter Bugge (og Stephens) er langt oralt \bar{a} (i mots. til \bar{f} $\bar{ä}$), etter

Fig. 223. Den gamle innskrift på Skäängstenen i venstre- og høyrelyst (uoptrukket). Etter fot. i SHM.

Brate *j*, etter Friesen (Noreen) *n*, etter Wimmer (Burg) interpunksjonstegn, etter Grienberger *ga* (jf. * = *ga* i ght. håndskr.).

Skåängs * er identisk med den runen av samme form som møter en i Ellestad-, Stentofte-, Björketorp- og Gummarp-innskriftene i Sverige og i Setre-, Vatn-, Tveito- og Eggja-innskriftene i Norge, som alle ved sin skrift- og språkform skiller seg ut som et yngre lag innen de såkalte urnordiske innskrifter. Korsstrekene i Skåängs * har ikke samme helning: tenker man seg den steileste av dem borte, blir resultatet en † *n*-rune med nær inn på horisontal kvist som i † runen i samme innskrift. Dette viser at Skåängs * ikke er korrektur av † med svakt hellende korsstrek, for den svake hellingen var jo nettopp typisk for Skåängmesteren: den bratte korsstreken måtte altså være hogd *først* (såfremt runen var ment som *n*), men en slik bratt kvist strider mot innskriftens runetyper. Den steile korsstreken er fremkalt av den slakke: det var praktisk talt umulig å hogge en * med to så slakke korsstreker. Usymmetriske * former av Skåängstypen forekommer også ellers, jf. bare Björketorp þat og (siste A-rune i) hAerAMA. Dessuten ville det aldri falle noen gammel runemester inn å „korrigere“ † eller † til † eller † (enn si til *), for disse runeformene var likeverdige og hadde i det gamle alfabet bare lydverdien *n*.

Vi har intet annet å gjøre enn å akseptere innskriften som den står. Jeg er også enig med Bugge når han tillegger runen lydverdien oralt *a*, som den ellers alltid har i de sikkert tydede innskriftene i det eldre alfabet hvori den forekommer. Men derav at * er A følger ikke (som Bugge mener) at † er *η*. Hans resonnement synes ved første blick innlysende riktig: da * er utviklet av *jāra*-runen etter bortfallet av *j*, kan * og † ikke forekomme i én og samme innskrift. Men resonnementet er ikke holdbart: for det første forekommer * og † sammen i Stentofte-innskriften (* oralt A, † som begrepsrune). Dernest må man ikke tro at bortfallet av *j* i fremlyd (som i *jāra*) gjorde *j* overflødig i alle stillinger; fonemet hevdet sin plass i en rekke stillinger i verbale og nominale formasjoner som inf. *-(i)jan*, adjektiver på *-(i)ja-*, nomina agentis på *-(i)ja(n)* osv. På en tid da *jāra* i 5—6. årh. var blitt *āra*, ble *Harija(n)* selvfølgelig fremdeles uttalt med *j*, denne uttalen holder

seg jo etter kort stavelse og foran bakre vokaler helt ned i gno. tid, ja den gjelder for den saks skyld den dag i dag. Det var da bare naturlig at lydverdien *j* ble knyttet til den eldre form av runen, og den yngre lydverdien *Λ* til den yngre form. I Skåånginnskriften går *ſ* *j* sammen med * (d. e. langt oralt *ā*) og *ƿ* står for kort *a*: lydverdien av * er altså i Skåångmesterens alfabet ennå begrenset til sin opphavlige vokaliske lydverdi, langt oralt *a*, stemmende med fremlyden i runenavnet.

Jeg transkriberer altså med Bugge *harija Aleugar*, men hans oppfatning av *Aleugar* som et tilnavn med betydningen „som er uten løgn, trofast“ kan vanskelig være riktig, for det er intet som helst spor i nordgermansk språk av det vestgermanske privative *ā-* i formasjoner som ght. *āherzēr* „excors“, *ākust* „lyde, feil“, *āmaht* „Ohnmacht“ og geng. *ācnósle*, *āgilde*, *āwéne*.

Men Skåångs * som er plasert dominerende i innskriftens midte med 6 runer på hver side, kan være begrepsrune som *ſ* i Stentoften, og innskriften kan følgelig leses *harija araleugar* (16 numina), i gno. språk **Here* **Árljúgr*.

Hva enten *araleugar* her er tilnavn eller predikatsord („Here er *árljúgr*“), må ordet uten tvil gi uttrykk for at *Harija* er *úársæl*, *úgæfr*, for *leugar* har ingen annen tilknytning i nordisk enn *ljúga* „lyve, skuffe, svike, ikke innløse . . .“, og *árljúgr* ligger forsåvidt i samme sfære som *ljúgpár*, *ljúgheitr*, jf. Heliands *treulogo* (geng. *tréowloga*) om Judas, betydningen er åpenbart „som svikter, ikke er å stole på, ikke innfrir forventningene, hvor det gjelder året“ eller „hvis utsagn, forutsigelse om året ikke slår til“. Man kunne med samme betydning også si **árlognir*. Da et nom. ag. **ljúgr* ikke synes belagt i noe germansk språk, bør *leugar* dog snarere identifiseres med abstraktet gno. *ljúgr* „løgn, skuffelse, (konkr.) person som skuffer“: da er *Araleugar* et tilnavn av liknende type som *Ár-bót* (om Harald Hårfagres datter), (*Þorsteinn*) *Ógæfa*, Landn. o. m. a.

Skåånginnskriften hører til en ganske omfattende gruppe gammel-nordiske innskrifter som jeg kaller „åringsinnskrifter“. Til dem regner jeg i Sverige: Blekingeinnskriftene, Rävsaal, Skåång, Noleby, Skärkind,

i Danmark: Vimose høvel, i Norge: Opedal. Men jeg er uviss om hvor innen åringskulten Skåänginnskriften skal plasseres.

Såfremt Skåängstenen opphavlig var reist under åpen himmel, stempler den offentlig en navngitt person som *árljugr*, vel det farligste epithet som kunne knyttes til en mann hos det *árgjarne* Sviafolket. Harija har ikke vært en nobody, det er klart at han må ha inntatt en meget høy sosial stilling siden folkets ve og vel var avhengig av hans *gæfa*. Årsveksten var hos germanerne personifisert i kongen, han fikk æren for gode år og skylden for de dårlige: „når været ble dårlig ut på høsten, sa de hedenske islendinger til hverandre: der har vi straffen for kongens nye påfunn og den nye troen som har gjort gudene vrede“ (Laxdøla). „Får bøndene ikke regn“, sa Gustav Vasa i sin bekjente og ofte siterte tale på riksdagen i Västerås i 1527, „så skylder de på meg, får de ikke solskinn skylder de også på meg, kommer det uår, hunger og pestilens må jeg bære skylden, som om de ikke visste at jeg er et menneske og ikke gud.“

Konklusjonen herav må nødvendigvis bli at Harija har vært en *árkonungr* — navnet forutsetter i seg selv et aristokratisk miljø — og innskriften kan tyde på at han, da hans *hamingja* sviktet ham og uårene kom, led Domaldes og Olav Tretelgjas skjebne, hva enten vi nå står overfor en ofring av kongeguden selv eller en rituell ofring av et substitutt (jf. Schüek, Stud. i nord. litt.- og religionshistoria II 248 ff.). Dessverre vet vi ikke hvor Skåängstenen opphavlig var reist, om det var på grav eller århaug, på offer- eller ting-plass, og innskriften står i den tolkning som her er gitt isolert blant Nordens gamle innskrifter. Men dens budskap forekommer meg å være i samsvar med hva vi fra andre kilder vet om årkongens stilling i Sviariket i eldre folkevandringstid. Og mange andre innskrifter i Norden er også uten paralleller i det kjente runemateriale, la meg bare nevne Rök og Sparlösa (den siste en åringsinnskrift). Og vi må ikke glemme at det er uhyre lite vi vet om hedenskapet og dets ytringsformer i Norden på denne tid, da hedenskapet ennå var en realitet som bestemte folkets tankeliv og gjerninger.

Harija er kortform av et fullnavn på *Hari-*, kan altså liketil være en fortrolig variant av Blekingestenenes *Hariwulf*, den sentrale skikkelsen

i den Blekingske åringskulten. Men vi sakner foreløpig holdepunkter til å avgjøre om det er en historisk og kultisk forbindelse mellom de to årkongene.

Forholdet mellom de forskjellige former av *j/A*-runene vil bli belyst i 2. del av min fremstilling.

UPPSALA LEN

Möjbro runesten (Hagby sogn, Uppland, to mil vest for Uppsala, hard, rød kvarts og feltspat), kjent iallfall fra midten av 17. årh., jf. Johan Bures hs. *Sveonum Runae* no.7 (skisse av stenen med overskrift „Hageby Sochn. Wedh Möjebro på Giärdet“, dvs. på jordet), og i 1750 avbildet i Bautil (no. 361). Senere glemt og først gjenfunnet av Carl Säve sept. 1861 ved brønnen på Hagby prestegård, hvor den lå nedsenket i jorden etter å ha tjent som stepping-stone der helt fra 1730. I 1862 ble den reist på Hagby bys grunn av prost C. A. Cornelius, jf. Stephens I 178 f. I 1948 ble stenen flyttet til Statens Historiska Museum. — Dimensjoner: Høyde 2,46 m, største bredde (nederst) 1,56 m, over hestens hode ca. 1 m. Runehøyde gjennomgående 17—18 cm. Runene er hogd med grovere og dypere konturer enn rytteren og hesten. — Litt.: Göransson, Bautil 1750, no. 361. Liljegren, Run-Urk. 1833, no. 2054. P. A. Munch, Ann. Nord. Oldk. 1848 = Avh. I 470 n. („synes . . . at indeholde Navnet *Froja* eller *Frid*.“). Fr. J. Lauth, Das Germ. Runen-Fudark 1857, s. 85 (ana haha pala inim frada rath, hvor haha alt assosieres med Hagby og frada med Frode som hos Munch). Stephens, ONR I 1876, s. 178 ff. (s. 179 tegning etter Bautil), Handbook 1884, s.11 f., avb. som ONR I. O. v. Leixner, Ill. Literaturz. I 1879 (avb.). Burg 1885, no. 19 og s. 169. Bugge, Tidsskr. Phil. Pæd. VII 1866, s. 246 (siste rune nederste linje er Υ), Aarb. Nord. Oldk. V 1870, s. 190 (frawaradar, svarabh. for frawardar = got. **frawards* „vekter“), ib. 1905 s. 305. VAForph. 1872, s. 316. Rök I (ATSv V) 1873, s. 67 (hahaisla: mulig = Röks *Háisl*). Nie. Innl. 1904, 18 (s-runen), 22 (skriftretn.), 26 (\times skilletegn med Wimmer), 208 (ikke av de eldste innskr., jf. rammestrekene). Nie I 1892, s. 36 (innskr. formel), 222

(hahaisla: pers.navn i akk.), 233 (1894): verb. mangler: „Over H. (satte) Ini (og) Fr. (stenen)“, 326 (X jf. Myklebostads x). Löffler, ANFI 275 (personnavn **Fráráðr*). [Scherr 1872, se Arntz, Bibliogr. no. 3063 a, et falsum, se Stephens III 16 f.] Wimmer, Runenschr. 1887, s. 106 (= Runeskr. Opr. 1874, s. 98): † i v.-vendt stilling, 149 skriftretning, 171 billedfremstillingen har tilknytning bakover, ikke til vikingtid, 166 n. 1: X (W. leste 1868: *frawaraðar ana hahai slaginar*, gno. *Fráráðr á *há* (dat. sing. fem.) *sleginn*, men oppgir denne lesingen i Runenschr. s.166). Grienberger ZDPh XXXIX 1907, s. 59 f. (anahaha „Anhänger“, ellers som Friesen), GGA 1908, 418 f. G. Hempel, Mod. Langu. Assoc. XV 1900, s. 216 ff. (*frawaradar anahahais langinir* „the guard watched on“), A. Noreen³ 1903 (etter Friesen: anahaha „der beherrzte“, jf. got. *-ahs*, *inahs*), 4. utg. 1923 s. 383 (som Brate), IF XIV 1903, s. 401 (slaginar). Montelius, Sver. Hist. I 1903, s. 176 n. (*Háisl*). Friesen, Uppland II 1907, s. 21: „träffad (af ett spjut) uppgaf Fr. högljudde rop“, Uppl. Run. 1913, s. 2 ff. (stenen reist over Fr.), optrukket fot. s. 4, Run. i Sver. 1. utg. 1908, s. 10, 2. utg. 1915 (For-domt. I) s. 8 (avb. som Uppl. Run.): „Frarad (vilar här). Ane den enögde är fälld“, 3. utg. 1928, s. 19 f. (som 2. utg.), Reallex. Germ. Altert. IV 1918, s. 14 (som Run. i Sver., dog „Ane der Einäugige oder der Aufhänger“), NK VI 1933, s. 27 f. (avb. som før, betydn. av anahaha ukjent, figurfremst. bygger på romersk forbilde), Fornv. 1949, s. 287 ff. (datering på historisk og arkeologisk grunnlag til ca. 400). Hultman, Acta Soc. Fenn. XXXIII 1908 (trykt 1904): „Fr. är enda ägare till anläggningen l. byggnaden“ (*ainaha-aiha . . . lazinair*). A. Kock, IF XXXIII 1913, s. 384 f. (slaginar: lesning og tolkning usikker). Brate, ANF XXXI 1915, s. 227 ff. (utførlig historikk, overs. „Fr. på Hage (Hagby) är dödad“). M. Olsen, Nle 620 (1916): temaene **hanha* (Möjbro, Strøm), jf. ib. 699 n. 702, III, 1924, s. 92. 186 (slaginar, ps.), 159 (is „er“), ANF XXXIII 276 ff. og Nle 620 (1916): *Fráráðr á *há* [= *hæl*] *es sleginn* „rammet på hælen, d. e. drept bakfra“. Jóhannesson 1923, no. 39 (som Brate). H. Pipping, SNF XII 1 1921, s. 78 f. H. Shetelig, Ark. Tidsbest. 1924, s. 62 (rytterfiguren peker på kjennskap til romerske gravstener). Fr. Plutzar, Orn. der Runensteine 1924, s. 16 (rytteren fremstiller

Fig. 224. Möjbrostenen (optrukket). Etter fot. i SHM.

den døde helt. Den språklige og runolog. datering neppe forenlig med den stilhistoriske). Krause, ANF XLVIII 156 ff., Runeninschr. 1937, no. 66: „Fr. auf dem Renner (zu Tode) getroffen“. H. Arntz, Handbuch 1935 (som Krause; avb. pl. V etter Krause 1932). C. Marstrander, NTS XIV 1947 s. 270: „Fr. er drept (hevnet) på *Hahan*“. Sven F. B. Jansson, Fornv. 1952, s. 124—127: rytteren bærer et rundt skjold på 30 cm's diameter (se fig. 226), under hestefiguren to dyrefigurer (skjoldet nevnes alt i 17. årh. av Lars og Johan Bure, se Stephens I 178, C. M.).

Fig. 225. Möjbrostenens innskrift (opptrukket). Eget fot.

— Avbild. se Litt. Om en gammel (åpenbart verdiløs) tegning fra 17. årh., tillagt Lars Bure, se Stephens, Run. Mon. I 178. Det synes ikke offentliggjort noen uopptrukket reproduksjon av denne innskriften.

Innskriften begynner med nederste linje, som runehøyden viser. Runemesteren regnet opphavig med å kunne avslutte innskriften i to linjer: derfor presser han de siste 8 runene i mellomlinjen sammen slik at de opptar $\frac{1}{3}$ mindre plass enn de første 8 runer i samme linje; ved ikke å føre X g-runen opp i full runehøyde innsparer han mellomrommet mellom X og forangående rune f. Han tilsiktet formodentlig også å avslutte linjen med ligaturen fX , men avstanden til forangående rune ble for knapp, og Y måtte derfor plasseres i egen linje.

Innskriften løper i to venstrevendte horisontale langlinjer (begge med basisstreker; også øverste linjes Y står på basislinje):

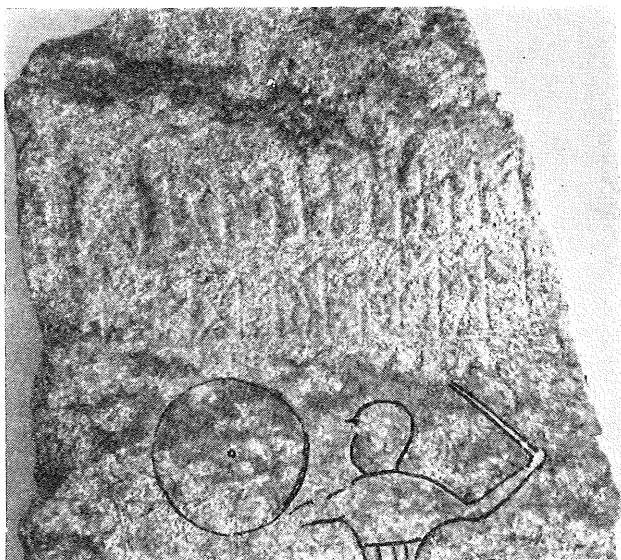

Fig. 226. Möjbrostenens innskrift (figuren opptrukket).

frawaradar
anahahaislagina

R

Möjbroinnskriften har vært kjent i 300 år, den er perfekt overlevert og allikevel kan i dag bare ett ord sies tolket med full sikkerhet: *frawaradar* = mannsnavnet **Fráráðr*, ght. *Frawarât*, bair. *Fraorât* (jf. *Frawirât*, *Frewirât* og andre navn på *Frewi*-).

Det er sannsynlig at innskriften slutter med et sterkt fortidsps. på *-inar* eller et adjektiv på (gno.) *-inn*, snarest det første; for et gno. *læginn* (til *lægja*, også = *læggr*) gir ingen fornuftig mening. Friesen interpungerer etter *anahaha* og setter *islaginar* = *es sleginn* „er slått, rammet, drept“. Hermed kan jmføres Vettelands *faikinar* ist, Kallebys *haitinar* was og mulig Rö's *-widar*. Dobbelkonsonant skrives som regel i de gamle innskrifter, jf. *minas stain* Vetteland, *hariwulfs stainar* Rävsaal, *nis solu* Eggja; men Stentofthen har dog *weladudsar*, og *s* for *-s s-* har som vi skal se også Opedal.

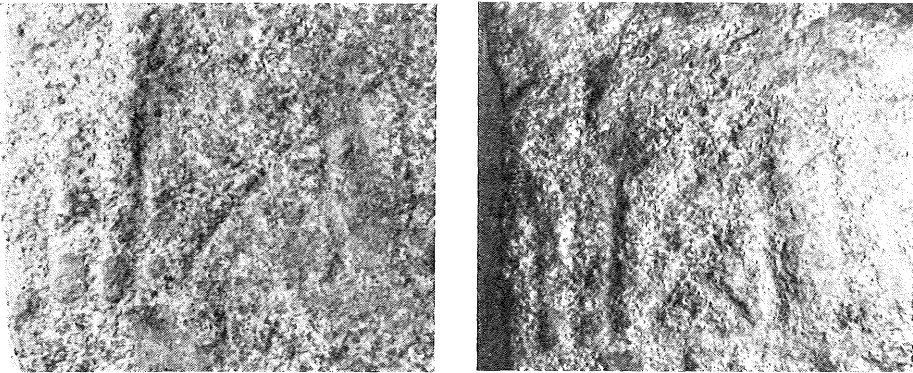

Fig. 227—228. Möjbro. Slutten av midtlinjen i venstre- og høyrelys.

I vikingtidens innskrifter er stavemåten kunualltstain (Snoldelev) den alminnelige.

Hvem er så Frawaradar? Friesen sier den døde over hvem stenen er reist, den drepte heter — mener han — Ana Haha „Áne den Enøyde“, som det var Frawarads største bedrift å ha fellet i kamp. Bortsett fra at man i så fall snarere venter *was slaginar*, er en slik grav-eulogi helt fremmed for folkevandringstidens Norden. Følger man Friesens interpunksjon må Frawarad være runemagikeren eller reiseren, og Ana Haha navnet på den drepte over hvem stenen er reist. Altså: „Frawarad (skrev runene, satte stenen). Ana Haha er drept.“

Men blant de tusener av nordiske innskrifter vi kjenner vil man neppe finne en eneste som kort og godt konstaterer at N.N. er drept. Man finner ikke nakne formler som han uas tribin,¹ han furs, tu, fil, uarþ tauþr, antaþisk o. l., det spesialiseres alltid hvor eller når eller i hvis følge eller under hvilke forhold han mistet livet.

¹ *Slá* synes ikke (bortsett fra Möjbro) å forekomme ellers i nordiske innskrifter i betydningen „drepe“. I litteraturen er bildet som i innskriftene: bortsett fra Stjórn synes *slá* „drepe“ praktisk talt overalt trengt ut av *drepa*, de svenske landskapslovene har dog ennå *slaghin* (*slæghin*) „drept“. I vestgerm. er *slahan* alminnelig i betydningen „drepe“: *wæs Fin slægen*, *Béow*. 1152, men *vegin* *vas Atli*, *Atlam.* 89, som Kinstaddøren:

uti i Visait
liggr jofurr veginn.

Frawaraðar má da være setningens subjekt, is slaginar dens predikat og anahaha dens kompliment: „Frawaradar er blitt drept (rammet) anahaha“. Komplimentet oppløses naturlig i preposisjonen *á*, hvis førhistoriske form jo var *ana* (Tjurkö an, got. gty. *ana*), samt en akkus. *haha*: altså kan *anahaha* ikke romme en stedsbetegnelse som i formelen *han uas tribin a uirlanti*, som krever dativ.

Magnus Olsens tolkning (Litt. ovenfor) virker ved første blick nokså overbevisende og den står saklig (og grammatisk) meget godt. Innskriften blir i hans tydning et uttrykk for nordgermanernes kompromissløse innstilling overfor ethvert brudd på tro og love (*trygð*). Han antar at *slahan ana hāha*, hvortil ville svare gno. *slá e-n á hæl*, har kunnet bety „ramme, drepe (lumskelig, *i trygð*) bakfra“. Men det er intet som tyder på at *á hæl* (*an haha*) eller geng. *on hólh* noensinne har hatt en slik betydning. Den kan ikke utleses av noen av de eksempler som Olsen nevner ANF XXXIII 281. Det er intet som tyder på at *slá e-n á hæl* har kunnet bety annet enn „slå, ramme en på hælen“. ¹ Under innflytelse av en myte (som Achilleus-myten) kunne man nok tenke seg at en slik vending kunne få betydningen „ramme, felle en bakfra“; men en slik myte er ikke påvist hos germanerne. *Hæll* fastholder sin opphavlige betydning i de utallige stående vendinger hvori det forekommer i gammel som ny tid, denne betydningen skinner alltid klart igjennom og er alltid levende for språkfølelsen, det gjelder gno. uttrykk som *hurð fellr (lýksk) e-m á hæla, fara (hlaupa) á hæla e-m*, det gjelder geng. *hólh* i et eksempel som: *him on hólh beléac heofonríces weard merehúses múþ* (sitert hos Olsen) = gno. (ordrett) *hánnum á hæla lauk himinríkis vǫrðr marhúss munn* „i hælene på ham“, og det gjelder kurante vendinger som *trákke* (løpe, følge) *en i hælene (i hælene på en)*, *være i hælene på en* osv. osv.

Magnus Olsens tolkning står og faller derfor med hans interpretasjon av *Hárbarðsljóð* str. 35.

Hárbarðsljóð er en drøy dialog mellom Tor og Odin, som her går under navnet „Gråskjeggen“ (*Hárbarðr*). Odin praler uavlatelig av

¹ Ikke om overskjæring av hæl- eller knesenen for å hindre den døde i å gå igjen; her ville sikkert vært valgt et annet verbum.

sine kvinneeventyr (så str. 16. 18. 20. 30) som Tor forakter (*Hárbarði enn rage!* 27. 51, *enn hugblauði* 49); mot Odins erotiske eksesser stiller han opp sine kamper mot riser og trollkvinner.

Etter at Odin i str. 30 igjen har hingstet seg på dette viset, går dialogen videre:

Tor: Der hadde du et godt møte med din pike.

Odin: Jeg kunne ha trengt din hjelp da, Tor, så jeg kunne beholde den linhvite møy.

Tor: Fikk jeg høve til det, kunne jeg vel hjelpe deg med det.

Odin: Jeg kunne kanskje betro deg det, om du bare ikke svek ditt ord (*nema þú mik í tryggð véltir*).

Her følger så Tors replikk

emkat ek sá hælbitr sem húðskór forn á vár

i M. O.s oversettelse: „jeg er ei den hælgnager som hudsko stiv om vár“. Her skal *hælbitr* henvise til en vending *bita e-m á hæl = véla í tryggð* i Hárbarðs replikk. Men en slik vending lar seg ikke påvise og har vel aldri foreligget; for det ville være underlig om *bita . . . á hæl* på en og samme tid skulle ha betydningen „bite i hælen“ (som vendingen selvfølgelig har hatt til alle tider) og „bite (lumskelig) bakfra, svike en forpliktelse“. Dernest virker et slikt „humoristisk“ variert gjentak av Odins *véla í tryggð* flatt og pointløst i Tors munn.

Jeg skjønner ikke annet enn at *hælbitr* i Tors replikk rommer et ordspill på *hæll* i dettes to betydninger „hæll“ og „kvinne“. Tors indignerte protest gjelder Odins insinuasjon at Tor kanskje ville forgripe seg på den piken han ble satt til å vokte (Tor er i denne dialogen moralens forsvarer): „Slik ville du ha gått frem, gamle Gråskegg“, sier Tor, „men jeg er ingen pikejeger som du, jeg farer etter riser og troll, jeg er ingen *hæl-biter* som du, ingen gammel skinnsko som har ligget over vinteren og er *hæl-biter* når den tas i bruk om våren.“ *Hælbitr* om en sko er selvfølgelig „hælgnager“, om en kvinnejeger „kvinne-biter“, men man kan være i tvil om hvilken betydning dikteren har lagt i *bite* her: galdrer og slid, onde ord og eder „biter“ (*bitrír galdrar*, Oddr. grátr 7), og Odin nyttet galder og seid for å vinne kvinners gunst (*seið Óðinn til Rindar*, Kormak). *Hælbitr* kan

nok tenkes å være et ord av liknende opphavlig betydning¹ som *hæl-driver* „som driver, løper en i hælene, alltid er etter en“ (N. Dansk Litt. Selsk. Ordb.) og *hælbítr sem húðskór á vár* et alminnelig ordtøke; men også i dette tilfelle tror jeg forfatteren av Hárbarðsljóð spiller på dobbeltbetydningen „hæl: kvinne“.

Egil nytter som en vet Lausav. 46 *ekkjja* „enke, kvinne“ i betydning „hæl“: „jeg har to kalde *ekkjur* og disse to kvinner (*konur*) trenger varme“: *Ekkja* er formodentlig også i betydning „hæl“ et ekte nordisk ord og identisk med ght. *encha* „tibia, talus“ (dimin. *enchila*). Det er meg bekjent ikke belagt utenfor Egils lausav., for Blöndals *ekkjja* „hæl“ stammer fra Egil. **Ainakjōn* og **ankjōn*- var altså i 10. årh. falt sammen i *ekkjja*; diftongforkortelsen foran kons.gruppe er meget gammel, jf. *Helge, flestr* osv. Er *hæll* i betydningen „hæl“ og „enke, kvinne“ ett og samme ord, må betydningen „kvinne“ være tillagt det av dikteren etter forbildet *ekkjja* „hæl: kvinne“. Både Egil og forfatteren av Hárbarðsljóð spiller på denne dobbeltbetydningen; for Egils vedkommende fremgår dette jo tydelig av det følgende *konur*. Liknende dobbeltheter møter en ofte i den gamle diktning i rethvurf (som *köld heit*), i ofljóst (som *eggdauðir menn* for *valir*, plur. av fuglenavnet *valr*, homonym *valr* „de falne“), i fuglenavn som *Foglhildr* for *Svanhildr* osv. jf. Meissner, Kenningar s. 85.

Under disse forhold har jeg intet annet å gjøre enn å falle tilbake på min egen tolkning: *Fráráðr á Há es sleginn* „Fråråd er drept (til skade) for Há“. Til denne bruken av *á* med dativ eller akk. se NTS XIV s. 270 ff.² Side om side med *á* går i gno. *fyrir* i samme betydning: gno. *Fráráðr es dreppinn fyrir Há* kan bety „d drept til skade for Há“.

Hahar må da være den dreptes *baugamaðr*, som har plikt til å hevne ham og i tilfelle motta bøtene som ætten har krav på.

Man kan innvende at et personnavn som *Hahar* hittil bare er påvist i Odinsheitet *Hár* (oppfattet snart som „den enøyde“: got. *haihs*,

¹ Blöndals *hælbítrur* „bakvasker“ refererer seg vel til Hárbarðsljóð og oversettelsen er vel hentet fra *bakbítr*.

² Andre eks.: geng. *hergian on ða Norþmen*, nyeng. „he took and died on me“; Dial. Lex. IV 344, for letting her children be drowned on her osv.

Fig. 229. Krogstadstenen (forfra).

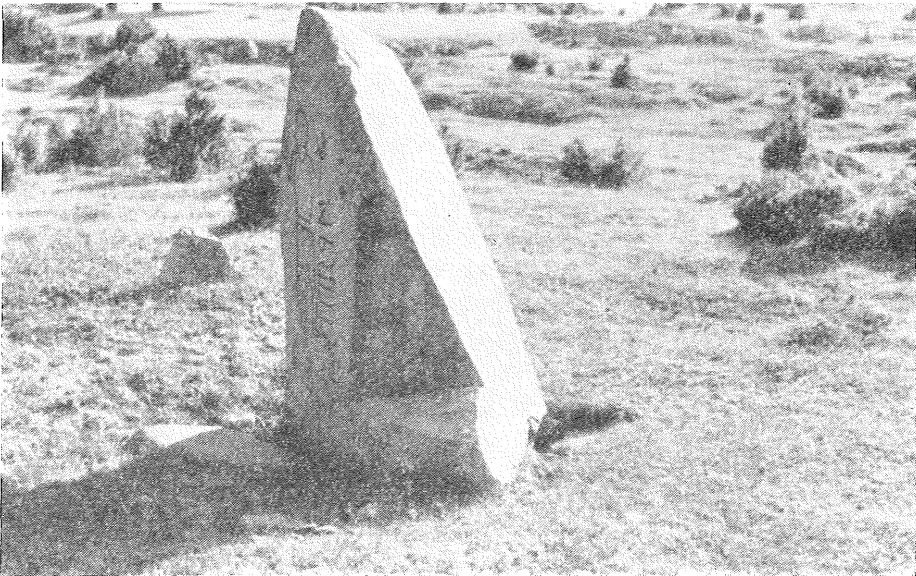

Fig 230. Krogstadstenen (fra siden).

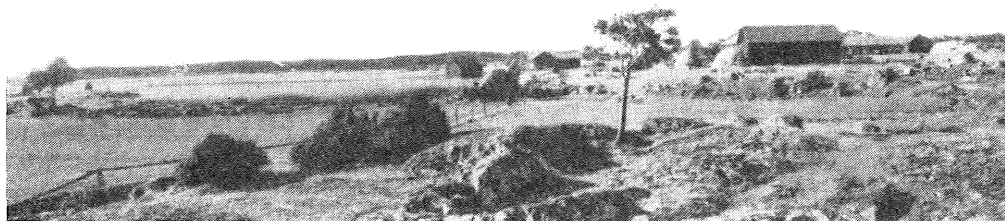

Fig. 231. Krogstad, situasjon

snart som „den høye“: gno. *hár*). Kan *haha* også i Mjölbroskriften være Odinsheitet? *Frawaraðar* kan ha tilhørt en ætt som ledet sitt opphav tilbake til Odin, og drapet kan i så fall nok sies å være en krenkelse av ættens mytiske stamfar, som jo fremdeles våker over slektens vel. Balder, Svafrlami, Volsung, Sige og Sigmund kan godt sies å være *slegnir á Óðne*, en Odinsbloter eller en Odinsprest likeså, f. eks. Hjalmgunnar som Odin hadde lovet seier og hvis død han hevnet ved å stikke valkyrjen Sigrdrifa (som hadde drept ham) med en søvntorn.

Man kan også innvende (forutsatt at *haha* ikke er Odinsnavn) at navnene på den døde og hans baugamaðr ikke allittererer; men argumentet er ikke avgjørende: i en vidtspunnen ætt kunne ikke alle navnene allitterere, selv ikke i eldre folkevandringstid. Dessuten kan det ha vært lov i innskrifter som senere i diktningen at mannsnavn som samtidig er gudeheite kan ombyttes med et hvilket som helst annet heite for samme gud. Sturla Þórðarson kaller således Gizur jarl i en og samme strofe både Odin og Gaut, for Odin heter også Gizur. Mange gudeheiter kan være meget gamle, enkelte så gamle som kulden selv, for under visse forhold må guden ikke nevnes med sitt rette navn. Sett ut fra dette synspunkt kan Mjölbros *Hahar* f. eks. settes = *Frawariðar* (Odinsheitet *Fráriðr*), og *Fráriðr* kan f. eks. være *Fraráðs* far: i så fall er alliterasjon og variasjon i full orden. *Atriðr* er da som Odinsheite ikke motsetningsnavn til *Fráriðr*, men rommer i første ledd neutret *at* „strid“ (hos Sigvat nettopp om Odin: *at Yggs*, Vik. vísur 6).

Spør man meg nå hvorfor baugamannen skjuler sitt navn blant menneskene under — vi tør vel si det mest kjente av alle Odinsheiter,

er stenens plass under treet.

så kan jeg ikke gi noe plausibelt svar derpå. Den døde har tilhørt samfunnets høyeste lag: derpå tyder navnet og billedfremstillingen som peker utover Norden. Hadde vi vært bedre informert om forholdet mellom *vé* og høvdingsete i Götalandene og i Sveariket, ville et svar kanhende ha vært mulig.

Möjbro- og Krogstadstenene er de eneste runestener i Norden i gammelt alfabet med billedfremstilling; Kårstadristingen i Norge viser en kombinasjon av skipsfigurer, hellige symboler og runeskrift. Det kan ikke i noe tilfelle vises at billedfremstillingen har nærmere tilknytning til innskriften; det samme gjelder kombinerte billed- og runestener fra vikingtiden som Ålum 3 (rytter), Skokloster (rytter), Tu, Alstad og Dynna (11. årh.). Den dekorative utsmykning av runestenenes synes et fremmed trekk. Möjbrorytteren minner ikke så lite om rytterrelieffene på mange romersk-germanske gravmeler (avb. se *Germania Romana*, *Ein Bilder-Atlas*, Röm. Germ. Kommission des deutschen Arch. Inst. I 1924, pl. V ff.; jf. også romersk gravsten fra Colchester, *Ant. Journ.* VIII 1928, pl. 84; rytter ridende over fellet motstander, horisontal innskrift). Keisermedaljongene var også kjente i Norden, de viser ofte Tellus personifisert i liggende stilling under rytterfiguren, se f. eks. J. Hampel, *Altertümer des früheren Mitt. in Ungarn* III 1905, pl. 18 (keiser Valens) og *Proc. Soc. Ant. Scotl.* X 1875 s. 570 (rytter i gallopp med løftet lanse).

Den enslige runen Υ som alle leser sammen med *slag* i linjen under, står på en basislinje ganske som linjene nedenfor. Det spørres

da om denne runen er en rest av en 3. runelinje som ellers er forvitret.

Mine fotografier synes å vise at det lave X i slutten av midtlinjen kanskje kan leses 8.

Disse to tvilsmålene kan bare løses ved en ny, minutøs undersøkelse av originalen.

Krogstad runesten (granitt) på gården Krogstad, Tuna sogn, Olands herred, kjent fra 1. halvdel av 17. årh. og først avbildet hos Bure. Stenen står syd for regimenttrommeslagerens hus (Stephens i 1882) på bakket, delvis oppløyd mark og kan ikke vises noen gang å ha stått på et annet sted. Adjunkt K. A. Hagson i Linköping opplyser i brev til Stephens av okt. 1882 at det går et meget gammelt stengjerde kort øst for stenen i retning N—S (2—3 fot høyt og 5 fot bredt); syd for stenen ligger en stensetning, i sydvest en ennå uåpnet gravhaug (som tidligere var meget høy, men nå nesten er utjevnet), enda lenger vest en annen haug (25 fot i diameter) og syd for denne en tredje haug. Figuren ser ut som om den er blitt hakket inn med en sten snarere enn med en meisel; de små runde fordypninger som Stephens oppfattet som brynjeringer, er naturlige ujamheter i stenen. — **Dimensjoner:** Høyde over marken (1882, Stephens): godt og vel 5 fot, største bredde 3 fot. Runehøyde: innpå 6 tommer (Stephens I 184). — **Litt.:** Joh. Th. Bure (eldste tegn ca. 1629—40, fig. 235 her) i „Runic Ms. Collectanea“, vol. VII no. 121, reprod. Stephens I 1866, s. 185, Handbook s. 15. Göransson, Bautil 1750, no. 581. Grimm, Ueber deutsche Runen 1821, s. 180—183: ðthrvisi|roinor. Liljegren, Run-Urk. 1833, no. 2055. F. Magnusson, Kgl. danske Vid.-Selsk. Hist. og Philos. Afh. VI 1841, s. 337—42: laivr uilti|runom. Munch, Ann. Nord. Oldk. 1848 = Saml. Avh. IV 469 n. 3: mvstuingi|stainam (ʀ = t). Stephens, Run. Mon. I 1866, s. 184 ff. (Bures tegn. s. 185, baron Nordenfalks fra 1858, s. 184, III 1884 (s. 452 K. A. Hagsons tegning fra 1878), IV 1901, s. 81 (s. 82 avb. som III), Handbook 1884, s. 14 f. (s. 14 reprod. av Bautil og av Säves og Linders omhyggelige tegning av innskr. fra 1869), 237 (Hagsons tegn.). C. Säve og N. Linder: se Stephens. Bugge, Nord.

Tidsskr. Phil. Pæd. VII 1866—67, s. 219, VIII 1868—69, s. 167—172 full tolkning: *m w s t u i n g i | s t a i n a r = m (a i) w (i) s t u i n g i | s t a i n a r* „for Må Stuesson (reiste) Stein (dette minnesmerke)“ (mot Bugge K. Gislason, Aarb. 1871, s. 197), Aarb. 1867, s. 54 (nom. *stainar*), 1871 s. 197 (*maiwi* eller *mawi*), 210 (1 „en variation af $\uparrow t$ “), 1878 s. 66 f. (Fonnås \uparrow overgangsform til Krogstads $\downarrow t$), Nle: runeformér s Innledn. 18, I 38. 53, \downarrow Innl. 17. 67, I 128 (argum. mot $\downarrow = t$), 132 f. 148. 371. 380. 527, III 227 n., Πe Innl. 19, I 301. 310, $P = u$ I 540. 556. 592, tid: 650—700, Innl. 207, lesning (etter egen undersøkelse av stenen) I 128—30: *m w s e e i n n | s e a i n a r* „Muse Ehings (sønn), den enestående“. Wimmer,

Fig. 232. Krogstadstenen.
Forsiden (opptrukket).

Runenschr. 1887 (jf. Runeskriftens Opr. og Udv., Aarb. 1874), s. 149. 160 (skriftretning) 155 n. og 212 (\downarrow for \uparrow , *stainar* mannsnavnet Stein, A slutter på *-ingi*, yngre form av *-inga*, patron. til Steinn, men 218 n. antar W. en opphavlig lese måte *m w s t u i n a r*), 171 (figurfremst.), 300 (tid: 500—600). A. Noreen, ANF I 1883, s. 154 (litt yngre enn Järsberg). Burg 1885, no. 18 (vesentlig som Bugge 1868). Brate, Månadsblad 1886, s. 6 („ \downarrow tydelig en urnordisk variant av \uparrow og uten sammenheng med den gamle *eoh*-runen \downarrow “). Friesen, Upplands Runst. 1913, s. 3 (billedfremst.,

Fig. 233. Krogstadstenen.
Baksiden (optrukket).

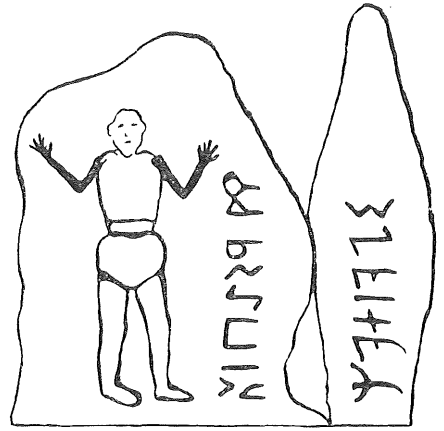

Fig. 235. Bures tegning av Krogstad-
innskriften. Etter Stephens,
Handb. s. 15.

Fig. 234. Detalj (slutten av forsideinnskriften).

ortografi og runeformer diletantiske), NK VI 1933, s. 40. 48. 68. 76 („ \uparrow feilaktig brukt for \uparrow “), Fornv. 1949, s. 307 (5. årh., men yngre enn Möjbro). A. Noreen⁴ 1923, s. 382 (mws \uparrow eiji | s \uparrow ainar, tid: ca. 500). C. Marstrander NTS III 1929, s. 144 (intet holdepunkt for språklig tydning), 180—183 (runeformer), IV 1930 s. 304 (skriftretning). Krause, Schrift. Königsb. Gel. Ges. 1935, 19: mwsé eij (hvoretter 1—2 ukjennelige runer) | séainar (feilskr. for stainer „gravsten“); tid ca. 600; avb. pl. V (billedsiden etter opptrukket fot. i SHM), Runeninschr. 1937 no. 70 anm. 2 (avb. fig. 87—88, etter opptr. fot. i SHM). H. Arntz, Handbuch 1935, s. 134 („ \uparrow viell. fehlerhaft für \uparrow “), avb. pl. V (figursiden, etter Krause). — Avb. se Litt.

Alfabet:

Figursiden:	
Baksiden:	

Jeg har undersøkt Krogstadstenen to ganger. Første gang var runene uoptrukket, men lysforholdene meget uheldige. Annen gang (i juli 1951) var innskriften malt opp og en seriøs undersøkelse av runene umulig.

2. rune i B er \uparrow , svarende til \uparrow i A. Avbildningen hos Krause (under nr. 70, etter opptrukket fotografi i SHM) gir feilaktig to nedre kvister til høyre; det dreier seg bare om én steil kvist med en liten naturlig fordypning under i stenen.

Det er ingen forbindende linjer mellom de to vinklene i \uparrow runen. Av nedre vinkel er det skrå vinkelbenet helt tydelig, svake spor ses også av det andre, vertikale benet.

Etter denne runen går en dyp avskalling hvori mulige runer måtte gå helt tapt. Over avskallingen spor av en runetopp eller et interpunksjonstegn i regulær avstand fra siste leselige rune. Deretter kan et par runer være tapt i avskallingen.

Stenen bærer to innskrifter, en på hver av bredsidene, A vertikalt ovenfra ned under mannsfigurens venstre albu, B vertikalt ovenfra ned på stenens bakside; begge i venstrevendt skrift:

A: mws \mathcal{L} ei \mathcal{H} . . .

B: s \mathcal{J} ainar

A's 7 runer er alle forskjellige og 6 av dem er typiske for det eldre alfabet, den 7. (*li*) tilhører alle runealfabeter.

Av B's 6 forskjellige runer hører alle hjemme i det gamle alfabet, men bare 4 i de yngre alfabeter.

Krogstadinnskriften står derfor helt og holdent på det eldre alfabets grunn. Runeformene er alle vel kjent fra innskrifter og fuþarker — med ett unntak: runen \mathcal{H} i A. En helt tilsvarende rune er ikke påvist i noe runealfabet. Men runen er tydelig en utvikling av *j* runen \mathcal{S} over et mellomstadium \mathcal{H} . Den minner fremfor alt om Kragehulspydets \mathcal{H} , men står med sine to skråstreker på et eldre typologisk trinn.

Krogstadinnskriften kan derfor ikke plaseres blant de eldste innskrifter i det eldre alfabet. Mange vil også steile ved å finne en relativt ung *j*-rune \mathcal{H} side om side med gamle runeformer som Π og 5-delt *s* (jf. Π og 4-5-delt *s* i samme innskrift: Kårstad, Rö, Torsbjerg doppsko). Men her bør det minnes om Opedalinnskriften som side om side med Π og 4- og 5-delt *s* og en *ing*-rune også viser en rune \mathcal{X} som ellers ikke forekommer i noen kjent innskrift og derfor vanskelig kan være en gammel rune.

Det er altså i runeformene intet som tyder på at innskriften er arkaiserende og i virkeligheten fra en langt senere tid enn det alfabet den er skrevet i.

Linje A gir 7 runer, alle forskjellige, + spor av en 8. rune, og linjen har da etter all sannsynlighet rommet iallfall 8 forskjellige runer. Lest i skriftretningen med sin normale lydverdi gir disse 7 runer ingen mulig eller sannsynlig lydforbindelse. Dette kan tyde på at A enten er redigert i lønnskrift eller danner en magisk rekke på 8 runer. For det siste taler kanskje den omstendighet at linjens runer alle er forskjellige,

— skjønt avgjørende er dette argument ikke: Rävvals hariwulfs gir jo et kjent mansnavn på 9 forskjellige runer.

Da nå B uten tvil skal transkriberes *stainar*, og da dette *stainar* i det gamle runespråk ikke kan gjengi mansnavnet *Steinarr* (av **stainawarijar*, *-harijar*), og da et isolert appellativ *stainar* „sten“ ingen mening gir, formoder jeg at B skal leses i fortsettelse av A og at Krogstadinnskriften hører til typen hariwulfs *stainar* (Rävval), *hnabdas hlaiwa* (Bø). A rommer i så fall et mansnavn i genitiv i kryptiske runer. Innskriften kan for alt vi vet lese hariwulafas *stainar*. Prinsippet for lønnskriften har det ikke lyktes meg å finne.

Runen \downarrow leses av alle *t*, men riktignok på gale premisser. For Krogstads \downarrow er hverken feilskrift for \uparrow eller en variant av \uparrow eller en yngre form av Fonnås \uparrow (jf. Litt. ovenfor). Det er en helt regulær lønnrune i et kjent kryptisk system. Som *t* med *ís*-runer skrives \uparrow og med *óðal*-runer \times^1 , skrives det med *y*-runer \downarrow \downarrow eller \downarrow . Røkmesteren nytter alle disse kryptiske systemene. \downarrow og \times^1 merker ætten, \uparrow runens nummer innen ætten ($\uparrow^1 = n$), i \downarrow gir nedre kvist ætten, øvre kvist nummer innen ætten eller omvendt. I lønnskrift bytter som regel Freys og Tys ætt plass, således at \downarrow står for *t*, ikke for *f*.

Bruken av en slik enslig lønnrune midt i en ellers ensartet innskrift som B lar seg ikke med sikkerhet påvise i de gamle innskriftene. Men den foreligger i Rökstenens *sagwmogmeni* \times^1 *adhoar* osv. (i gammelt alfabet) og også flere ganger i innskrifter i yngre alfabet.

At B bruker iallfall én lønnrune er et point i favør av vår oppfatning av at den helt uforståelige A-linjen er redigert i et kryptisk system.

Denne tolkningen av Krogstadinnskriften bygger på det sikre grunnlag som runeformene gir. Jeg er klar over at innskriften viser flere overensstemmelser med Rökinnskriften: Vil man i A få frem en fonetisk mulig lydforbindelse, må P (som Bugge gjør) leses *u*, en lydverdi som ellers bare er påvist i passusen *sagwmogmeni* (i eldre runer) på Rökstenen. Videre nytter Rök som alt nevnt en lønnskrift som bygger på runen \downarrow ganske som B og sikkert også A i Krogstadinnskriften. Endelig stemmer bruken av en isolert lønnrune i B med Rök.

Før jeg hadde sett Krogstadstenen overveiet jeg å lese innskriften: *mýss té(e) ár | spáe nár* „mus varsle året. Den døde spå!“, og mange vil vel ganske tørt si at oversettelsen alene er tilstrekkelig bevis for at tolkningen er forfeilet. Det er imidlertid en kjent sak at sjelen i folketroen tenkes å forlate og vende tilbake til graven i en mus' skikkelse og at slett opptreden og atferd i menneskenes verden varsler død og trengsel, liv, lykke, godt og dårlig år for de levende. „Musene varsler vinterværet, årsgrøden, dødsfall“ (Storaker, Naturrigene i den norske folketro, jf. Norsk Folkeminnesaml. IX 1925, s. 73). Det var en alminnelig tro at var det mye mus i kornlåven om vinteren, ble det god åring neste år (ib. 156). Har musene kort hale, betyr det uår, lang hale god åring. I Lesja forteller gamle folk at „viss det vart reint snautt for mus, skul' dæ bli svart år“ (Norsk Folkem.saml. 29, 1933, s. 118).

Haugbuen skal altså varsle året og gjennom musene gi sin spådom til kjenne (tjá) for menneskene. Den dødes synskrets er ubundet av tid og sted, av graven og nutiden, han skuer også inn i fremtiden — derfor søker de levende så ofte hans råd. Til bruken av *tjá* jf. Västgötalagen IV 15.12 (om den døde kong Erik): *nu hwilæs ben hans i wpsalum oc hawir þær teeth oc oppenbaræt margh faghær iærtिंगni mæð gudz nåðhum*.

Men 1 har bare én nedre kvist og kan derfor ikke leses *b*, *p* (og *stáe nár* gir ingen god mening). Dessuten er en slik sterkt arkaiserende innskrift uten sidestykke i runematerialet.

LAPPLAND

Elgsjö, Åsele sogn, Lappland, „skaftåndan af en större skifferspjutspets med afslagna hullingar, på ena sidan en *inskrift med äldre runor*, på den andra dels et geometriskt ornament, dels en ormfigur, vilken dock tydligen är i nyare tid inristad, funnit vid odlingsarbete“ (Fornvännen 1907, s. 258, med avb. s. 257).

Innskriften leser i høyrevendt skrift *bjroé*; av siste rune, som står i bruddkanten, ses bare venstre kvist (transkripsjonen *R* av denne

defekte runen kan neppe være riktig). Fr. Löffler tillegger \mathfrak{G} runen lydverdien oralt *a* og overs. „Bar (mannsnavn) fra...“ (foredrag i Samfundet för Nordisk Språkforskning 21. sept. 1907, referert i Svenska Dagbladet 22. sept. 1907). Men langt rimeligere er Magnus Olsens formodning NIE III s. 255 n. at innskriften inneholder en magisk runegruppe.

Den geometriske figuren på baksiden minner noe om figuren (innskriften) på Vimosebeslaget og (jf. Th. Petersen NIE III 247) om „riss av mer eller mindre tilfeldig, geometrisk form, som vi ikke sjelden finner både på kniver og spisser av skifer“; det henvises i denne forbindelse til den geometriske figuren på baksiden av Førdesøkket.

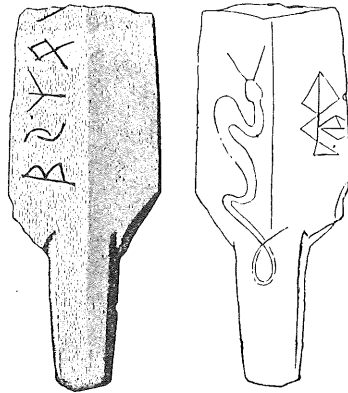
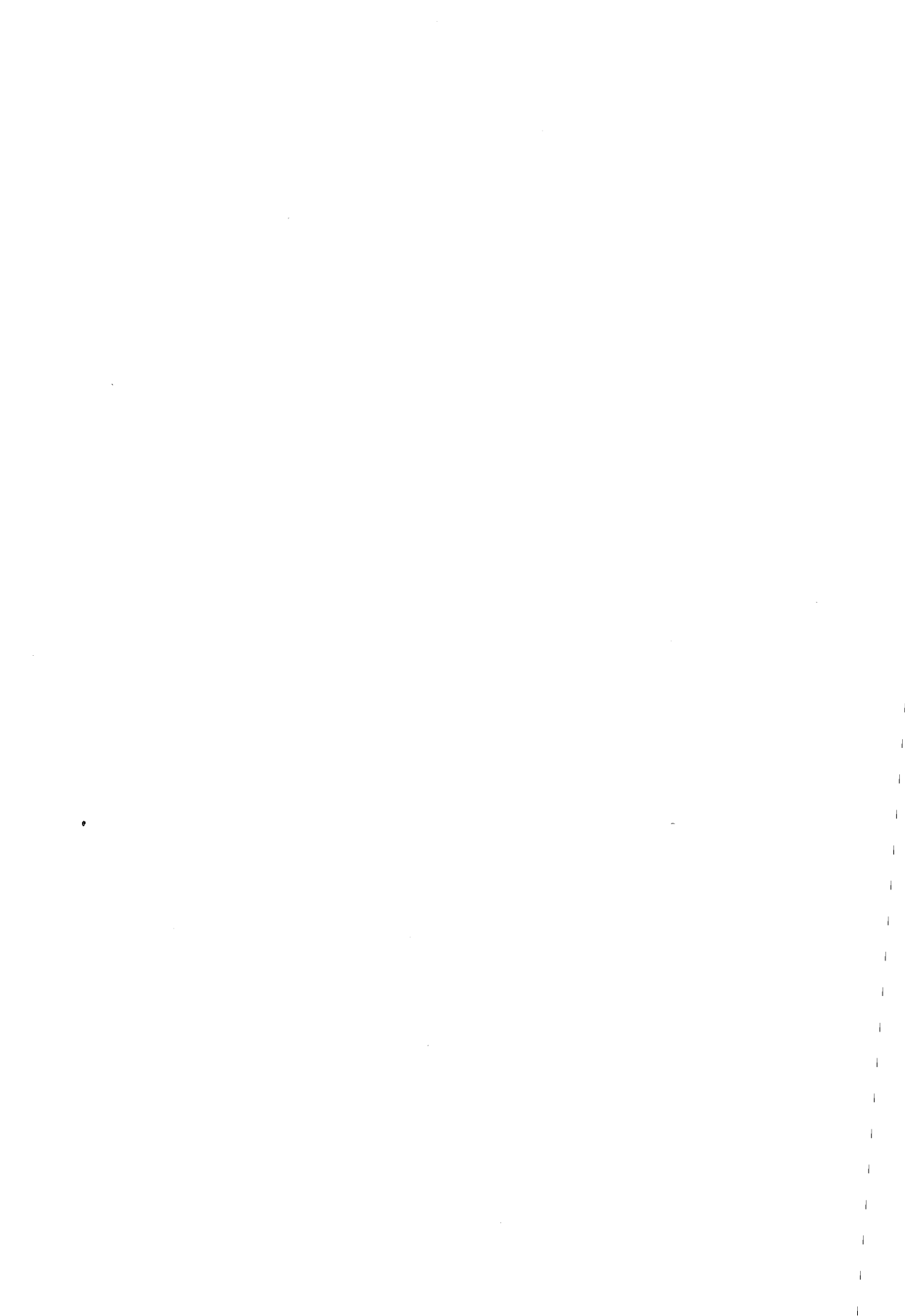

Fig. 235. Spydspiss fra Elgsjö (1/2).
Etter Fornv. 1907, s. 257.

Addenda et Corrigenda.

- S. 26. **Kragehul spydskaft.** Litt.: Odd Nordland, Det vonde haglet, MM 1951, s. 90—128 („Eg erilen til Åsgisl kalles den trollkunnige. Gå! Gå! Gå! Trolldomskraftig, larmande hagl vier eg ved spydet“).
- » 57, l. 11 les: ne og ny.
 - » 263. anahaha (Möjbro) „Anhängar“ (Grienberger), jf. mht. *anehang* „Begleiter eines Herrn“, og saklig Valsfjordens þewar? anahaha, i så fall appos. til Frawaraðar.

Anders Bæksteds interessante arbeid Målruner og Troldruner (Nationalmuseets Skrifter, ark.-hist. Række IV 1952) kom meg først i hende under korrekturen.

Sigurd Grieg

DRIKKEHORNET „SLØKKEFRI“

FRA VISTAD

I MO, TELEMARCK

„Der kaam a Skaal paa Bori fram
hu tottest gange paa Kveli (hjul)
aa Drengjiin tor hji drikki derav
dei ræddeest for vondee Vrei'i“.

(Gammelt stev fra Setesdal).

Det var *Gisle Midttun* som i 1921 henledet oppmerksomheten på dette stev. Samtidig fremhevet han at vi her i Norge ikke har bevart boller eller skåler som går på hjul, „men i Sverige, Ungarn og andre steder kjendes nogen hellige kar som gjør det. De skriver sig fra førhistorisk tid“. Det synes å fremgå av stevet at den skål som „tottest gange paa Kveli“ var et slikt hellig eller rituelt kar.¹

I Universitetets Oldsaksamling i Oslo oppbevares et drikkehorn fra *Telemark* (fig. 1) som kom inn til Samlingen i 1849 og som ifølge hovedkatalogen skal „ha vært bevaret i *Vinje* prestegjeld“. Det er 43 cm langt, og dets største tverrmål er 9 cm. Det er prydet med forgylte bronsebeslag fra 1400-årene. Munningsbeslaget er utstyrt med en minuskel-innskrift: *help got und maria vud*(?), sikkert skrivefeil for Gud.

I nyere tid er hornet blitt utstyrt med forskjellige tilføyede deler f. eks. et messinglokk og en ring av messing som er anbrakt under munningsranden og hvori det henger en rad skålformete „lauv“ av sølv. Under denne ring sitter den nedre del av den mellomalderske munningsranden ennå på plass. Både midtbeslaget og det nedre rundt-løpende beslag er de gamle opprinnelige fra mellomalderen. Det samme gjelder de langsgående beslag, som også er de opprinnelige, men av stiftene til disse „fattes tre“, heter det i Samlingens hovedkatalog. Alle disse er av bronse. Alle disse beslag er som fig. 1 viser prydet med geometrisk *dekorasjon* og utstyrt med tungete konturer. I nyere

tid er hornet blitt utstyrt med to føtter av messing som er festet til de gamle mellomalderske beslag. Disse „bein“ er *utstyrt med små hjul*, ved hjelp av hvilke hornet har vært rullet langs bordet fra den ene gjest til den annen.

Disse hjulformete „bein“ synes å ha avløst de opprinnelige mellomalderske „klør“ eller ben som har vært festet til de to rundtløpende beslag. I det øvre er det to huller, hvert ca. 3,5 cm i tverrmål, og i det nedre et ca. 2 cm i tverrmål. De opprinnelige „bein“ har sikkert vært av bronse.

I nyere tid er drikkehornet blitt utstyrt med en *ny endedopp* av messing av form som en bred vifteformet fuglehale. Ved dennes overkant henger to skålformete lauv av sølv, og ved doppens nedre ende henger to „lauv“ likeledes av sølv.²

Ved siden av lauvene i øvre og nedre rekke henger *messingjetonger*. Disse har bestyreren av Universitetets Myntkabinett, dr. phil. *Hans Holst*, vært så vennlig å bestemme for meg. Dr. *Holst* meddeler følgende i brev av 1. desember 1950:

„De to nederste er begge maken til den regnepenge av *Ernst Ludwig Sigmund Lauer* (1762—1833) som jeg har beskrevet i „Myntlignende kulturminner i norske funn“ (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1942 s. 146 nr. 27) hvor det heter:

„Rygg, Hol 1877 UMK. 1 (messing) regnepenge utført av *Ernst Ludwig Sigmund Lauer* (1762—1833) mester 1783 som arbeidet i Nürnberg til 1829.

Advers: Minerva brb. med hjelm på hodet.

Revers: Diana som går mot høyre idet hun har en bue i høyre hånd og med venstre leder en hund i bånd. På hver side et tre. I avsnittet ELSL. Tverrmål 22 mm.“

Det heter videre i dr. *Holst's* brev:

„Den øverste kjenner jeg ikke fra funn, men vi har flere eksemplarer av den i vår jetongsamling. Den er mindre (ca. 19 mm i tverrmål). På adversen har også denne jetong et bilde av Minerva, men høyrevendt. Reversen har bare innskriften SPISEL/MARKEN (i to linjer) omgitt av en ekekrans. Nederst fins signaturen I. L., som trolig her

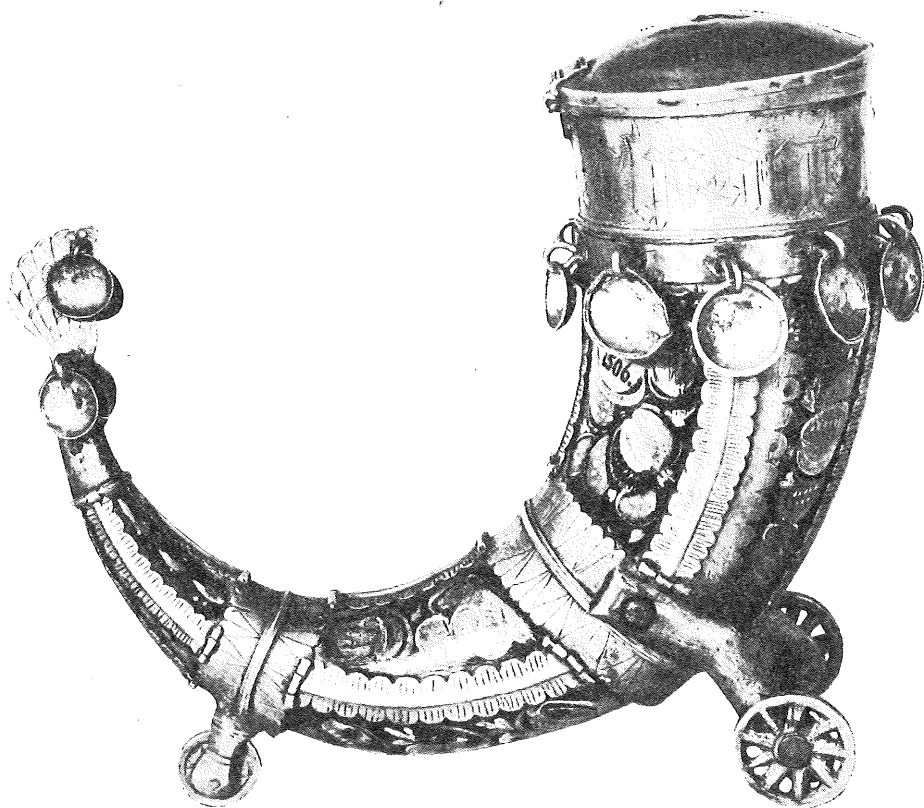

Fig. 1. Drikkehorn fra Vestad, Mo, Telemark.

Hornet er fra 1400-årene, men er i nyere tid blitt utstyrt med hjul, rosemaling og lauv (Universitetets Oldsaksamling, Oslo).

står for *Johan Jacob Lauer*. Denne Rechenpfenningschlager var sønn av den nevnte Ernst Ludwig Sigmund Lauer. Han er født i 1788 og døde 1865. Mester ble han i 1806 og arbeidet i hvert fall til 1851. Johan Jacob Lauer bruker ellers signaturen IIL, og IL brukes av en rekke stempelskjærere fra 1600 til 1800-tallet. Men både stil og fabrikk tyder på at den yngre Lauer er opphavsmannen til ovennevnte „Spielmarke“.³

Ifølge dr. *Holst* står regnepengen og metallamulettet medaljen mer eller mindre nær i kulturhistorisk henseende.

For vårt formål er det av særlig interesse at drikkehornet fra Telemark er utstyrt med en jetong som er laget etter 1806, det år da *Johan Jacob Lauer* ble mester. Derav kan man vel uten videre slutte at hornet først har fått sitt lauv og *sine nyere beslag* etter år 1806, altså i første halvdel av 1800-årene. Sannsynligvis har hornet vært i bruk enda ved denne tid.

Både „fuglehalen“ og lauvene er rimeligvis fra denne tid, mens *rosemalingen* (fig. 1), som hornet også er blitt forsynt med i nyere tid, etter all sannsynlighet er eldre. Konservator *Aslak Liestøl* har nemlig vært så vennlig å meddele meg at en av hans venner, som er spesialist på rosemaling fra Telemark, har uttalt at rosemalingen er fra tiden omkring 1750.⁴ Det gamle drikkehorn fra mellomalderen synes altså å ha opplevd to forskjellige „restaureringer“. Først er det ved midten av 1700-årene blitt *rosemalt*, og kanskje da også blitt utstyrt med hjul slik at det kunne trilles *rundt bordet*. I første halvdel av 1800-årene er det blitt påsatt ny ring under munningsranden prydet med lauv og jetongs. Samtidig er den mellomalderske endedopp blitt erstattet med en „fuglehale“ av messing og utstyrt med „lauv“ og jetongs.

Som allerede nevnt anføres det i Universitetets Oldsaksamlings hovedkatalog at vårt drikkehorn har vært bevart i „*Vinje prestegjeld i Øvre Telemark*“. Denne opplysning kan imidlertid suppleres. Det må nemlig utvilsomt være det samme drikkehorn *H. J. Wille* (1756—1808) omtaler i sine „Optegnelser om Thelemarken“, som *Ludvig Daae* utga i 1882. Det heter der: „Strax ved ligger Gaarden Vistad hvor der findes et messingbeslaget Drikkehorn, som gaar paa tvende smaa Hjul og saaledes kan skydes frem og tilbage paa Bordet. Det kaldes „*Sløkkefri*“.“⁵

Gården Vistad som det her er tale om, må være *Vistad* (gnr. 42), *Mo s. og pgd. i Telemark*. Det kan ikke være tvil om at vi her har funnet fram til en *sikker lokalisering* av vårt drikkehorns opprinnelige oppbevaringssted.

Det gjenstår bare å finne en forklaring på det merkelige navn „*Sløkkefri*“. Da jeg ikke selv kunne finne en tilfredsstillende forklaring, søkte jeg hjelp hos professor dr. phil. *Olav Næs*, Trondheim, som har vært så vennlig å meddele følgende i brev av 31. januar 1951:

„*Sløkkefri* (sløkkjefri) er et vanskelig problem, fordi -fri som suffiks kan ha temmelig motsatte betydninger, jfr. skuddfri og gjestfri, — eller hos Aasen: fritatt for, blottet for (også sikker, trygg = fri for noe), — og uhindret, tilgjengelig, fritt tilstått etc. Det kunne da være fristende å tolke: fri for å tømmes, eller: fri for å drepe (betydningen „drepe“ oppført under sløkkva hos *Fritzner*; her måtte det da være „ved gift“). Men dette går neppe, da forbindelsen „sløkkja torsten“ er så fast etablert. Derfor helst: „*hornet er fritt tilgjengelig for den som ønsker å drikke seg utørst*“, mer ordrett: „*ikke utillatt å slokke (tørsten)*“.⁶

Vårt drikkehorn har altså vært fritt tilgjengelig for den som ønsket å slokke sin tørst, og dette er det som ligger bak navnet „*Sløkkefri*“.

Før vi forlater dette drikkehorn må vi et øyeblikk dvele ved de små „lauv“ som i nyere tid er blitt påsatt hornet og som *raslet festlig* hver gang det ble brukt.

Slike „*raslehorn*“ som de kaltes, kjennes også fra langt eldre tid, nemlig fra tiden omkring år 1600. Vår fig. 2 gjengir et drikkehorn som i flere mannsaldrer har vært oppbevart på gården Reklingsholm (gnr. 74), Råde s. og pgd., Østfold, men som nå tilhører Universitetets Oldsak-samling i Oslo.

Det er 44,7 cm langt og innvendig overtrukket med harpiks. Lokket er av tre og likeledes håndtaket. Lokket er ved et trehengsel festet til hanken. Det første synes å være dreid og er prydet med små benknapper, av hvilke mange nå savnes. Hanken er også utstyrt med treknapper. Selve hornet er overalt prydet med påfestete treknapper, på hvilke det sitter lange, løse „raslringer“, alt av dreid arbeid. Endedoppen er også av dreid tre, 10,5 cm lang. Likesom det horn som finnes i Nationalmuseet i København (se fig. 4) har vårt vært utstyrt med to „bein“, uten tvil av tre, men disse savnes nå. Bare hullene hvori de har vært festet viser hvorledes benene har vært plasert. Hornet har ikke hatt noen metallbeslag.⁷

Et liknende drikkehorn finnes i De Sandvigske Samlinger på Lillehammer (fig. 3). Det er fra ukjent sted i Gudbrandsdalen, men *Anders Sandvig* antok at han hadde kjøpt det av *Trond Ekkestuen* i *Vågå*.

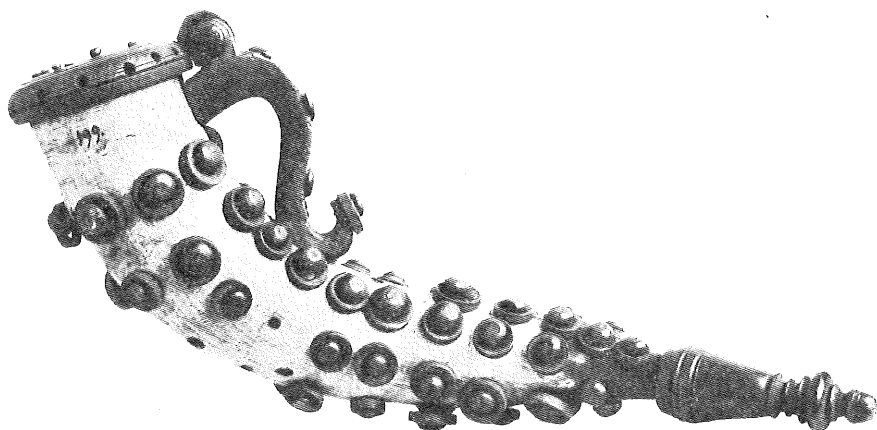

Fig. 2. „Raslehorn“ fra Reklingsholm, Råde, Østfold, omkring år 1600. Muligvis har disse rasleringer opprinnelig tjent et magisk formål (Universitetets Oldsaksamling, Oslo).

Hornet er av tamokse eller ku av form som *Jørgen Olrik*: Drikkehorn og Sølvtoi fra Middelalder og Renaissance (Kbhv. 1909) s. 27 fig. 25. Likesom typeeksemplaret har vårt horn en liten *bøylehank* av tre festet med trenagle. Det atskiller seg fra typeeksemplaret ved at lokk og ben mangler, liksom hanken ikke er utstyrt med noe skjold.

Hornets sider er utstyrt med en mengde utstående dreide *knopper* av tre hvorom det ligger løse *rasleringer* av tre. På vårt eksemplar er *knoppene* og ringene rødmalte. Enkelte knopper mangler, i alt syv, og ved noen mangler ringene eller de er defekte. I motsetning til typeeksemplaret er endedoppen uten særskilt tilskåret knopp. Om det siterte horn sier *Olrik* at det ikke er eldre enn omkr. år 1600 og rimeligvis er et *norsk bondearbeid* og at et liknende finnes i Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Det siste har nr. C 199 (vår fig. 2) og har rikt profilert endedopp av tre.

Vårt horns kordelengde er 39,1 cm. Tverrmål ved munningen 7,2 cm.⁸

Endelig eier Nationalmuseet i København det best bevarte drikkehorn av denne type (fig. 4). Det er i 1823 skjenket Museet av prestenken *Ad Theilemann* i Tølløse (Merløse h., Holbæk amt på Sjælland).

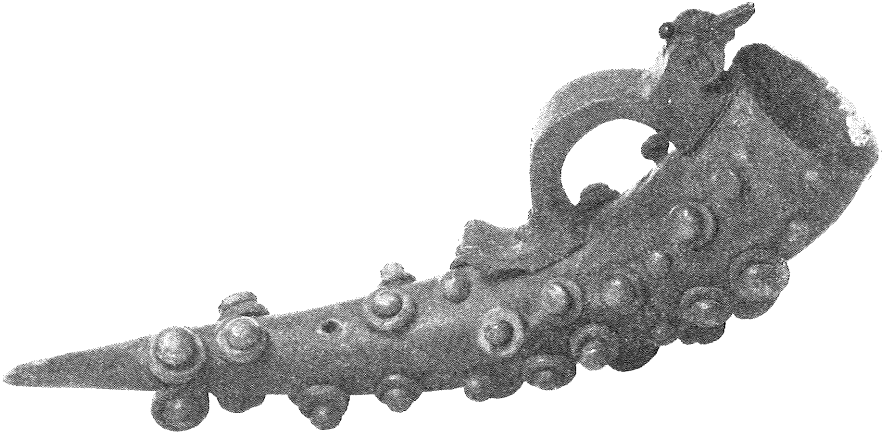

Fig. 3. „Raslehorn“ fra Gudbrandsdalen, muligvis fra Vågå
(De Sandvigske Samlinger, Lillehammer).

Jørgen Olrik, som tidligere har behandlet dette drikkehorn, viser til det ovenfor beskrevne eksemplar i Universitetets Oldsaksamling og antar at Tølløse-hornet rimeligvis er *norsk*. Det kan ikke være eldre enn omkring år 1600, „og dets plumpe Dekoration med Raslringer tyder snarest paa at det oprindelig har hørt hjemme blandt Bønder“. *Olrik* beskriver hornet slik: „*Drikkehorn* (her fig. 4) sikkert av Tamoks 0,08 m i Tværmaal med Bøylehank af Træ som ender i et lille Renaissance-skjold. Til Hanken er loddet et Trælaag. Hornet hviler paa to (yngre?) Ben. Laag og Sider er prydet med en Mængde udstaaende drejede Knapper, hvorom der ligger løse Raslringe af Træ. Dets Ende er agernformet udskaaret.“⁹

Disse tre horn har det til felles at de er laget av vanlige oksehorn, men er utstyrt med lokk og endedopper av tre. Trelokkene er dreid og av form som lokkene på vanlige trekanner fra våre gamle bondegårder. Det som er av særlig interesse for oss er at disse drikkehorn er prydet med utstående dreide knopper hvorom det er lagt *løse raslringer av tre eller ben*. Disse ringer svarer i virkeligheten til de „lauv“ som vi kjenner fra Vistadhornet. De kan ha hatt to formål. Den

ene mulighet er at de har vært anbrakt på hornet for å *tilkjennegi at man drakk*, omtrent på samme måte som man ennå i 1500-årene og 1600-årene blåste i trompet eller avfyrte salutt hver gang kongen drakk.

Men det kan også tenkes at deres opprinnelse er langt eldre og at de henger sammen med den tro som kjennes fra bronsealderen og fra visse naturfolk, at klapping og rasling med metallplater frembringer regn¹⁰ (se nedenfor s. 297 og 304). I tilfelle av at den siste oppfatning er riktig, må vi regne med at man i 1500-årene og senere ikke lenger var klar over hvorfor man anbrakte rasleringer og lauv på drikkehornene, men bare gjorde dette fordi det i tidens løp var blitt skikk og bruk.

II.

Vårt bilde (fig. 5) gjengir en arbeidstegning utført av den hamburgske gullsmed *Jacob Mores*, som arbeidet for Frederik II (1559—88). Den viser et eiendommelig drikkekar av sølv, som går på hjul som *Jacob Mores* synes å ha levert til den danske konge. Iallfall nevnes „ein silbern Bachus mit dem Schaub-Karren“ blant sølvtøyet i dronning *Sofias* bo, men figuren eksisterer ikke mer. Renessansens mennesker svermet for alle slags merkverdigheter, og dette gjelder i høy grad også drikkekarene. „Naar man læser Fortegnelsen over hin Tids Bordbesætning“, sier *Troels-Lund*, „er man ofte i den største Tvivl — og muligens er det gaaet Gæsterne ved Synet af Sagerne paa samme Vis — om det er kunstige Drikkekar eller blot Bordpyrd man har for sig. Det vrimler med Haner, Gribber, Jomfruer, Riddere, Bøfler, Narre, Munke og Nonner, Elefanter med Blokhuse, Heste, „Perlemuttere“, *Trillebøre*. En nøjagtigere Beskrivelse gør sjælden Sagen mere klar. Man er lige saa uvis om, hvad der for Eks. skal forstaaes ved „En Perlemutter paa tre forgyldte Fødder, frem i et underligt Ansigt, øverst paa hvilken en Cupido“, som hvad Meningen er, naar der blandt *Erik den Fjortendes* Bordsager nævnes 6 Heste og et Bjergværk.“

Sikkert er det imidlertid at alt dette kuriøse bordtøy av samtiden har vært oppfattet som *klenodier* som både ved sin kostbarhet og sin kunstferdighet har vært vurdert meget høyt. Ved siden av drikkekar på hjul omtales også skip med full tiltakling, alt av forgyldt sølv. Vi

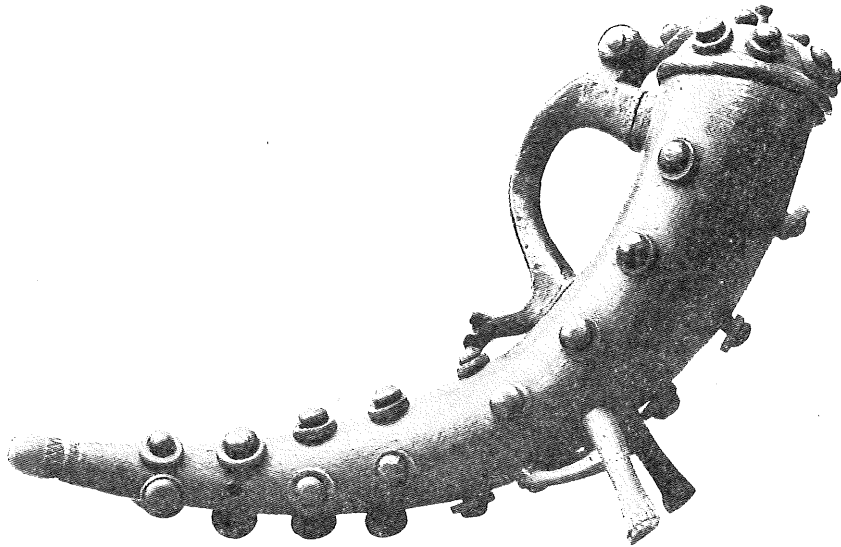

Fig. 4. „Raslehorn“ antakelig fra Norge, men innkommet fra Sjælland (Nationalmuseet, København).

vet at *Maria Stuart* eide et slikt, og i 1588 laget gullsmed *Hans Ratt* i Danmark et liknende, som antas å ha hørt til prinsesse *Annas* brudeutstyr.

Av særlig interesse for oss er det når vi får vite at *Johan III* (1537—92) eide et slikt sølvskip som var utstyrt med et *sejerverk* slik at det „til Gæsternes Fryd af sig selv kunde sejle Bordet rundt“.¹¹

Vi kan altså her uten vanskelighet konstatere at drikkekar som kunne trilles bordet rundt var alminnelig kjent i 1500-årene. Men det lar seg gjøre å føre skikken atskillig lengere bakover i tiden.

III.

I juni 1895 ble det ved Skallerup, Udby sogn i Præstø amt sløffet en stor gravhaug som i egnen ble kalt „Trushøj“. I denne fantes rester av en kjelevogn av bronse (fig. 6) sammen med fire bruddstykker av et sverd av form som *Müller*: Bronzealderen fig. 33—34 (Ordning af Danmarks Oldsager II). Til gravgodset hører også en barberkniv

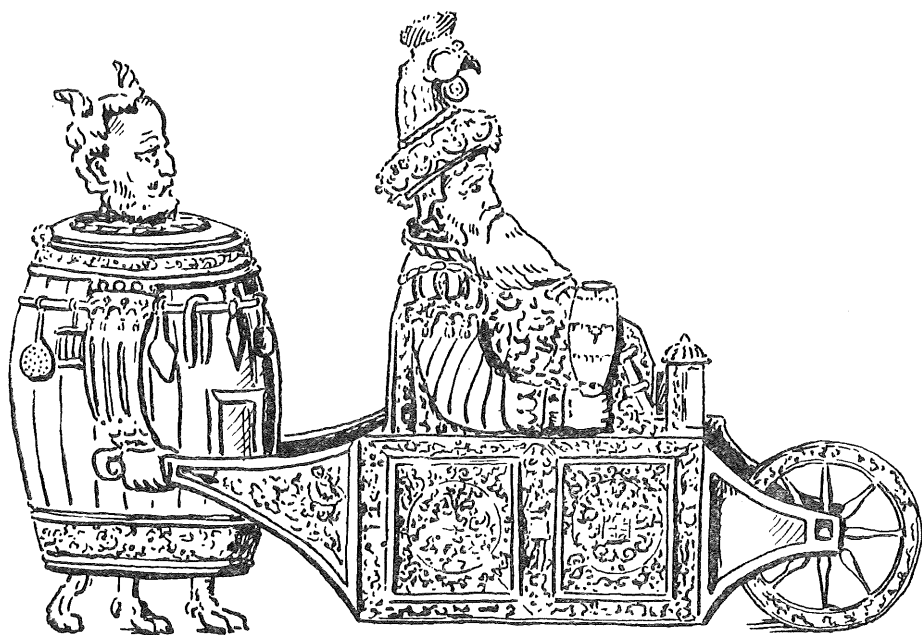

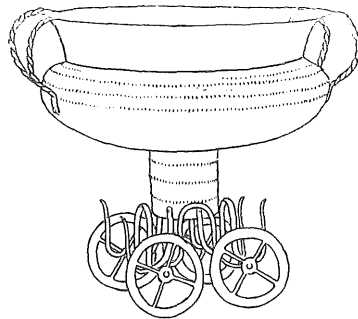
Fig. 5. Arbejdstegning til et drikkekar av sølv som går på hjul. Tegningen er utført av den hamburgske gullsmed *Jacob Mores* som arbeidet for Frederik II (1559–88). „Ein silbern Bachus mit dem Schaub-Karren“ omtales blant sølvtøyet i dronning Sofias bo. (Etter *Troels Lund*.)

(„ragekniv“) avb. av *Chr. Blinkenberg* i *Aarbøger* 1895 s. 365 fig. 4. Funnets tidstilling er dermed klar, det må henføres til slutten av eldre bronsealder, ca. 1200–1100 før Kr. Kjelevognen fantes i en lang tre-kiste, men inne i kjelen fantes rester av brente ben, og vi har altså her eksempel på *en tidlig urnegrav*. *Chr. Blinkenberg* ga i 1895 følgende beskrivelse av kjelevognen fra Skallerup: „Da brudstykkerne af kedelvognen af finderens afganges til Museet var de en samling af så at sige værdiløse fragmenter, kun få stykker af karet havde en størrelse af 3–5 cm eller derover. Antagelig har det længe ligget sammentrykket og søndret i jorden, knust under stendyngen som må være styrtet sammen, da træet i graven rådnede. End mere ødelagdes det under og efter optagelsen ved ukyndig hånd. Først ved et arbejde, som krævede

Skallerup, Sjælland

Fig. 6. Kjevogn fra den eldre nordiske bronsealders siste fase, 1200—1100 før Kr. fra Skallerup, Udby sogn, Præstø amt, Sjælland. (Etter *Blinkenberg*.)

Peckatel, Mecklenburg

Fig. 7. Kjevogn fra bronsealderen fra Peckatel øst for Schwerin i Mecklenburg. (Etter *Montelius*.)

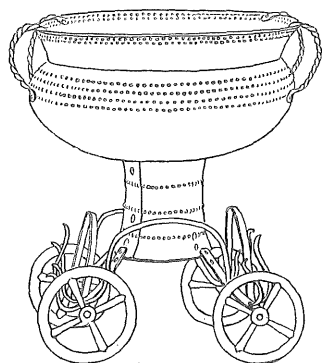
megen tålmodighed og megen flid, lykkedes det at få brudstykkerne såvidt sammensatte at stykkets form kunde rekonstrueres med sikkerhed. Vignetten s. 360 (her fig. 6) giver et fuldt pålideligt billede af kedelvognen i dens oprindelige tilstand udført i $\frac{1}{5}$ naturlig størrelse, tegningen s. 369 viser den bedst bevarede side deraf i dens nuværende skikkelse. Selve karet er forfærdiget af tre stykker drevet bronzeblik, idet fod, underdel og overdel er dannede hver for sig. Underdelen griber med en smal rand udover overdelens nedre kant og forbindes ved den ved otte nitter, af hvilke de fire tillige fastholder den nederste ende af fire korsvis stillede hanke af snoet firkantet bronzetråd, medens de andre fire er anbragt midt i mellemrummene. Sammenføjningen mellem over- og underdelen er indvendig tettet med harpiksmasse. *Blinkenberg* (s. 370) gengiver i naturlig størrelse et stykke af harpiksmassen og af overdelens nedre kant, den lysere linie viser, hvorvidt underdelen har grebet op. Af den omhyggelige tætning tør det sluttes at karet har tjent til virkelig brug, inden det blev anvendt som gravurne. Både overdelen indtil halsen og underdelen indtil foden er prydet med vandrette rækker af indvendig opdrevne buler mellem to fordybde, punslede linier. Til den brede mundingsrand, der er styrket ved at bøjes om en bronzetråd, er fastnippet *øskener*, hvori der

i ringe hænger støbte bronzestykker, i alt tolv, som når karet bevægedes klirrede mod dets sider. På foden er fastnitted fire ombøjede stykker bronzeblik, der forbindes med en lille vogn dannet af to axler og to vinkelret på disse fastnittede stænger der løber ud i opadbøjede, firkantede vredne tråde, foroven afsluttede med en fuglefigur. Hver axel bærer to støbte hjul med fire eger, for at hindre dem i at glide af, er axlernes ender hamrede flade (som sømhoveder).“

Chr. Blinkenberg var fullt oppmerksom på de paralleller til Skallerupvognen som allerede dengang kjentes fra Peckatel i Mecklenburg og Ystad i Skåne,¹² men det nærmeste sidestykke til Skallerupvognen er likevel en liten bronsevogn fra Milaveč i Böhmen (fig. 9). Den ble funnet i en gravhaug sammen med et sverd og andre gjenstander av bronse som er omtrent samtidig med den tredje nordiske bronsealderperiode. Karet som bæres av denne vogn er prydet med rekker av drevne bukler. Dessverre er karet så skadet at særlig dets nedre del ikke kan bestemmes med sikkerhet.¹³

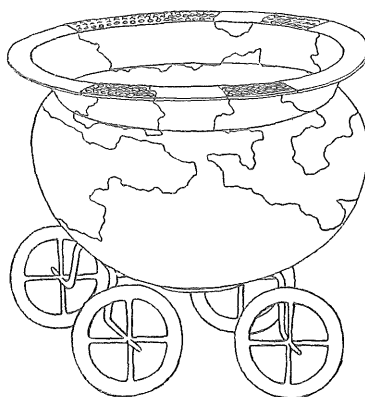
I 1843 ble det i en stor gravhaug ved Peckatel øst for Schwerin i Mecklenburg funnet en liten kjelevogn av bronse. Vognen (fig. 7), som savner skjeker og vognstang, er meget enkel. Den består bare av to aksler som er forenet ved to smale sidestykker.

Den beskrives slik av *Oscar Montelius* (1873): „Den vid Peccatel funna bronsvagnen är såsom vi redan nämnt fullkomligt lik den från Ystad. Hon hvilar på fyra gjutna hjul, hvarje hjul har fyra ekrar, axlarna och sidostyckena bilda på midten höga bågar, sidostyckenas ändrar äro uppstående och likna armar eller svanhalsar, från vagnens hörn uppstiga sådan stöd som vi se å fig. 5 (her fig. 7). Men den öfre delen af dessa stöd är ännu fästad vid en cylinder på hvilken *den stora bronsvasen* hvilar. Både vasen och cylindern äro gjorda af bronsblick, samt äro prydda med flera rader små, innifrån uppdrifna bucklor. Cylindern är hopfögad med nitar och har med dylika nitar varit fästad både vid vasen och stöden. Vasen som är omkring 6 sv. tum hög och har 11 tums diameter invändigt vid mynningen, består af ganska tunnt drivfet bronsbleck och är försedd med 4 handtag af smala vridna bronsstänger, som med nitar äro fästade vid vasen. Spor af lödning finnes ej.

Nåra Ystad

Fig. 8. Kjevlevogn fra bronsealderen funnet nær Ystad i Skåne. (Etter Montelius.)

Milaveč, Böhmen

Fig. 9. Liten kjevlevogn fra yngre bronsealder fra Milaveč i Böhmen. (Etter Montelius.)

En af dr. *L. R. von Fellenberg* foretagen analys af denna vas visade att den består af 87,20⁰/₀ kopper, 12,75⁰/₀ tenn och 0,05⁰/₀ jern. (Mecklenburgische Jahrbücher XXVI s. 151.)¹⁴

I detaljene atskiller denne vogn seg ikke så lite fra Skallerupvognen, men den tanke som ligger til grunn er den samme. Vognen må etter all rimelighet være en kjevlevogn som ikke bare som *Brøndsted* sier om Skallerupvognen er „en festlig lille Vinbolle, i sit Hjemland bestemt til at køre klirrende og raslende ind til Gæstebudet“. Dr. *Brønsted* fremhever likevel samtidig at disse vogner meget vel kan ha hatt et *kultisk* formål, muligvis i regnmagiens tjeneste, men han sier videre at det ikke kan føres bevis for denne oppfatning og lar derfor spørsmålet stå åpent.¹⁵ Personlig må jeg si at *Oscar Montelius* oppfatning av disse kjeler som *kultredskaper* virker mer overbevisende enn *Brøndsteds* avventende standpunkt og dr. *Blinkenberg's* kategoriske avgjørelse at det ikke er noen grunn „til at anse kedelvognen fra Skallerup for et tempelkar.“¹⁶

Men vi foregriper vår fremstilling og vender oss derfor mot kjevlevognen fra Ystad i Skåne.

I motsetning til kjelevognen fra Peckatel er Ystadvognen fremkommet i en torvmyr og den må derfor oppfattes som et *offerfunn*. Den ble funnet i 1855 av noen gutter som lekte med små båter i en dam i en stor myr 1/4 mil øst for Ystad. En av båtene ble hengende fast, og eieren vadet ut for å frigjøre den og oppdaget da at båten var strandet på en liten vogn av bronse. Denne ble først innlemmet i en privatsamling, men ble i 1860 ervervet av Statens Historiska Museum i Stockholm. *Montelius* beskriver kjelevognen (fig. 8) slik:

„Vagnen, som aldeles saknar spår af stång, är mycket enkel. Hon består endast af två axlar, förenade genom två smala sidostycken. Både de senare och axlarna äro gjorda af plattadt firsidiga bronsstänger, som äro nästan lika långa och på midten bilder höga bågar. Sidostyckenas långa uppåt böjda ändar likna ormar eller svanhalsar, och äro något utsvällda mot spetsen. De fyra bronsstängerna äro hopfästade med nitar hvilka äfven fasthållit fyra uppstående stöd af brons, af hvilka dock endast tre nu äro i behåll. Den ena omkr. 5 tum breda hälften af dem har två runda nithål vid den fria änden, den andra hälften slutar likesom vagnens sidostycken i en upphöjd orm eller svanhals. I ett af nithålen sitter ännu en kort böjd nagel af brons. Hjulen som endast hafva fyra ekrar äro gjutna, deras diameter är 3,65 tum och nafvets längd 1 tum. Sprintar finnes ej för hjulen, men axeltapparna äro vid änden något uthamrade för att hindra dem att falla af. En omständighet, som förtjenar uppmärksamhet, är att endast en af axeltapparna (för det venstra bakhjulet) är hel, de andra hafva redan i forntiden *möjligen genom vagnens flitiga begagnande*, blifvit afbrutna och lagade. Vid venstre fram- och högre bakhjulet ser man hur denna lagning verkställts. En mindre bronsstång har blifvit tunnt uthamrat och böjd omkring det återstående stycket af axeln. De nitar som sammanhålla vagnens fyra hufvuddelar gå äfven igenom dessa lösaxlar. Vid venstre framhjulet sitter dessutom en ring, som fasthåller den nya axeltappen, emellan ringen och axeln är en liten bronstråd inskjuten, för att få det lösa stycket att sitta så mycket fastare. Vid högre bakhjulet synas spår af en sådan ring. Äfven vid högre framhjulet hade axeln varit lagad på samma sätt, men både lösaxeln och

hjulet voro förlorade (de äro nu ersatta med nya). Afståndet mellan bakaxelns spetsar är 10,8 tum, mellan bak- och framaxlar 6,3 tum. Då afståndet mellan naglarna, som sammanhålla vagnens fyra delar är 6,3 tum å bakstycket och 6,2 tum å framstycket, bilder den egentliga vagnen således en kvadrat. Vagnens höjd är baktill 5,8 tum, framtill 5,55 tum och på sidorna äfven omkr. 5,5 tum.

Enligt en af professor *V. Blomstrand* i Lund företagen analys innehåller den metallblandning, hvaraf vagnen är förfärdigad 92,49⁰/₀ koppar, 6,34⁰/₀ tenn, 0,63⁰/₀ järn och 0,54⁰/₀ nickel, men intet spår af zink.

De kvarstående stöden med sin nitnagel och sina nithål visa, att vagnen en gång varit bestämd att bära något, hvoraf nu intet spår finnes kvar, *emedan det sannolikt blifvit förstördt vid bortskärandet af det öfverliggande torflagret*. Vad detta något troligen varit, se vi af en i det rika museet i Schwerin förvarad *bronsvagn, hvars undre del fullkomligt liknar den vid Ystad fundne under det att den öfvre delen utgöres af en stor på en lodrett cylinder hvilande bronsvas*, såsom den icke skuggade delen af fig. 7 (her fig. 7) visar.¹⁷

Oscar Montelius omtaler en rekke beslektede vogner delvis med bronskjeler fra Siebenburgen og Steiermark¹⁸ som vi her ikke behøver å omtale i detalj.

Derimot er det viktig å minne om at den ovenfor omtalte bronsvogn fra Milaveč i Böhmen (fig. 9), som står Skallerupvognen meget nær, gir oss en pekepinn om at det er i Syd-Europa vi må søke produksjonsstedet for disse kjelevogner. *Chr. Blinkenberg* har da også forlengst hevdet at Skallerupvognen er av etruskisk opprinnelse. Alle-rede *Oscar Montelius* var i 1873 oppmerksom på at disse kjelevogner etter all sannsynlighet var framstilt i Syd-Europa og ført til Norden over Europas fastland langs Weichsel eller Oder. Typen er nemlig ukjent i Vest-Europa.¹⁹ Han omtaler også en kjelevogn fra området mellom Cere og Pirgi i Mellom-Italia i søndre del av det gamle Etrurien. Vognen ble funnet i 1836 i en gravhaug som omsluttet en muret grav som inneholdt et rikt gravutstyr. Vognen består av en bronsplate som hviler på fire hjul. Dens midtparti omfatter en i platen nedsenket rund, glatt bronseskål, 28,6 cm vid og 10,4 cm dyp.²⁰ *Chr. Blinkenberg*

fremhever at det i hele det nord-europeiske område, hvor støpningen var utviklet til fullkommenhet, ble det i bronsealderen ikke fremstilt kar av drevne og sammennittede plater. *Denne teknikk hører hjemme i Italia.*

„På gravpladserne fra Villanova-perioden (begyndelsen af sidste århundrede før Chr.)“, sier *Blinkenberg*, „er der fundet et stort antal sådanne kar, deriblandt flere, i hvis form man genfinder de samme elementer som i karet fra Skallerup: den brede vandrette munding, den korte, lodrette hals, den udbugede overdeel der er nittet sammen med den indadskrånende underdeel, endelig den udad svajede fod. *Der er således ingen tvivl om at Skallerupkaret er indført fra Italien.*“²¹

Blinkenberg fremhever at vi her ikke står overfor et kar som tilfeldig har forvillet seg opp til Norden. De to samtidige kar fra Skåne og Mecklenburg tyder på en virkelig *handelsforbindelse* (se ovenfor s. 287—89) og de enhankede skåler av bronse fra slutningen av eldre bronsealder som likeledes tilhører Villanovakulturen, tyder på det samme (se f. eks. *Müller* Ordning: Bronzealderen fig. 100). Slike kar er funnet i Danmark og i Mellom-Europa. Det antas derfor at det har vært en virkelig handelsforbindelse og at karene i løpet av forholdsvis kort tid er ført fra sitt fabrikkasjonssted til Norden.²²

Oscar Montelius har ofte drøftet det viktige spørsmål om hvor lang tid de italienske arbeider trengte for å komme fra Italia til Norden. Når det var forbindelser over flodveier regnet *Montelius* at en slik transport ikke krevde mer enn et år. Han anfører et interessant eksempel fra den gamle *tinnhandel* mellom England og Middelhavet gjennom Frankrike fra tiden før romerne hadde anlagt sine prektige veier gjennom dette land. *Diodorus*, som levet på *Cæsars* tid, har nemlig skildret hvorledes tinnen ble ført i skinnbåter over kanalen og deretter ble kløvet på hester langs floddalene ned til Middelhavets kyst. En slik ferd fra Kanalen langs Seine, Loire og Rhone til Massilia eller en annen av Rhones munninger, krevde 30 dager. Men avstanden fra Marseille til Havre er ikke stort kortere enn avstanden fra Verona til Hamburg. „Om man kunnat färdas lika fort på den senare vägen som på den förra“, sier *Montelius*, — „och förhållanden voro väl ej väsentligen olika, så snart man kommit öfver Alperna, så skulle det äfven om

vi taga färden öfver Alperna och krokvägarna med i beräkningen, knappast hafva fordrets mere enn två månader för att hinna från Adratiska hafvets till Nordsjöns kust. Taga vi då sex gånger så lång tid så bör det vara nog.²³

Etter *Oscar Montelius'* oppfatning må man altså regne med praktisk talt samtidighet mellom de i Norden og Syden funne stykker. Om dette punkt har det jo også i tidens løp vært atskillig diskusjon mellom nordiske arkeologer, noe vi her ikke skal komme inn på.²⁴ Vi har nettopp sett at Blinkenberg i sin tid oppfattet Skallerupvognen som et *italisk* arbeid som var brakt til Norden ved direkte import. Med hensyn til dette spørsmål bør det fremheves at *ynge forskere her har en helt annen oppfatning*.

I sitt storslåtte arbeid „Danmarks Bronzealder“ fremhever *H. C. Broholm* at de tre stykker, Skallerupvognen, kjelevognen fra Peckatel i Mecklenburg og kjelevognen fra Milaveč i Böhmen, er samtidige og må dateres til bronsealderens tredje periode, som *Broholm* henfører til 1200—1100 før Kr.

Viktig er det her å minne om at både *Nils Åberg* og *Broholm* fremhever at disse tre kjelevogner er *mellomeuropeiske produkter fra samme tid*.²⁵ Men dette hindrer ikke at forbildene for disse stykker meget vel må kunne være italiske.

Med hensyn til Skallerupvognens *datering* har det i tidens løp vært fremsatt forskjellige oppfatninger. *Chr. Blinkenberg* antok i 1895 at den i Danmark burde henføres til tiden nærmest forut for 9. århundre før Kr., og at den var blitt tilvirket i Italia i 8. århundre før Kr.²⁶

Montelius henførte i 1902 Skallerupvognen til sin tredje periode, som han dengang satte til 1250—1050 før Kr. Senere er dette blitt modifisert til 1275—1125 før Kr. (1917).²⁷

Johannes Brøndsted tidfestet i 1939 Skallerupvognen til perioden ca. 1000—800 før Kr.²⁸ Senest har *V. Gordon Childe* drøftet disse kjelers datering (1950).²⁹ Jeg tror likevel at vi er på trygg grunn når vi holder oss til *Broholms datering 1200—1100 før Kr.*, så meget mer som det synes å være enighet mellom forskerne om at disse kjelevogner tilhører den eldre nordiske bronsealders siste fase.

Chr. Blinkenberg forsøkte i 1895 å føre bevis for at Skallerupvognen *ikke* var noe tempelkar: „Det har været et fremmed stykke, tiltalende ved sin ejendommelige form og sit fine arbejde eller med andre ord, som allerede *Bruzelius* i 1860 ytrede om kedelvognen fra Ystad „ett rörligt dryckeskärl“. Det har tjent til brug i livet, og når et så kostbart stykke er valgt til urne for den dødes aske, stemmer dette godt med den anseelige grav og den usædvanlig store høj, som hvælvende sig derover.“³⁰

Det er høyst sannsynlig at både Skallerupkjelen og kanskje også Ystadkjelen her i Norden har tjent profane formål, men den siste er nå et offerfunn, og i dette tilfelle er det hele mer tvilsomt.

Derimot er det høyst sannsynlig at Skallerupkjelens sidestykker i Syd-Europa opprinnelig har tjent *kultiske formål*. Ganske visst fortelles det i *Odysseen* fjerde sang at *Helena* når hun spant hadde ullen liggende i en *sølvkurv som gikk på hjul*, og man vet også at serveringskar på hjul har vært nyttet i senere tid i Grekenland,³¹ men etter mitt skjønn er det avgjørende at Skallerupkjelen er utstyrt med *hengende klapreblick*. Disse henger fra munningsranden og ned langs sidene og har frembrakt støy når vognen ble trillet langs bordet.

Brøndsted minner således om *Furtwänglers* teori om at slike kjelevogner har vært nyttet ved religiøse eller magiske seremonier f. eks. til å fremkalle regn, når de fylt med vann kjørtes frem med *raslen* som skulle etterlikne torden eller hagl. Hvis dette er riktig, må disse kjeler oppfattes som et verktøy i regnmagiens tjeneste svarende til Trundholm-vognens i solmagiens.³² Og hvorfor skulle dette ikke være den riktige forklaring? Her kan det være verd å minne om en gammel beretning som *Montelius* trakk fram fra glemselen allerede i 1873. Han anfører at man på forsiden av noen greske mynter fra 2. eller 3. århundre før Kr. ser fremstilt en *firhjulet vogn på hvilken det står en vase og på hvert hjul sitter en fugl* (fig. 10). Disse mynter er preget i byen *Kranon* i Tessalien, mellom Pharsalos og Larissa. En gresk forfatter (se nedenfor s. 304) beretter at innbyggerne i Kranon under langvarig tørke pleide å stille en kopperkjel på en vogn og føre den høytidelig omkring mens de slo på kjelen som på en klokke for derved å formå gudene til å skjenke dem regn.³³

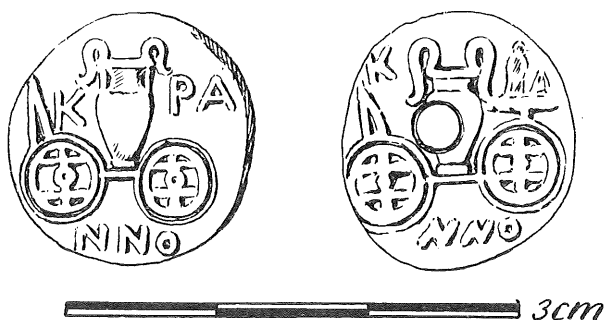

Fig. 10. Mynt fra Kranon i Tessalien fra 2. eller 3. årh. f. Kr., med fremstilling av en firhjulet vogn på hvilken det står en vase. *Antigones fra Karystos* forteller at innbyggerne i Kranon nyttet kjelevognen i regnmagiens tjeneste (se s. 304). (Etter *Montelius*.)

Det synes altså her å være en viss sammenheng mellom bronsealderens regnmagi og de rasleringer vi finner på våre drikkehorn fra 1600-årene og Vistad-hornets lauv. Ganske visst hadde man både omkring år 1600 og ved år 1800 glemt hvorfor man anbrakte ringer og lauv på drikkehornene, men grunnlaget for denne skikk synes å gå tilbake på meget gamle magiske tradisjoner.

IV.

I sin tid var det alminnelig å sette bronsealderens kjelevogner i forbindelse med den vogn som fantes i Salomos tempel³⁴ og som er beskrevet i Første Kongebok, 7. kapitel. Allerede *A. Furtwängler* avviste denne teori,³⁵ og det må nå anses som tvilsomt om det her er noen virkelig sammenheng. Senere har likevel *Furtwängler* vært inne på tanken om at det må være en viss forbindelse, men sikkert bevis har ikke kunnet fremlegges (se nedenfor). Det kan likevel være verd å dvele litt ved den *katalogbeskrivelse* vi finner i Første Kongebok, kap. 7 og se litt på hva *Furtwängler* har fått ut av den. Det heter i vår nyeste bibeloversettelse: „Salomo bygger også for sig selv et praktfullt hus med en forgård“, 1—12.

23. Så gjorde han det støpte hav, det var ti alen fra den ene rand til den andre og var aldeles rundt, det nådde fem alen i høiden, og en snor på tretti alen nådde rundt om det. 2 Krøn. 4,2 fg.
24. Nedenfor dets rand var det *kolokvinter* rundt omkring, de gikk rundt omkring havet, ti på hver alen, det var to rader med kolokvinter, og de var støpt i ett med havet.
25. Havet stod på tolv okser, tre vendte mot nord, tre vendte mot vest, tre vendte mot syd, og tre vendte mot øst, havet hvilte på dem, og deres bakkropper vendte alle innefter.
26. Kummens tykkelse var en håndsbredd, og dens rand var som randen på et beger, lik en liljeblostm, den rummet to tusen bat.
27. Så gjorde han de ti fotstykker av kobber, hvert fotstykke var fire alen langt, fire alen bredt og tre alen høit.
28. Og fotstykkene var gjort således: Det var fyllinger på dem -- fyllinger mellom kantlistene.
29. og på fyllingene mellom kantlistene var det løver, okser og kjeruber, og ovenover kantlistene var det et underlag,* og nedenunder løvene og oksene var det nedhengende løvverk.
30. Hvert fotstykke hadde fire hjul av kobber og aksler av kobber, og dets fire føtter hadde bærearmer, de var støpt på nedenunder karet, på hvert av dem var det løvverk på den andre siden.
31. Og åpningen på det** var innenfor kransen og opefter en alen høi, og dens*** åpning var rund, gjort som et underlag, halvannen alen,**** og også på dens åpning var det billedverk, men sidefyllingene var firkantede, ikke runde.
32. De fire hjul satt under fyllingene, og hjultappene satt på fotstykket, og hvert hjul var halvannen alen høit.
33. Hjulene var gjort som vognhjul, tappene og ringene og ekene og nåvene på dem — det var alt sammen støpt.
34. Det var fire bærearmer på de fire hjørner av hvert fotstykke, bæreamene var i ett med fotstykket.

* nemlig til å sette karene i. ** karet. *** kransene. **** nemlig i gjennemsnitt.

35. Øverst på fotstykket var det en halv alens forhøining, aldeles rund, og oventil på fotstykket satt håndtakene og fyllingene, som var i ett med det.
36. Og på flatene av håndtakene og på fyllingene skar han ut kjeruber, løver og palmer, efter som det var rum til på hver av dem, og løvverk rundt omkring.
37. Således gjorde han de ti fotstykker, de var alle støpt på samme vis og hadde samme mål og samme form.“

Før vi går videre er det nødvendig å gi en kort kommentar. Kolo-kvint er en plante av gresskarfamilien, og kjelevognens ytterside har altså vært prydet med plantemotiver.

Kong *Salomo*, Davids sønn med Batseba og hans etterfølger som konge, regjerte i Israel fra omkring 975 til omkr. 935 før Kr. Vognen i *Salomos* tempel er altså yngre enn Skallerupvognen og dens paralleller. Som kjent bygde Salomo foruten en rekke festningsanlegg både et palass og et *tempel* i Jerusalem³⁶ som skulle være hans storkongedømme verdig og bidra til å styrke hans herlighet.

Johs. Pedersen minner om at det i oldtiden var en naturlig oppgave for konger å bygge templer, for det var kongens viktigste oppgave å holde helligkraften levende. *David* var begynt på bar bunn, men *Salomo* begynte med det storrike David hadde skapt som en forasiatisk storkonge som ved ekteskap var knyttet til det egyptiske kongedømme. Denne herlighet krevde en ny kongeborg og en anseligere helligdom. Borgen og templet ble bygd utenfor den snevre Davidsby på toppen av høyden ved den gamle fjellhelligdom. Hvor nytt det hele var fremgår av det forhold at *Salomo* måtte søke til fønikerne for å finne byggmestre. Det nye var ikke at Israel nå fikk et tempel, det hadde man hatt tidligere, men derimot at det ble skapt et tempel som i storhet og prakt svarte til *Davids* rike.³⁷

Som vi har sett forteller beretningene om forskjellige hellige gjenstander som *Salomo* anbrakte på den åpne tempelplass: en stor kum, „havet“, som ble båret av 12 okser, og ti koppervogner prydet med løver, okser og keruber i felter omgitt av palmetter og guirlander

som alle bar fat eller kjeler (1. Kong. 7.23 ff., 2 Krøn. 4.2 ff.). Disse *kjelevogner* ble utført av en føniskisk kopperslager *Hiram* av Tyrus som Salomo hadde kalt til Jerusalem til det nye tempels oppførelse. Tempelvognene ble delvis fjernet av *Achaz*, og resten forsvant senere slik at *Esekiel* ikke kan fortelle noe om dem. Når krønikeboken sier at prestene rensset seg i „havet“, mens det som hørte til brennofrene ble rensset i vognkjelene (2. Krønikebok 4.6), *så skyldes dette neppe sikker tradisjon*. Det var internasjonale kultgjenstander. Vognene kjennes fra funn fra Cypern (fig. 11), og et „hav“ fantes i de babyloniske templer. Dette har utvilsomt vært hva navnet sier, en gjengivelse av havet, *urvannet* innesluttet i templet. Det utelukker ikke at prestene har tvettet seg i dets vann for å hellige seg.

På denne måte var den gamle naturhelligdoms plass blitt forvandlet til en tempelplass med *kunstferdige kultgjenstander som var fremmed for israelitisk tradisjon*. På denne plass lå templet med sin inngang mot øst rett ut for alteret. Det var et overveldende vitnesbyrd om den israelitiske storhet som den nye kongeslekt tilla seg selv og sitt rike (*Johs. Pedersen 1934*).³⁸

I sin avhandling „*Ueber ein auf Cypern gefundenes Bronzegerät*“ har *A. Furtwängler* i 1899³⁹ fremlagt et verdifullt bidrag til forklaring av kultredskapene i Salomos tempel. Furtwängler fremlegger et funn av et bronsestativ på hjul som har båret en *bronsekjel* (eller et bronsebekken). Dette er kommet for dagen ved Larnaka på Cypern. Vi står her overfor en *kjelevogn av bronse* (fig. 11), som fullstendig illustrerer skildringen av denne kultgjenstand i Salomos tempel slik som vi kjenner den fra Bibelen (1. Kongebok 7.27 ff.). Sannsynligvis er slike vogner ført fra Europa til Cypern av fønikerne og gjennom forbindelse med dette folk er de kommet til israelitene.⁴⁰ *Furtwängler* sier at han ved første blick ble slått av likheten mellom dette stykke og de bronsekjeler som er beskrevet i Bibelen i skildringen av Salomos tempel. Han beskriver dette stykke slik:

„Das aus gegossenes Bronze bestehende Gerät ist vorzüglich erhalten und nur mit der bei cyperischen Bronzen gewöhnlichen körnigen lebhaft grünen Oxydation bedeckt. Es ist 39 cm hoch, der viereckige

Fig. 11. Kjelevogn av bronse fra Larnaka på Cypem.
Denne kjelevogn viser hvordan den berømte vogn i Salomos tempel så ut.
(Etter *Furtwängler*.)

Aufbau ist jederseitig 23 cm breit, der Durchmesser der Räder beträgt 12 cm, das Gewicht des Ganzen 9,250 kg.

Auf vier sechsspeichigen Rädern, von denen je zwei durch Achsen verbunden sind, erhebt sich ein viereckiger Aufbau mit vier Pfosten an den Ecken die auf den Achsen ruhen. Auf dem Viereck liegt oben ein runder ringformiger Aufsatz der ohne Zweifel bestimmt war einen Kessel aufzunehmen. Das Ganze ist also ein fahrbarer Kesseluntersatz.

Die vier tragende Stäbe die an der nach innen gekehrten Seite etwas aufgehöhht sind, steigen gerade empor, von ihnen ausgehen je zwei schräge stützende Stäbe, die rund sind nach beiden Seiten, ihr oberes Ende ist aufgerollt, sie dienen als Stützen für den viereckigen Aufbau, die vier nach aussen gerundeten geraden Stäbe gehen durch Abflachung unmittelbar in die Ecken dieses Aufbau über. Dieselbe bildet auf jeder Seite einen Rahmen in Gestalt eines liegenden Rechteckes. Der Rahmen ist mit plastischen Strichornamente geziert.

In der Mitte desselben ist jederseits eine vertikale Stütze angebracht, die oben nach beide Seiten eine Aufrollung zeigt ähnlich einem römischen Kapitell. Zu den beiden Seiten der Stütze ist je eine Sphinx ruhig stehend gebildet (fig. 11) mit gehobenem Schweif. Die Sphinx sowie die Mittelstütze sind völlig flach gehalten wie ausgeschnittene Silhouetten, sie sind ganz ohne plastische Innenzeichnung, ob das Innere durch Gravierung belebt ist, müsste eine gründliche Reinigung des von Oxydation bedeckten Originals entscheiden. Auf den Ecken des viereckigen Aufbau sitzt je ein Vogel, der nicht näher charakterisiert ist, doch scheinen am ehesten Tauben gemeint zu sein.

Der runde Aufsatz berührt das Viereck in der Mitte jeder Seite. Er ist geziert durch ein durchbrochen gebildetes Spiralband in der Mitte das oben und unten von dem Strichornamente umsäumt wird.“

Dette stykke står ikke isolert på Cypern. Ved de engelske utgravninger ved Enkomi ved det gamle cypriske Salamis er funnet et liknende kultredskap som imidlertid er meget dårlig bevart. Således mangler begge hjulene. I oppbygningen stemmer de to stykker overens, men eksemplaret i British Museum har vært langt rikere dekorert. Ikke bare avsluttes de skrå sidestykker i „opprullinger“, men også de vertikale hjørnestøtter er avsluttet på en måte som minner om joniske kapiteler. Den firsidige oppbygningsramme er på dette stykke ikke bare prydet med båndornamenter, men tillike med et gjennombrutt spiralbånd omgitt av båndfletning. I midten ser man på hver side to plastisk utformede *kvinnehoder* med store fletter som kikker ut av firsidige åpninger som åpenbart skal forestille vinduer i et trehus. Husets vegger er markert ved horisontale striper, som skal angi veggstokkene eller bordkledningen. De øvre hjørner mangler, slik at en ikke kan se om det der opprinnelig har sittet fugler. Den sirkelrunde oppsats til kjelen er her noe lavere, men er likesom rammene i det firkantede parti prydet med gjennombrutte spiralbånd omgitt av båndornamenter.

Dette stykke er funnet i en grav som var utstyrt med forskjellige saker fra senmykænsk tid (1200—1000 før Kr.). Det var blant annet tre små begre utført i mykænsk teknikk og prydet med påmalte spiralornamenter.⁴² *Furtwängler* stiller de to kjelestativer fra Cypern sammen

med flere lignende „treføtter“ som har tjent som underlag for kjeler, og kommer til slutt til det resultat at våre to stativer fra Larnaka og Enkomi må henføres til den senmykænske periode, til tiden 1200—1000 før Kr., snarest er de fra tiden omkring 1000 før Kr., og de er altså litt eldre enn de kjelevogner som fantes i Salomos tempel, hvis oppførelse han setter til første halvdel eller midten av 10. århundre før Kr. Enkelte beslektede stykker, deriblant en „trefot“ fra en grav fra Athen fra Dipylo-perioden, skriver seg fra 9. til 8. århundre før Kr. og er datert ved vaser.

Det materiale som *Furtwängler* har samlet fra Cypern, Jerusalem, Athen, Mykænæ, Tiryns, Olympia og Kreta skriver seg fra overgangstiden til jernalderen i disse områder — altså fra tiden fra slutten av annet og til de første århundrer av det første årtusen før Kristus.⁴³

De nye funn fra det 19. århundres annen halvdel viser altså at den orientalske kunsttradisjon i Østen har vært intimt knyttet også til Vestens kunst og til Grekenlands. Derimot påviser *Furtwängler* at ingen av de karakteristiske trekk vi møter ved disse stykker gjenfinnes i den egentlige *orientalske kunst*, hverken i den egyptiske, babyloniske eller assyriske. Vi ser altså at kjelestativene i det salomoniske tempel med ett slag trekkes inn i en nordvestlig og en europeisk kultursammenheng. Og likevel skal jo disse kjelestativer etter den bibelske tradisjon være utført av „Hiram av Tyrus“, sønn av en tyrisk bronsestøper og en israelitisk kvinne. Foruten de ti kjelestativer har han også utført „bronsehavet“ og de tolv okser med videre som omtales i vår tekst. Tidligere tenkte man seg denne kunstners stil som representerende ekte fønikisk kunst og derfor rent orientalsk, og dette kom da også til uttrykk i de eldre rekonstruksjoner.⁴⁴ At dette var en feiltagelse viser de to cypriske stykker som vi har lært å kjenne. Etter *Furtwänglers* oppfatning viser disse likesom hele den mykænske kultur som de tilhørte, mot et hjemsted i nordvest. Der finner vi også deler av den samme kunsttradisjon i live i de nærmest følgende århundrer. Funnene fra Enkomi på Cypern vitner også om nære forbindelser med *Syria* og viser at det har vært en levende kunstnerisk forbindelse og vekselvirkning mellom den stasjonære senmykænske kunst og den syriske kultur. Det mykænske element ble der sterkt påvirket av syrisk kunst.⁴⁵

Vi har ovenfor nevnt myntbildene fra Kranon i Tessalia (fig. 10) og referert hva *Antigones fra Karystos* forteller om bruken av kjelevogner i denne by som et middel i regnmagiens tjeneste. Etter at materialet nå viser at det er en kulturforbindelse mellom kjelevognene eller hjulbekkenene i Salomos tempel og kjelevogner fra Kranon, anser *Furtwängler* det ikke for usannsynlig at det kan være en viss forbindelse også med de nordiske kjelevogner. De to kjelestativer fra Cypren vitner iallfall om at de salomoniske kultredskaper skyldes en kunsttradisjon som er kommet til Fønikia fra de nordvestlige kulturområder. „Dass jene Erscheinungen alle untereinander in Beziehung stehen ist jetzt kaum zu bezweifeln“, sier *Furtwängler*.

I sydøst er kjelevognene rikere utformet som følge av den rikere kultur i disse områder. De er i sine dekorative felter blitt smykket med orientalske motiver, mens de nordvestlige kjelevogner er enklere utformet. Selv de fugler som ses på eksemplaret fra Larnaka lar seg ikke bestemme nærmere og kan like så gjerne være ravner som duer (sml. tradisjonen fra Kranon). Støpeteknikken, hjulenes form og deres aksler så vel som festingen av støttene på akslene er ganske den samme på de kypriske kjelestativer og flere andre nordiske vognbilder. Men disse kultredskapers opprinnelige formål må innenfor begge kulturområder ha vært den samme. I Salomos tempel synes kjele- eller bekkenstativene ikke å ha hatt noe praktisk formål. Hjulene tjente åpenbart ikke til å trille bronsebekkenene fram til virkelig bruk. Det blir tvert imot oftere fortalt at kjelestativene hadde deres faste plass, fem på sydsiden av templet og fem på dets nordside. Deres betydning synes å ha vært rent symbolsk. Deres gåte kan kun løses ved hjelp av tradisjonen fra Kranon. *Furtwängler* minner til slutt om *Juno caelistis* i Karthago, dvs. den store kvinnelige himmelgudinne, Karthagos Astarte, var en „*pluviarum pollicitatrix*“ (Tertull apol. 23). Slike kjelevogner utstyrt med duer, som de to stykker fra Cypren synes å vidne om, kan muligens etter fønikisk oppfatning ha vært viet til himmelgudinnen som *regnets herskerinne*. En liknende tanke kan antas å ligge bak de praktfulle kjelevogner som hin bronsestøper fra Tyrus støpte for kong Salomo.

NOTER

¹ Gisle Middttun: Drikkekar på Landet i 16- og 1700-aarene s. 135 (Schous Bryggeri: Mindeskrift til hundreaarsjubelæet 1921). Kra. 1921. ² C 1506. Ikke tidligere publisert. ³ Jeg bringer dr. Holst min beste takk for opplysningene. ⁴ Jeg skylder å takke hr. Liestøl for denne viktige opplysning. ⁵ H. J. Wille: Utrykte Optegnelser om Thelemarken. Udgivne i Uddrag af Dr. Ludvig Daae. (Historisk Tidsskrift 2 Række III Bind.) Chra. 1882 s. 178. ⁶ Jeg bringer dr. Næs min beste takk for denne opplysning. ⁷ C 199. Ikke tidligere publisert. ⁸ SS. 13880. Ikke tidligere publisert. ⁹ Nationalmuseet, København. Mus.Nr. DCCCV. Jørgen Olrik: Drikkehorn og Sølvtoi fra Middelalder og Renaissance. Købh. 1909 s. 27 avb. fig. 25. Se også Troels Lund: Dagligt Liv i Norden. Fjerde Udgave V. s. 198 avb. s. 197 fig. 118. ¹⁰ Chr. Blinkenberg: Etrurisk Kedelvogn. Funden ved Skallerup (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1895), s. 377. ¹¹ Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden. Femte Udgave II s. 142. Købh. 1929—31, se også Fjerde Udgave. Købh. 1907 s. 217 med henvisninger. Se også Bering Liisberg: Det saakaldte Oldenborgske Horn (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1923) s. 255 ff. ¹² Chr. Blinkenberg: Etrurisk Kedelvogn. Funden ved Skallerup (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1895) s. 360 ff. Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid II Bronzealderen. Købh. 1939 s. 118. ¹³ Oscar Montelius: Ett i Sverige funnit fornitalisk bronskärl. Bidrag till vår kunskap om handelsförbindelserna mellan Skandinavien och länderna söder herom före vår tideräknings början. (Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift XI 1902 s. 20 og s. 21 fig. 19. H. Richly: Die Bronzezeit in Böhmen. Wien 1894 sp. 190, 196 pl. LI fig. 14. ¹⁴ Oscar Montelius: Bronsevagnen från Ystad (Kgl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad 1873) s. 8—10. Se også Lisch i Mecklenb. Jahrb. IX s. 369 ff. O. Montelius i Sv. Fornm. Tidskr. XI 1902 s. 18 ff. ¹⁵ Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid II, Bronzealderen. Købh. 1939 s. 118. ¹⁶ Chr. Blinkenberg: Årbøger 1895 s. 375. ¹⁷ Montelius i Månadsblad 1873 s. 6—8. Se også Oscar Montelius: „Minnen från vår Fortid. Stockholm 1917 s. 69 nr. 1051 tekst s. 46 hvor Ystadvognen henføres til bronzealderens tredje periode fra beg. av det 13. til slutten av det 12. årh. f. Kr. ¹⁸ Månadsblad 1873 s. 21 ff. ¹⁹ l. c. s. 59. ²⁰ Månadsblad 1873 s. 53. Museo etrusco al Vaticano (I pl. XIV fig. 5). ²¹ Blinkenberg l. c. s. 371. Om Villanova-kulturen se K. Friis-Johansen: Italiens forhistoriske Kultur s. 346 ff. (De forhistoriske Tider i Europa under redaktion av K. Friis-Johansen. Købh. 1927 II) s. 346. Ingvald Undset: Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa. Kra. 1881 s. 4 ff. ²² Blinkenberg l. c. s. 371—72. Om en enhanket bronseskål fra Nystad i Gjerpen fra yngre bronzealder, se Anathon Bjørn: Nystad-Funnet. Et yngre bronzealders markfunn fra Telemark (Univ. Oldsaksamlings Årbok 1931—32 Oslo 1934) s. 40 fig. 11, tekst s. 47. ²³ Montelius i Sv. Forn. Tidskr. XI 1902 s. 103. ²⁴ Den eldre nordiske bronzealders kronologi er senest

behandlet av H. C. Broholm: Danmarks Bronzealder II Købh. 1943 s. 212 ff. Se særlig s. 214—215. ²⁵ H. C. Broholm l. c. IV Købh. 1949 s. 284. Se også l. c. I grav. nr. 1415 s. 142. Købh. 1943. Sl. Åberg: Bronzezeitliche und frühisenzeitliche Chronologie V. s. 51. Se også Ernst Sprockhof: Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit (Vorgeschichtliche Forschungen) Berlin 1930 s. 124 ff. Sprockhof (s. 127) lar spørsmålet om disse kjelevogners opprinnelige hjemsted stå åpent. ²⁶ l. c. s. 368. ²⁷ Montelius S.F.T. XI 1902 s. 20. Sl. Broholm II. s. 214 og s. 224. ²⁸ Danmarks Oldtid II, Bronzealderen. Købh. 1939 s. 118. ²⁹ V. Gordon Childe: Prehistoric Migration in Europa. (Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning) Serie A XX. Oslo 1950 s. 203. ³⁰ Blinkenberg l. c. s. 375. ³¹ Blinkenberg l. c. s. 373. ³² Brøndsted l. c. II s. 118. Undset i Zeitschrift für Ethnologie 1890 s. 49—75, hvor han behandler kar med hjul fra Grekenland og Orienten. Sl. Blinkenberg l. c. s. 374 og Furtwängler: Meisterwerke der griechischen Plastik 1893 s. 257—263. ³³ Montelius i Månadsblad 1873 s. 54—55. ³⁴ Montelius l. c. 1873 s. 55—56. ³⁵ Furtwängler l. c. 1893 s. 257—63. ³⁶ Salomonsens Konversations leksikon Bind. XX s. 841 ff. Folkenes Historie I s. 200 ff, se s. 240 og 244. ³⁷ Johs. Pedersen: Israel III—IV Hellighed og Guddommelighed. Købh. 1934 s. 184. ³⁸ Johs. Pedersen: l. c. s. 185—86 med henvisninger. Montelius i Månadsblad 1873 s. 55. ³⁹ A. Furtwängler: Ueber ein auf Cypern gefundenes Bronzegerät. Ein Beitrag zur Erklärung der Kultgeräte des salomonischen Tempels (Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der k. b. Akademie der Wissenschaften zu München III 1899 s. 411 ff.). ⁴⁰ Fr. Buhl: De vestsemitiske Folks Kultur (Verdenskulturen I. Købh. 1905—06) s. 101 og fig. 16. ⁴¹ Furtwängler l. c. s. 412—413. ⁴² Furtwängler l. c. s. 413—415. Se A. S. Murray i Journal of the R. Institute of British Architects 1899 VII 2 p. 21 og Furtwängler: Antike Gemmen Bd. III s. 436 ff. ⁴³ l. c. s. 420—422. ⁴⁴ l. c. s. 425—26. ⁴⁵ Furtwängler l. c. s. 425—429.

H. P. L'Orange

TRELLEBORG—AGGERSBORG OG DE KONGELIGE BYER I ØSTEN

I.

Beskrivelse og fortolkning av Trelleborg—Aggersborg.

Som bekjent har i løpet av de siste år dansk arkeologi oppdaget og klarlagt en merkelig borgtype fra 900- og 1000-årene, som gir oss et fullkommen nytt bilde av de nordiske vikingrikers militære karakter. Paul Nørlund har gravet ut vikingborgen Trelleborg på Sjælland og fremlagt utgravningsresultatene i *Nordiske Fortidsminder* IV, 1, 1948, „Trelleborg“. Og C. G. Schultz har gitt en foreløpig beretning om resultatene av de første stikk-gravninger i et anlegg av samme type, men enda mektigere dimensjoner, i Aggersborg ved Limfjorden i *Fra Nationalmuseet's Arbejdsmark 1949* s. 91 ff. „Vikingelejren ved Limfjorden“. Schultz har tillatt meg å meddele at han nylig ved Fyrkat nær Hobro i Jylland har oppdaget en tredje leir av samme type. Vi synes således å kunne regne med at fremtiden vil avdekke enda flere av disse leirer i de skandinaviske vikingrikers landområder.

Når jeg her våger å ta opp dette tema som er så ypperlig gjennomarbeidet av de danske kolleger, så er det for å henlede oppmerksomheten på en påfallende typologisk sammenheng mellom Trelleborg—Aggersborg-anleggene på den ene side, og på den annen den befestede leir i Orienten og den kongelige by som springer frem av den. Hvordan denne typologiske sammenheng historisk skal forklares, kan det være delte meninger om. Men den typologiske sammenheng i og for seg kan ikke diskuteres. Jeg har behandlet denne sammenheng og søkt å gi en historisk forklaring i en oppsats som nettopp er blitt offentliggjort i festskriftet for den amerikanske arkeolog David M. Robinson:

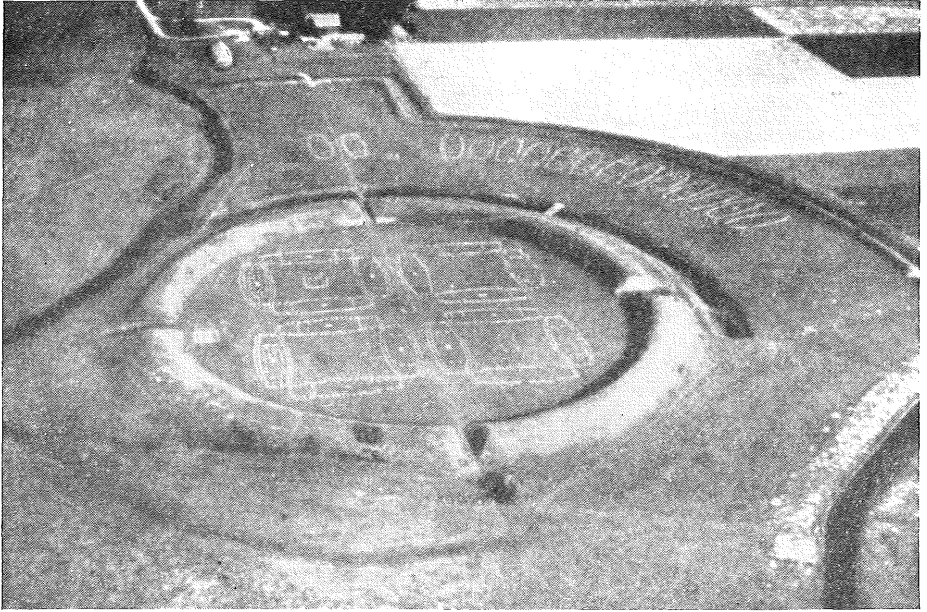

Fig. 1. Trelleborg. Flyfotografi.

„The Illustrious Ancestry of the Newly Excavated Viking Castles Trelleborg and Aggersborg“. Vi kommer i det følgende til å gripe tilbake på denne oppsats.

La oss kaste et blikk på det fullstendig frilagte og publiserte Trelleborg-anlegg (avb. 1—2) som i sin grunnplan er uatskillelig forbundet med det ennå ikke ferdig utgravde Aggersborg-anlegg (avb. 3). Vi følger Nørlunds beskrivelse.

„Trelleborg består af to dele, en meget kraftigt befæstet hovedborg og en svagere befæstet forborg, af hvis areal et stykke er udlagt til en gravplads. Hovedborgen, der er dækket af en svær, cirkulær ringvold, er . . anbragt på den yderste ende af et næs. På de frie sider falder terrænget steilt ned mod de omgivende engdrag, den tidligere sø, og der er her kun et ganske snævert forterræng af fast land udenom ringvolden. Fra baglandet og fra forborgen er ringborgen afskåret ved en bred og dyb voldgrav, der strækker sig tværs over næsset. Dens forløb

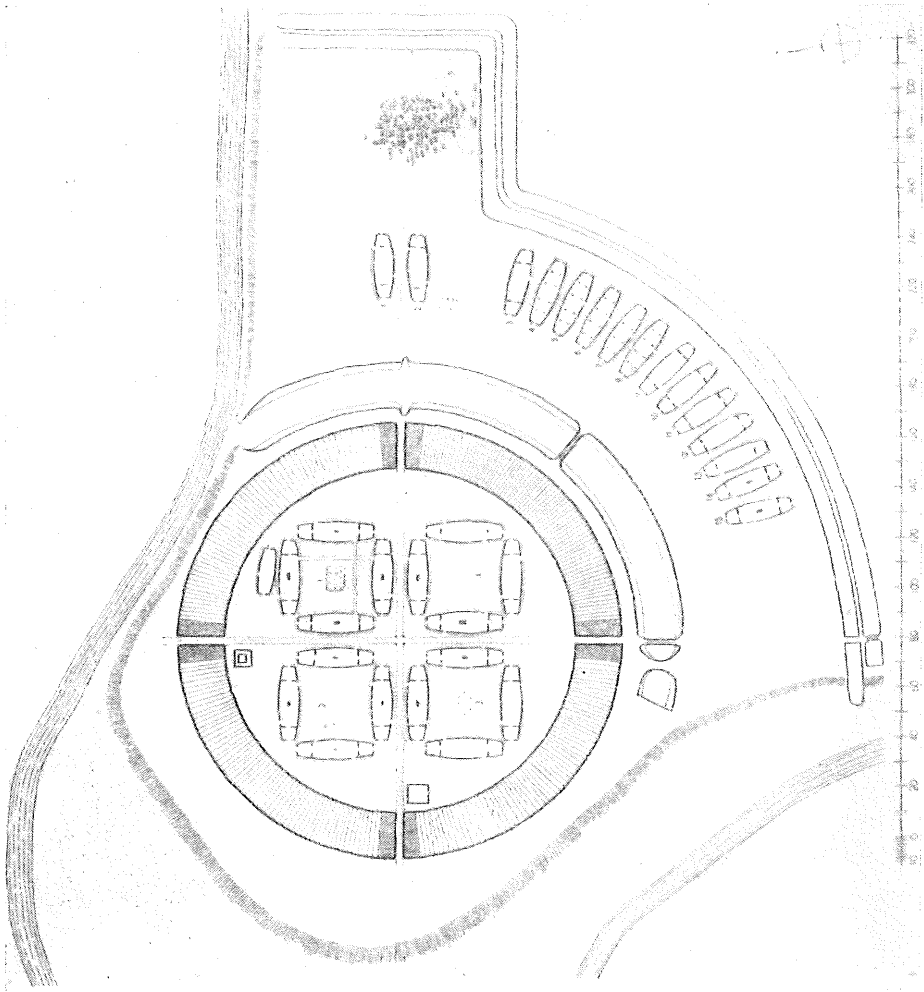

Fig. 2. Trelleborg.

følger nøje ringvoldens og danner en cirkelbue med samme centrum. Også forborgen er dækket af vold og grav, der ligesom den store, indre voldgrav afskærer borgens terræng fra baglandet, idet de både i nord og syd når ud til skrænten mod de sumpede enge. På deres længste strækning danner de også koncentriske cirkelbuer og følger i samme

afstand hovedborgens vold og grav. På det sydligste stykke er dog deres bue affladet, idet de løber omtrent vinkelret på terrængkurverne, hvor volden ender ude i engen, og på det nordligste stykke forløber de i et retvinklet knæk for at indramme den allerede nævnte gravplads, som må have eksisteret, før borgen eller iallfald før forborgen blev anlagt. Dette knæk er det eneste, som på iøjnefaldende måde bryder anlæggets strengt geometriske karakter.“

„I ringvolden . . har der været fire porte“, antakelig forsvart ved tretårn. „Porterne vender mod de fire verdenshjørner . . de to hovedakser midt gennem porterne skærer hinanden i pladsens centrum og i en nøjagtig ret vinkel. De deler således ringvolden i fire lige store cirkelsegmenter og pladsen indenfor volden i fire lige store sektorer.“ De to hovedgater er aksegater eller portgater som, i rett vinkel til hverandre, forener østporten med vestporten og nordporten med sydporten. Der er også spor etter en voldgate — en slags Ringstrasse — langs den indre siden av den sirkulære vold. Vi merker oss at aksegatene i sitt skjæringspunkt brytes av et lite kvadrat „som dannes af fire svære stolpehuller, der omgiver centrum“. De fire stolper har, sier Nørlund, „måske båret en forhøjning, hvorfra hærføreren kunde tale til den forsamlede mængde“. Noe slikt: en bygning som tjente eller uttrykte maktens konsentrasjon, tror jeg, ut fra paralleller jeg skal vise, må ha hatt sin plass på dette sted.

Den indre diameter i Trelleborg-anlegget er 136 m, i Aggersborg 240 m. Radius i Trelleborg-anlegget har den samme lengde som avstanden mellom voldgravene. Den sirkulære vold — en trevold fylt med jord — er 17,6 m tykk og voldgraven synes å ha samme bredde. Inn i alle forhold virker således den strenge geometriske disiplin.

Nørlunds interpretasjon av funnene og forklaring av anleggets funksjon og bestemmelse forekommer meg i ett og alt overbevisende. „De mange ensartede bygninger med den kæmpemæssige midthal er ikke familie-huse, men snarere kaserner for en hær. I alt har uden vanskelighed en styrke på mellem 1000 og 1500 mand kunnet få natkvarter i borgen.“ Funnene daterer borgen til tiden 850—1050, antagelig ble den grunnlagt i sammenheng med den militære ekspansjon

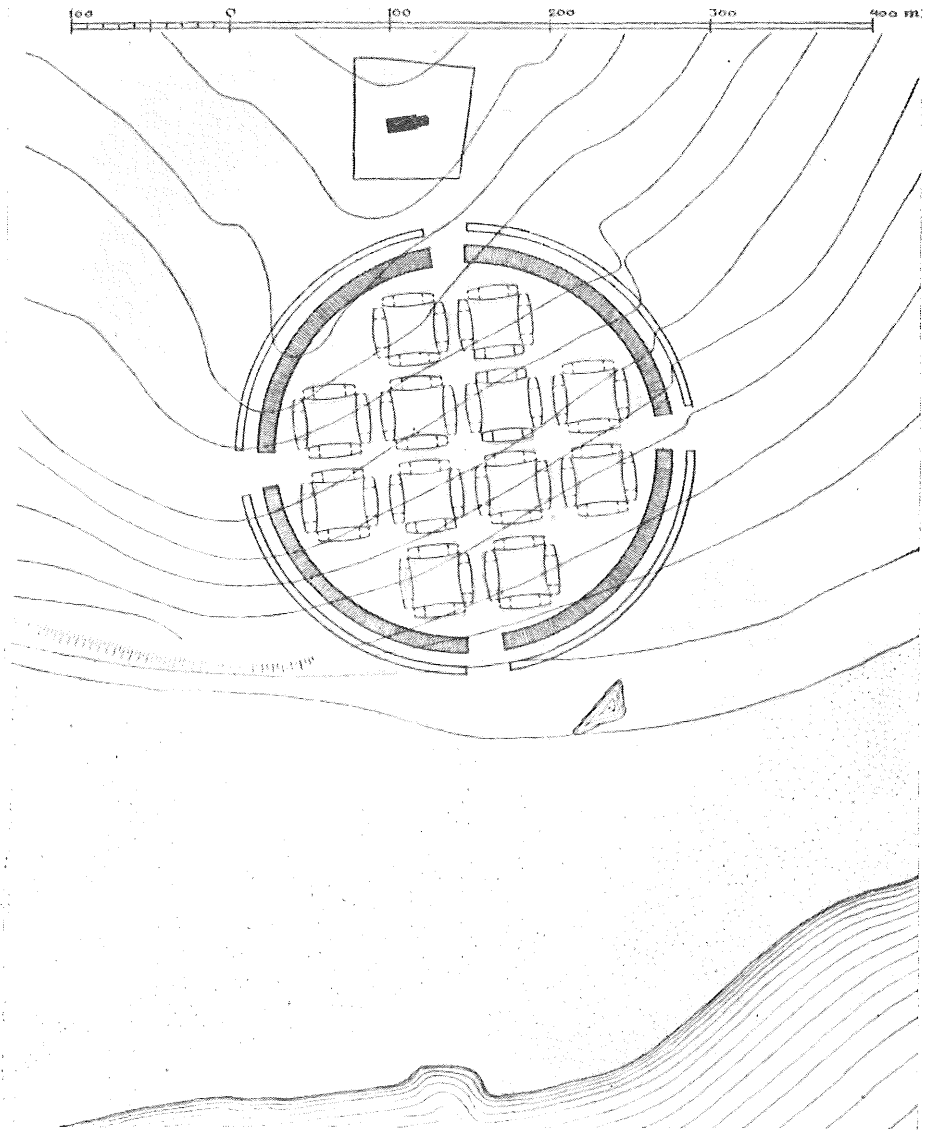

Fig. 3. Aggersborg.

under Svein Tjugeskjegg.¹ „Det er“, sier Nørlund, „helt nødvendigt at se Trelleborg i sammenhæng med Aggersborg. De er to led i samme kæde. De lå ved vikingeflådernes store sejllad mod Østersøen og Vesterhavet, mod Balticum og mod England. Trelleborg er ikke et lokalt fænomen, men et rigsansliggende. Kong Sven genoptog efter nogle slægtleds pause vikingetogene til Vest-Europa. . . Da han i sine sidste år foretager det store fremstød og erobrer England har han forberedt det grundigt. . . Måske var Trelleborg uddannelseslejr og vinterkvarter. . .“

II.

Østlige paralleller til Trelleborg—Aggersborg.

Hva *opprinnelsen* til denne merkelige borgtypen angår, bemerker Nørlund:

„Ved siden af vikingetidens navnkundige by- og befæstningsanlæg — Danevirke, Hedeby, Birka og det sagnomspundne Jumne (Wollin) — dukker med Trelleborg et helt nyt fænomen frem i dagens lys: en ringborg som så mange andre i ind- og udland, men med et mærkeligt ingeniørmæssigt præg af geometrisk system og matematisk nøjagtighed. Modsat den tilfældige selvgroede bebyggelse i byerne finder vi her en forud planlagt disposition for bygningernes fordeling, en byplan, hvis strenge skema er gennemført med en ubønhørighed som virker chokerende. . .“

„En ordnende kraft har rørt ved Trelleborg og indblæst den en ny ånd. Der er noget udspekuleret ved denne borg, som ikke uden videre kan indpasses i et jævnt dansk milieu fra tiden omkring 1000, og det falder umiddelbart i øjnene, at Danske nettop i vikingetiden havde rig anledning til at gøre iagttagelser og høste erfaringer vidt forskellige steder i verden. Det vil nok være formålstjenligt straks at gribe helt tilbage og stille spørgsmålet i hvilken udstrækning kan det antages, at romersk militært teknik ligger bagved Trellebogs særegne udformning“.

„Ved et anlæg, der i en grad som Trelleborg er præget af orden og system, er det uundgåeligt at spørge sig, om disse for Norden så

fremmedartede træk kan skyldes romersk påvirkning trods de mange århundreder som skiller vikingerne fra den romerske ekspansjonstid.“ Og Nørlund slutter med antagelsen, „at visse traditioner fra romerleiren er blevet nedarvet til de danske vikingeborge“.

Den store vestlige militærtradisjon vi møter i de romerske *castra* synes imidlertid å ha utspilt sin rolle lenge før Trelleborg — Aggersborg ble til. De frankiske firkantskanser som har bevart noe av de romerske *castra*'s ytre form og vel kan anses som deres degenererte etterkommere, har mistet de romerske *castra*'s indre organisasjon og har nettopp ikke den strenge geometriske disposisjon som er karakteristisk for Trelleborg — Aggersborg. Derimot var en annen leir- og befestningstradisjon fra oldtiden: den som fra urtid hadde hersket i den østlige del av den Gamle Verden, fullt levende, og løftet inn i Vikingetidens egne århundrer av tidens største militærmakt, araberne. Og denne tradisjon har ikke bare den geometriske tukt til felles med Trelleborg — Aggersborg, men, hva mer er, en identisk grunnplan. Mens Trelleborg — Aggersborg-planen nemlig vesentlig avviker fra de romerske *castra* (avb. 4) — for det første ved sitt sirkulære omriss i motsetning til romernes rektangulære, for det annet ved gatenes aksekors som er ført helt frem til sentralbygningen i skjæringspunktet mens det i de romerske *castra* brytes av prætoriet — så møter nettopp disse grunn-eiendommeligheter ved Trelleborg — Aggersborg-planen, i det østlige befestningssystem som har gått i arv til araberne. Det er verd å merke seg at den sirkulære grunnplan var forbudt av romersk militærteori og bare tillatt hvor terrenget gjorde den nødvendig.² La oss ta for oss noen representative anlegg av denne store østlige tradisjon, samtidig som vi stadig holder Trelleborg — Aggersborg-planen for vårt indre øye.

Det er kanskje først det assyriske militærrike som har gitt den gammel-orientalske leir-befestning den definitive skarpt krystalliserte form slik den står for oss i de assyriske palass-relieff.³ Her avbildes som eksempel en detalj av et relieff med felt-scener fra Asurnasirpal 3's palass (884—859 f. Kr.) i Nimrud Kalach (avb. 5): vi ser en leir omgitt av en matematisk sirkulær festningsmur, 4 porter i murperiferien er forbundet ved aksiale gater som skjærer hverandre i

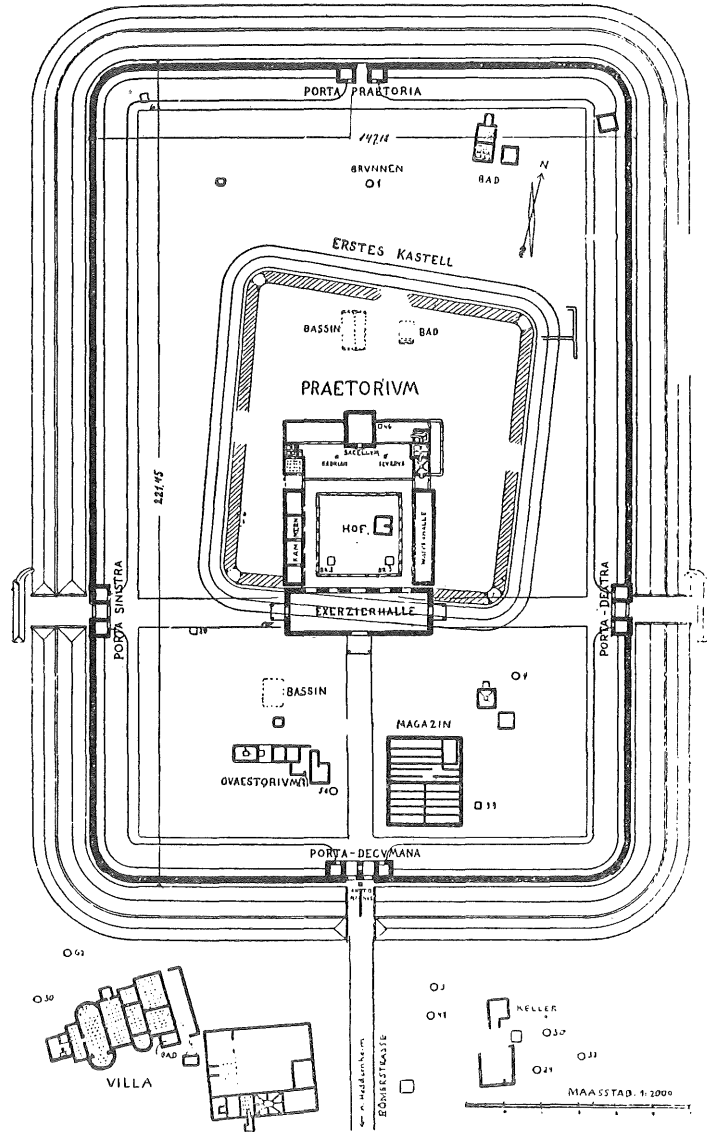

Fig. 4. Romer-kastellet i Saalburg.

sirkelens sentrum under en rett vinkel. I relieffene på Salmanassar 2's bronseport fra Balavat (858—824 f. Kr.) er fremstilt flere slike sirkulære leirfestninger, her gjennomskåret av bare én port- og akse-gate (avb. 6). Fra assyrerne gikk denne leir i arv til de etterfølgende storriker i For-Asia. Romerne noterer uttrykkelig at de møter sirkulære borger under sin fremrykning i øst. Slik forteller Ammianus Marcellinus i det 4. årh. e. Kr. at Julianus Apostatas hær i nærheten av Hatra overtok en leir i sirkelform, *in orbiculatam figuram*.

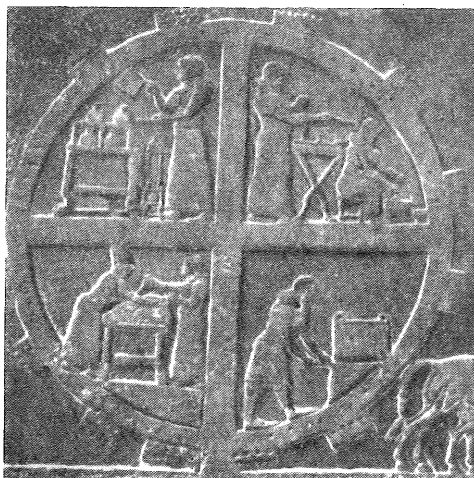

Fig. 5. Assyrisk leirfestning.

Dette befestningssystem, overført til kolossalmål, møter oss i Østens kongelige byer. Den sirkulære form, men vel uten akse-kors, er allerede til stede i det hettitisk-aramaiske Zendjirli, hvor en mektig dobbelt-mur med en diameter på ca. 700 m trekker opp byens periferi (avb. 7). Fra gammel-orientalsk og ned i partisk-sassanidisk og arabisk tid er en sirkulær og radial disposisjon om enn ikke enerådende, så dog meget alminnelig i Østens byer, i motsetning til den rektangulære disposisjon med delinger etter koordinater, det „Hippodomiske“ system, som hersker i Vesten. Men vi skal her ikke oppholde oss ved komposisjonelle alminneligheter som forbinder de danske vikingeborger med Østens by- og borganlegg. Vi begrenser oss i det følgende til den strenge geometriske befestningstype vi så på de assyriske relieff: med matematisk sirkulær mur-innfatning og port-gater i akse-kors. Vi finner denne type fremforalt i 3 mektige kongelige byer i For-Asia som tilsammen streker opp for oss selv grunnlinjen i denne borgtypes overlevering fra oldtiden til den arabiske middelalder. Disse 3 byer er det partiske Darabjird, det sassanidiske Firuzabad og det abassidiske Bagdad.

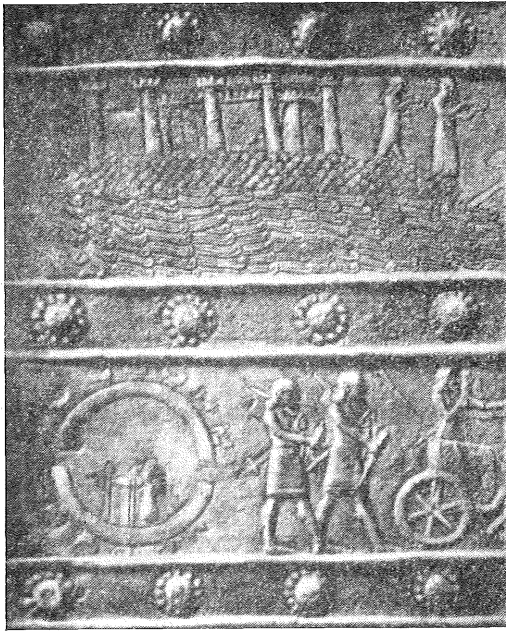

Fig. 6. Assyrisk leirfestning.

første, festningsaktige residens (avb. 9); først senere flyttet dynastiet over til Ktesifon. Før Ardashir gjorde seg til konge, hadde han residert i Darabjird. Av militære grunner anla han Firuzabad i en dal i nærheten som var lettere å forsvare. Den nye herskerby gjentok den gamles grunnplan. Hele mur-periferien som danner en matematisk sirkel, ligger ennå klart i landskapet slik vårt luftfotografi viser. Den består av 2 konsentriske jordvoller, adskilt ved en voldgrav. Det opprinnelige akse-kors som forbandt portbygningene i mur-periferiens kompass-punkter, kan ennå skimtes i landskapet. Ruinen av et palass eller tempel — i guddommens og kongemaktens tjeneste — befinner seg i aksenes skjæringspunkt. I det 10. årh. e. Kr. skriver Istakhri om byen: „Den er nesten så stor som Istakhr, Shapur og Darabjird. Den er omgitt av en vel bevart jordvold og en grav. Den har 4 porter: I øst Bab Mihr, i vest Bab Bahram, i nord Bab Hormizd,

I det partiske Darabjird⁴ (avb. 8) danner murinnfatning og voldgrav konsentriske sirkler. Porter i hver av murens 4 kompasspunkter er forbundet ved et aksialt gatekors. I mur-periferien midt mellom disse porter var der ennå 4 porter, også disse forbundet ved et aksialt gatekors. Mur-periferien er trukket slik at akropolens topp befinner seg i sirkelens sentrum. Denne topp har sikkert vært markert ved en helligdom i guddommens og kongemaktens tjeneste.

Firuzabad,⁵ midt i hjertet av Persis, var sassanidedynastiets nygrunning, og

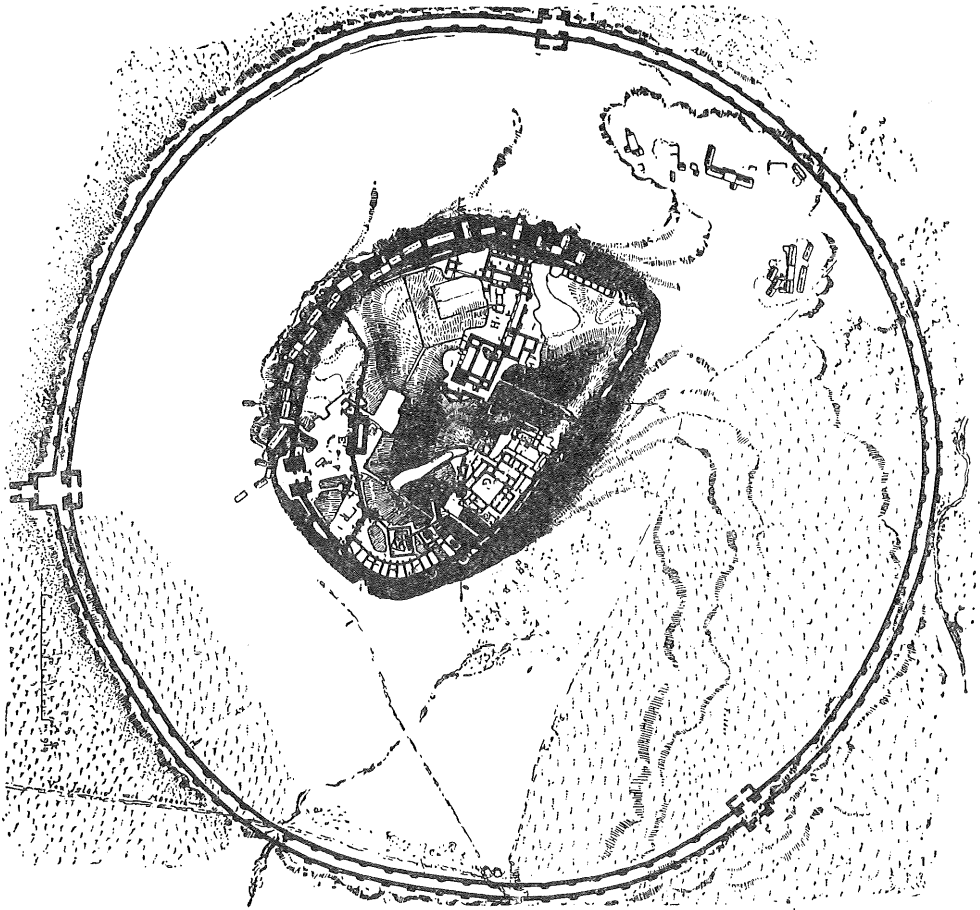
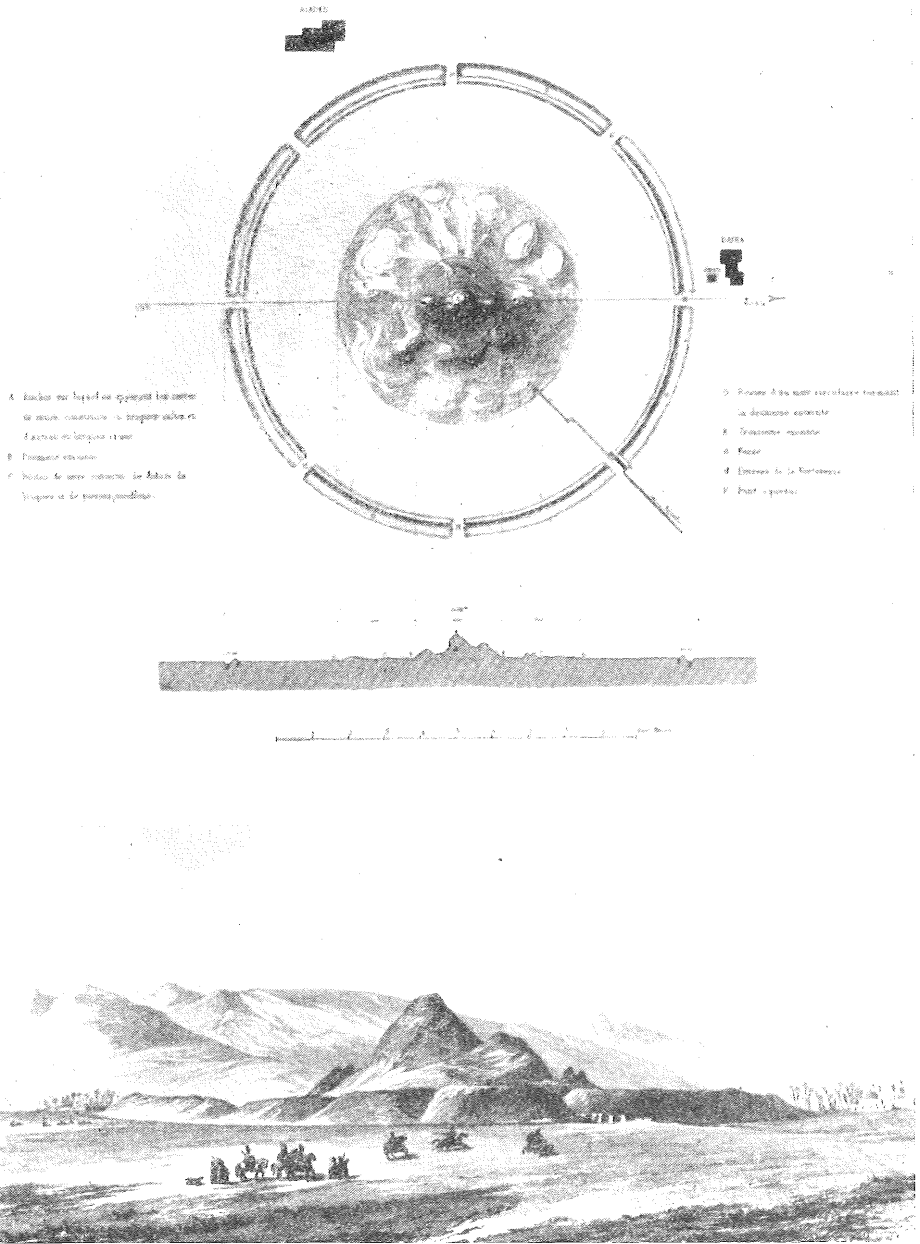

Fig. 7. Den sirkulære grunnplan i Zendjirli.

og i syd Bab Ardeshir“. „Byen er rund som en sirkel trukket med kompasset“, sier Ibn al-Balkhi i det 12. årh.⁶ Den fortifikatoriske grunnplan hever seg her, uhemmet av bebyggelsen, overordentlig tydelig ut av landskapet — på en måte som slående minner om Trelleborg. Men Firuzabad er mange ganger så stor.

Den partisk-sassanidiske festnings- og byplan er gått i arv til araberne. Byer som Darabjird og Firuzabad står bak den mest berømte

mindre som metropol enn som det veldige befestede sentrum for kalifens hærmakt. Tabari sier med rette at Bagdad er anlagt som en feltleir. En dobbelt mur, den ytre noe lavere enn den indre, med bastioner på 55 meters avstand fra hverandre, innskriver byen i to fullkomne konsentriske sirkler; foran hver av murene løper en voldgrav, også disse ordnet inn i det konsentriske system. I murperiferien er atter anlagt 4 porter og atter er disse forenet i et aksialt gatekors. Dessten løper en gate på murens innerside, en *Ringstrasse*. I Østens runde byer er ved siden av det aksiale gatekors en slik ringgate alminnelig.⁸ I byens sentrum, i aksekorsets skjæringspunkt, ligger kalifens palass. — Under innflytelse av abassidenes veldige metropol springer nu en rekke runde byer av samme grunnplan frem, det er nok å nevne Harun al Rashid's Hiraqla fra 806—808 (avb. 12) og den tredje fatamidiske kalif Ismails Sabra fra 948—949.⁹

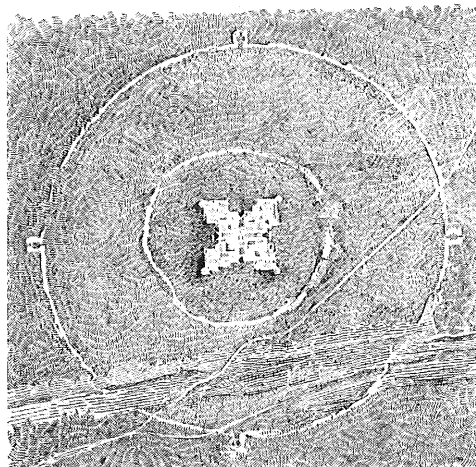

Fig. 12. Hiraqla, grunnplanen tegnet etter flyfotografi.

I alle disse byer svarer den strenge geometriske oppdeling som er overtatt fra militærleirene, til det sosiale og urbane livs egen organisasjon i Østen. „The custom of segregating classes and crafts in Oriental Cities imposed some system on the layout of quarters and streets at a very early time, and at least by the first Islamic period, and probably long before, the principle was established of dividing the circle defined by the city wall into quadrants. In such a plan, two principle roadways cut through the entire town, intersecting at right angles in the centre, the citadelle frequently marking this intersection. These main streets connected the four city gates, which were often more or less exactly at the points of the compass.“¹⁰

III.

Mulige innfallsveier til Norden.

Den typologiske sammenheng mellom kalifatets befestede byer og vikingeborgene i Trelleborg og Aggersborg er, som det synes, ubestridelig. Og historisk tilhører de den samme epoke. De siste store folkevandringer går over vårt kontinent: i vikingetogenes mektige bevegelse fra nord mot sydvest og sydøst, og i arabernes eksplosjonsaktige ekspansjon over Middelhavet. Begge disse bevegelser har både som pirat-tog og som organiserte krigs- og kolonisasjonsforetagender betraktelig både indre og ytre likhet. Og i de vestlige Middelhavsland, i Italia-Sicilia, Spania, Frankrike og Nordvest-Afrika krysser de hverandre. Vikingerikene har i disse møter lært arabernes befestningskunst å kjenne.¹¹

Eller er typen vandret øst-veien frem til våre kyster? På 800-tallet var det, som kjent, direkte kommersiell kontakt mellom Østersjøfolkene og Bagdad. Ibn Khordadbeh gir i denne tid hele itineraret fra Balticum og frem til den arabiske metropol.¹² Man kunne i denne sammenheng også minne om avarernes veldige borg mellom Donau og Theiss som ble stormet av frankerne i 796: den var av sirkulær form og omgitt av 7 mektige konsentriske murringer. Det er verd å merke seg at den mediske kongsby Ekbatana også var en slik ringby og med det samme antall murringer — la oss merke oss det betydningsfulle tall 7 — som i avarerborgen. Kanskje vår borgtype allerede på sassanidisk tid, ja enda tidligere, har penetrert det østlige Europa. Sirkulær-radiale anlegg som Tripolje-landsbyer i Kolomyjščyna (avb. 13) synes, ikke minst ved den sterke betoning av midtbygningen, i siste instans å stamme fra Østens by- og festningstype.¹³ En lignende disposisjon foreligger også i borger i Balticum, f. eks. Ismanstorp på Öland¹⁴ og i ring-gårder (borger?) i det vestlige Norge,¹⁵ til hvilke nå slutter seg de radially disponerte tun-anlegg H. E. Lund avdekker i nordnorske høvdingseter fra jernalder og vikingtid. Stammer, kan man spørre, de tallrike ringfestninger som er spredd ut over det slaviske område, i siste instans fra Orientens runde borger? Har vi i virkelig-

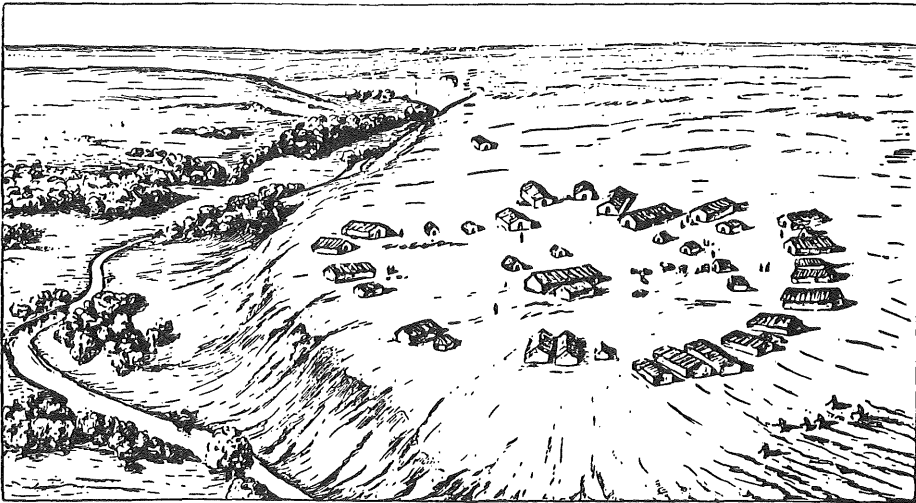

Fig. 13. Tripolji-landsby ved Kolomyjššyna.

heten i de saksiske ringfort fra øst og de frankiske firkantskanser fra vest som liksom støter sammen og blandes midt i det middelalderske Europa, sene etterkommere av på den ene side den Gamle Oriens og på den annen Roms militære tradisjoner?

Hvordan nå dette enn forholder seg, så lyste Bagdad, kalifatets egen uovertreffelige åpenbaring av den gammel-orientalske befestningskunst, med en glans som ingen annen av samtidens byer, over vikingetidens verden. Det var dengang abassidene gjorde Mansurs „Runde By“ til middelalderens prektigste urbane sentrum og verdens største by, midtpunktet for verdenshandelen og tidens intellektuelle liv. Vesten drømmer om Bagdads prakt. Eventyr og fabler forsterker fargelegningen. Det er neppe tilfeldig når en norsk tegning fra det 13. årh.¹⁶ utstyrer det hellige Jerusalem med den ideale grunnplan i Mansurs „Runde By“ (avb. 14).

I tiden omkring den arabiske ekspansjon går der underlige sagn i Vesten om roterende byer og borger. Det eldste eksempel på slike sagn, sier den engelske folklorist J. L. Weston,¹⁷ finnes antagelig i

„The Voyage of Maelduin“ fra det 8. årh. „They sight another Island, which was not large, and a fiery rampart was round about it, and that rampart used to revolve round the Island.“ I „Perlesvaus“ leser vi: „Il aprochent le chastel et voient qu'il tornoie tout environ plus tost que vent ne cort.“ Og i Diu Crone:

„Dar umbe gienc ein tiefer grabe . .
Dar inne ein tiefez wazzer ran;
Dâ was ein grôz wunder an,
Daz ez die mûre umbe treip,
Daz sie dehein wîle bleip:
Sie lief alsô snelle
Umb und umbe, als ein welle
Sie treip, daz sie nie entwelt,
Reht als ein mül, diu dâ melt,
Alsô diu âventure zelt.“

Er disse roterende borger i Vestens tidlige middelaldersagn ikke inspirert av Østens hjul-formige borger? Svarer de ikke i mytens og diktningens verden til den nye borg — Trelleborg, Aggersborg — som nu i virkelighetens verden dukker opp i vest? Er de ikke det legendariske akkompagnement til invasjonen av denne nye fremmed-artede borg som må ha virket overveldende på sin samtid?

IV.

Den Gamle Orients „kosmiske“ by.

Og la oss så til slutt vende tilbake til Østens kongelige by.

I „Lovene“ (745 f.) forteller Platon hvordan den ideale by i hans ideale stat skal anlegges. Lovgiveren, sier han, skal først bygge et tempel for Hestia, Zeus og Athene på byens akropol. Derpå skal han dra en sirkel (mur-ring?) omkring byen — Platon bruker uttrykket κύκλον περιβάλλειν — og ut fra denne sirkel (mur-ring?) dele byen i 12 deler, altså i 12 sirkel-sektorer ved radiale delingslinjer. Ved en slik deling i 12, hører vi, trenger universets egne forhold inn i byen.

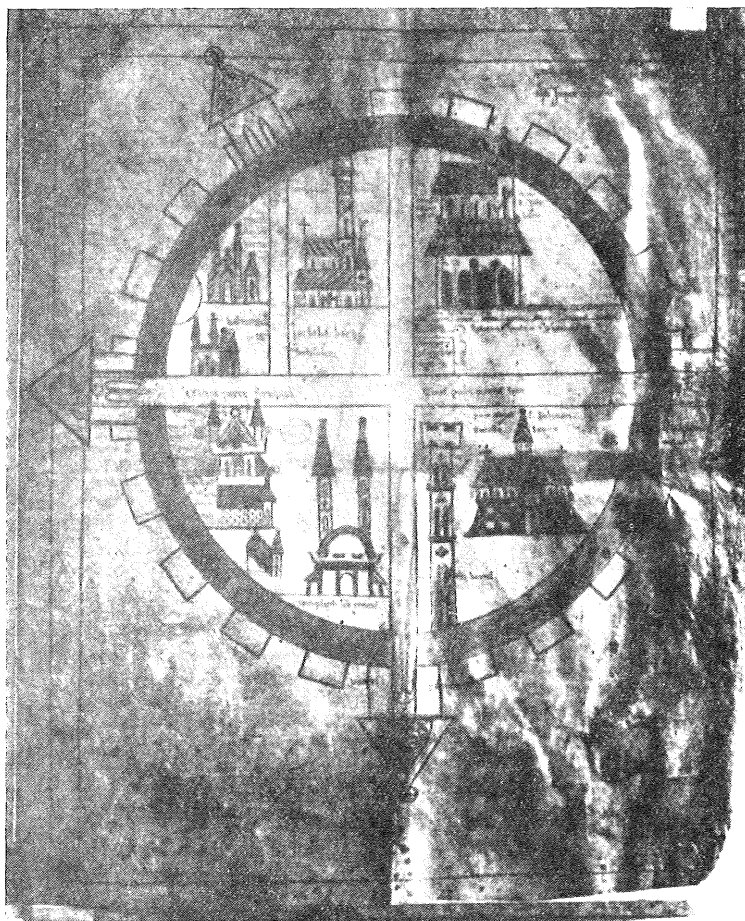

Fig. 14. Avbildning av Jerusalem i en norsk middelaldertegning.

Innbyggerne stilles under kosmiske lover. Familienes antall skal være 5040, som er delelig med 12 ganger 12 og altså tillater en oppdeling i 12 stammer, hver med 12 slekter. „Nu må vi tenke oss hver del som noe hellig, som en gude-gave som følger månedenes og altets omløp. Så bestemmes hele byen ved sitt slektskap med altet og dette helliggjør dens enkelte deler . .“ (771 b).

Denne kosmiske fortolkning av en byplan som følger Østens sirkulære og radiale disposisjon og f. eks. bringer det partiske Darabjird i tanken, kan vi ha *in mente* når vi vender oss til Østens kongelige by. Helt ned i arabisk tid forteller sagn om kongelige bygninger og byer disponert etter kosmiske tallforhold, f. eks. etter antall av måneder og dager i året.¹⁸ En storslått kosmisk komposisjon — om vi kan bruke et slikt uttrykk — var medernes kongsby, Ekbatana, bygget av deres første konge Deiokes. Da han hadde fått makten i sin hånd, sier Herodot (1,98), tvang han mederne til å anlegge en hovedstad, Ekbatana, og bygget store og sterke murer omkring den, den ene sirkel (mur-ring?) innenfor den andre (τείχεα μεγάλα τε καὶ καρτερά . . . ἕτερον ἑτέρῳ κύκλῳ ἐνεστεῶντα). „Og denne festningsby var så kunstig oppført, at den ene sirkel (mur-ring?) med sine tinder raget opp over den andre, men ikke mer enn med tindene. Også selve beliggenheten hjalp til ved dette, for byen lå på en høyde, men enda mer gjorde kunsten; og innenfor den siste og høyeste av de 7 sirkelene (mur-ringene?), ti så mange var de, lå kongeborgen og skattkammeret . . . Og tindene på den første sirkel (mur-ring?) er hvite, på den andre sorte, på den tredje purpurfargede, på den fjerde blå, på den femte lyserrød . . . Men av de to innerste har den ene forsølvede og den andre forgylte tinder.“ De 7 mur-ringer som stiger opp over hverandre som avsatsene i de babyloniske tempeltårn, og som sentrerer hele den kongelige by omkring kongens eget palass, avbilder, som tempeltårnene, de 7 himmelsfærer kosmos er bygget opp av. Midt mellom de 7 ring-murer troner kongen, som universets herre troner mellom de 7 verdenssfærer i kosmos; den gylne mur omkring palasset speiler solens glans, som sølvmuren speiler månens.

Vi må her som overalt overfor disse kongelige byer holde oss for øyet at kongedømmet i den Gamle Orient gjenspeilet Guds kongedømme i himlen.¹⁹ Kongen tituleres „Verdens akse og pol“; i den babylonske kult er han „Babylons Sol“, „Universets Konge“, „De fire verdenskvadranters Konge“. Er det ikke en slående overensstemmelse mellom disse titler og kongens plass i hans kosmiske by? Murkretsens sirkel er et avbilde av himlen: himmelkuppen projisert på

Fig. 15. Ahuramazda i verdensringen. Akæmenidisk relieff fra Persepolis.

Fig. 16. Kongen i verdensringen under Ahuramasda i verdensringen.
Akæmenidisk seglsten, forstørret.

jorden gir nemlig en sirkel. Akse-korsets gater, en i nord—syd, en i øst—vest, deler by-sirkelen i 4 kvadranter som er de jordiske projeksjoner av de 4 himmelstrøk. I selve skjæringspunktet, i verdenshjulets egen akse, er palasset stillet: her sitter kongen, „Verdens akse og pol“, „De 4 verdenskvadranters Konge“, her residerer „Universets Konge“ som selve den bevegende universal- og skjebnemakt. Kongebyen er en slags uranopolis, himmelby.

Fig. 17. Sassanidiske mynter.

I bilder uttrykkes nøyaktig samme tanke om det universelle kongedømme, når den gammelorientalske kunst fremstiller kongen i en ring, verdensringen, slik den også fremstiller universets Gud i denne ring (avb. 15). Når kongen i ringen er stilt under guden i ringen (avb. 16), så er hele det gammel-orientalske teokrati: kongedømmet på jorden som en speiling av Guds kongedømme i himlen, sammenfattet i en uttrykksfull ikonografisk formel — samtidig et adekvat bilde av kongen i hans kongelige ring-by.

Dette bilde av kongen i den kosmiske ring — svarende til kongen i sin ringby, sitt Uranopolis — blir etterhånden selve det kongelige normalbilde i Østens ikonografi: det får masse-utbredelse, nemlig i myntbildene (avb. 17). Helt ned i det 7. årh. e. Kr. fremstilles sassanidekongen i en enkelt eller dobbelt ring. At det er verdensringen det her dreier seg om, forklares ved sol—måne-emblemet som tangerer ringens

periferi i dennes venstre, høyre og nedre ytterpunkt. I periferiens øvre ytterpunkt rager konge-kronen opp og stiller sine kosmiske insignier — f. eks. månesigd og verdenskule — i sirkelranden. I et slikt bilde har vi altså en formelaktig abbreviatur for den kosmiske hersker i hans kosmiske ringby — storkongens egen hieroglyf.

NOTER

¹ N. Møller, Aarvog for Historisk Samfund Sorø Amt 35, 1947, p. 65 f., ser i Trelleborg en festning anlagt av Magnus den Gode og Harald Hårdråde under kampen om Danmark mot Svend Estridsen. „Det er ham (Harald Hårdråde), der har kendt Kunsten at bygge Lejr paa den Maade, ikke for ingen Ting havde han i mange Aar været Chef for Væringerne i Miklagaard.“ ² R. Grosse i F. Sarre-E. Herzfeld, *Archäologische Reise in Euphrat- und Tigrisgebiet* p. 133 note 1. ³ F. Sarre-E. Herzfeld l. c. p. 132 f. ⁴ E. N. Flandin-P. Coste, *Voyage en Perse* pl. 31. G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate* p. 289. F. Sarre-E. Herzfeld l. c. p. 132 ff. O. Reuter i A. U. Pope, *A Survey of Persian Art I* p. 441. ⁵ A. Godard, *Les monuments du feu, Athar-E Iran* 3, 1938 p. 19 ff. R. Ghirshman, *Firuzabad*, *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 46, 1947, p. 13 f.; 18. ⁶ Sitatene er anført av Ghirshman l. c. ⁷ E. E. Beaudouin-A. U. Pope, i A. U. Pope l. c. II p. 1394. F. Sarre-E. Herzfeld l. c. p. 106 ff. G. Le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate* p. 15 ff. Jeg takker her A. Bugge som først henledet min oppmerksomhet på Mansurs „Runde By“. ⁸ E. E. Beaudouin-A. U. Pope l. c. II 1396. ⁹ K. A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture* p. 21 f.; 165 f. og fig. 154. F. Sarre-E. Herzfeld l. c. I 161 ff.; II 162. E. E. Beaudouin-A. U. Pope l. c. p. 1394 ff. — Andre orientalske kongerbyer i Orienten med tilnærmet sirkulær grunnplan: K. A. C. Creswell l. c. p. 18 ff.; W. Andrae, *Hatra*, *Wissenschaftl. Veröffentlichungen der Deutschen Orientges.* 21, 1912, pl. 1; 9, 1908 pl. 1; O. Reuter l. c. I p. 441; 575. — De 4 porter i kompasspunktene finner vi også i Sentral-Asias byer, f. eks. det østre Tibet, F. D. Learner, *Eastern Tibet*, *Journ. of the Royal Central Asian Society* 23, 1936 p. 45; E. E. Beaudouin-A. U. Pope l. c. II 1393 note 1. Befestede byer i sirkelform i retning mot Sentral-Asia: S. P. Tolstov, *Ancient Choresm (russisk)* 1948 pl. 34 p. 99 f. S. Grieg bringer bemerkelsesverdige paralleller fra bybefestningen i det moderne Israel, *Norsk Militært Tidsskrift* 1952, Nr. 8—9, p. 33 f. ¹⁰ E. E. Beaudouin-A. U. Pope l. c. II 1393. ¹¹ Den vestlige verden hadde selv benyttet sirkelformer ved anlegg av hellige plasser og bygninger, og var således forberedt på den nye by- og leirplan. Om forsamlingsplassens *ἱερός κύκλος* hos Homer og beslektede sirkulær-anlegg i Vest- og Nord-Europa (f. eks. Skandinavia) se A. H. Allcroft, *Archaeological Journal* 78, 1921, p. 299 sqq; 315 sqq; 341 sqq. „At a very early period the circle was the sacred figure of the Latin peoples, as it was of the Homeric Greeks. Superseded largely amongst the Latins by the square,

the circle yet remained with them throughout history in the plan of certain of their temples and of many of their tombs. In a modified form it remained with them also to the end of their imperial history in the circus and the amphitheatre.“

¹² Ibn Khordadbeh, *Liber viarum et regnorum*, Bibliotheca Geogr. Arab. VI (ed. M. J. de Goeje, 1889) 115 f. Jeg takker H. Arbman for å ha henledet min oppmerksomhet på dette sted. *Itinéraire des marchands russes*: Les Russes, qui appartiennent aux peuples slaves, se rendent, des régions les plus éloignées de Caklaba (le pays des Slaves), vers la mer romaine, et y vendent des peaux de castor et de renard noir, ainsi que des épées . . . Le prince des Romains prélève un dixième sur leurs marchandises. — Ou bien, ils descendent le Tanaïs (Don), le fleuve des Slaves, et passent par Khamlydj, la capitale des Khazares, où le souverain du pays prélève sur eux un dixième. Là ils s'embarquent sur la mer de Djordjân (la Caspienne) et se dirigent sur tel point de la côte qu'ils ont en vue. Cette mer a 500 parasanges de diamètre. Quelquefois ils transportent leurs marchandises, à dos de chameau, de la ville Djordjân à Bagdad. Ici les eunuques slaves leur servent d'interprètes. Ils prétendent être chrétiens et payent la capitation comme tels. (Som kjent er *Rus*, *Ros* navnet på den fra 862 dominerende svenske vikingestamme i Novgorod-regionen, et navn som senere ble overført til østslaverne og deres land.) ¹³ Jeg skylder E. Dyggve henvisningen til T. S. Passek, *Probleme und Ergebnisse der neuen russischen Urgeschichtsforschung*, Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1949–50, Abb. 6 p. 39. ¹⁴ Nørlund l. c. p. 151 fig. 121. Grieg l. c. p. 36 f. ¹⁵ J. Petersen, *Viking* 1938 p. 151. Grieg l. c. p. 43 f., og *Acta Archaeol.* 13, 1942 p. 174 ff. ¹⁶ H. Fett, *Norges Malerkunst i Middelalderen* p. 216 fig. p. 218. ¹⁷ J. L. Weston, i *Melanges M. Wilmotte* 1910, 2 p. 888. ¹⁸ For dette og det følgende henvises til min bok „*Iconography of Cosmic Kingship in the Ancient World*“. ¹⁹ Sml. note 18.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning

Utflukten sommeren 1951 gikk til *Hunn i Borge*, Østfold. Det deltok ca. 100 medlemmer. Etter en enkel bespisning ønsket professor Bjørn Hougen velkommen. Så ble deltakerne vist rundt av konservator Anders Hagen, statsstipendiat Erling Johansen o. a. Været var strålende, og man beså med stor interesse både selve gravfeltet, funnene og utgravningsmetoden. Etter å ha vært flere timer på Hunn, bilte man til Kongstens festning, hvor det ble servert middag. Her takket preses, arkitekt Henrik Nissen, alle dem som hadde hjulpet til, så arrangementet ble vellykket.

På representantskapsmøtet umiddelbart før generalforsamlingen 23. november 1951 ble professor dr. Bjørn Hougen foreslått som ny generalsekretær etter professor dr. A. W. Brøgger, som var avgått ved døden.

Generalforsamlingen 23. november 1951 ble holdt i Universitetets gamle festsal. Det deltok ca. 175 medlemmer. — Preses ønsket velkommen. Han ga straks ordet til underbestyrer dr. phil. Eivind S. Engelstad, som holdt minnetalen over professor A. W. Brøgger.

Deretter redegjorde preses for kveldens program, og sa: I år greide vi å få „Viking 1951“ ut i mai — hele 6 måneder før årsmøtet og vi håper å kunne gjennomføre dette i årene fremover. „Viking 1952“ er allerede i arbeid. Som De vil ha sett, har vi nå fått arrangert det således at bildene er blitt flettet inn i teksten i stedet for å være samlet bakerst i boken. — Det blir jo meget hyggeligere og mer underholdende å lese når tekst og billedstoff følges ad. Vi har også fått bedre papir, så trykk og klisjeer blir tydeligere.

I fjor nevnte jeg at vi begynte å forberede en studietur til Bergen neste gang. Denne utflukt har vi nå tenkt å gjennomføre og den er foreløpig

lagt til lørdag 10. og søndag 11. mai. Det vil bli sendt meddelelse med anmodning til medlemmene om å melde seg i god tid, da dette er nødvendig av hensyn til arrangementet med billetter til tog samt hotellplass. Meningen er bl. a. å bese Bergenhus, særlig Håkonshallen og Rosenkrantzårnet, under ledelse av vår venn arkitekt Fischer; videre museet, omvisning med orgelkonsert i Mariakirken, samt ruinene på Lysekloster, som tilhører vårt styremedlem, skipsreder Georg von Erpecom. Bli været bra, vil det også bli stoppet ved Ruskeneset — den kjente boplassen ved Nordåsvannet. Så vel på museet som på Ruskeneset vil professor dr. Johs. Bø vise rundt.

I fjor deltok ca. 100 medlemmer i utflukten til Hunn, men antallet til Bergen blir vel begrenset p. g. a. den lange og kostbare reise. Det har imidlertid i så mange år vært et ønske at Selskapet skulle gjeste Bergen at vi denne gang må forlegge vår virksomhet lenger vekk fra Oslo. — Det har jo også i mange år vært forslag oppe om å besøke Stavanger og traktene deromkring. Jeg vil i den forbindelse nevne at vi vil arbeide med å få i stand en sådan tur ved hjelp av en dampbåt som kan føre oss rundt til de forskjellige steder og samtidig være vårt faste hotell for nattopphold og måltider. — En slik tanke har hittil ikke kunnet realiseres, fordi det falt så altfor kostbart. Vi vil imidlertid nu ta opp forhandlinger med motorskipet Brann V. Det var med den båten at elevene ved Kunst- og Håndverksskolen foretok sin berømmelige reise til London — til utstillingen — og da skulle vel en båttur forhåpentlig også kunne bli overkommelig for vårt Selskap.

Etter å ha snakket med vår foredragsholder ved lunsjen i formiddag forstår jeg at vi bør reise en tur til Bohuslän. Der er det en rikdom på fortidsminner. Og så har vi gamle Bohus festning, som det alltid må være en glede å se for en nordmann. Vi bør vel også legge en slik kortere og billigere tur mellom de lange reisene til Bergen og Stavanger.

Medlemstallet er nå 134 representantskapsmedlemmer og 1147 vanlige, til sammen altså 1281 medlemmer. Medlemsfortegnelsen står i „Viking 1950“. Vi har hatt en ganske liten nedgang og vi akter å sette i gang en større aksjon til våren for å verve medlemmer. Vi trenger penger for å få en større lesekrete og nå flere mennesker.

Jeg vil benytte anledningen å henstille til medlemmene hver især å skaffe minst ett nytt medlem. Kanskje det i mange tilfelle var en god idé å bruke en innmeldelse i Selskapet som julepresang.

Før jeg går over til regnskapet må jeg minnes forlagsbokhandler Gustav Raabe, som døde i sommer og som var en av revisorene i Selskapet. Raabe meldte seg inn som representantskapsmedlem allerede i 1936, så man kan si han har vært med å stifte Selskapet 23. november 1936. Allerede på dette møte ble han valgt til revisor. Han har alltid vist stor og omfattende interesse for Selskapet — og var kanskje en av Selskapets og arkeologiens største venner. I de siste år var hans firma Cammermeyers Boghandel dessuten Norsk Arkeologisk Selskaps kommisjonær ved salg av „Viking“ og Selskapets øvrige publikasjoner. — Det er så sørgelig at vi skulle miste ham, mens han ennå sto midt i sitt store virke. Vi vil savne ham dypt som et hyggelig medlem og en god venn. — Jeg lyser fred over hans minne.

Preses refererte deretter regnskapet. For å gjøre det mest mulig klart brukte han avrundete tall. Han benyttet anledningen til å framføre Selskapets beste takk til kontorsjef Peder Haug hos Alf Bjercke. Han har i år som tidligere vært så elskverdig å sette opp regnskapet. Derpå lestes revisors innberetning opp. Generalforsamlingen ga Styret décharge for regnskapet.

Preses ba medlemmene om å sende inn sin kontingent *etter 1. varsel*, så vi dermed kan spare økt portoutlegg.

Man gikk så over til valg. — Gjenstående medlemmer i Styret er:

Skipsreder Georg von Erpecom, Bergen

Disponent A. C. Olsen, Sandefjord

Kaptein Cato Rachlew, Oslo

Lærer Knut Hermundstad, Valdres.

I henhold til lovene skal følgende herrer tre ut:

Fylkesmann H. Gabrielsen, Lillehammer (visepreses)

Konsul Ole Bergesen, Stavanger

Direktør Reidar Brekke, Trondheim

Arkitekt Georg Eliassen, Oslo.

Dessuten er revisor dr. ing. Alf Bjercke på valg.

Alle ble gjenvalgt med akklamasjon. Etter professor A. W. Brøgger ble professor Bjørn Hougen valgt til generalsekretær.

Til å underskrive protokollen sammen med preses ble valgt: vaktmester Sverre Orvell, direktør T. Dannevig Hauge, professor Bjørn Hougen, direktør C. B. Lindholm, folkehøyskolelærer Knut Hermundstad.

Derpå introduserte preses kveldens foredragsholder, docenten, fil. dr. Nils Cleve fra Helsingfors. Han holdt følgende foredrag med lysbilder: „Åbo slott och dess restaurering“.

Etter foredraget introduserte preses fylkeskonservator Laurits Opstad og stud. mag. art. Karl Vibe-Müller, som viste en film fra Selskapets utflukt til Hunn i Borge og en annen om vitenskapelige utgravninger.

Møtet ble avsluttet på Oldsaksamlingen, hvor deltakerne var Selskapets gjester til en enkel bespising. Middelaldersalene var opplyst med levende lys.

Da førstekonservator, dr. phil. Thorbjørn Dannevig Hauge ble utnevnt til direktør for Norsk Teknisk Museum, ønsket han å trekke seg tilbake som sekretær ved Norsk Arkeologisk Selskap. På et styremøte 24. november ble konservator Wencke Slomann ansatt som ny sekretær fra 1. januar 1952.

Etter innbydelse fra Universitetet i Oslo og Norsk Arkeologisk Selskap holdt den kjente engelske arkeolog, professor Alan J. B. Wace to foredrag i Oslo 29. og 30. april, i Universitetets gamle festsal. Det første foredrag var om nyere undersøkelser i Mykene, det andre kalte professor Wace „The Coming of the Greeks into Greece“. Styret har håp om at det siste foredrag skal kunne komme i neste års „Viking“.

Lørdag 10. og søndag 11. mai 1952 fant Selskapets utflukt til Bergen sted. Det deltok ca. 65 medlemmer. Man møttes lørdag morgen på Historisk Museum, Universitetet i Bergen, der preses ønsket deltakerne velkommen og uttalte sin glede over at så forholdsvis mange hadde villet og kunnet delta. Professor Bøe og hans stab viste om på museet, senere på dagen besøkes Bryggen. Etter lunsj i Schjøttstuene, hvor direktør dr. Robert Kloster viste rundt, besøkte man Mariakirken, som dr. Kloster også demonstrerte; der var litt musikk først. Bergenhus var siste post, og der viste arkitekt Gerhard Fischer rundt. Om kvelden ga Bergen

Kommune en middag på Fløyrestauranten. — Søndag foretok man en ekskursjon pr. buss i Bergens omegn. Professor Bøe viste steinaldersboplassen på Ruskeneset og Lyse kloster, førstekonservator Per Fett orienterte på jernaldersgravplassen på Døso i Os. Etter lunsj på Solstrand, gitt av Forsikringsselskapet Æolus, beså man på hjemvegen Fantoft stavkirke, som arkitekt Fischer demonstrerte. Vel tilbake i Bergen var det arrangert bytur for dem som ønsket det. Dessuten var Hanseatisk Museum og Rasmus Meyers Samlinger tilgjengelig for turens deltakere. Hele Bergensturen var begunstiget av det deiligste vårvær.

Ved lunsjen på Solstrand inviterte direktør dr. Jan Petersen Selskapet til Stavanger om to år.

På grunn av vanskelige trykningsforhold har det i år ikke lyktes oss å få ut „Viking“ før årsmøtet, men det er Styrets håp at neste års „Viking“ skal foreligge i tide.

Henrik Nissen
(preses)

H. Gabrielsen
(visepreses)

Bjørn Hougen
(generalsekretær)

Ole Bergesen Reidar Brekke Georg Eliassen Knut Hermundstad

A. C. Olsen

Cato Rachlew

Wencke Slomann

REGNSKAP

Fondet

1951

Okt. An Overf. kapital kto. Kr. 564.33

 Kr. 564.33

Status pr.

Aktiva

An 2 Hypotekbankobl. Kr. 2 000.00
 5 Bykreditforeningsobl. » 5 000.00
 Akers Sparebank » 2 280.69

 Kr. 9 280.69

Gevinst- og Taps-

1951

Okt. 31 An Årbok og andre trykn.omk. Kr. 11 928.33
 » Honorar og korrekturleser » 5 352.50
 » Porto og kontorutgifter » 2 340.30
 » Gasjer » 1 800.00
 » Diverse » 3 843.52

 Kr. 25 264.65

Status pr.

Aktiva

An Akers Sparebank Kr. 7 133.85
 » Postgiro » 255.00
Utestående kontingent
 5 Representanter à 100/— .. Kr. 500.00
 73 Medlemmer à 10/— » 730.00 » 1 230.00

 Kr. 8 618.85

Oslo 1. nov. 1951

T. Dannevig Hauge

for 1951

31/10 1951

1951

Okt. 31 Pr. Renter av obl.	Kr.	165.80
» » » bank.....	»	23.53
» Kontingenter	»	375.00
		<hr/>
	Kr.	564.33

31/10 1951

Passiva

Pr. Kapital 1/11 1950.....	Kr.	8 716.36
+ årets overskudd	»	564.33
		<hr/>
	Kr.	9 280.69

konto 31/10 1951

1951

Okt. 31 Pr. *Kontingenter*

134 Representanter à 100/—	Kr.	13 400.00
985 vanl. medlemmer à 10/—	»	9 851.87
84 » » » 5/—	»	420.00
		<hr/>
Boksalg.....	»	1 320.10
Underskudd.....	»	272.68
		<hr/>
	Kr.	25 264.65

31/10 1951

Passiva

Pr. Forskuddskontingent	Kr.	130.00
Kapital 1/11 1950.....	Kr.	8 761.53
÷ årets underskudd.....	»	272.68
		<hr/>
	Kr.	8 618.85

Revidert og funnet i orden

Alf Bjercke

